

GÁLFI EMŐKE

GYULAFEHÉRVÁR ÉS URADALMA
A 16. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN

GÁLFI EMŐKE

GYULAFEHÉRVÁR ÉS URADALMA
A 16. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN

Kolozsvár, 2021

A kutatást és a kézirat előkészítését az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatta.

A kötet megjelenését az Erdély Öröksége Alapítvány, a Bethlen Gábor Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatta.

© Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2021

© Gálfi Emőke, 2021

Felelős kiadó

BIRÓ ANNAMÁRIA

Lektorálta

KOVÁCS ANDRÁS

Az uradalom térképét készítette

NAGY BÉLA

Korrektúra

ANDRÁS ZSELYKE

Borítóterv

BODÓ ZALÁN

A borítón a Lazar deák által készített első Magyarországot ábrázoló térkép (Tabula Hungariae, 1528) részlete szerepel.

Nyomdai munkálatok

F&F INTERNATIONAL Kft., Gyergyószentmiklós

Felelős vezető

AMBRUS ENIKŐ ügyvezető igazgató

DOI: <https://doi.org/10.36240/etf-295>

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

GÁLFI, EMŐKE

Gyulafehérvár és uradalma a 16. század második felében / Gálfi Emőke. - Cluj-

Napoca : Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2021

Conține bibliografie. - Index

ISBN 978-606-739-182-4

TARTALOM

BEVEZETÉS	7
I. A VÁROS	11
I. 1. A püspöki székhely	11
A váralja társadalma	11
A várnegyed társadalma	22
I. 2. Az uralkodói székváros II. János haláláig	32
A szekularizáció hozadéka és a városvezetés	33
A lippai menekültek és a Lipppa fertály	34
A város gazdasági kiváltságai	40
A várnegyed szekularizációja	44
I. 3. A Báthory fejedelmek rezidenciájának otthont adó város	
a 16. század végéig	49
A városvezetés	50
A székváros társadalmi rétegei és a város külső főtere	54
„Céhes élet”: a kolozsvári és a gyulafehérvári ötvösök viszállya	
a 16. század végén	68
II. AZ URADALOM.....	77
II. 1. Az uradalom igazgatása és társadalma a 16. század közepén.....	77
II. 2. Az uradalom a 16. század második felében	88
Jószágkormányzat és az udvarbíró igazságszolgáltató	
tevékenysége	90
Az udvarbírói hivatal viselői a 16. század második felében	97
Másodlagos uradalmi központok	105
Abrudbánya.....	105
Zalatna.....	108

Enyed (Nagyenyed).....	110
Tövis	117
Gyulafehérvár és a körülötte fekvő mezővárosok (Sárd, Igen, Krakkó) kapcsolata.....	118
Az uradalom birtokai és lakói	123
ÖSSZEGZÉS.....	137
FÜGGELÉK.....	143
A gyulafehérvári magisztrátus	143
Az enyedi magisztrátus.....	150
A sárdi magisztrátus.....	152
A gyulafehérvári udvarbírák és kísérető személyzetük.....	154
FORRÁSOK, SZAKIRODALOM	161
A kötet alapjául szolgáló tanulmányok eredeti megjelenési helye.....	161
Levéltári források rövidítései és őrzőhelyei.....	162
Kiadott források.....	164
Szakirodalom	166
Névmutató	178
Rezumat.....	196
Abstract.....	199

BEVEZETÉS

Gyulafehérvár Erdély történetében betöltött központi szerepéről értekezni immár közhelyszámba megy, s a város fontosságának fokmérőjeként impozáns szakirodalom kellene hogy szolgálja az érdeklődő közönséget.¹ A valóság ennél jóval lehangolóbb: a fejedelmek székvárosa, kiemelkedő fontosságának is tulajdoníthatóan a koraujkorban többször teljesen enyészetté vált, és vele együtt pusztult nem csak lakossága és épületei, de jogbiztosító, ugyanakkor történetét tükröző iratanyaga is.² A szét-szórtnan fellelhető forrástöredékek feldolgozása és történetének korszakunkat illető megírása ily módon, egyik legjobb szakértőjének szavait parafrázálva, többnyire szerény eredményekre alapozott próbálkozás.³

A székváros körül elterülő, a 16. század közepén kialakult uradalom igazgatásának szerkezete és társadalmának képe hasonlóképpen szinte teljességgel ismeretlen volt a szakirodalomban, ebből adódóan pedig számtalan tévedés és félreértés forrása lett. Nem könnyű ugyanis választ adni arra a kérdésre, hogy milyen szerepe volt a gyulafehérvári *provisor*-nak, – jóllehet a források egyértelműen utalnak arra, hogy igenis fontos

¹ A város szakirodalmára a teljesség igénye nélkül: Entz: Székesegyház; Kovács: Humanista epigráfusok. 25–35; Kovács: Középkori székhely. 191–201; Kovács: Az építkező Bethlen Gábor. 276–294; Kovács: Fejedelmi udvar színtere. 235–258; Kovács: Fejedelmi nyomda. 178–188; Kovács: Gyulafehérvári séta. 418–423; GyfVJkv; Lakatos: Mezővárosi oklevelek. 329–332; Lakatos: Önkormányzati testületek. 495–530. <http://www.szaszadok.hu/2014/pdf/2014-2.pdf>; Rűsz-Fogarasi: Privilegiile. 185, 191, 196–197, 199–200, 203–211, 213; Vekov: Gyulafehérvár központi szerepköre. 69–97; Erdősi: Udvar a városi térben. 185–203.

² A „régí keresztyén fejedelmek és királyok szabados és privilegiumos” levelei a „hajdúság hía” 1600-ban pusztultak el a Gyulafehérvár melletti Tótfaludon, ahova a város vezetése a sellenberki csatavesztés hírére elmenekítette. GyfVJkv. 38–39.

³ Kovács: Fejedelmi udvar színtere. 235.

funkciója volt – ha nem vagyunk tisztában az általa igazgatott birtokkomplexum kiterjedésével, összetételével, továbbá az udvarbíró által ellátott összesített feladatkörrel és a fejedelmi udvarral való szoros kapcsolatával.

A kötet két fő részének megírása során elsősorban maguknak a főfejedeteknek a szétválasztása jelentette a legtöbb fejtörést. Gyulafehérvár a középkor folyamán egyházi jogi szempontból az erdélyi püspök székhelye volt, hiszen itt állt a székesegyháza, ugyanakkor nagybirtokosként is itt rendelkezett „*residentiá*”-val, amely fő lakhelyét jelentette, és fő birtokközpontjának számított.⁴ Izabella királyné Erdélybe jövetele és Statileo püspök halála következtében Gyulafehérvár püspöki rezidenciából uralkodói székhellyé vált, de továbbra is uradalmi központnak számított, mert innen kormányozták a települést körülvevő egykori püspöki és káptalani birtokokat. E két szempontot figyelembe véve indokoltnak láttuk a település szerepköreit elkülönítve tárgyalni és egyben hangsúlyozni is. Így bokrosodott ki a város és az uradalom központi témái körül a kötet két nagy fejezete.

Ugyancsak fejtörést okozott az a paradoxon, hogy az erdélyi fejedelmek székvárosa, bár a mindenkori uralkodó által kibocsátott oklevelek *civitas*nak mondják, nem számított királyi szabad városnak,⁵ „csupán” mezővárosnak. Jóllehet a középkor végén Gyulafehérvár püspöki székhelyként a kánonjog értelmében *civitas*nak számított, lakói jogállásuk szerint mégis jobbágyok voltak, és azok maradtak a város szekularizációja, fejedelmi birtokká válása után is.⁶ Azonban centralitási pontszáma alapján a legfelsőbb fokon állt azon települések sorában, amelyek Lakatos Bálint szóhasználatával élve „már nem” voltak mezővárosok, de „még nem” voltak valódi városok sem.⁷ Ezért dolgozatunkban magunk is felváltva használjuk a város/mezőváros fogalmát.

Végül fel kell tennünk a megkerülhetetlennek látszó kérdést: miért Gyulafehérvár? Azaz miért lett ez a csekély lélekszámú és viszonylag fejletlen polgársággal rendelkező mezőváros az 1541 után alakuló Erdélyi Fejedelemség uralkodóinak székhelye? A kérdés már jó ideje foglalkoztatja a történetkutatókat, és a válasz főként a történeti események és az erdélyi körülmények alakulásában keresendő. Buda eleste, Izabella királyné Erdélybe jövetele, Statileo János erdélyi püspök halála és ennek következtében a püspöki szék kényszerű üresen hagyása, a királyné rövid regnálá-

⁴ Kubinyi: Püspöki rezidenciák. 213.

⁵ Kubinyi: „Szabad királyi város”. 51–61.

⁶ Lakóit jobbra a polgárokat is megillető *prudens et circumspectus* jelzőkkel illetik, de a 16. század végén sem ritka a jobbágyokat megillető *providus* megnevezés. ErdKápjkv VIII. 1. 390, 520, 676; ErdKirKv VII. 3. 877.

⁷ Lakatos: Mezővárosi oklevelek. 20.

sa, és a Habsburg-uralom öt évet sem tartó időszaka, végül de nem utolsó sorban az egyházi javak szekularizációja, amely nem vonatkoztatható el a reformáció térnyerésétől, mind hozzájárultak ahhoz, hogy Gyulafehérvár fejedelmi székhellyé vált. Az sem elhanyagolható szempont azonban, hogy a középkor végén a majdani székváros két tulajdonossal (erdélyi püspök és erdélyi káptalan) rendelkező település volt, amelynek 1556 után a mindenkori fejedelem vált az egyedüli földesurává. A püspökök egykori székhelye, bár a törökök pusztításaitól is szenvedett a 15. század elejétől kezdve, nem csupán ennek tulajdoníthatóan volt viszonylag elmaradott. A település mezővárosi része (a káptalani városrész ugyanis nem volt még ezen a szinten sem), jóllehet püspökei bizonyos gazdasági (pl. vásártartási jog) és jogi (pl. mezővárosi magisztrátus bíraskodási joga) kiváltságokkal is felruházták, mégsem rendelkezett túl sok mozgástérrel. Nem lehet ugyanis csupán a középkori források pusztulásával magyarázni, hogy Gyulafehérvár kiváltságai és mentességei sehol sem maradtak fent átírásban, sőt utalás szintjén is kevés ilyenrel rendelkezünk, míg más erdélyi városokra, illetve mezővárosokra nézve a történeti források – gondolunk itt elsősorban az erdélyi és a magyarországi királyi könyvekre – tartalmaznak adatokat.⁸ Az erdélyi uralkodók így módon egy olyan városban alakíthatták ki székhelyüket, amelynek társadalmát és annak jogi, egyházi, gazdasági viszonyait is szinte kényük-kedvük szerint formálhatták, a szekularizáció következtében a város körül létrejövő, többé-kevésbé egybefüggő uradalom pedig ezt az átalakulást csak elősegítette.⁹

E kötet megírása során sokan támogattak önzetlenül és segítőkészen, elsősorban Kovács András, akihez Gyulafehérvár legjobb ismerőjeként mindig bizalommal fordulhattam kételyeimmel és kérdéseimmel. Különösen leköteleztek, és hálás köszönet illeti meg ehelyütt az EME Kutatóintézetének Lakatos utcai műhelyében dolgozó kollégáimat: Bogdándi Zsoltot (neki, természetesen kétszeresen is hálás vagyok), Fejér Tamást, Hegyi Gézát, Pakó Lászlót, Szász Anikót és W. Kovács Andrást, akikkel nem csupán nyugtalanító kérdéseket lehetett többé-kevésbé megnyugtató módon tisztázni, hanem új ismeretekkel és adatokkal is gyakran segítségemre voltak. Ugyancsak kiemelt helyen kell megköszönnöm Lakatos Bálint segítségét, aki még a kezdet kezdetén önzetlenül rendelkezésemre bocsátotta a mezővárosok hivatali írásbeliségéről született doktori disszertációjának „nyers”,

⁸ MNL OL A 57. 3. kötet, és ErdKirKv VII. 1, 2, 3.

⁹ A város és uradalma vonatkozásában a tájékozódás megkönnyítését szolgálják a kötet végén található térképek.

kiadatlan változatát, és azóta is bizalommal fordulhattam hozzá a mezővárosokra vonatkozó különféle kérdéseimmel. Köszönetet mondok továbbá Jakó Klárának, Erdősi Péternek, Mátyás-Rausch Petrának, Oborni Teréznek, Weisz Boglárkának és Nagy Bélának, akiknek segítségére és szakértelmére szintűgy mindig számíthattam.

I. A VÁROS

I. 1. A püspöki székhely

A váralja társadalma

A középkor végén Gyulafehérvár birtokosa az erdélyi püspök volt, kivéve a káptalani városrészt. Az alaprajzuk alapján elkülönített, Magyarországon fellelhető két várostípus közül Gyulafehérvár az elővárossal rendelkező várak kategóriájába sorolható.¹⁰ A vár falain belül helyezkedett el a katedrális, a püspöki palota, a kanonokok és az oltárosok házai, a domonkos és ágostonos kolostor, az ispotály és valószínűleg a káptalani iskola. A vár alatti külvárosban, a nyugati várkapu (Szent Mihály-kapu)¹¹ előtti téren feküdt a vásártér, a város nyugati felén a mezővárosi lakosok, a délkeletin pedig, a Majornak nevezett részen, a prépost és az erdélyi káptalan jobbágynak házai álltak.¹²

Gyulafehérvár és környéke birtokviszonyainak alakulása következtében a 15. század második felében a város közvetlen szomszédságában a legnagyobb birtokos az erdélyi káptalan volt, amelynek jószágai mintegy körülölelték a várost, a püspöki birtokhoz a város közelében csupán a Maros túloldalán fekvő Drombár, Herepe és Csüged tartozott.¹³ Ebből következően a mezőváros, amelynek fejlődését urai, az erdélyi püspökök saját érdekükben igyekeztek támogatni, elkerülhetetlenül összeütközésbe ke-

¹⁰ Fügedi: Városok kialakulása Magyarországon. 319.

¹¹ A nyugati, Szent Mihály-várkapu a püspök, a keleti, Szent György-kapu a káptalan fennhatósága alá tartozott. Kovács: Fejedelmi udvar színtere. 236–237.

¹² Kovács: Fejedelmi udvar színtere. 240, 246, 250. L. még a kötet végén levő térképet.

¹³ Jakó: Püspöki birtokok. 146; Engel: Térkép.

rült a káptalannal, minthogy utóbbi birtokainak elfoglalásával és a város határába való bekebelezésével próbálta növekvő lakossága igényeit kielégíteni. A legtöbb adatunk a városlakók és a káptalan összetűzéseiről a 15. század második feléből származik, annak jeleként, hogy Gyulafehérvár a sorozatos pusztítások ellenére¹⁴ ekkor kezdte kinőni saját határait.¹⁵ A mezőváros és a káptalan közti, időnként igen heves és nagy tömegeket mozgató villongásra utaló adatok 1461-től kezdve sokasodnak, és valamikor a 16. század húszas éveit körül fogytakoznak meg.¹⁶ Minthogy az eseményeket elbeszélő oklevelek között két olyan is előfordul,¹⁷ amely nagyszámú mezővárosi polgárt sorol fel név szerint, ezek alapján igyekszünk felvázolni a következőkben Gyulafehérvár polgári rétegét.

A város terjeszkedésére és a Labiszyni Máté erdélyi püspök által is támogatott erőszakos területfoglalásra az első információnkat egy 1461. június 23-án született oklevél szolgáltatja.¹⁸ Ekkor Rozgonyi Sebestyén erdélyi vajda elrendelte, hogy a Gyulafehérvár határában elfoglalt földeket iktassák vissza jogos tulajdonosának, az erdélyi káptalannak. Előadták neki, írja a vajda, hogy a közelmúltban a gyulafehérvári officialisok, főként Lengyel Jakab várnagy, továbbá a gyulafehérvári bíró és a lakosok az erdélyi püspök akaratából és engedélyével elfoglaltak bizonyos káptalani földeket, amelyet tövissel körül is kerítettek, és naponta elfoglalva tartanak, továbbá más helyen, ott ugyanis, ahol az Ompoly¹⁹ a Marosba ömlik, egy erdős részen a fákat és bokrokat kiirtották, hogy legelővé alakítsák, továbbá hatalmaskodva elfoglalva tartanak bizonyos szántóföldeket Váradja felé, a püspök Szent Erzsébet nevű szántóföldjének szomszédságában. 1461. július 8-án tehát, a vajda parancsának megfelelően, a kolozsmonostori konvent tanúbizonysága mellett a káptalant bevezették az elfoglalt jószágok birtokába, megjárták határait, és a hatalmaskodókat a vajda elé

¹⁴ A város többszöri feldúlásáról az Árpád-korban I. Györffy: Történeti földrajz. II. 157. A 15. század elejétől megsokasodó török betörésekről Erdély déli részén I. Engel–Kristó–Kubinyi: Magyarország története. 157; Gündisch: Türkenabwehr, 1395–1526. 46, 50, 56.

¹⁵ „(...) mezővárosoknál határ és népesség egyenes arányban vannak. Annál nagyobbak, minél szélesebb a határuk”. Mályusz: A mezővárosi fejlődés. 138.

¹⁶ A források szűkszavúsága nem a Mohács utáni iratanyag szétszórtságával, inkább a városi levéltár 17. század eleji pusztulásával magyarázható. Míg a vár területén koncentrálódó egyházi társadalom különböző rétegeiről a 16. század első felében szórványosan ugyan, de megemlékeznek forrásaink, addig a váralja mezővárosi társadalmáról és működéséről a 16. század második feléig szinte semmilyen használható információval nem rendelkezünk. Az itt feldolgozásra kerülő 15. századi adatok ezért is bírnak különleges jelentőséggel.

¹⁷ DL 30882; Batthyaneum III. d. 49. sz. (DF 277573.)

¹⁸ DL 28852; Batthyaneum III. d. 69. sz., utóbbi csonka, továbbá átírva 1503-ban a kolozsmonostori konvent oklevelében, Batthyaneum III. d. 154. sz. (DF 277679.)

¹⁹ Az oklevélben Ompalyca.

idézték. Az oklevél a határjárás során említést tesz mások mellett a Fövényesrév és a Gát, másként Kenderfölde határnevekről, amelyek a későbbiek során is előfordulnak.

A káptalan visszaiktatása a kialakult helyzeten nem segített: a jogügylet után két hónappal Lengyel Jakab várnagy ura, Máté püspök nevében tiltotta az erdélyi káptalan a fehérvári határban levő földek, továbbá Váradja felé, a Szent Erzsébet nevű szántóföld szomszédságában levő szántók elfoglalásától és határának megjárásától.²⁰

Látszólag más ügyről szól a kolozsmonostori konvent hat évvel később, 1467. június 6-án kelt jelentése, amely átírja Illyei Dénes fia János és Nádasdi László erdélyi alvajdák 1467. június 2-án kelt parancslevelét.²¹ Jelentették nekik, írják az alvajdák, hogy a napokban, május 24-én, Sarlói András tordai főesperes-kanonok és Krasznai Mihály kanonok Gyulafehérvár város lakóinak állatait, amelyek a káptalan rétjein legeltek, szokás szerint el akarta hajtatni. Ekkor a bíró és a lakosok, továbbá Sáfár Antal és Sárdi Miklós püspöki familiárisok Vetési Péter és Mihály fehérvári várnagyok engedélyével és akarataból fegyveres kézzel rájuk támadtak, az állatokat a familiárisoktól visszavették, és talán András főesperest is megölték volna, ha idejében el nem menekült volna. Tetézve a bajt, a nevezett bíró és a városlakók, a várnagyok hozzájárulásával, miután a harangokat félreverték, felfegyverkezve az említett András főesperes házára törtek, gyalázták, a házából is ki akarták kergetni és megölni. Ezenfelül Zerédy Miklós küiküllői főesperes-kanonokot és András főesperest kövekkel dobálták, a káptalan többi familiárisát, köztük Horváth Mártont olyan súlyosan megsebesítették, hogy életben maradásához nem sok reményt fűznek, Szabó (Sartor) Jánost, Keserű Istvánt, Újfalusi István és Bálint papot pedig még sokáig ütlegettek. Az alvajdák tehát elrendelték, hogy a konvent vizsgálja ki a történeteket. A kolozsmonostori konvent jelentésében elmondja, hogy 1467. június 4-én a vizsgálatot lefolytatták, és a káptalan panaszát mindenben a valóságnak megfelelőnek találták.

A konfliktus folytatódásának következő tanújele Mátyás király 1471. május 21-én kelt parancslevele, amelyet Fehér vármegye ispánjához, alispánjához és szolgabíráihoz intézett: az erdélyi káptalan elpanaszolta, hogy Csernahorai Jaroslav, az erdélyi püspökség kormányzója és Zólyomi Imre gyulafehérvári várnagy tanácsára és biztatására a gyulafehérvári városlakók és püspöki jobbágyok elfoglalták Fehérvár város határában a káptalan bizonyos földjeit, legelőit és kaszálóit, és azt meg is művelték. Ezenfelül május 1-je környékén a káptalan familiárisai a városlakók mintegy 50 ök-

²⁰ KmKvJkv I. 1619. sz.; DL 36392.

²¹ DL 30882.

rét akarták szokás szerint elhajtani az elfoglalt legelőről, amikor a mondott Jeroslav parancsára a mezővárosi lakosok fegyveres kézzel a káptalan embereit megtámadták és meg akarták ölni. A király utasítja a vármegyét, hogy tartson vizsgálatot az ügyben a kolozsmonostori konvent tanúbizonysága mellett, Csernahorai Jaroslavot és Zólyomi Imrét pedig a káptalan ellenében idézzék meg 1471. július 1-re a vajda színe elé.²²

1476-ban új ura lett a városnak Geréb László püspök személyében.²³ Hosszú, mintegy negyedszázados püspöksége idején²⁴ számos olyan intézkedést hozott, amely arra utal, hogy a rábízott püspökségnek nem csupán a szellemiek terén (gondolunk itt humanista körére is), hanem társadalmi és gazdasági szempontból is jó gazdája volt. Minden jel szerint szívén viselte káptalana és alsópapsága tagjainak sorsát: püspöksége legelején a káptalan tagjainak szabad végrendelkezési jogot engedélyezett,²⁵ továbbá székesegyháza oltárainak újjáépítése céljából és saját lelki üdvéért elengedte az említett oltárokhoz tartozó valamennyi fehérvári szőlő után a mindenkori püspöknek járó bortizedet.²⁶

A püspök – mint látható volt – rendeletekkel szabályozta városának és társadalmának mindennapjait, csakúgy mint a Fehérvár területén folyó építkezéseket. Ennek köszönhetően épülhetett meg 1504-re a káptalani város Szent György-kapu előtt álló barbakánja.²⁷ A Fehérvár területén álló, Upori István püspök által alapított ispotály szegényeinek támogatására mészárszéket hozott létre, továbbá újjáépítette az ispotályhoz tartozó fürdőt.²⁸ Határain túlönvő székvárosa terjeszkedését támogatta, minden jel szerint e tekintetben elődei nyomdokait követte, és eszközeiben sem volt válogatós. 1486. július 5-én ugyanis a kolozsmonostori konvent előtt Belényesi Gergely éneklőkanonok és Aradi Péter dékánkanonok az erdélyi káptalan nevében tiltakozott amiatt, hogy Geréb László erdélyi püspök újabban Fehérvár város részére elfoglalta és bitorolja a káptalan ama szántóját, kaszálóját és erdejét, amely a Szent Ágoston reguláit követő pálos remeték számára a Maros felé, keletre épített, de jelenleg teljesen elhagyott Szent Erzsébet-kolostor körül fekszik.²⁹ Ugyanaznap a káptalan már említett két kanonokja attól is tiltotta a püspököt, hogy ama rétének nagy ré-

²² Batthyaneum. III. d. 49. sz. (DF 277573.)

²³ Temesváry: Geréb László első miséje. 136.

²⁴ 1576–1501. C. Tóth: Archontológia. 61.

²⁵ 1477. július 12, Batthyaneum III. d. 58. sz. (DF 277582.)

²⁶ 1497. július 26. DF 277628. Az adatért Hegyi Gézának tartozom köszönettel.

²⁷ A barbakánt ugyan a káptalan költségén építették, de azt a püspök rendelte el. Batthyaneum IV. d. 33. sz.

²⁸ Batthyaneum IV. d. 3. sz. (DF 277701.)

²⁹ DL 36397. p. 42–43. Regeszta: KmKvJkv II. 2598. sz.

szét, amely Gyulafehérvár városának Szent György-kapuján kimenve a Maros felé keletre fekszik, a város számára elfoglalja.³⁰ Az elhagyottan álló Szent Erzsébet-kolostor és a várostól keletre fekvő jóság³¹ említése nem hagy kétséget afelől, hogy a püspök által újonnan elfoglalt területek azonosak voltak azokkal, amelyeket a városiak azelőtt 25 évvel már elfoglaltak, ahol a káptalan erdejét kiirtották és legelővé alakították, annak jeléül, hogy a területet birtokukba akarták venni.³² Az 1467-ben és 1471-ben kelt oklevelek pedig, amelyek részben a káptalan rétjein legelő városiak állatairól, részben elfoglalt legelőkről és kaszálókról írnak, arról árulkodnak,³³ hogy ez a birtoklás többé-kevésbé folyamatos volt.

Hogy a püspöknek nem állt szándékában visszaszolgáltatni az általa elfoglalt földeket, arról a káptalannak egy másik, hat évvel későbbi tiltakozása tanúskodik. Ekkor Krakkói Mátyás kanonok a káptalan nevében tiltakozott amiatt, hogy Szentbertaláni Dávid püspöki udvarbíró³⁴ Geréb László parancsára a Fövényesrév nevű helyen a káptalani város alatt, a testület birtokán két halastavat kezdett építeni.³⁵ 1520-ban Várdai Ferenc erdélyi püspök gyulafehérvári *provisor*ának, Szentmihályi Tamásnak a számadáskönyve három püspöki halastóról is említést tesz.³⁶ Ezek közül kettőről nem mulasztja el leírni, hogy a pusztán álló templom közelében feküdtek,³⁷ amely nagy valószínűséggel azonos az 1486-ban említett, elhagyottan álló Szent Erzsébet-kolostorral. A két halastó közül az egyiket Gátnak (Gath) nevezték, a másik, Zúgó nevű pedig a fehérváriak rétje mellett³⁸ feküdt. Talán nem tévedünk nagyot, ha a fehérváriak rétjét a sok vizzályt okozó városiak által elfoglalt egyik területtel azonosítjuk, hiszen a Gát, csakúgy mint az 1492-ben kialakított két halastó kapcsán emlegetett Fövényesrév határnév és a Szent Erzsébet-templom közelében levő szántóföld már az ellentétek kezdetén, 1461-ben is szerepeltek a határjáró oklevélben.

³⁰ DL 36397. p. 45–46. Regeszta: KmKvJkv II. 2601. sz.

³¹ 1461-ben a határjárást a város Szent György-kapujától kezdve kelet felé indulva kezdték el.

³² „Az erdőirtás a favágásnál lényegesen nehezebb tevékenység. A földben maradó tuskók sarjadzását meg kell akadályozni, vagyis a területet más művelési ágba kell vonni: legelővé, szántóvá vagy rétté kell alakítani. Sőt a Kárpát-medence nagyobb részére jellemző természeti viszonyok között bármely magára hagyott területen spontán erdősödés indul meg (...). A favágást és az erdőirtást nem szabad összekevernünk.” Szabó P.: Erdők és erdőgazdálkodás. 322.

³³ A mezei károkról, különös tekintettel a tilalmas földeken talált állatokkal kapcsolatos bánásmódra és a tiltott erdővágásra l. Tringli: Mezei károk. 795–796, 801–802.

³⁴ 1491–1493 között volt a püspök gyulafehérvári udvarbírója. C. Tóth: Archontológia. 62.

³⁵ 1492. [május 16?]. DL 36398. p. 78–79. Regeszta: KmKvJkv II. 2787. sz.

³⁶ ZOkm. XII. 383–388, 394.

³⁷ ZOkm. XII. 383–388.

³⁸ „versus pratum Albense” ZOkm. XII. 384.

Nem ismeretes, hogy mikor született egyezség a püspök és káptalana között e területeket illetően. 1503-ban a káptalan átíratta az 1461-ben kelt oklevelet,³⁹ amely arra utal, hogy számára még akkor sem rendeződött az ügy megnyugtató módon. Ugyanakkor, nem kizárt, hogy az új püspök (Bácskai Miklós) majdani törekvéseinek is próbálta elejét venni a kanonoki testület. A jelek szerint akkor, vagy valamivel később kevés sikerrel.

A konfliktus állomásait leíró oklevelek közül három olyan van, amely a mezőváros társadalomtörténete szempontjából igen becses forrás. Rög-tön a kezdet kezdetén, 1461-ben Rozgonyi Sebestyén vajda oklevele 13 városlakót említ.⁴⁰ Ehhez járul Illyei Dénes fia János és Nádasdi László erdélyi alvajdák 1467. június 2-án kelt parancslevele, amely 92 mezővárosi polgárt,⁴¹ és Mátyás király 1471. május 21-én kiadott oklevele, amely kereken 60 személyt⁴² sorol fel. Elfogadva Bácskai Vera megállapítását, mely szerint egy-egy nagyobb, birtokfoglalást leíró oklevélben a város csaknem

³⁹ Batthyaneum III. d. 154. sz. (DF 277679.)

⁴⁰ Sós András és Gergely, Ágoston (Augustini) László, Simon (Simonis) László, Szerecsen András, Péter deák, Biró Dávid, Fejes Tamás, Biró (Iudex dictus) Orbán, Mészáros (Carnifex) Gergely, Székely László, Harai Mihály, Szász Lőrinc

⁴¹ Oswald (Osvaldi) Bálint bíró, Sós András, György, Antal és Ferenc, Ompolyca Benedek és Bálint, Feredős Bálint, Kovács (Faber) Benedek, Varga István és Mihály, Székely (Siculus) János, Varga (Sutor) Mátyás, Móré György, Calara Balázs, Varga (Sutor) Oswald, Tord[al]i Barabás, Sipos Márton, Varga (Sutores) János és Albert, Varga (Sutor) Demeter, Kovács (Faber) György, Mátyus János, Péter deák, Ágoston (Augustini) László, Mészáros (Carnifex) András, Köblös Antal, Szerecsen András, Biró (Iudex d) Orbán, Székely (Siculus) László, Kerekes Pál, Molnár Mihály, Barát Lukács, Demjén (Damiani) István, Csorba János, Majer András, Mátyus Péter, Orbán (Urbani) Pál, Sós (Sal) Jakab, Oswald (Osvaldi) Antal, Sóvágó Lőrinc, Szilágyi Gergely, Fodor Mátyás, Kovács (Faber) Miklós, Kewel Benedek, Harai Mihály, Talpas János, Nagy (Magnus) István, Szécsi Miklós, Nyíró István, Szalai Márton, Kónya Tamás, Veres Máté, Ravasz Antal és János, Marhás András, Csatári Balázs, Ravó Miklós, Fazekas (Ollipar) István, Domokos deák fia: Márton, Gábor László, Költő Balázs, Mészáros (Carnifex) László, Fejes Tamás, Szabó (Sartor) Mátyás, Kovács (Faber) Ferenc, Tóth László, Kardus Mátyás, Kardi Mátyás, Mészáros (Carnifex) Mátyás, Sós (Sal) Antal, Kis (Parvus) Tamás, Füzjén Péter, Pintér András és Imre, Molnár (Pistor) Miklós, Temerzsek Bálint, Varga (Sutor) Kelemen, Kósa György, Székely János, Tordai András, Fodor Péter, Veres Kelemen, Sánta Jakab, Fesüs Péter, Bitó Péter és György, Török István, Nagy (Magnus) Fábán, Füzjén Márton, Szabó (Sartor) György, Moldvai Lőrinc

⁴² Székely László, Ötvös Gergely, Móré György, Költő Balázs, Biró Jakab, Sós András, Szerecsen András, Sós Gergely, Ágoston (Augustini) László, Veres Máté, Szabó András, Zeke András, Köblös Antal, Kis (Parvus) Márton, Kalács János, Csatári Balázs, Marhás Lukács, Varga Tamás, Simon (Simonis) László, Szabó István, Kovács (Faber) György, Seres Antal, Kis (Parvus) Bertalan, László deák, Szabó György, Szász Lőrinc, Moldvai Lőrinc, Szabó Tamás, Kovács (Faber) Balázs, Harai Mihály, Ompolyca Benedek, Kovács (Faber) Gergely, Mészáros (Carnifex) Gergely, Kádár Antal, Mészáros (Carnifex) Mátyás, Fazekas (Ollipar) István, Mészáros Márton, Bangó Máté, Talpas László, Talpas János, Seres Antal, Kerekes Pál, Fodor István, Lőrinc Tamás, Banty (?) Máté, Kónya Benedek, Székely János, Szalai Márton, Tóth Domokos, Bús Benedek, Kovács (Faber) Benedek, Sánta István, Kis (Parvus) Tamás, Gegy Ger-

minden lakosa szerepel,⁴³ látható, hogy az utóbbi két oklevél tulajdonképpen bemutatja Gyulafehérvár püspöki mezővárosának a lakóit.

Az adatok összevetése folytán kimutatható, hogy az első oklevélben (1461) szereplők közül 8, illetve 9 személy jelen van a másodikban és a harmadikban (1467, 1471) is, valamint további 19 személy azonosítható a második és harmadik (1467, 1471) oklevél szereplői között. A két utóbbi időpont között a városi lakosság csökkenése (92-ről 60-ra) vélhetőleg betegséggel, esetleg háborúskodással is magyarázható, ugyanakkor a nevek összevetése nem utal a lakosság nagy méretű cserélődésére, fluktuációjára. A nevek elemzése alapján három kategóriát különíthetünk el: foglalkozásnevek, származást jelölő, továbbá fizikai tulajdonságot jellemző nevek. A származást jelölő nevek alapján következtethetünk arra, hogy viselőik honnan költöztek be Gyulafehérvárra: Csatár, Ompolyica és Hari Gyulafehérvár közelében fekvő falvak voltak, egyik sem püspöki birtok,⁴⁴ a lakosság nagyobb része távolabbról, Tordáról, a Szilágyságból, Székelyföldről, Zala vármegyéből, illetve Moldvából származott.

A foglalkozást jelentő nevekből kiindulva, amennyiben elfogadjuk, hogy a nevek viselőit valóban a mesterségükről nevezték el,⁴⁵ a város iparostársadalmának a változatosságát 1467-ben, illetve 1471-ben a következő táblázat mutatja:

Iparág	Szalmák (1467)	Iparosok száma (1467)	Szalmák (1471)	Iparosok száma (1471)
Ruházati ipar	nyíró fésűs szabó varga	1 1 4 8	szabó varga	4 1
Élelmezési ipar	mészáros molnár kalács(készítő) seres sóvágó	5 2 1 2 1	mészáros kalács(készítő) seres	3 1 2
Fémipar, fegyvergyártás	kardos kovács	2 6	ötvös kovács	1 4

gely, Madaras Antal, Kis (Parvus) Gergely, Nagy (Magnus) Fábián, Tóth István, Nagy (Magnus) Fülöp, Kósa György

⁴³ Bácskai: Mezővárosok. 23–24.

⁴⁴ Csatár és Ompolyica a káptalané, Hari a diódi uradalom része volt. Engel: Térkép.

⁴⁵ Bácskai: Mezővárosok. 32–33. Gulyás: Jobbágyi-mezővárosi személynévadás. 47–61.

Iparág	Szalmák (1467)	Iparosok száma (1467)	Szalmák (1471)	Iparosok száma (1471)
Faipar	köblös	1	köblös	1
	kerekes	1	kerekes	1
	pintér, kádár	3	kádár	1
Egyéb	sipos	1		
	fazekas	1	fazekas	1
	feredős	1		
	madaras/ madarász	1	madaras/ madarász	1
Összesen	19	43	12	21

Bácskai Vera a 15. század végi mezővárosi lakosságnak átlagban mintegy ötödét, azaz 20%-át tekintette kézművesnek.⁴⁶ A gyulafehérvári iparosok aránya ezzel szemben 1467-ben 46,7%, míg 1471-ben 35%. A szakmák elkülönülése is fejlett állapotra utal, számuk magasnak mondható: 19, illetve 12.

Az iparosok rétege kiegészíthető a kereskedők által alkotott csoporttal, amely a Sós és Marhas nevek alapján 1467-ben hét személyt (7,6%), míg 1471-ben hármat (3,3%) jelentett. 1490-ben a város által kibocsátott oklevélben neve alapján a város bírāja, Sós Imre és egyik esküdtje, Sós (Sal) Domokos is sókereskedő volt,⁴⁷ emellett még fogott bíróként szerepel három Sós nevű személy.⁴⁸ Ugyancsak a 16. század elején (a 20-as, 30-as évek folyamán) egy jogügyletnél sorolják fel a városvezetés tagjai között Sós Lukács bírót, továbbá egy Koppányi Gergely kanonok nevében megjelenő Sós Máté nevű polgárt.⁴⁹ Az elszórt adatok arra utalnak, hogy a város egy része aktívan bekapcsolódott a Maroson zajló sókereskedelembé, tagjai pedig, a jelek szerint, a város felső, gazdagabb rétegét alkothatták. A sóval való kereskedést és szállítást szolgálta a közeli Váradján (Alsóváradja) található kikötő,⁵⁰ továbbá a város közelében épített hajók, amelyekhez a fát a káptalan erdeiből termelték ki. Ez indokolta ugyanis 1498-ban, hogy II.

⁴⁶ Bácskai: Mezővárosok. 35.

⁴⁷ DL 30476.

⁴⁸ Sós Orbán, Ferenc és Gergely.

⁴⁹ A városvezetés tagjai: Sós (Soos) Lukács bíró, Feredős (Feredews) János, Kőműves (Lapicida) János, Barath Gergely, egy másik Kőműves (Lapicida) János. A kézirat keletkezésének hozzávetőleges időpontját a városi magisztrátus létszáma (bíró és négy esküdt polgár), továbbá Koppányi [Gergely] kanonok személye alapján állapítottuk meg, aki 1520–1540 között volt a káptalan tagja. Jakó K.: Az első kolozsvári egyetemi könyvtár. 104; Vekov: Locul de adeverire. Anexa 7.

⁵⁰ Weisz: A királyketteje. 421–422. A kikötő a fejedelemség korában működő Marosportus elődje volt. A városrész neve napjainkig Portus, románul Partos.

Ulászló évente 100 aranyforint értékű söt utalványozott a tordai sókamárától a káptalannak.⁵¹ A hajóépítés és egyben a sókereskedelem állandóságára utal, hogy az adományt I. János 1531-ben,⁵² továbbá I. Ferdinánd 1554-ben megerősítve átírta.⁵³

Az imént bemutatott oklevelek adataiból kiindulva óvatos becsléssel megkíséreljük megállapítani a város lakosainak számát. A két rendelkezésünkre álló számadattal (60, 92) számolva, ötös szorzót alkalmazva, a püspöki mezőváros polgárai mintegy 300–460-an lehettek. A káptalan és prépost tulajdonába közel azonos számú jobbágy tartozhatott, amely szám megduplázva 600-ra, illetve 920-ra rúg. Bácskai Vera a mezővárosok zselléreinek számát átlagban 30%-ban állapította meg,⁵⁴ azonban az ötös szorzót alkalmazva ebbe beszámítandónak értéte a zselléreket is.⁵⁵ A vár területén élő, zömében egyháziak számaránya, mint a későbbiekben látni fogjuk, legalább 10% volt, de ez a püspök és kísérete jelenléte esetén akár meg is duplázódhatott. Amennyiben elfogadjuk, hogy a 600-as illetve a 920-as számadat a város 90%-át jelentheti, az egyháziak számával a város lakosainak száma 670 és 1020 között ingadozott a 15. század végén. Ebben a korszakban a Magyarországon fekvő mezővárosok átlagnépessége 500 fő körül mozgott,⁵⁶ Gyulafehérvár ily módon a többi mezővároshoz viszonyítva népes, és ebből következően gazdag lehetett.

A város gazdasági erejét jelzi, hogy 1495-ben Gyulafehérvár és Gyalu mezőváros a püspököknek 480 forintnyi adójával volt elmaradva,⁵⁷ amelyből bizonyára nem a Gyalué volt arányaiban nagyobb. Az 1552 körül készült kimutatás a gyulafehérvári–szentmihálykövi és a gyalui püspöki uradalom jövedelmeiről Gyulafehérvár és Szentmihálykő két évente fizetett rendkívüli adójaként 300 forintot állapított meg,⁵⁸ ugyanez a forrás a borkimérésből származó jövedelmet 900 forintra tette.⁵⁹ E számadatok igazolják Jakó Zsigmond feltételelesen megfogalmazott megállapítását, amely

⁵¹ Beke: Regeszták. 367. sz. Itt jegyezzük meg, hogy 1513-ban Várdai Ferenc (akkor még választott) erdélyi püspök számára II. Ulászló 500 forint értékű söt utalványozott, amelyről a püspök úgy rendelkezett, hogy *provisora*, Végedi Imre adja el. DL 82371.

⁵² Beke: Regeszták. 479. sz.

⁵³ MNL OL A 57. 3. kötet, 287.

⁵⁴ Bácskai: Mezővárosok. 115.

⁵⁵ Uo. 25.

⁵⁶ Uo. 28.

⁵⁷ Jakó: Püspöki birtokok. 146.

⁵⁸ Uo. 149.

⁵⁹ "De educilatione et venditione vinorum que ab usu castri Albensis reservati sunt provenerunt fl. VIII^c." Jakó: Püspöki birtokok. 149.

szerint az „erdélyi püspökök gazdasági hatalma mezővárosaikon (...) nyugodott”.⁶⁰

A magyarországi mezővárosok hivatali írásbeliségének vizsgálata során Lakatos Bálint Gyulafehérvár városiasságát a Kubinyi András által kidolgozott centralitási pontrendszer⁶¹ alapján 32 pontban állapította meg.⁶² Pontszáma alapján a hét csoportba vagy hierarchikus szintre osztott⁶³ centrális helyek között Gyulafehérvár a másodikba sorolható, azaz másodrendű városnak minősül. Összehasonlításképpen további püspöki székhelyek pontszámai: Győr 40, Pécs 39, Esztergom 38, Eger 34, Bács 30, Vác 30, Csanád 27.⁶⁴ Minthogy frissen megjelent adattárában Lakatos Bálint felsorolta a Gyulafehérvár városias jellegét adó legfőbb kritériumokat és tényezőket,⁶⁵ adatait nem fogjuk megismételni, azonban fontosnak tartjuk a városi magisztrátusra vonatkozó információit beemelni dolgozatunkba. Eszerint a 15. század végén a városvezetés szervezete a következő volt: bíró, négy esküdt polgárból álló belső tanács⁶⁶ és ismeretlen számú consulokból⁶⁷ összetevődő külső tanács. A mezőváros polgárainak fellebbviteli szerve a 15. század végétől a püspök gyulafehérvári udvarbírójának széke volt,⁶⁸ amely Statileo János püspök halála (1542) után királynéi, később fejedelmi udvarbíróként a város és az uradalom fő igazságszolgáltató fóruma lesz. A város korszakunkban használt pecsétje gótikus minuszkulás körirata alapján a 15. század első évtizedeiben készülhetett, és Szent Mihály arkangyalt ábrázolta.⁶⁹

A mezőváros lakosainak házai, mint már említettük, a várfalakon kívül a váralján épültek, civilek azonban a vár területén is laktak, erre utal az 1467-ben kelt parancslevél, amely *“hospites et incolae dictarum civitatum et*

⁶⁰ Jakó: Püspöki birtokok. 149.

⁶¹ E pontrendszerben minél városiasabb egy település, pontszáma annál nagyobb. Maximális pontszám: 60, amelyet egyetlen magyarországi város sem ér el. Vö. Kubinyi: Városfejlődés. 13–15.

⁶² Lakatos: Mezővárosi oklevelek. 329. Kubinyi András régebbi eredményekre támaszkodva Gyulafehérvár pontszámát 19 pontban állapította meg. Kubinyi: Városhálózat. 24.

⁶³ Kubinyi: Városfejlődés. 15; Lakatos: Mezővárosi oklevelek. 14.

⁶⁴ Kubinyi: Városhálózat. 60, 64, 66. Egernek itt 33 a pontszáma; Lakatos: Mezővárosi oklevelek. 322, 490, 634.

⁶⁵ Ilyenek a vár és a várbán elhelyezkedő egyházi intézmények, hiteleshely megléte, úthálózati csomópont, vásártartás joga, céhek stb. Lakatos: Mezővárosi oklevelek. 329–332.

⁶⁶ Lakatos: Hivatali írásbeliség. 62; DL. 29326, 30476.

⁶⁷ Erdélyi analógia a consul megnevezésre csupán Dés és Karánsebes városok külső tanácsának tagjai esetében van, de 1571-ben Gyulafehérváron is így nevezték a tagokat. Lakatos: Mezővárosi oklevelek. 72; MNL OL F 4. Cista Comitatum, Comit. Alb. Cista 4. Fasc. 5. Nr. 61.

⁶⁸ Az udvarbírói hivatal kialakulása előtt az igazságszolgáltatás a várnagy tiszte volt.

⁶⁹ Kovács: Középkori székhely. 193.

castrum” határozza meg az általa bemutatott városlakókat.⁷⁰ Mégis a várban elsősorban az egyházi intézményeknek és képviselőinek a házai álltak. Itt jegyezzük meg, hogy a már említett, elhagyottan álló Szent Erzsébet-kolostoron kívül, amely egykor a pálos szerzetesek birtokában volt, a 16. század elejétől a falakon kívül állt a Szent Miklós-kápolna⁷¹ és a Szűz Máriának szentelt plébániatemplom.⁷² 1531-ben egy Márton magister nevű egyházi személy volt a város plébánosa, aki az oklevél szerint „*plebanus cunctorum Albensium extra muros*”.⁷³

Minthogy Gyulafehérvár püspöki székhely volt, a fehérváriak plébánosát a püspök nevezte ki, a polgároknak nem volt szabad plébánosválasztási joguk.⁷⁴ Erre utal egy 1549-ből származó oklevél, amelyben az erdélyi káptalan jóváhagyta⁷⁵ azt a cserét amely szerint Szengyeli Antal, a Péter és Pál apostoloknak szentelt oltár igazgatója és István magister, gyulafehérvári plébános elcserélik egymás között hivatalaikat és az azokkal járó javadalmaikat.⁷⁶ Az oklevél nem pontosítja, hogy mennyi lehetett ekkor a gyulafehérvári plébános jövedelme, de azt igen, hogy a Péter és Pál apostolok oltára milyen dotációval rendelkezett: javaihoz tartozott egy lombfalvai részbirtok, a Maroson átvezető rév, továbbá egy gyulafehérvári ház a hozzá tartozó szőlővel és szántóföldekkel. Jóllehet Szengyeli Antal nagy valószínűséggel az ebben az időben ózdi főesperes-kanonok, Szengyeli Ferenc⁷⁷ rokona lehetett, és nem kizárt, hogy ennek köszönhetően kaphatta a fehérvári plébánosságot, mégis cseréről lévén szó, talán kijelenthető, hogy a gyulafehérvári plébánosság közel azonos jövedelemmel kellett, hogy rendelkezzen, mint a székesegyházban levő Péter és Pál-oltár.⁷⁸

⁷⁰ DL 30882.

⁷¹ Addig a falakon belül foglalt helyet. Entz: Székesegyház. 200–201.

⁷² Kovács: Fejedelmi udvar színtere. 248–249.

⁷³ MNL OL F 3. Centuriae A 80.

⁷⁴ E kiváltságról l. bővebben a Lipppa fertályról szóló fejezetet.

⁷⁵ Az oklevélben a káptalan szerepel kegyúrként, de ez a püspök hiányával magyarázható ebben az időszakban.

⁷⁶ Batthyaneum. V. d. 84. sz.

⁷⁷ Vekov: Locul de adeverire. Anexa 7; Mihalik: A kanonok két leánya? 154.

⁷⁸ Az oltár jövedelme mellett az oltárigazgatót megillette a hiteleshelyi munkavégzés után befolyó jövedelem is. A székesegyház oltáiról, dotációjukról és az oltárosok részvételéről a hiteleshelyi munkában l. Gálfi: Oltárosok. 211–222.

A várnegyed társadalma

Előbb már hangsúlyoztuk, hogy a várban összpontosult az egyházi intézmények nagy része, itt laktak az egyházi társadalom képviselői is, meglehetősen nagy számban. „A főpapi székhelyek nagy egyházi központok voltak. Különösen az alsópapság létszáma lehetett igen magas. Ha igaz, hogy a középkori Európa felnőtt férfi lakosságának 5–6%-a az egyházi rendhez tartozott, ez még inkább állhatott a püspöki székhelyekre.”⁷⁹ Kubinyi előbb idézett számításai és a város lakosainak száma alapján tehát legkevesebb 65 ember lakhatott a falakon belül álló várnegyedben. A bizonyosan odatartozó személyekkel számolva azonban ez a szám jóval nagyobb volt.

A püspöki udvar személyzetéről a legtöbbet Szentmihályi Tamás és Várdai Mihály püspöki *provisorok* 1520–1524 között vezetett számadásai-ból tudhatunk meg.⁸⁰ Eszerint az udvar állandó lovassága a kapitány vezetése alatt 70 főből állt, ezenkívül két kürtös is szerepel a jegyzékben.⁸¹ A püspök mellett szolgálatot teljesítő, és ezért fizetést (*sallarimot*) nyerő familiárisok 26-an voltak.⁸² E két réteg (lovasok, familiárisok) tagjai részben átfedik egymást, de ez nem nagymértékű.⁸³ A konyha személyzete Gondos János vezetése alatt 4 szakácsot számlált, de a szakácsoknak is voltak további segítők.⁸⁴ Kertész egy volt, mosónő és kulcsár is egy-egy.⁸⁵ Szűkebb udvari személyzetéhez tartozott az orgonista és a püspöki káplán, továbbá maga a *provisor* és az aludvarbíró,⁸⁶ a várnagy és alvárnagy.⁸⁷ Összesen tehát a püspökkel együtt több mint száz személy (akkor is ha figyelembe vesszük e társadalmi csoportok esetleges átfedését). Nem tudjuk, hogy a lovasok közül hányan laktak a városban, illetve a várban, azonban utóbbiban mindenképpen kellett lennie bizonyos számú katonaságnak, amely a püspök testi épségéért felelt. Ugyanakkor mindkét városkapuban őrség teljesített szolgálatot, és a várnagy is rendelkezett fegyveresekkel.⁸⁸ A bemutatott személyzet alapján világos, hogy a püspök kísérete igen népes

⁷⁹ Kubinyi: Püspöki rezidenciák. 222.

⁸⁰ ZOkm. XII. 382–425, 427–429.

⁸¹ Uo. 427–428.

⁸² Uo. 421.

⁸³ Pl: Kecseti Balázs, Palotai Pál, Patócsi János. ZOkm. XII. 420, 427–428.

⁸⁴ ZOkm. XII. 373, 386–387, 393, 396, 421.

⁸⁵ Uo. 373, 386.

⁸⁶ Aludvarbíróra 1490-ből van az első adatunk: *Valentinus viceprovisor castri Albensis*. DL 30476.

⁸⁷ ZOkm. XII. 374, 403.

⁸⁸ Kovács: Középkori székhely. 200.

volt, azonban a mindenkori püspökök nem mindig tartózkodott Gyulafehérváron, így kérdés, hogy a püspöki udvarnak hány állandó lakója volt.

A Bornemisza Pál püspöksége (1553–1556) idején működő püspöki udvarról igen kevés információval rendelkezünk. Bizonyosnak látszik, hogy a püspök hozta magával saját familiáját, így udvarbírója is pécsi származású polgár lehetett, amint azt neve is mutatja: Pécsi Boldizsár 1554-ig volt a püspöki udvar gyulafehérvári *provisora*, ez év elején kelt végrendeletében is így szerepel.⁸⁹

A püspöki székhely egyházi középrétegét adó kanonoki testülethez a középkor végén 24 kanonok tartozott.⁹⁰ A székesegyháznak legkevesebb 33 oltára volt,⁹¹ személyzetüket az oltárigazgató vezette. Ezek alapján 57 személlyel számolhatnánk, de az egyházi javadalmak halmozásának következtében több kanonok oltárigazgató is volt egy személyben. Nyolc ilyen esetet találtunk,⁹² eszerint ezekkel nem számolva 49 személy tartozott az egyházi középréteghez és az alsópapság oltáros csoportjához. Az alsópapság képviselői a középrétegnél számosabbak voltak: így az oltárosokon kívül ide számíthatók a dignitariusok helyettesei és a scholasticus (3 személy), a káplánok (pl. a főespereseké: szám szerint 13, és a kanonok-oltárosoké 8), és itt jegyezzük meg, hogy egy-egy oltárnál több káplán is szolgálhatott, hiszen 1525-ben a Szent Anna-oltár számára épített ház többes számban beszél az oltár káplánjairól és presbitereiről.⁹³ Az alsópapsághoz számítható még a falakon kívül álló Szent Miklós-kápolna mestere,⁹⁴ és az ispotálymester is, aki szintén klerikus volt.⁹⁵ A prebendáriusok, valamint a karpapok rétegéről nem tudunk semmi bizonyosat, csak annyit, hogy léteztek,⁹⁶ bár előbbieik rétege sokszor keresztezte az oltárosokét.

⁸⁹ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 4. Fasc. 5. Nr. 50.

⁹⁰ Mályusz: Egyházi társadalom. 117. Mályusz a 15. század végén 27 kanonokkal számolt, azonban a valós szám továbbra is 24, mert a számításai alapjául szolgáló tizedjegyzékben az egyes tételeknél felbukkanó méltóságviselőket kétszer számolta. A jelenségre Hegyi Géza hívta fel a figyelmet, melyet ezúton is köszönök.

⁹¹ Gálfi: Oltárosok. 214.

⁹² Szent András (DL 31014), Hívó Lelkek (DF 277725), Szent Kereszt (Balogh Jolán: Az erdélyi renaissance. 236), Szent István és László királyok és Imre herceg (DL 29402), Szent Jakab (DL 47434), Háromkirályok (Batthyaneum IV. d. 100. sz.), Urunk színeváltozása (MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista I. Fasc. 2. Nr. 28.), Négy egyházatya (Batthyaneum IV. d. 125. sz.) oltárai.

⁹³ Batthyaneum IV. d. 100. sz., regesztájára l. Kovács: Középkori székhely. 199.

⁹⁴ DL 32607.

⁹⁵ Batthyaneum IV. d. 3. sz. (DF 277701 v.)

⁹⁶ DL 32607.

A várbeli két kolostor személyi állománya nem lehetett túl magas. A domonkosok Boldogságos Szűz-kolostorának 1524-ben összesen 13 tagja, hét szerzetese és hat laikus testvére volt,⁹⁷ rajtuk kívül 1529-ben a segesvári kolostor két szerzetesét, egy organistát és egy kovácsot is Fehérvárott találjuk, bizonyára azért, mert az itteni szerzetesközösség nem rendelkezett megfelelő mesterekkel.⁹⁸ A Szent István első vértanúnak szentelt ágostonos kolostor tagjainak számát nem ismerjük,⁹⁹ csupán 1544-ből és 1547-ből rendelkezünk információval a szerzetesekről (a perjelről és egy tagtársáról) ugyanazon jogügylet kapcsán.¹⁰⁰ A bizonyosan ismert klérus (középréteg és alsópapság) tagjainak száma tehát a 16. század első felében 92, ez azonban magasabb kellett, hogy legyen, hiszen mint láttuk a prebendáriusok, karpapok és ágostonos szerzetesek nagyobb részének létszámát nem vettük figyelembe, de nem számoltunk az ispotály és az iskola lakóival sem.

Sokismeretlenes a prépost házanépe is, akárcsak 1542-től kezdve a királynéi udvartartás tagjainak a száma. A prépostot kiszolgáló személyek közül tudomásunk van udvarbírójáról és familiárisairól, de utóbbiak számát még hozzávetőlegesen sem tudjuk meghatározni.¹⁰¹ A királynéi udvartartásról is igen szórványosak az adatok. Tudjuk, hogy Gyulafehérváron rendelkezésére álltak, és igénybe is vette a káptalan tagjainak jogtudóit,¹⁰² titkára pedig maga a prépost volt Verancsics Antal személyében.¹⁰³ Ugyanakkor bizonytalan számú familiáris is körülvette, akik részben Budáról kísérték el,¹⁰⁴ részben Erdélyben csatlakoztak hozzá. Az első

⁹⁷ ETE. I. 529; Fabritius: Zwei Funde. 30.

⁹⁸ Andreas Adler *organista Albensis* és Andreas Faber. Fabritius: Zwei Funde. 25–26.

⁹⁹ Mindkét kolostorra és patrocíniumára: Kovács: Középkori székhely. 200–201.

¹⁰⁰ 1544. október 9. Az erdélyi káptalan előtt János perjel és Peleskei Antal szerzetes – a Gyulafehérvár (*civitatis Albensis*) falain belül fekvő Szent István első mártírnak szentelt kolostor ágostonos szerzeteseinek nevében is – előadták, hogy beszakadt pincéjük megjavítása végett eladják Krakkó mezőváros határában fekvő rétjüket Végedi Imre tordai főesperes-kanonoknak örökjogon 15 forintért, amelyet tőle át is vettek. Végedi Imre az eladott rét kárpótlásul a mondott 15 forinton felül a nevezett szerzeteseknek adományozza azon rétjének felét, amelyet 20 forintért vásárolt néhai Kómúves János fehérvári polgártól Gyulafehérvár határában, s amely átellenben fekszik a káptalan Váradja nevű birtokával. MNL OL P. 72. Fasc. 369. Nr. 1. Az adatot Fejér Tamás kollégámnak ezúton is köszönöm.

¹⁰¹ Hazai Okmánytár V. 371–376; Batthyaneum IV. d. 125. sz.

¹⁰² Egy Izabella királyné által 1542-ben kibocsátott oklevél alján a következő kancelláriai jegyzet áll: 1543. *in festo SS Philippi et Jacobi apostolorum, presentes littere collate et collationate sunt cum originalibus Albe Iulie in sacrario capitulari presentibus dominis vicario, Dobrony, Mohai et Coloswary.* MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 1. Fasc. 5. Nr. 42.

¹⁰³ Oborni: Izabella udvarának kezdetei. 43–49.

¹⁰⁴ A Szapolyai János király udvarát alkotó familiárisokról, azok tagolódásáról I. Kubinyi: A Szapolyaiak és familiárisaik. 169–194.

csoportba tartozott Radicsith János, akit a források 1549-ben említenek először a káptalan jegyzőjének,¹⁰⁵ és csupán egy későbbi adatból tudjuk, hogy Izabella királyné kíséretében jött Erdélybe.¹⁰⁶ Ugyancsak ebbe a csoportba sorolható a vélhetőleg lengyel származású Polyák Jakab vagy a királyné inasa (*cubicularius*), Tescheni (Thessinius) Thomas¹⁰⁷ és Babai Kis Péter. Polyák 1544-ben kapott a királynétól hűséges szolgálataiért birtokadományt,¹⁰⁸ Babai pedig 1547-ben, 1548-ban és 1550-ben birtokadományt, továbbá a fahidi és gálai jobbágyságai részére nyolc évnyi adómentességet.¹⁰⁹ Babai Péter Várday Pál esztergomi érsek és főkancellár fivére volt, a királyné előtt hosszú ideig szolgálta Szapolyai János királyt. Izabellát elkísérte Lengyelországba is, 1552-ben halt meg, epitáfiuma a királyné tanácsurának emlegeti.¹¹⁰ Neve alapján Erdélyben csatlakozhatott az udvarhoz Pestesi Lázár,¹¹¹ és ugyancsak erdélyi származású lehetett Farna Mihály, aki a királyné gyulafehérvári udvarbírája lesz 1544–1545 között.¹¹² Vélhetőleg vele azonosíthatjuk azt a *dominus Farna* néven szereplő familiárist, aki 1531-ben Szapolyai János szolgálatában állt, és az egykorú lajstrom az erdélyiek csoportjában sorolja fel.¹¹³ A királyné udvartartásának főtisztviselői közül a valószínűleg lengyel származású,¹¹⁴ Seraphin Kristóf nevű étekgömcemesterét ismerjük 1544-ből.¹¹⁵

A fentiekből kitetszik, hogy a püspök és kísérete, illetve a királynéi udvar személyzete nélkül legalább 100 személy lakott a várnegyed területén. Úgy számolhatunk tehát, hogy Gyulafehérvár esetében a város lakosságának bő tíz százalékát az egyházi rend alsó és középső rétege adta, ez pedig a püspöki, majd királynéi udvartartással megduplázódott, akkor is

¹⁰⁵ Vekov: Locul de adeverire. Anexa 7.

¹⁰⁶ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 3. Fasc. 1. Nr. 31. Ő később a szekularizált hiteleshely tagjai közé is bekerül. Gálfi: Levélkeresők 47–48.

¹⁰⁷ SzNLT. Szebeni magisztrátus lt. U. IV. Nr. 448.

¹⁰⁸ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 3. Fasc. 4. Nr. 34.

¹⁰⁹ Az 1550-ben kapott adományt lengyel származású feleségével, Gajowska (Gayoska) Annával együtt kapta. KvNLT. Kemény cs. csombordi lt. 66. és 74. sz.; MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 2. Fasc. 5. Nr. 40.

¹¹⁰ Babai Kis Péter életére vonatkozóan l. Laczlavik: A somogy megyei Várday család. 23–24.

¹¹¹ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 3. Fasc. 4. Nr. 34.

¹¹² Személyéről és pályájáról l. Az uradalom igazgatása és társadalma a XVI. század közepén c. alfejezetet. MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 3. Fasc. 1. Nr. 30, és F 4. Comit. Alb. Cista 2. Fasc. 4. Nr. 9.

¹¹³ Simon: Szapolyai János familiárisai. 231–243.

¹¹⁴ A királyné lengyel származású familiárisairól l. még „A várnegyed szekularizációja” c. fejezetet.

¹¹⁵ SzNLT. Szebeni magisztrátus lt. U. IV. Nr. 435. és 437.

ha csupán a biztosra vehető, így a legszűkebbre szabott számadatokkal dolgozunk.

A vár területén, jóllehet alapterülete nagy volt,¹¹⁶ a házak meglehetősen zsúfoltan állhattak, és telkük sem volt túlságosan tágas, ahogyan az Pécs esetében megfigyelhető.¹¹⁷ Az oltáros- és kanonokházakhoz azonban a falakon kívüli káptalanai városrészben (Gyulafehérvár délkeleti része) egy-egy majorság tartozott allodiális házzal, kerttel, szántóval vagy réttel, és az esetek nagy többségében a város szőlőhegyeinek egyikén egy vagy több szőlővel. Ilyen volt az a kanonokház, amelyet János Zsigmond 1568-ban Pókay Jakabnak adományozott, és a mellette álló ház is, amelyben Csáki Mihály lakott akkor.¹¹⁸

A kutatás mai állása szerint az erdélyi káptalan kanonokjai a 13. század második felében váltak ki a püspöki *monasterium*ból, és szűnt meg a *vita communis*.¹¹⁹ Ezután épültek fel házaik a város káptalani városrészében,¹²⁰ amelyet bizonyára a püspökkel való egyezség nyomán kaptak meg. Ezek a székesegyházzal „hátról” szemben, keletre álltak, a későbbi, a prépostságig tartó Szentegyház utcának a nyugati során.¹²¹ Idetartozhatott a székesegyházzal szemben Mosdósi Ambrus¹²² háza (ez később a Hagymási Kristóf¹²³ birtokába került), amelyet a Szent Kereszt-oltár igazgatójaként birtokolt.¹²⁴ A Kereszt-oltár egyike volt a székesegyház legrégbbi oltárainak,¹²⁵ e ház szomszédságában két kanonokház állt, amelynek egyike a későbbiekben Kovácsóczy Farkas kancellár tulajdonába került.¹²⁶

Feltételezhetően az egyes főesperességek és a dignitariusként házaikat a méltóság betöltői lakták halálukig vagy a méltóság betöltésének megszűntéig, abban az esetben, ha az illető más javadalmat kapott.¹²⁷ Ugyanakkor valószínűnek tartjuk, hogy a kanonokházak elidegenítése feltételhez kötött volt, és ezek adásvétele csupán a káptalan tagjai között volt megenged-

¹¹⁶ Kovács: Középkori székhely. 191.

¹¹⁷ Koszta: Pécs városszerkezete. 306. Pécs története II.

¹¹⁸ KvNLT. Béldi cs. lt. nr. 89–128.

¹¹⁹ Erdélyi okmánytár. I. 341. sz.

¹²⁰ A két városrész elkülönülésére l. Kovács: Humanista epigráfusok. 11; Kovács: Középkori székhely. 198–199.

¹²¹ Kovács: Gyulafehérvári sétá. 422.

¹²² 1555-ben a káptalan dékánja és ózdi főesperes, a szekularizáció után a hiteleshely requisitora és tizedfőarendátor. Gálfi: Levélkeresők. 48–52.

¹²³ Izabella királyné és János Zsigmond, majd Báthory István bizalmi embere, tanácsúr (1556–1578). Egyéb tisztségeire l. ErdKápjkv VIII. 1. 450.

¹²⁴ KvNLT. Gyulay–Kuún cs. lt. nr. 216.

¹²⁵ 1357-ből származik rá az első adat. Entz: Székesegyház. 201.

¹²⁶ ErdKápjkv VIII. 1. 355. sz.; Kovács: Gyulafehérvári sétá. 422.

¹²⁷ Ilyen volt az örkanonok háza. Batthyaneum. IV. d. 78. sz., regesztája: Kovács: Középkori székhely. 199.

dett, még akkor is, ha azt ők maguk építették.¹²⁸ Az 1520-as évek táján Gyulai Dénes erdélyi kanonok és argyasi püspök, aki a Szűz Máriának szentelt Tótfaludon emelt pálos kolostor szerzetese is volt egy személyben, a mondott kolostor súlyos szükségét akarván enyhíteni, saját házát, amelyet Homorogdi Miklóstól, a váradi egyház prépostjától és hunyadi főesperes-kanonoktól vásárolt,¹²⁹ eladta a házhoz tartozó udvarral és kerttel együtt Koppányi Gergely éneklőkanonoknak 100 arany forinton. A ház, pontosít az oklevél, a káptalani városrészben fekszik, szomszédságában egyfelől a Péter és Pál-[oltár], másfelől az őrkanonok házai állnak.¹³⁰ Ugyancsak kanonokház a tárgya egy 1538-ban végbement jogügyletnek.¹³¹ Ekkor Statileo püspök kegyúri jogánál fogva Baghi Ambrus erdélyi kanonoknak és püspöki kamarásnak érdemei jutalmául jóváhagyását adta Végedi Imre tordai főesperes-kanonok¹³² adományához, amelynek értelmében a főesperes-kanonok Ambrus kanonoknak adományozta azt a Gyulafehérvár káptalani részén álló kanonokházát, melynek szomszédságában a Szent Istvánnak és Szent Lőrincnek szentelt oltárok házai álltak, és amelyet alapjaiból épített kőből.

Egy-egy kanonok tulajdonában több ház is lehetett. Így a már említett Végedi Imre a tordai főesperesség házában kívül, amint láttuk, egy saját maga által épített házzal is rendelkezett. Az oltárokhöz is több ház tartozhatott a falakon belül. A Szent Anna-oltár egyik házáat 1512-ben említik először,¹³³ egy másikat pedig 1525-ben építettek Várdai Ferenc püspök végrendeletének megfelelően.¹³⁴

Az oltáros házak és gazdáik a középkor végén különböző mentességeket élveztek. Erről Lázói János főesperes-kanonok, ugyanakkor a Hívó Lelkek-oltár igazgatójának háza kapcsán értesülünk. 1512. február 4-én Perényi Imre, Abaúj vármegye örökös ispánja és Magyarország nádora János telegdi főesperes-kanonok hűséges szolgálatai jutalmául, mellyel őt és fiát, az erdélyi püspököt szolgálta, főként pedig az elmúlt évek során mesteri módon megépített kápolna elkészültéért, amelyben a Hívó Lelkek-oltára helyet kapott, azt a fehérvári kőházat, melynek közvetlen szomszédságá-

¹²⁸ Az itt bemutatott gyakorlat a pécsi kanonoki városrész házainak elidegenítési módjára szolgálat analógiát. Koszta: Pécs városszerkezete. 306–307.

¹²⁹ Perényi Ferenc familiárisa, Homorogdi Miklós 1510-ben és 1512-ben a püspök gyulafehérvári udvarbírója volt, ezután kapta meg a hunyadi főesperességet és a váradi prépostságot. Batthyaneum IV. d. 18. sz. (DF 277716.) és IV. d. 28. sz. (DF 277726.)

¹³⁰ Batthyaneum. IV. d. 78. sz.

¹³¹ Batthyaneum V. d. 33. sz. Regesztája Kovács: Középkori székhely. 200.

¹³² Személyére l. Vekov: Végedi Imre. 604–622.

¹³³ Entz: Székesegyház. 205.

¹³⁴ Batthyaneum IV. d. 100. sz., Regesztája Kovács: Középkori székhely. 200.

ban észak felé a Szent Anna-oltárának háza áll, és amelyet a nevezett János magister a Hívó Lelkek oltárigazgatósága számára romos állapotából megújított, kegyúri jogánál fogva minden olyan kiváltsággal felruházta, amellyel a többi oltáros ház rendelkezett a mezővárosban, azt minden rendes és rendkívüli adó, szolgálat, teher és census fizetése alól felmentette.¹³⁵ Ugyanezek a kiváltságok olykor az oltárosok allodiális házaira is vonatkoztak. 1503. október 1-jén Bácskai Miklós püspök Tatai János presbiter, a Szent Miklós-kápolna rectora kérésére, Fehérvár városában pusztá allodiúmára újonnan épített majorsági házát és háza népét minden adó alól felmentette.¹³⁶

Az oltáros- és kanonokházak mellett említést érdemel az ispotály épülete is, amely ugyancsak a falakon belül helyezkedett el.¹³⁷ Minthogy tudjuk, hogy Váradon az egyik kanonokházat alakították át *xenodochiummá*,¹³⁸ úgy gondoljuk, hogy épülete Gyulafehérváron sem lehetett nagyobb egy lakóházénál. A Szent Lélek-ispotályt a 15. század elején alapította Upori István püspök.¹³⁹ A középkor végén rendelkezett egy fürdővel, amely már Geréb László püspöksége előtt (1476) megépült,¹⁴⁰ és valószínűleg már 1467-ben működhetett, erre utal a város lakosai között felsorolt Feredős név.¹⁴¹ Nem kizárt, hogy a káptalan is rendelkezett egy fürdővel, ugyanis egy kései, 1613-ból származó adat egy fürdőnek épült kőházzal szól, amely a város Szent György-kapujával átellenben, azaz a káptalani városrészben állt.¹⁴²

A Szent Lélek -ispotályhoz a fürdő mellett egy mészárszék is tartozott, amelyet Geréb László építtetett a szegények ellátására,¹⁴³ továbbá a székesegyház társadalmának tehetősebb rétege is feladatának tartotta, hogy a benne lakókat adományokkal lássa el. Ilyen volt Végedi Imre 1543-ban kelt felajánlása, amikor azzal a feltétellel adományozott unokaöccseinek bizonyos magyargáldi jószágokat, ha utóbbiak az elkövetkezendőkben évente, télvíz idején a Szent Lélek-ispotály szegényei használatára 12 szekér fát vásárolnak, vagy saját szekereiken szállítanak [ugyanannyi fát], és az ispotálymester kezére bízák.¹⁴⁴ Itt jegyezzük meg, hogy a fejedelemségkori

¹³⁵ Batthyaneum IV. d. 28. sz. (DF 277726.)

¹³⁶ „ab omni solutione taxarum, censuum et quarumlibet collectarum”, Batthyaneum III. d. 156. sz. (DF 277680.)

¹³⁷ MNL OL F 3. M. 1.

¹³⁸ Szende: Civitas opulentissima. 115.

¹³⁹ Entz: Székesegyház. 200.

¹⁴⁰ Batthyaneum IV. d. 3. sz. (DF 277709 v.)

¹⁴¹ DL 30882; Jakó K.: Az első kolozsvári egyetemi könyvtár. 104.

¹⁴² KvNLT. Bornemisza cs. lt. 36. sz.

¹⁴³ Batthyaneum IV. d. 3. sz. (DF 277709 v.)

¹⁴⁴ MNL OL F 3. M. 1.

dézsmajegyzékben (1587–1589) szereplő Alkenyér, Felkenyér, Kudzsir és Balomir¹⁴⁵ 46 forintnyi püspöki dézsmája korábban nem a *xenodochium*ot illette, azt csupán később, Báthory István adományából bírta.¹⁴⁶

A város rendjét Gyulafehérvár ura, az erdélyi püspök rendeletekkel is szabályozta. Egy 1513 körüli feljegyzés szerint, minthogy az elmúlt időkben a püspöki város részben a gondatlanság, részben az ellenség pusztításai folytán szinte romokban hevert, és szintúgy romosan álltak házai és bástyái, néhai Geréb László püspök oklevelében megengedte a káptalan tagjainak, hogy szabadon építhessenek új házakat, vagy a régieket építsék újjá, úgy azonban, hogy végrendeletükben az építkezés költségeinek felét térítsék vissza. A költség visszatérítése a testamentum kedvezményezettjeire hárul, úgy, hogy a felépített ház becsértékének felét, melyet az építésetben járatos bölcs férfiak becsüljenek fel, az örökösök fizessék meg. A kifizetett összeg fele az egyházat illesse, felét pedig a város sáncának, falának és tornyának építésére fordítsák. A főpap rendelkezését a káptalan tagjai betartották, és az így egybegyűlt pénzösszegeből alapjaiból építették fel 1504-ben a Szent György-kapu előtt álló bástyát (barbakánt).¹⁴⁷

A vár erősítése és karbantartása fele-fele részben a püspököt és káptalanát terhelte,¹⁴⁸ azonban, amint az előbb elmondottakból is látszik, e célból időnként a püspök rendelkezése alapján járt el a káptalan. A fentiekből és egy 1516. január 30-án kelt oklevélből úgy tűnik, a város gazdái nem mindig tettek eleget kötelességüknek. Minthogy ekkor Gyulafehérvár falai nagyon romosak voltak, II. Ulászló elrendelte az erdélyi káptalannak, hogy a hozzájuk tartozó falrészt feljebb emeljék, azokat kőből rakott és nem fából ácsolt bástyákkal erősítsék meg, a benne lakók nagyobb biztonság érdekében. E célra 200 Ft értékben sót utalt ki számukra.¹⁴⁹

Az imént bemutatott rendelkezések azt mutatják, hogy jöllehet a várat és a váralját a püspök és káptalana külön-külön birtokolta, és a város védelméről közösen gondoskodtak, a város valódi ura mégis a mindenkori püspök volt. A püspök nyomásgyakorlásának egyik eszköze a kanonokok és az alsópapság szabad végrendekezési joga volt.¹⁵⁰ Erdélyben a 14. század elején az alsópapság tagjainak végrendeleteit a mindenkori püspök kellett, hogy megerősítse és jóváhagyja, még akkor is, ha a végrendelező

¹⁴⁵ Valamennyi Fehér vármegyében, Szászváros környékén fekszik.

¹⁴⁶ Jakó: Dézsma. 25.

¹⁴⁷ "*propugnaculum quod Basthyam vocant.*" Batthyaneum IV. d. 33. sz.

¹⁴⁸ Kovács: Fejedelmi udvar színtere. 236.

¹⁴⁹ Batthyaneum IV. d. 46. sz. (DF 277744.) Regesztája Kovács: Középkori székhely. 195.

¹⁵⁰ A jog gyakorlására és a *ius spoli* meglétére Magyarországon I. Kollányi: Végrendekezési jog. 88–116.

az egyházra hagyta javait.¹⁵¹ 1477-től kezdve 1543-ig három olyan privilégiumot is ismerünk, amelyben az erdélyi püspökök és Izabella királyné biztosította a kanonokokat és az alsópapság tagjait szabad végrendelkezési joguk gyakorlásáról.¹⁵² Geréb László a székesegyház társadalmának e jogát ahhoz a követelményhez kötötte, hogy a katedrális építésére és a püspök asztalára illendő módon hagyakozzanak. A 16. század első felében uralkodó valós helyzetre azonban, amely félreérthetetlenül a *ius spoli* meglétére utal, Gosztonyi János és Izabella királyné oklevele világít rá. Mindkét okmány kiemeli, miszerint értésükre adták, hogy az erdélyi püspök egynémely tisztségviselői a káptalan tagjainak szabad végrendelkezési jogát megsértve, a végrendelkezők halála után házaikat elfoglalták, és javaikat elrabolták, elrendelték a szolgálatukban levőknek és tisztségviselőiknek, hogy a káptalan tagjainak eme jogát tartsák tiszteletben, és ne részseljenek a rendeletnek ellenszegülni.

A várost a Mohács utáni időszakban az Erdélyben 1527–1529 között dúló polgárháború nem kímélte. 1527. október 18-án Szászsebes mezőváros tanácsa segélykérő levelet küldött Szebenhez, amelyben utóbbiakat arról értesítették, hogy Szapolyai János a maga négyszáz emberével elfoglalta Gyulafehérvárt, elfogatta a püspököt (Gosztonyi Jánost), katonái rabolnak és pusztítanak.¹⁵³ Alighanem e levél alapján a püspök elhunytának pontos időpontja is megállapítható, hiszen Szerémi György leírásából tudjuk, hogy a főpapot megkínózták, és elfogatása másnapján, azaz 1527. október 19-én belehalt sebeibe.¹⁵⁴ Vélhetőleg ugyancsak ennek az időszaknak az erdélyi eseményei szolgálnak magyarázatul arra, hogy Szapolyai híve, Báthory István erdélyi vajda Gyulafehérvárról elszállíttatott bizonyos ágyúkat, amelyek miatt a későbbiekben a káptalan és a vajda fia, Báthory András között per indult, és amelyeket Báthory András csupán 1550-ben szolgáltatott vissza a káptalannak.¹⁵⁵

Izabella királyné uralmának első szakaszában, jóllehet az erdélyi helyzetet továbbra is leginkább a bizonytalanság jellemezte, a városban levő épületek helyreállítására vagy azok újjáépítésére is sort kerítettek. Elsősorban a püspöki palota átalakításán lehetett a hangsúly, amelyet uralkodói

¹⁵¹ Kollányi: Végrendelkezési jog. 104.

¹⁵² Geréb László 1477. július 12-án, illetőleg Gosztonyi János 1527. május 6-án kelt oklevelei, továbbá Izabella királyné 1543. március 4-én kelt privilégiuma. Batthyaneum III. d. 58. sz. (DF 277582.), IV. d. 115. sz. és V. d. 54. sz. Ehhez járul a fent bemutatott, 15. század végén kelhetett Geréb László által kibocsátott oklevél, melynek rendelkezései alapján 1504-ben megépült a barbakán.

¹⁵³ SzNLT. Szebeni magisztrátus lt. U. V. Nr. 1260.

¹⁵⁴ Szerémi levele 1527 novemberében kelt. ETE. I. 351. (348.)

¹⁵⁵ Batthyaneum V. d. 89. sz.

lakhellyé kellett átépíteni. 1545 elején a királyné arra kérte a szebeni magisztrátust, hogy küldjenek neki 10 000 darab mázas téglát hálósobájának padozására.¹⁵⁶ 1545 végén pedig Haller Péter polgármesternek szóló levelében kifejtette, hogy rendelt Szebenből Kádár (Seripar) Antontól két szarulámpát, amely, ha már elkészült, tartsák jó őrizet alatt, hogy ne törjön el, és megparancsolta, hogy minél hamarabb küldjék el. Ezenfelül, mint írta, szüksége van tíz falra tűzhető (*parieti sew muro infigendis*) lámpára, és elrendelte, hogy ha nincs olyan mester, aki ilyen lámpát rézből készítené, akkor ugyanannál az Anton mesternél készíttessenek számára vasból.¹⁵⁷

A püspöki palota átalakítása mellett, ugyancsak 1545 tavaszán az erdélyi káptalan szerződést kötött Michael szebeni ácsmesterrel, a katedrális tornyának újjáépítéséről, amelyben kikötötték, hogy a készülő torony a beszercei és a szebeni templomok tornyára hasonlítson minden tekintetben. A mester és szolgálai fizetsége 200 forint és az ellátásukra szánt három köből búza, három hordó bor, két tábla szalonna, valamint három forint értékű hús volt.¹⁵⁸ A várat nem sokkal a szekularizáció előtt, 1551–1553 között Giovanni Battista Castaldo parancsára erődtítették,¹⁵⁹ bár utóbbi az 1552 nyarán végbement pusztítások javítását is célozhatta, amikor a király katonái felégették a káptalani városrészt, és a tűz átterjedt a falakon kívüli városrésze is.¹⁶⁰

A város tehát, amelynek társadalmát a fentiekben megpróbáltuk a források szűkszavúságához mérten bemutatni, úgy tűnik, Magyarország többi mezővárosának megszokott életét élte, és alapvetően nem különbözött az ország többi középkori püspöki székhelyétől sem. Gyulafehérvár történetében a nagy fordulatot az egyházi javak 1556-ban végbement szekularizációja fogja jelenteni, melynek eredményeként a kanonoki testület megszűnt, a város földesura teljes egészében az uralkodó lett, és a település ismét, immár több mint egy évszázadon át a királyi, majd fejedelmi udvar életének színterévé vált.

¹⁵⁶ „*tegularum vitreatum pro pavimento cubiculi*” SzNLT. Szebeni magisztrátus lt. U. IV. Nr. 452.

¹⁵⁷ SzNLT. Szebeni magisztrátus lt. U. IV. Nr. 490.

¹⁵⁸ Batthyaneum V. d. 67. sz.

¹⁵⁹ Kovács: Fejedelmi udvar színtere. 237.

¹⁶⁰ Barabás: Regesták. (IV. közl). 218. sz.

I. 2. Az uralkodói székváros II. János haláláig

Az erdélyi fejedelmek székvárosának születése lényegében Izabella királyné személyéhez és az egyházi javak szekularizációjához köthető. Az önálló Erdélyi Fejedelemség létrejötte során az egyik legnagyobb horderejű esemény az 1556-ban végbement szekularizáció volt, amelynek következtében az egyházi javakat a kincstárhoz csatolták. Az egyházi birtokok kincstári tulajdonba kerülése megvetette a mindenkori fejedelmi birtok alapját, ugyanakkor megteremtette a valódi uralkodás lehetőségét is. 1542-ben az erdélyi püspök birtokait ugyan a királyné és fia udvarának eltartására rendelték a rendek, eladományozásukat azonban megtiltották,¹⁶¹ és maguk a birtoktestek (a gyulafehérvári és gyalui) sem érték el a középkori püspöki birtok nagyságát,¹⁶² hiszen a tasnádi és a zilahi püspöki uradalom nagy valószínűséggel nem került a királyné birtokába, hanem már kezdetől Fráter Györgyöt uralta.¹⁶³ 1556-ban ez a helyzet megváltozott, az egyházi javak Erdélyben is tetemesek voltak, és átadásuk a mindenkori uralkodó kezébe valódi hatalmi alapot teremtett.

Mielőtt rátérnénk a szekularizáció által előidézett változásoknak és ebből adódóan a székváros sajátosságainak felvázolására, mindenképpen fel kell hívnunk a figyelmet Izabella királyné átlagosnak egyáltalán nem nevezhető várospolitikájára 1556-ot követően, hiszen a királyné regnálásának második, mindössze hároméves (1556–1559) szakasza átfogó intézkedéseinek egész sorát tárja elénk. A teljesség igénye nélkül csupán néhány álljon itt példaként: a székelyföldi városok közül Székelykeresztúr,¹⁶⁴ Marosvásárhely, Székelyudvarhely, Kézdivásárhely, Csíkszereda lakóit ebben az időszakban látta el kiváltságokkal és mentességekkel, utóbbi első említése is 1558-ból származik.¹⁶⁵ Szabályozta Lugos mezőváros rendjét,¹⁶⁶ Kolozsvár számára harmincadvámhelyet létesített, lerakatjogot adományozott, és engedélyezte négy sokadalom tartását.¹⁶⁷ Várad városának a városrészek jogi egyesítése után (1557) új statútumokat adományozott,¹⁶⁸

¹⁶¹ EOE I. 189.

¹⁶² A királyné kezén levő birtokok nagyságára és jövedelmükre l. *Az uradalom igazgatása és társadalma a 16. század közepén* c. fejezetet.

¹⁶³ 1549-ből származó adatok szerint a tasnádi és a zilahi uradalom Fráter György kezén volt. Vö. Hegyi: A Szilágyság birtokviszonyai. 106–107, 114.

¹⁶⁴ ErdKirKv VII. 3. 52. sz.

¹⁶⁵ Benkő–Demeter–Székely: Középkori mezőváros a Székelyföldön. 13, 16–17, 19, 22, 24.

¹⁶⁶ ErdKirKv VII. 3. 50. sz.

¹⁶⁷ KvOkl. II. 34–35. Kolozsvár városa ezen kívül más intézkedéseknek is haszonélvezője volt.

¹⁶⁸ Gálfi: Izabella királyné várospolitikája. 19–33.

és bizonyára ugyancsak új jogszabályokkal látta el Abrudbánya mezőváros lakóit, miután az itteni magisztrátus szervezete megváltozott.¹⁶⁹

A szekularizáció hozadéka és a városvezetés

Gyulafehérvár tekintetében az egyházi javak kincstárhoz csatolása gyökeres változásokhoz vezetett. A város 1609-ben emlegetett,¹⁷⁰ Izabella királyné által adományozott, de előttünk ismeretlen statútumai is a szekularizáció következtében, közvetlenül utána kellett, hogy keletkezzenek. Gyulafehérvárnak a mindenkori erdélyi püspökök birtokában levő része, azaz maga a mezőváros a vásárhelyi országgyűlés határozata¹⁷¹ következtében már 1542 júniusától a királyné kezén volt, azonban a káptalani városrész, amely a várnegyed mintegy felét és a Majornak nevezett, káptalani jobbágyság által lakott külvárost foglalta magában, csupán 1556 végétől került a kincstár birtokába.¹⁷² Az egykori püspöki és káptalani városrészek egy kézbe kerülése mindenekelőtt ezek jogi egyesítését jelentette. A bíró által vezetett püspöki mezőváros és az 1556 előtt is vélhetőleg kenéz által irányított káptalani váralja,¹⁷³ azaz a Major ettől kezdve egyetlen főbíró hatásköre alá tartozott, jóllehet a kenéz a városvezetés alsóbb szintjén továbbra is a Major irányítója maradt.¹⁷⁴

Ugyanerre az időre tehető a városi magisztrátust alkotó belső és külső tanács létszámának változása. A középkorban a városvezetést a bíró és négy esküdt, továbbá ismeretlen számú külső tanácsstag képviselte.¹⁷⁵ A bírót Szent György-nap környékén választották, egy évig volt hivatalban,¹⁷⁶ és nem ismeretes, hogy az első év letelte után újraválaszthatták-e vagy sem. 1556 után a főbíró¹⁷⁷ vezette magisztrátus létszáma hat esküdtre és 20 consulra nőtt.¹⁷⁸ Jóllehet a teljes városvezetés összetételére csupán 1571-ből rendelkezünk adatokkal,¹⁷⁹ a főbíró és hat esküdtjének a megléte ennél ko-

¹⁶⁹ L. erre a másodlagos uradalmi központokról szóló fejezetet.

¹⁷⁰ GyfVJkv. 250.

¹⁷¹ EOE. I. 93. 189–190.

¹⁷² EOE. II. 64–65.

¹⁷³ A kenéz személyére viszonylag késői időpontból, csupán 1585-ből származik az első adatunk. Kovács: Fejedelmi udvar színtere. 250, 258. (108. jegyz.); ErdKápjkv VIII. 2. 426. sz.

¹⁷⁴ ErdKápjkv VIII. 1. 875. sz.

¹⁷⁵ Lakatos Bálint: Mezővárosi oklevelek. 65 (195. jegyz.); DL 29326, 30476.

¹⁷⁶ Lakatos: Mezővárosi oklevelek. 47.

¹⁷⁷ GyfVJkv. 250.

¹⁷⁸ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 4. Fasc. 5. Nr. 61.

¹⁷⁹ Uo.

rábbról kimutatható.¹⁸⁰ A bírót minden jel szerint év elején, januárban választották,¹⁸¹ és közvetlenül mandátuma lejártá után nem kaphatott új megbízatást. Arra viszont volt példa, hogy a városvezetés gondjaival jól megbirkózó előjárót évek múltán újraválasztották.¹⁸² Az is megfigyelhető, hogy a bíróságot viselt személyek több ízben is az esküdtek közül kerültek ki,¹⁸³ és az év leforgása után a külső tanácsban, az ún. consulok között kaptak helyet.¹⁸⁴ A városvezetéshez tartozó esküdtek egy részének és a főbírónak hivatalból jelen kellett lennie a város területén történő ingatlanok iktatásnál¹⁸⁵ és más természetű jogügyleteknél, pl. végrendeletek lejegyzésénél.¹⁸⁶ A mezővárosi polgárok fellebbviteli fóruma a püspöki mezőváros korábbi mintájára a mindenkori gyulafehérvári udvarbíró széke lett.¹⁸⁷

A lippai menekültek és a Lippa fertály

A városigazgatással kapcsolatban fel kell hívnunk a figyelmet arra a változásra, amely a város életének egyik meghatározó eseménye volt a 16. század közepén, és amelyre a forrásadottságok töredékessége miatt eddig csak kevesen figyeltek.¹⁸⁸ A 16. század második felében íródott oklevelek Gyulafehérváron egy Lippa fertálynak nevezett városrészről is megemlékeznek, amelynek fő tengelye az ugyancsak ebben az időszakban felbukkanó Lippa utca volt.¹⁸⁹ Az utca neve nem magyarázható meg a Gyulafehérváron is fellelhető hagyományos utcanévadás módszerével, mint amilyen a Vinci¹⁹⁰ vagy a Tövis utca¹⁹¹, amely egyértelműen arra utal, hogy az adott elnevezésű útvonalon haladva volt megközelíthető a várostól délnyugatra fekvő Alvinc vagy a tőle északra elhelyezkedő Tövis mezőváros. Lippa ma Gyulafehérvártól, a Maros mentén haladva, 193 km távolságra

¹⁸⁰ 1568-ra vonatkozólag: KvNLt. Béldi cs. lt. Nr. 89–128. nr. 101; KvNLt. Törzsgyűjtemény. 57 sz. 1569-re vonatkozólag: MNL OL F 3. D. 29; ErdKirKv VII. 1. 96, 222. sz.

¹⁸¹ Igeni Gergely főbíró 1571. január 14-én már városvezetőként szerepel. MNL OL F 3. D. 26.

¹⁸² 1575. április 5. MNL OL F 3. H. 79; 1568. november 27. KvNLt. Törzsgyűjtemény. 57 sz.

¹⁸³ 1568. augusztus 24. KvNLt. Béldi cs. lt. nr. 89–128. nr. 101; 1570. április 3. Gyulay–Kuún cs. lt. nr. 216; MNL OL F 3. D. 9. Nem rendelkezünk elegendő adattal arra nézve, hogy kijelenthessük: szabály volt az esküdtek közül választani a bírót.

¹⁸⁴ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 4. Fasc. 5. Nr. 61.

¹⁸⁵ KvNLt. Béldi cs. lt. nr. 89–128. nr. 101; MNL OL F 3. D. 29; ErdKirKv VII. 1. 96. sz.

¹⁸⁶ MNL OL F 3. I. 51.

¹⁸⁷ GyfVJkv. 7.

¹⁸⁸ GyfVJkv. 12.

¹⁸⁹ A Lippa utcára és közvetve a városrésze az első megbízható adatunk 1584-ből származik. ErdKirKv VII. 3. 471. sz.

¹⁹⁰ Legkorábbi említése 1363-ból származik. Erdélyi okmánytár. IV. 228. sz.

¹⁹¹ ErdKirKv VII. 3. 690. sz.; ErdKápjkv VIII. 1. 656–657. sz.

van, a Maros vizén valamivel hosszabb az odavezető út. A kereskedők a vízi és szárazföldi útvonalat egyaránt használták, ahogyan ez egy 16. század végén született vallatásból kiderül.¹⁹² Ez azonban részben a nagy távolság, részben az ugyanazon útvonal mentén és Gyulafehérvárhoz közelebb fekvő fontos települések (Alvinc, Déva) miatt sem magyarázza meg a Lippa utca nevét.

Az utca és a városrész neve is kizárólag Lippa és, hozzátehetjük, Temesvár 1552 nyarán történő feladásával és török általi bevételével magyarázható. Akkor ugyanis nagyszámú menekült zúdult be Erdélybe, akik közül sokan Gyulafehérváron és környékén, főként Tövisen telepedtek le, amely ettől kezdve igen jelentős szerb és román lakossággal rendelkezett. Nem kétséges, hogy az Erdélybe települő népesség nagyobb része szerb volt, azonban ismeretes, hogy a török hódítás előtt Temesvárnak, Lippának és a Maros túloldalán elhelyezkedő Radnának is jelentős magyar lakossága volt. Ez a magyar lakosság a később keletkezett (1554, 1567, 1579) török defterek vagy szandzsákösszeírások szerint is elhagyta az említett városokat, és máshol telepedett le.¹⁹³ Hogy mely vidékeken talált új otthonra, és milyen gazdasági erőt képviselt az elmenekült népesség, arra egy 16. század végén keletkezett tanúvallatás alapján lehet valamelyest választ adni.

1591. március 6-án a gyulafehérvári hiteleshely requisitorai tanúvallatást tartottak a székvárosban az odarendelt sárdi, fülesdi és borosbocsárdi fejedelmi jobbágyság körében. A levélkeresők arról kérdezték a jelenlévőket, hogy vajon Nyíró János felperes javai anyai nagyapjához, Sebesi¹⁹⁴ Lajoshoz, ennek halálával pedig fiaihoz: Menyhárthoz és Gáspárhoz kerültek-e, vagy pedig kevés kivétellel mind odavesztek, amikor apja, idősebb Nyíró János a török hódoltságbeli Simánd mezővárosban halálát lelte.¹⁹⁵

A tanúk vallomásából egy Lippáról elmenekült, módos kereskedőcsalád története bontakozott ki.¹⁹⁶ Az ugyancsak Lippáról származó Darabos Tamás előadta, hogy idősebb Nyíró Jánossal és feleségével, Sebesi Zsófiával együtt menekült el a városból, a pár esküvőjén alvófély volt. Ugyanonnan jött Zsófia apja, Sebesi Lajos is a feleségével együtt, és minden vagyonukat magukkal hozták. A tanúk a vagyontárgyak közül emlékeztek egy aranyos szablyára, egy pártavívre, gyűrűkre és értékes ruhákra. Mások szerint Nyíró Jánosnak volt a szablyán kívül egy handzsára és egy he-

¹⁹² ErdKápjkv VIII. 1. 815. sz.

¹⁹³ Fodor: Lippa és Radna városok. 317, 319–334.

¹⁹⁴ Ti. Karánsebesről, a Temes mellékvíze melletti Sebesről származó.

¹⁹⁵ ErdKápjkv VIII. 1. 794, 815. sz.

¹⁹⁶ ErdKápjkv VIII. 1. 815. sz.

gyestőre, aranyozott és ezüstözött poharai, három egybejáró aranyozott kupája, feleségével együtt szép ruhái, jó lovai és elegendő pénze.

A család Gyulafehérvár közelében, Sárdon telepedett le, a tanúként szereplő Darabos Tamás pedig Alvincen. Utóbbi elmesélte, hogy miután Kászim pasa¹⁹⁷ szabad kereskedést engedélyezett a „futott népnek”, idősebb Nyíró János és öccse, Mihály Simándra és Lippára járt kereskedni szekéren és vízen is, hajóval. Kis Ferenc sárdi vajdai jobbágy özvegye, Ilona, aki a felperes dajkája volt, emlékezett arra, hogy miután idősebb Nyíró János Simándon odaveszett, feleségét és anyját Bornemisza Pál püspök a hitük miatt üldözni kezdte, akik emiatt Borberekre menekültek. A felperes ifjabb Nyíró Jánost a nagyapja, Sebesi Lajos nevelte fel. Sebesi Lajos két fia közül Gáspár szegényen és magtalanul halt meg, maradék jószágát fivére, Menyhárt örökölte, hozzá kerültek idősebb Nyíró János javai is. Sebesi Menyhárt a későbbiekben Abrudbánya és a hozzá tartozó falvak officialisa lett, az ő fia volt a később szép karriert magáénak tudható Sebesi Boldizsár portai követ, aki anyja, Gerendi Borbála révén a Rákóczi-családdal is rokonságba került.¹⁹⁸

Amint az elmondottakból kitetszik, az Erdélybe bezúduló nagyszámú menekült közül sokan Gyulafehérváron és környékén találtak újra otthonra. Az a tény, hogy a lippaiak és a temesváriak Gyulafehérváron külön utcával és városrészszel rendelkeztek, rendezett betelepítésre utal, amely úgy tűnik, Cserépovics/Cserépovith Miklós rác főúr és talán Gianbattista Castaldo erdélyi helytartó nevéhez kapcsolható, hiszen előbbi már korábban is kérte, hogy a menekülő rácokat a helytartó telepítse le valahol az ország területén.¹⁹⁹ Gyulafehérvár ebben az időben sokat szenvedett a német katonák visszaélései miatt, akik 1552 júliusában a káptalant felégették, amelynek következtében a falakon kívüli városrészben is leégett néhány ház. A Szebenből és Szászsebesből Fehérvárra küldött katonaság (mintegy 200 személy) ugyanakkor olyan kegyetlenül bánt a városiakkal, hogy a lakosság nagy része elmenekült.²⁰⁰ Ebben a helyzetben bizonyára kézenfekvő megoldásnak kínálkozott ide telepíteni a lippai és temesvári menekülteket.

A lippaiak beköltözése a város életének meghatározó eseménye lehetett a 16. század közepén. Ezt bizonyítja az a tény, hogy Gyulafehérvár vezetésében a főbíró mellett jelentős szerepet kapott a lippaiak bírāja.²⁰¹

¹⁹⁷ Kászim temesvári pasáról (1552–1557) van szó.

¹⁹⁸ Biró: Erdély követei. 93–94; Binder: Román diplomaták. 31, 33.

¹⁹⁹ HHStA. Hungarica. Fasc. 66. Konvolut A. f. 5. r.

²⁰⁰ Barabás: Regesták. (IV. közl). 218–219. sz.

²⁰¹ ErdKirKv VII. 1. 96. sz.

Olyannyira, hogy a városi polgárok fellebbviteli fórumaként működő udvarbíró ítélőszékének ülnökei között, amely ebben az időben kilenc tagból állt, a főbíró és két esküdt polgár mellett a lippaiak bírása is helyet kapott.²⁰² Hogy mikor jutott ilyen fontos szerephez a város vezetésében a Lippa fertály bírása, nehéz eldönteni. A városi magisztrátus 1556 után végbemenő átszervezése, és Izabella királynénak, továbbá Szapolyai János királynak Lippa városhoz fűződő kapcsolata alapján azonban talán nem tévedünk, ha állítjuk, hogy a Lippa fertály vezetői 1556 után kerültek be a városi kormányzatba.

A városrész vezetőinek 1567-ből származó, egyetlen ismert okleveléből tudható, hogy a lippai és temesvári polgárok két bíróból és hat esküdt polgárból felépülő tanács vezetése alatt közös önkormányzattal rendelkeztek.²⁰³ Valószínűnek tartjuk, hogy a bírakat és az esküdteket fele-fele (3-3) arányban a két város egykori polgárai közül választották. A tanács oklevelét saját hiteles pecsétjével erősítette meg.²⁰⁴

A szóban forgó oklevél egy nagyarányú, széles körben lefolytatott, részletgazdag tanúvallatás része, amelyet több város (többek között Szeben, Medgyes, Gyulafehérvár, Hunyad) lakosainak meghallgatásával tartott a szebeni tanács két szebeni polgár, Olasz Márton és Serfőző István egymás elleni perében. A pert egy drága, sisakba tűzhető daru- és gémtollakból álló sisakdísz eltűnése miatt indította Olasz Márton. A peres tárgy enyingi Török János kincstárából származott, de korábbi tulajdonosa egy debreceni polgár volt, az ő magtalan halálával szállt a város akkori földesurára, az említett enyingi Török Jánosra. A megrongálódott sisakdísz Gyulafehérváron javították meg, ezért vallatták róla az ottani polgárokat, köztük a Lippa fertály lakóit. Az önkormányzat tagjai és a megkérdezett polgárok nevei alapján, akik szabó, szíjgyártó, nyerges, mészáros, tollkötő mesterek voltak,²⁰⁵ az is nyilvánvaló, hogy a Lippa fertály fejlett iparos társadalommal rendelkezett, akik mesterségbeli tudásukat a fejedelmi udvar környezetében is kamatoztatták.

²⁰² KvNLT. Törzsgyűjtemény. 57. sz.

²⁰³ „Keölt az Lyppayak és Temesvaryak byrájok és eskeött polgárok eleött ez vallás: Szabó Pál, Zwlay János, Nyerges Demeter, Mészáros Ádám, Pontyos Ferenc, Tollkötő Pál, Somogy Gál és Harányi Bálint”. SzNLT. Szebeni magisztrátus lt. U. IV. Nr. 1123.

²⁰⁴ „kegyelmednek hitünk szerint pecsét alatt küldettük”. SzNLT. Szebeni magisztrátus lt. U. IV. Nr. 1123.

²⁰⁵ Nem csupán egy, hanem két tollkötőről is szó van a Lippa fertály oklevelében: Tollkötő Pál és Tollkötő János, ők voltak azok, akik a megrongált tolldísz megjavították. Tollkötő Pál a gyulafehérvári lakosok között is tanúként szerepelt, éppen mesterségbeli tudása okán. Uo.

Jóllehet az adatok soványsága és szórványos volta óvatosságra int, mégis feltételezhető, hogy Gyulafehérvár 1556 után keletkező statútumai között a lippaiakra vonatkozó rendelkezések is születtek. Úgy tűnik, a lippaiak megtarthatták városi rendtartásuk és kiváltságaik egy részét, amelyet, mint ismeretes, 1529-ben kaptak Szapolyai Jánostól.²⁰⁶ Erre utal részben a lippaiak, részben pedig Gyulafehérvár egészének egymástól eltérő bíróválasztási mechanizmusa. Gyulafehérvár 1556-tól kezdve, mint a fentiek során láttuk, évente választotta bíróját, és a bíró személye minden évben változott. A lippaiak esetében ez másképp történt, hiszen két egymást követő évben (1568, 1569) is ugyanaz a személy vezette a Lippa fertályt.²⁰⁷ Jóllehet Lippa város 16. század közepére vonatkozó oklevelei között nem rendelkezünk adattal két egymást követő évből a város bírójának személyére, mégis az 1539., 1542., és 1544-es évekből származó oklevelekben szereplő ugyanazon bíró, nevezetesen Szabó István személye arra utal, hogy a lippaiaknál nem volt kötelező minden évben új bírót választani, és ezt a jogszokásukat Gyulafehérvárra való letelepedésük után is megtartották.²⁰⁸

Fennmaradt oklevelük alapján nyilvánvaló, hogy a Lippa fertály bírái önállóan is bocsátottak ki okleveleket, míg a Gyulafehérvár város egésze által kiadott oklevelekben valószínűleg mindkét bíró (a lippaiaké és a fehérváriaké) szerepelt. Erre a gyakorlatra a különböző városmagokból felépülő Várad város 14–15. századi okleveleiben találunk analógiát.²⁰⁹ Gyulafehérvári főbíró, továbbá a lippaiak által választott bíró által kiadott oklevélre nézve nem rendelkezünk adatokkal, arra azonban igen, hogy a város területén történő iktatás alkalmával mindkét bíró jelen volt ebben a korszakban,²¹⁰ míg a későbbiekben (1571 után) csupán a főbíró szerepel.²¹¹

A lippai magisztrátus szervezete különbözött a gyulafehérváritól, előbbi a középkor végén egy bíróval és 12 esküdt polgárral kormányozta a várost.²¹² Ugyanez talán elmondható Temesvárról is.²¹³ Gyulafehérvárt, mint láttuk, a középkor folyamán bíró és négy esküdtből álló tanács vezette. 1556 után vélhetőleg oly módon került „egyensúlyba” a három városból származó kettős tanács, hogy egyrészt a lippai és temesvári tanács tagok száma csökkent, másrészt a gyulafehérvári nőtt, így mindkét tanács hat-hat esküdtet és egy-egy bírót számlált.

²⁰⁶ ErdKápJkv VIII. 1. 158. sz.

²⁰⁷ Pontyos Ferenc. KvNlt. Törzsgyűjtemény 57. sz.; ErdKirKv VII. 1. 96. sz.

²⁰⁸ Magina: Documentele autorităților urbane. 612–616.

²⁰⁹ Jakó: Bihar. 380; Lakatos: Mezővárosi oklevelek. 59, 641, 643.

²¹⁰ ErdKirKv VII. 1. 96. sz.

²¹¹ ErdKápJkv VIII. 1. 437, 441, 451, 565, 860. sz.

²¹² Petrovics: Lippa város. 294–295; Magina: Documentele autorităților urbane. 600.

²¹³ Petrovics: Városi elit Dél-Magyarországon. 17.

Arról sem szabad megfeledkezni, hogy 1542 előtt Gyulafehérvár püspöki székhely és mezőváros volt, míg Temesvár 1552 előtt királyi földesúri városnak minősült,²¹⁴ Lippa pedig I. Szapolyai János király jóvoltából 1529-ben királyi szabad városi rangra emelkedett, és attól fogva Buda város jogával élt.²¹⁵ Ennek a rangemelésnek jogi és gazdasági kiváltságokon kívül, amilyen a Lippa várához fizetendő szokásos adó elengedése, vagy a vámmentesség volt, egyházi kiváltságokkal is kellett járnia, mint a szabad plébánosválasztás.²¹⁶ Ez utóbbi Gyulafehérvár lakóinak bizonyosan nem állt jogában, hiszen Magyarország területén sem a püspöki, sem a káptalani székhelyek nem rendelkeztek vele, minthogy bennük már a városi kiváltság adományozása előtt tekintélyes egyházi intézmények működtek.²¹⁷ Hogy ez Gyulafehérvár esetében is így volt, arra bizonyosággal szolgál az a tény, hogy 1549-ben az erdélyi káptalan jóváhagyta István gyulafehérvári plébánosnak, hogy plébánosságát elcserélje a székesegyházban levő Péter és Pál-oltár rectorának, Szengyeli Antalnak az oltárigazgatóságával.²¹⁸ A csere világosan mutatja, hogy a gyulafehérvári polgárok nem választhatták szabadon a plébánosukat. Az elmondottak alapján nyilvánvaló, hogy a három város jogrendje között jókora különbség volt, ezt kellett közös nevezőre juttatni valamiképpen az Izabella királyné által adományozott statútumoknak 1556 után.

Nem tudunk pontos választ adni arra a kérdésre, hogy régi kiváltságai és városi rendszabályaik közül az egykori lippai és temesvári polgárok melyeket tarthatták meg, jöllehet a saját bíró választása minden bizonnyal ezek közé tartozott. A lippaiak és temesváriak bírójáról a későbbiek folyamán (1571 után) hallgatnak forrásaink.²¹⁹ Úgy tűnik, a tisztség és vele együtt a lippai és temesvári polgárok önkormányzata a városi magisztrátus átszervezésével megszűnt.

²¹⁴ Uo. 19.

²¹⁵ ErdKáptJkv VIII. 1. 158. sz.

²¹⁶ A budai polgárok szabad plébánosválasztási jogára l. Kubinyi: Plébánosválasztások. 273–275.

²¹⁷ Fügedi: Városprivilegiumok. 301.

²¹⁸ Batthyaneum V. d. 84. sz.

²¹⁹ Utolsó adatunk a lippaiak bírájaként szereplő Pontyos Ferencről 1571 júniusából származik. A városvezetés összes tagját felsoroló oklevél szerint ebben az időben a város 20 consuljának egyike volt. MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 4. Fasc. 5. Nr. 61.

A város gazdasági kiváltságai

Izabella királyné visszatérte 1556-ban, amint a fentiekben láttuk, a városrészek jogi egyesítését és a városigazgatás átszervezését jelentette, s ez a városlakók jogi természetű kiváltságainak megerősítésével járt. A királyné regnálása azonban gazdasági téren is érezte hatását. Gyulafehérvár gazdasági jellegű privilégiumai sorába tartozott a város vásártartási joga. A „régi keresztény fejedelmek és királyok szabados és privilégiumos” oklevelei között „vásárról való levele” is volt a városnak.²²⁰ Utóbbi 1597-ben és 1598-ban is említik Gyulafehérvár Városkönyvében,²²¹ mint olyan féltve őrzött kincset, amelyet a mindenkori bíró a városi levéltárral egyetemben vett át hivatali elődjétől. A kiváltságlevél a levéltárral együtt 1599-ben pusztult el „az hajdúságh miá”, amikor az igen hosszú ideig, ismereteink szerint mintegy öt évig²²² tevékenkedő főbíró, Németi Mészáros Márton a sellenberki csatavesztés hírére Gyulafehérvárról Tótfaludra menekítette.²²³ Az elpusztult kiváltságlevél a városi statútumokhoz hasonlóan Izabella királynétól származhatott, és rögzítenie kellett egyebek mellett a városi sokadalmak napjait.

Ismereteink szerint a középkor folyamán Gyulafehérváron két sokadalmat tartottak.²²⁴ Az egyiket május 8-án, azaz Szent Mihály arkangyal megjelenésének ünnepén,²²⁵ a másikat talán augusztus 20-án (*Stephani regis*).²²⁶ A 16. század második felében tartott gyulafehérvári évi vásárok hozzávetőleges számát egy 1572-ben, Heltai Gáspár műhelyében nyomtatott kalendáriumból tudjuk, amely „*A sokadalmak*” cím alatt felsorolja az 1573-ban tartandó erdélyi és partiumi ilyen jellegű vásárokat.²²⁷ Minthogy a kalendáriumot 1572-ben nyomtatták, igen valószínűnek tartjuk, hogy a János Zsigmond fejedelem uralma alatti, vélhetőleg azonban még koráb-

²²⁰ GyfVJkv. 38.

²²¹ Uo. 26–27.

²²² 1581, 1588, 1592, 1596 és 1599-ben viselte a főbírósgot. ErdKápJkv. VIII. 1. 268. sz. GyfVJkv. 17, 20–21, 25, 27.

²²³ GyfVJkv. 38.

²²⁴ Weisz: Vásárok. 143.

²²⁵ DF 253019.

²²⁶ Az augusztus 20-án tartott gyulafehérvári évi vásár meglete kérdéses, ugyanis 1422-ben Álmosdi Csire Péter fiainak pocsaji offiálisa, akit pocsaji jobbágyok a fehérvári Szent István-napi vásárra menet Gáborján közelében összeverték, nagy valószínűséggel nem Gyulafehérvárra, hanem Székesfehérvárra szándékozott eljutni. Emellett szól mind az útirány, mind Székesfehérvár augusztus 20-án tartott sokadalma. Zsigmondkori oklevéltár IX. 1270. sz.; Weisz: Vásárok. 143. Utóbbi munka mindkét város esetében említi.

²²⁷ Kalendárium az 1573. esztendőre. Iacobeus Szaniszlótól. RMNy. I. 315. sz. és RMK. I. 93. sz. Kiadása: Binder: Régi kalendáriumok. 111–124.

ban kialakult helyzetet tükrözi. Gyulafehérváron ebben az időben legalább három évi vásárt tartottak: az első Szent Szaniszló ünnepén, május 8-án,²²⁸ amely egybeesik Szent Mihály arkangyal megjelenésének ünnepével. Ebben az esetben tehát a középkori sokadalom továbbélésének vagyunk tanúi. Ugyanez elmondható talán a Szent Mihály-ünnepi, azaz szeptember 29-én tartott vásárról is,²²⁹ jóllehet erre nézve nem rendelkezünk középkori forrásokkal, azonban a katedrális patrocíniuma arra enged következtetni, hogy ez a vásár is középkori gyökerekkel rendelkezett. Emellett szól az is, hogy az ugyancsak egykori püspöki birtoknak számító²³⁰ Zilah és Krakkó mezőváros is ekkor tartotta egyik sokadalmát.²³¹ A harmadik évi vásárt Nagycsütörtökön tartották, amely 1573-ban március 18-án volt.²³² Itt említjük meg, hogy a 16. század második felében a vásárok rendjét felügyelő vásárbírónak²³³ befolyó összeg, ha a fejedelem nem tartózkodott Gyulafehérváron, a várost illetve, ellenkező esetben az udvarbíró kezéhez folyt, és a fejedelmi udvartartás emésztette fel.²³⁴

Ugyancsak a fenti forrásra támaszkodva, összehasonlítóképpen elmondható, hogy a gyulafehérvári uradalom területén található mezővárosok közül, sokadalmi száma alapján, Gyulafehérvár jelentőségével csupán Enyed vetekedhetett, ahol ugyancsak három sokadalmat tartottak.²³⁵ Az uradalom területén ezenkívül még Krakkóban és Tövisen tartottak országos vásárt, előbbiben kétszer,²³⁶ utóbbiban egyszer egy évben.²³⁷ Az Erdélyi Fejedelemség területén fekvő többi városokkal összehasonlítva elmondható, hogy Kolozsvár és Várad is három-három sokadalommal

²²⁸ RMK I. 93. 11. v.

²²⁹ RMK I. 93. 19. v.

²³⁰ Jakó: Püspöki birtokok. 138, 145, 150.

²³¹ RMK I. 93. 19. v.

²³² RMK I. 93. 7. v.

²³³ Vásárbíró személyére viszonylag késői időpontból, 1596-ból való az első adatunk. ErdKápjkv VIII. 1. 954. sz.

²³⁴ 1614. január 3. és 5. előtt a gyulafehérváriak supplicatiója Bethlen Gábor fejedelemhez. „Az vásárbíroságh fejedelem hon nem létében mind kin s mind penigh beleöl a várason, az váras dispositioja alatt volt, kit a réghi usus ellen a mostani udvarbiro megh kérvén Nagyságodtól magának akaria usurpálni. Nagyságodnak mint kegyelmes urunknak ezenis alázatoson keoniergünk, réghi zokásunkban megh tartván, paranchiollion megh udvarbiro uramnak abbanis bennünket ne háborgasson, holott nagyságodnak talám igi eo kegyelme eleiben nem atta”. (E bekezdés mellett a fejedelem kézírásával: „Az udvarbironak ninchy mivel élni”). Batthyaneum LXXI. d. 52. sz. A fejedelem válasza a supplicatióra 1614 január 3. és 5-én. ErdKírkv Dvd 10. kötet 65–66, 67–69. Vö. GyfVJkv. 37.

²³⁵ RMK I. 93. 11. v, 15. v, 21. v.

²³⁶ RMK I. 93. 19. v, 25. v.

²³⁷ RMK I. 93. 17. v.

szerepel,²³⁸ és messze kiemelkedik a mezőnyből Debrecen hat éves vásárával.²³⁹

Minthogy Kolozsvár esetében 1558-tól kezdődően négy,²⁴⁰ Várad esetében pedig a középkor folyamán 12 országos vásárról²⁴¹ van tudomásunk, nem zárható ki, hogy egy-egy település ennél több vásárral is rendelkezett, azonban a vásárok középkori és koraújkori időpontjainak összehasonlítása arra enged következtetni,²⁴² hogy a kalendáriumban szereplő információk pontosak, még akkor is ha talán nem sorolnak fel minden egyes vásárt.

Gazdasági természetű szabályozások határozták meg a város határ- és ingatlanhasználatát, amelyről elmondható, hogy a mezővárosi polgárok mind 1556 előtt, mind azután Gyulafehérvár határában fekvő erdőiken és legelőiken kívül más ingatlanokat is közösen használtak: ismeretes, hogy 1540 előtt Szapolyai János királytól kaptak egy malmot, amelyet egészen Báthory István uralkodásának idejéig használtak.²⁴³ Az egyházi javak világi kézbe kerülése során saját gondozásukba vehették az egykori káptalani iskolát és az Upori István püspök által alapított Szent Lélek-ispotályt, amelyhez a 16. század elején egy fürdő és egy mészárszék is tartozott.²⁴⁴ Sorsukról János Zsigmond fejedelem végrendeletéből értesülünk, aki a gyulafehérvári iskola építésére és tanulói szükségére 1500 Ft-ot, az ispotályra (*xenodochium*) pedig 500 Ft-ot hagyott.²⁴⁵ Az összegeket a város vezetése vette át a testamentumos uraktól 1571. június 22-én.²⁴⁶ A középkor végén az ispotály épülete a falakon belül feküdt,²⁴⁷ és nem ismeretes, hogy mikor költöztették a falakon kívülre. Elképzelhető, hogy a fejedelem által az intézményre hagyott összegből bővítették és költöztették el 1578 után,²⁴⁸ mert 1585-ben már a külvárosban „az Ompay keozeott walo Zygeteczke” közelében volt.²⁴⁹

²³⁸ RMK I. 93. 3. v, 7. v, 11. v, 21. v, 23. v.

²³⁹ RMK I. 93. 5. v, 9. v, 13. v, 17. v, 21. v, 23. v.

²⁴⁰ KvOkI. II. 34–35.

²⁴¹ Lakatos: Mezővárosi oklevelek. 640; Szende: Civitas opulentissima. 122.

²⁴² Középkori évi vásár továbbélésére példa Várad vízkeresztre (január 6), pünkösdre és Szent Ferenc napjára (október 4.) eső sokadalma, Zilah Margit-napi (július 13) vására vagy Kolozsvár Iudica vasárnap és Imre herceg napján (november 5.) tartott vására. Weisz: Vásárok. 139–140, 148, 164; RMK I. 93. 3. v, 7. v, 11. v, 15. v, 21 v, 23. v.

²⁴³ ErdKirKv Dvd. 10. kötet 68–69.

²⁴⁴ Batthyaneum IV. d. 3. sz. (DF 277701 v.)

²⁴⁵ Heckenast: Végrendelet. 324–325.

²⁴⁶ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 4. Fasc. 5. Nr. 61.

²⁴⁷ MNL OL F 3. M. 1.

²⁴⁸ ErdKirKv VII. 2. 12. sz.

²⁴⁹ Erdélyi testamentumok II. 131.

Nem ismeretes, hogy az egyházi javak kincstárhoz csatolása következtében vagy előtte nőtt-e valamelyest a város határa, amely miatt a 15. század végén véres konfliktusok robbantak ki a káptalan tagjai és a mezőváros lakói között. Annyi bizonyos, hogy az Ompoly és a Maros torkolatánál fekvő kérdéses terület, amelynek tulajdonába a káptalant 1461-ben visszaiktatták,²⁵⁰ a 16. század végén a város tulajdonában volt. Itt ebben az időszakban kölessel, rozssal, búzával bevetett nyílföldek és kaszálók voltak.²⁵¹ A város határa azonban továbbra is szűknek bizonyult, hiszen a 17. század elején a városlakók amiatt panaszkodtak, hogy a városban megtelepedő nemesség megadományozása folytán a határ egyre csak fogy.²⁵²

Középkori gyökerekre vezethető vissza az a szabályozás, amely szerint a Majorban lakók nem használhatták a város határában fekvő közlegetőt, mert a Majorban lakó káptalani jobbágyságot nem illette meg a mezővárosi rangú püspökváros polgárainak a földesuruktól, a püspöktől származó terület használata. Ez a szabály a 16. század végéig érvényben volt, és csupán a század végén tapasztalható zavaros idők következtében fordulhatott elő, hogy a Majorbeliek is a városi legelőre hajtották állataikat. A régi állapotot állította vissza tehát Bethlen Gábor fejedelem a 17. század elején kelt rendelkezésével, melynek értelmében megtiltotta, hogy a Majorbeliek a továbbiakban a város legelőjét használják, minthogy arra azelőtt sem volt joguk.²⁵³

Ugyancsak a két városrész különállásának továbbélésére bizonyíték az a rendelkezés, amely a fehérvári fazekascéh tagjaira vonatkozott. A székvárosában lakó fazekascéh mesterei 1599-ben elpanaszolták Báthory András fejedelemnek, hogy azok a fazekasok, akik a Majorban laknak, céhen kívül élnek, és nem hallgatnak a céhben levő „atyafiakra”, rendeleteiknek sem akarják magukat alávetni. Ezért a fejedelem elrendelte, hogy attól fogva a Majorban lakó fazekasok a nevezett gyulafehérvári céhbe „beavassák magukat”, rendelkezéseinek és terheinek magukat alávéssék, továbbá felha-

²⁵⁰ DL 28852.

²⁵¹ GyfVJkv. 13.

²⁵² 1614. január 3. előtt írják a gyulafehérváriak Bethlen Gábor fejedelemnek: „Annakfelette Feiérvár azeleot ieovevén zegéni emberbeol épülvén egi nemes embernél teob Feier Várat nem lévén, azután keztek volt nemesülni. Ezt a városi ember ezében vévén, a váras feöldéteöl interdicálták a nemes embert, minthogy anélkül is a határ igen zűk, most pedig a nemes ember maid teob kezdet lenni a vársi rendnél, és a feoldeket, minthogi ereosbek, magoknak akariák usurpálni. Nagyságodnak ezenis kegyelmes urunk alázatosan keonieorgünk, Nagyságod kegyelmesen gondunkat viselvén, az határt hadgia kezünkben, holott kiczin ereönk zerint mi viselliük az nagyságod zolgálatiát, nem a nemességh. Az mint a teob feyedelmek is abban mynkeot a nemességh ellen megholtalmaztanak”. (E bekezdés mellett a fejedelem írásával: Concessus) Batthyaneum LXXI. d. 52. sz.

²⁵³ 1615. július 29. MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 5. Fasc. 1. Nr. 66.

talmazta a céh mestereit, hogy a törvényen kívül levőket a céhszabályoknak megfelelően büntessék.²⁵⁴

A város egyházi kiváltságairól szólva már több ízben hangsúlyoztuk, hogy Gyulafehérvárnak 1556-ig nem volt szabad plébánosválasztási joga.²⁵⁵ Jóllehet számos jel utal arra, hogy a város lakossága és a káptalan tagjai is fogékonyak voltak a protestantizmus eszméire,²⁵⁶ nem tartjuk valószínűnek, hogy a városlakók Izabella királynétól vagy később János Zsigmondtól megkapták volna ezt az alapvető egyházi kiváltságot. Ismerve a fejedelem és környezete hitvitáktól pezsgő, eleven szellemi életét, amelynek vezéralakja a hitújításra nyitott Giorgio Biandrata volt,²⁵⁷ valószínűnek tartjuk, hogy a város lakói a fejedelem vallását követték. Erre utal igen heves reakciójuk 1565-ben, amikor Giovanandrea Gromo tudósítása szerint a protestánsok kiűzték a katolikus papokat a székesegyházból, az ott található oltárokat, szobrokat és képeket összetörték.²⁵⁸

A várnegyed szekularizációja

A várnegyed szekularizációjáról külön kell szólnunk. A középkor végén a várban összpontosult a város területén lakó egyházi társadalom legnagyobb része, a város legértékesebb része tehát a falakon belül feküdt. E városrész esetében több éven keresztül húzódó szekularizációs folyamatról kell beszélnünk. Az Izabella királynénak hűséget esküvő és egykor az egyház kötelékében tevékenykedő klerikus réteg tagjait az uralkodónő és később János Zsigmond is életük végéig meghagyta javadalmaik birtokában (vagy azok egy részében), az Erdély elhagyására kényszerült kanonokok vagy alsópapság javait azonban eladományozták. Az Erdélyből vagy legalább Gyulafehérvárról eltávozottak sorába tartozik Báthai Máté tordai főesperes-kanonok és Szengyeli Ferenc kükölli főesperes-kanonok, erdélyi vikárius, akinek hivatalviselésére 1556 szeptembere után egyetlen adatunk sincs.²⁵⁹ Ugyanez elmondható a székesegyházban álló Máté apostol-

²⁵⁴ Batthyaneum. LXXI. d. 60. sz.

²⁵⁵ Vö. a püspöki rezidenciáról és Lippa fertályról szóló résszel.

²⁵⁶ A káptalan tagjai közül közismert Csáki Mihály későbbi kancellár és Kálmáncsehi Sánta Márton protestáns eszmékhez való igen pozitív viszonyulása, de idesorolható Mosdósi Ambur egykori ózdi főesperes-kanonok is. Horn: Politikusportrék. 31–32. Gálfi: Levélkeresők. 48–52.

²⁵⁷ A gyulafehérvári udvar szellemi pezsgésére l. Jakó: A Hoffhalterek. 241–260.

²⁵⁸ Entz: Székesegyház. 131–132, 205.

²⁵⁹ Báthai Máté tordai főesperes-kanonokként utoljára Szengyeli Ferenc kükölli főesperes-kanonok és erdélyi egyházmegyei *vicarius* 1556. szeptember 25-én kelt idézőlevelében bukkan fel. Jakó: Dézsma. 12.

nak és Szent Lőrincnek szentelt oltárok igazgatóiról, akiknek a későbbiekben üresen álló és így eladományozott házairól szólnak a források.²⁶⁰

A már említett Szengyeli Ferenc megbocsáthatatlan bűnt követhetett el azzal, hogy 1548-ban Fráter György mellett közreműködött a királyné egykori híve és tanácsura,²⁶¹ Batthyány Orbán²⁶² holttestének kihantolásában, és megcsúfolásában.²⁶³ Szengyeli tette a protestáns eszmék térnyerése szempontjából is beszédes, bizonyára példát kívánt statuálni a nem mindennapi cselekedettel, ugyanakkor protestáns ellenességéről sem ez az egyetlen adatunk.²⁶⁴ Izabella királyné visszatérte után bizonyára a Batthyányval történtek miatt is távozni kényszerült Gyulafehérvárról. Itteni ténykedéséről 1556 után nincs adatunk, végrendeletének kelte alapján 1560 nyarán távozott az élők sorából.²⁶⁵ Saját vagyonából vásárolt és Torda vármegyében fekvő ilyei javait két leányára, Gerendi Márton és Perecsenyi Pál feleségére hagyta, azzal a kikötéssel, hogy rokonai csak 200 forint lefizetése árán rekeszthetik ki őket a rájuk hagyott javakból.²⁶⁶ A székvárosban levő házát, amely a küüllői főesperesség rezidenciája volt, a későbbiekben Izabella királyné, majd később II. János udvarbírója, Szabadkai Kis Ambrus és családja kapta meg.²⁶⁷

A helyben maradó egykori klerikus réteg írástudó tagjai a kialakuló fejedelemség kormányzati apparátusában kaptak helyet, amely azt bizonyítja, hogy a királyi, majd később fejedelmi udvarnak szüksége volt az egyház szárnyai alatt felnőtt szakképzett hivatalnokokra. Az egykori katonai testület tagjaként tevékenykedő Mosdósi Ambrus, aki a későbbiekben a szekularizált káptalani levéltár világi levéltárosa és az ország tizedfőarendátora lett, 1556 után megnősült és családot alapított.²⁶⁸ A vélhetőleg a székesegyház oltárigazgatójaként²⁶⁹ szolgáló Nováki, másként Presbiter

²⁶⁰ MNL OL F 17. Comit. Alb. K. 18. és MNL OL F 3. D. 32.

²⁶¹ SzNLT. Szebeni magisztrátus lt. U. IV. Nr. 511.

²⁶² Batthyány halálának okairól, haláláról és sírjának meggyalázásáról Verancsics: Elogium Urbani Bathiani. 46–48; Sörös Erzsébet Borbála: Batthyány Orbán bűnhődése. 168–176.

²⁶³ Nádasdi Anna levele szerint Fráter György kihantoltatta és a ganéba temettette Batthyány Orbán holttestét, aki Gyulafehérváron volt eltemetve „az monostorban”. ETE. V. 1. Mihalik: A kanonok két leánya? 154; Entz: Székesegyház. 192–193.

²⁶⁴ Szengyeli Ferenc 1549-ben makacsságuk miatt kiközösíti rápolti Macskási Jánost és Györgyöt. ETE. V. 229. (211. sz.)

²⁶⁵ A végrendeletre I. Fejér: Királyikönyv-töredékek. 116–117. 11. jegyzet.

²⁶⁶ Fejér: Uo.

²⁶⁷ Kovács: Fejedelmi udvar színtere. 251. (111. jegyz.)

²⁶⁸ Gálfi: Levélkeresők. 48–52.

²⁶⁹ A feltételezést erősítik egyrészt Nováki György mellékevei: Pap/Presbiter, másrészt az a tény, hogy Gyulafehérváron oltárosházat birtokolt. MNL OL F 3. D. 32. és F 4. Comit. Alb. Cista 1. Fasc. 2. Nr. 30; SzNLT. Szebeni magisztrátus lt. U. IV., Nr. 928.

György 1560-ban szentiváni várnagy, 1562–1564 között szamosújvári udvarbíró, majd a dévai vár praefectusa volt.²⁷⁰

Az országot elhagyni kényszerülő káptalan tagjainak javai az 1556-ban hozott rendelkezések alapján azonnal a kincstár birtokába kerültek, és a királyné vagy fia, amint már láthattuk, a későbbiekben a híveit jutalmazta velük. Ily módon a várnegyed 1556-ig nagyrészt a klérushoz tartozó lakossága lassanként kicserélődött az udvarban szolgáló nemesi réteg előkelő tagjaival.²⁷¹ Megjegyzendő azonban, hogy Izabella királyné regnálása idején a szekularizált egyházi javaknak csak igen kis része képezhette donáció tárgyát, vagy csak igen kevésről van tudomásunk. Nem lehet véletlen ugyanis, hogy a királyné uralkodásának utolsó szakaszában (1556–1559) vezetett királyi könyvbe egy év leforgása alatt csupán 62 lapot megtöltő oklevelet vezettek be,²⁷² bár ez magyarázható a kormányzati működés elindításának kezdeti nehézségeivel is. Tény, hogy az Izabella által eladományozott gyulafehérvári ingatlanok közül egyetlen ilyen adományról sem tudunk, csupán közvetve derül ki János Zsigmondnak egy, 1561-ben született okleveléből, hogy már anyja is adományozott ilyen jószágokat. Ekkor a választott király oly módon adományozta orvosának élethossziglan a székesegyház Máté apostol oltárához tartozó, kőből épült házát, hogy tartozékaival kapcsolatban kijelentette, hogy csupán azok illetik a kedvezményezettet, amelyeket ő vagy anyja addig nem adományozott el.²⁷³

Izabella királyné kíséretéből mindkét uralkodói periódusában nagyszámú lengyel familiárisa talált új otthonra Erdélyben. Az uralkodó család feltétlen hívének számított Stanisław Nieżowski (Nisovszki Szaniszló), akit a királyné saját udvarhölgyével, Moise havaselvi vajda leányával,

²⁷⁰ KvNLT. Bánffy cs. lt. I. sorozat, 1b. Fasc. 9. Nr. 18; Berger: Urkunden-Regesten. Nr. 1986. 2706, 2853, 2947; KmFJKv 237; Halála után háza a szebeni magisztrátus tulajdonába került. SzNLT. Szebeni magisztrátus lt. U. IV. Nr. 988.

²⁷¹ A várnegyedben a középkor folyamán nem kizárólagosan az egyházi társadalom tagjai laktak, hanem polgárok is. 1556 után a polgári lakosság továbbra is birtokolt házat itt, de számuk csekély volt, és mindinkább lecsökkent a nemesség vagy alkalomadtán az intézmények javára már a kezdet kezdetén. Pl. 1559-ben Paduai (Padwai) László gyulafehérvári lakos saját pénzén vásárolt polgári házát (*integram domum suam civilem*) a falakon belül, melynek szomszédságában egyfelől a Szent Imre-oltárigazgatóság háza, másfelől Harangozó Péter deák háza állt, eladta 90 forinton néhai Majláth István erdélyi vajda özvegyének, Nádasdi Annának. A házat később a szebeni tanács vette meg, és II. János 1566-ban mentesítette az ingatlant a szebeni polgárok kérésére a beszállásolás alól. SzNLT. Szebeni magisztrátus lt. U. IV, Nr. 770, 928.

²⁷² Fejér: Regisztrumvezetési gyakorlat. 5, 19.

²⁷³ MNL OL F 17. Comit. Alb. K. 18.

Zamfirával házasított össze.²⁷⁴ Nieżowski háza Csáki Mihály kancellár²⁷⁵ és Kendi Antal házai között állt 1558-ban,²⁷⁶ és itt jegyezzük meg, hogy a kancellár bizonyára saját egykori kanonkházában lakott, hiszen maga is a káptalan tagja volt a szekularizáció előtt. Ugyancsak egykori kanonkházban lakott Sborinzky David konyhamester (*magister culinae*),²⁷⁷ akinek magtalan halála után 1567-ben II. János azt egy másik lengyel familiárisnak, Modlinzky Thomasnak adományozta.²⁷⁸

Az adományok még II. János uralma elején is igen óvatosan, és mint a fenti oklevélből is látszik, élethossziglan történtek. Ez érvényes a fentiek során már említett Mosdósi Ambrus egykori dékánkanonok és ózdi főesperes, egyben a Szent Kereszt-oltár rektora gyulafehérvári házára is. Nem tudjuk, hogy a királynétől vagy fiától kapta-e adományként, amely csupán törvényesítette folyamatos birtoklását, annyi azonban bizonyos, hogy csak élete végéig birtokolhatta, és halála után a ház (1570-ben) Hagymási Kristóf huszti várkapitánynak és Máramaros vármegye főispánjának birtokába került.²⁷⁹

A Szent Magdolna-oltár javai ugyancsak rectorának,²⁸⁰ a későbbiekben hiteleshelyi levélkeresőként és gyulafehérvári udvarbíróként is munkálkodó Szentmihályi Lőrincnek²⁸¹ a birtokában maradtak, János Zsigmond 1568-ban kelt adománya folytán. Az adománylevél szerint a szekularizáció előtt a Magdolna-oltár javai között volt egy fehérvári ház, továbbá két szőlő a város határában fekvő Csatári-málon, egy kétkerekű malom Felenyeden, továbbá a Sebes folyóra épített malom harmada Lámkeréken.²⁸² E birtokokat Szentmihályi az oltár igazgatójaként azelőtt is folyamatosan birtokolta, az adomány pusztán csak, miként Mosdósi Ambrus esetében is, törvényesíthette birtoklását.

²⁷⁴ Kovács: Date privind viața Zamfirei. 350; Jakó K.: A Szalánczyak. 206.

²⁷⁵ Nieżowski és Csáki Mihály János Zsigmond fejedelem testamentumos urai, azaz végrendeletének végrehajtói voltak. Házaik szomszédsága az ügyintézés nem csekély mértékben könnyíthette meg. Kovács: János Zsigmond síremléke. 186.

²⁷⁶ KvNLT. Bánffy cs. lt. I. sorozat, 1b. Fasc. 61. Nr. 1.

²⁷⁷ Itt jegyezzük meg, hogy a felsorolt házak nemcsak adomány, hanem adásvétel és zálogosítás útján is tulajdonosaik birtokába juthattak.

²⁷⁸ MNL OL F3. D. 32.

²⁷⁹ KvNLT. Gyulay–Kuún cs. lt. nr. 216; MNL OL F 3. D. 9.

²⁸⁰ A Szent Magdolna-oltár rectoraként említi egy 1563-ban kelt oklevél. MNL OL F 3. L. 20.

²⁸¹ Személyére l. Gálfi: Levélkeresők. 55.

²⁸² ErdKirKv VII. 1. 57–58. sz.

Az eladományozott kanonok- és oltárosházak sorsára jutott néhai Gárdonyi Ferenc dékánkanonok²⁸³ lakhelye, csakúgy mint a Szent András-oltár háza. Gárdonyi kőháza előbb Horváth Simon²⁸⁴ gyulafehérvári várnagy tulajdonába, majd tőle adásvétel útján Székesfehérvári András deák²⁸⁵ birtokába került.²⁸⁶ János Zsigmond fejedelem 1571 elején adta jóváhagyását a jogügyletnek, továbbá Székesfehérvári Andrásnak és családjának adományozta a házban és tartozékaiban rejlő királyi jogát a ház kiváltságaival és szabadságaival együtt, amelyekkel már azelőtt rendelkezett, és amelyet mind egyházi, mind világi birtokosai egyaránt élveztek.²⁸⁷ A már említett Szent András-oltár házában, az oltár rectoraként a 16. század elején Megyericsi János kolozsi főesperes-kanonok és a római feliratok tudós gyűjtője lakott.²⁸⁸ János Zsigmond 1568-ban Báthory Kristófnak adományozta, immár nem élethosszigan, hanem örökjogon, a hozzá tartozó két szőlővel együtt.²⁸⁹

A donációk között arra is találunk példát, hogy az időközben elhalálozott kanonokok jószágait, amelyek visszaszálltak a kincstárra, Izabella királyné a káptalan kötelékében működő hiteleshely egykori alkalmazottjának adományozta. Az igen hosszú életű Végedi Imre tordai főesperes-kanonok, valamint unokaöccsei, Baghky Ferenc és az ugyancsak erdélyi kanonok, Baghky Ambrus magyargáldi részbirtokait a királyné 1557. március 29-én hűséges szolgálatai jutalmául Radicsith János²⁹⁰ káptalani jegyzőnek adományozta.²⁹¹ Végedi Imre kanonokról tudjuk, hogy a várnegyedben két házzal is rendelkezett, ezek közül az egyiket ő maga építtette,²⁹² a másikat az udvarbíróság házaként emlegették a későbbiekben,²⁹³ bizo-

²⁸³ 1517–1520 között volt az erdélyi káptalan dékánkanonoka. Gálfi: Kapcsolat. 19.

²⁸⁴ Horváth Simon a gyulafehérvári vár alvárnagya (1561–1568), és várnagya (1568–1569). MNL OL F 17. Comit. Alb. K. 18; ErdKirKv VII. 1. 58, 219. sz.

²⁸⁵ Székesfehérvári András nagyobb kancelláriai írnok (1565–1570), kincstári számvevő (1575–1576). MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 4. Fasc. 5. Nr. 33; MNL OL F 3. H. 40; ErdKápJkv VIII. 1. 568; Mátyás-Rausch: Társadalmi mobilitás. 10–11.

²⁸⁶ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 4. Fasc. 5. Nr. 33.

²⁸⁷ A ház egykori egyházi tulajdonosára utal az oklevélben használt formula, amelynek értelmében az ingatlant a kedvezményezetteknek adományozta „*simul cum ea libertate perpetuae immunitatis, atque nobilitatis prerogativa, quibus ipsa domus et eius pertinentiae ab antiquo tam per ecclesiasticas, quam secularis personas tentae et possessae fuissent.*” MNL OL F 3. D. 26.

²⁸⁸ Kovács: Humanista epigráfusok. 28–29.

²⁸⁹ MNL OL F 3. D. 29.

²⁹⁰ A szekularizáció után a fehérvári hiteleshely levélkeresője (1549–1566) és a fejedelmi tábla ülnöke (1559–1566). Gálfi: Levélkeresők. 47–48; Bogdándi: A fejedelmi tábla ülnökei. 23.

²⁹¹ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 3. Fasc. 1. Nr. 31.

²⁹² Batthyaneum V. d. 33. sz.

²⁹³ ErdKirKv VII. 1. 87. sz.

nyára azért, mert Végedi 1513–1515 között Várdai Ferenc püspök udvarbírája volt.²⁹⁴

A kanonok- és oltárosjavadalmakat képező, várnegyedben álló házat, amelyekhez a külvárosban allodiális ház, kert, malom, bizonyos számú jobbágy, továbbá a város szőlőhegyein szőlő is tartozott,²⁹⁵ az uralkodók többnyire tartozékaikkal együtt adományozták, amint az a Szent Magdolna-oltár javainak donációja esetében is történt, de az idő múlásával gyakran csupán azoknak egy-egy részét adták a kedvezményezetteknek. A fentiekben már említett Nováki György 1567-ben házzal rendelkezett a gyulafehérvári várnegyedben, amelynek közelében az a pusztai ház állott, amely egykor a Szent Lőrinc-oltár tulajdonában volt.²⁹⁶ 1575-ben azonban arról értesülünk, hogy birtokolt Kisfaludon egy gabonaőrő malmot is az Ompoly folyón, amely azelőtt a már említett Lőrinc-oltár jóságáa volt.²⁹⁷

Gyulafehérváron Izabella királyné és János Zsigmond uralkodása alatt a fejedelmi udvar birtokába vette a szekularizáció előtti egyházi társadalom egykori tagjainak lakhelyeit, a székvárost azonban a fejedelem mégsem itt képzelte el a továbbiak folyamán. Ismeretes, hogy egy új székváros kialakítását tervezte a Gyulafehérvárhoz közeli Szászsebesen, amely azonban a fejedelem korai halála miatt nem valósulhatott meg.²⁹⁸

I. 3. A Báthory fejedelmek rezidenciájának otthont adó város a 16. század végéig

II. János Szászsebest illető tervei ismeretében evidenciaként kell elfogadnunk, hogy a választott király halála után Gyulafehérvár Báthory István fejedelem döntése következtében maradhatott uralkodói székváros. A döntés meghozatalában bizonyára közrejátszott az a fontos tényező, hogy nemcsak a város, hanem a körülötte fekvő nagy kiterjedésű, egybefüggő uradalom is a fejedelem tulajdonában volt. A fejedelmi rezidenciának tulajdoníthatóan a városban működtek az 1571-ig létrejött központi hivatalok (példának okáért a kisebb kancellária a mindenkori ítélőmester házában),²⁹⁹ és házat kezdtek fenntartani Gyulafehérvár területén a fonto-

²⁹⁴ Vekov: Végedi Imre. 604–622; C. Tóth: Archontológia. 66.

²⁹⁵ KvNLT. Béldi cs. lt. nr. 89–128. nr. 101.

²⁹⁶ MNL OL F 3. D. 32.

²⁹⁷ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 1. Fasc. 2. Nr. 30.

²⁹⁸ Jakó K.: Az első kolozsvári egyetemi könyvtár. 6.

²⁹⁹ Bogdándi: Az erdélyi táblai perfolymról. 40–41.

sabb városok, így Kolozsvár,³⁰⁰ Brassó,³⁰¹ Medgyes³⁰² és Szeben, utóbbi ketőt (ám nem kizárt, hogy hármat),³⁰³ a mezővárosok, mint Zalatna,³⁰⁴ továbbá bizonyára a vármegyék és a székek is. Az uralkodó jelenlétének volt köszönhető, hogy a központi hivatalok (kisebb és nagyobb kancelláriák, hiteleshely, kincstári igazgatás) írástudói, de az uradalom igazgatásában szerepet vállaló literátus réteg és az udvar tagjai, továbbá a fejedelmet szolgáló katonák is ingatlanhoz akartak jutni a székvárosban, éppen úgy, mint kisebb-nagyobb birtokokhoz a város környékén fejedelmi adomány vagy vásárlás útján.³⁰⁵ A házak és birtokok adásvételéhez az uralkodó consensusa kellett, és uralkodói jóváhagyással végrendelkezhettek a város területén élők is. A város földbirtokosának lenni ugyanakkor azt is jelentette, hogy a magtalanul elhunytak jószágai nem a város tulajdonába jutottak, hanem visszaszálltak az uralkodóra és az udvarbíró gondoskodott róluk, ameddig az uralkodó ismét eladományozta azokat.

A városvezetés

A városi kormányzat bizonyára Báthory Istvánnak köszönhetően³⁰⁶ és talán a székváros növekvő lakossága miatt a vezetés szintjén is tükröződő rangemelést kapott. Ily módon a 16. század utolsó harmadában a városigazgatást már főbíró, 12 esküdt polgár és 40 külső tanácstag képviselte.³⁰⁷ Utóbbiak ekkor már nem *consul*, hanem *senator* megnevezéssel jelennek meg forrásainkban.³⁰⁸ A „negyven embert” ettől kezdve minden biztonnyal a város öt fertályának, úgymint Vár, Téglá, Bódog, Lippa és Tövis fertály lakosai közül választották, amint az a városkönyv 17. század elején kelt bejegyzéseiből világosan kitetszik.³⁰⁹ A Lippa fertály valószínűleg 1571

³⁰⁰ ErdKápJkv VIII. 2. 38. sz.

³⁰¹ MNL OL F. 4. Comit. Alb. Cista 5. Fasc. 1. Nr. 39. és ErdKirKv VII. 3. 1728. sz.

³⁰² ErdKirKv VII. 3. 1260. sz.

³⁰³ 1566. április 11. SzNLT. Szebeni magisztrátus lt. U. IV. Nr. 928; 1571. június 8. SzNLT. Szebeni magisztrátus lt. U. IV. Nr. 988; 1572. augusztus 10. HNLT. Oklevélgűjtemény IX. 9, a ház további sorsára vö. ErdKirKv VII. 3. 1000. sz.; 1589. február 15. ErdKirKv VII. 3. 909. sz.

³⁰⁴ KNLt. Mike Sándor-gűjtemény 31. sz.

³⁰⁵ L. erre nézve a gyulafehérvári requisitorok birtokszerzéseit. Gálfi: Levélkeresők. 27–33.

³⁰⁶ A városigazgatás átszervezésének időpontját nem ismerjük, annyi bizonyos, hogy 1585-re már hatnál több esküdt polgárt sikerült fellelni a forrásokban. Az időpont meghatározása azért ütközik nehézségekbe, mert a város területén folyó jogügyletek során a bírót és csak egy, két, ritkább esetben három esküdt polgárt sorolnak fel az oklevelek, ráadásul sokszor ugyanazokat a személyeket. MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 5. Fasc. 1. Nr. 18. és F 4. D. 7; ErdKápJkv VIII. 2. 426. sz.; Bathyaneum VI. d. 81, 82 sz.

³⁰⁷ GyfVJkv. 7.

³⁰⁸ 1581. július 12. a legkorábbi adatunk róluk. ErdKápJkv VIII. 1. 286. sz.

³⁰⁹ GyfVJkv. 30–31.

után már nem választott saját bírót, csupán a többi városrészhez hasonlóan *senatorokat*. Ebből következően, ha a város statútumai között léteztek is az egykori lippai polgárookra vonatkozó ilyen jogszabályok, azok ettől kezdve érvényüket veszítették. Az egykori püspöki mezővárost alkotó fertályoktól elkülönült a Majornak nevezett egykori káptalani, román városrész,³¹⁰ amely kenéze vezetése alatt állt, utóbbi a főbírónak és a városi tanácsnak tartozott engedelmességgel.³¹¹

A belső tanács tagjai, azaz a 12 esküdt polgár neve alapján (Szabó, Borbély, Nyíró, Mészáros, Kovács) mesterember és kereskedő volt, de nagy bizonyossággal kijelenthető, hogy e vezető réteg tagjainak jó része tudott írni-olvasni, és jól ismerte a város kiváltságait, jogszokásait, akárcsak a fedelmet illető kötelező adónemek és szolgáltatások működési mechanizmusait, szabályait. Az esküdteket nagy valószínűséggel a senatorok közül választották, de Gyulafehérvár esetében erre nem rendelkezünk adattal.³¹² A bírói hivatalt betöltő személyek esetében, ha nem is elvi, de gyakorlati szabály volt, hogy évekig tagjai voltak az esküdteket adó testületnek, ez alatt megtanulhatták a városvezetés csínját-bínját. Az 1581-től 1600-ig terjedő mintegy két évtizednyi időszakból³¹³ a 12 bíróságot viselt személy közül (azért ennyi a számuk, mert egyeseket többször is újraválasztottak) hétről tudjuk, hogy előzőleg a város esküdt polgára volt, és átlagban 7,7 évnnyi időt kellett esküdtként szolgálnia, míg bíróvá választották. Forrásaink szűkössége miatt azonban feltételezhető, hogy még ennél is több időt kellett eltölteniük a város szolgálatában. A többször is bíróvá választott Szakmári Sziógyártó Jánosról a város nótáriusa feljegyezte, hogy elsőként 1598-ban választották be a tanácsba,³¹⁴ amely az esküdt polgárok testületét jelentette.³¹⁵ Minthogy először 1614-ben lett a város vezetője, az ő esetében 16 évnnek kellett eltelnie, míg első ízben bíróvá válhatott. Az 1604-ben bíróságot viselt Mészáros Mátyás még ennél is több évig tevékenykedett a városi belső tanácsban, 19 évig mutatható ki kisebb nagyobb megszakításokkal esküdtként,³¹⁶ míg végül 1604-ben bíróságot viselhetett.³¹⁷ A bíróságot

³¹⁰ „*in suburbio Valachali eiusdem civitatis Albensis Maior vocato*” ErdKápjkv VIII. 1. 717. sz.

³¹¹ ErdKápjkv VIII. 2. 426. sz.

³¹² Torda mezőváros esetében ez volt a gyakorlat: „*iuratus civis e numero quinquaginta electorum patrum*”. MNL OL F 15. IX. 190 r-v.

³¹³ A függelékben szereplő táblázat adataiból kitetszik, hogy ebből az időszakból lehet releváns összefüggéseket találni a városi külső és belső tanácsosi, valamint a bírói tisztség viselése között.

³¹⁴ GyfVJkv. 37.

³¹⁵ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 5. Fasc. 1. Nr. 51.

³¹⁶ MNL OL F 3. D. 7; ErdKápjkvVIII. 1. 743. sz.; MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 4. Fasc 5. Nr. 30; GyfVJkv. 29.

³¹⁷ GyfVJkv. 31.

viselt személyek szolgálati évük letelte után ismét az esküdt polgárok között tevékenykedtek, de többször fordulnak elő a város senatoraiként is.³¹⁸ Fontos szerepe volt az ügyek vitelében a városi nótáriusnak, aki a Városkönyvet és a törvénykezési jegyzőkönyveket vezette, de ő jegyezte le a bíró előtt folyó különböző jogügyleteket és végrendeleteket is.³¹⁹

A város bíróját szokás szerint év elején, vélhetőleg vízkereszt környékén választották,³²⁰ és érvényben maradt az a korábbi rendelkezés is, hogy egymást követő évben nem lehetett ugyanaz a személy a bíró, de a jól teljesítő városvezetőt egy év eltelte után újraválaszthatták.³²¹ A főbíró munkáját kisbíró segíthette.³²² A legtöbbször Németi Mészáros Mártont választották újra: bizonyára nem érdemtelenül öt ízben állt a város élén.³²³ Róla jegyezték fel a városi jegyzőkönyvek, hogy 1599-ben a város levéltárának pusztulása miatt a statútumok értelmében a városi tanács felelősségre vonta, de az akkor már halálos beteg, bizonyára a súlyos veszteségtől is nyomasztott városvezető már nem tudott felelni tetteiért.³²⁴ A bíró családjának sorsa a város későbbi pusztulásának is hű tükre. Egyetlen leánya, Anna mostohaanyja gondozásába került. A tizenöt éves háborúnak a város szempontjából is legsötétebb időszakában,³²⁵ az 1603-ban történő pusztulás és menekülés során az árva és mostohaanyja a városi polgárság maradékával eljutott ugyan Karánsebesbe, de a már súlyosan beteg leány ott halálát lelte.³²⁶ Az elhalt bíró vagyonaért 1604-ben pereskedtek hozzátartozói, de az özvegye és atyafiai közötti perpatvarból csupán annyi derül ki, hogy értékeinek nagy része odaveszett, kétszáz kalangya búzája pedig betakarítatlanul a mezőn maradt.³²⁷

A város távozó bíróját rendszerint január folyamán adott számot előző évi tevékenységéről, akkor adta át a városi levéltárat és a városi magisztrátus hatalmát jelképező két pалlost utódjának.³²⁸ A város levelesládája tartalmazott egy vörös hártájú könyvet, amelyet Kovács András Gyula-

³¹⁸ Pl. Bányai András 1578-ban bíró, 1581-ben senator. KvNLt. Bethlen cs. keresdi lt.; ErdKápJkv VIII. 1. 286. sz. Nyíró/Szabó János 1598-ban bíró, 1600-ban esküdt polgár. GyfVJkv. 27.

³¹⁹ GyfVJkv. 4, 10–11.

³²⁰ Uo. 22, 26–27

³²¹ A bírók váltakozására és a magisztrátus tagjaira l. a függelékben levő táblázatot.

³²² GyfVJkv. 30, 250.

³²³ 1581, 1588, 1592, 1596 és 1599. folyamán.

³²⁴ GyfVJkv. 38–39.

³²⁵ Szamosközy: Erdély története. 293–322, 381–392, 405–416. GyfVJkv. 6.

³²⁶ GyfVJkv. 47.

³²⁷ Uo. 65.

³²⁸ Uo. 27.

fehérvár Városkönyvével azonosított,³²⁹ egy „öreg bogláros fekete könyvet”³³⁰, amely a városi statútumokat foglalhatta magában, egy Decretumot, azaz Werbőczy István Tripartitumát, olyan fontos privilégiumokat, mint a város vásáraitól és a városi szántóföldekről szóló kiváltságokat,³³¹ és „ezek mellett valami prothoculomokat”, valószínűleg a törvénykezési jegyzőkönyveket.³³²

A város polgárai pereiket elsőfokon Gyulafehérvár főbírája és szűkebb, 12 tagú tanácsa előtt folytatták. Ha az ítélettel elégedetlenek voltak, akkor más városokhoz hasonlóan³³³ a negyven emberből álló nagyobb tanácshoz (*senatus*) fordulhattak, bár utóbbiról csupán a 17. századtól kezdődően van adatunk,³³⁴ és innen apellálhattak az udvarbíró székére.³³⁵

A törvénykezés helye a 16. század második felében a város külső piacterén elhelyezkedő tanácsház kellett, hogy legyen.³³⁶ A szakirodalomban körvonalazódó vélemények ellenére³³⁷ úgy gondoljuk, hogy Szeben,³³⁸ Brassó³³⁹ és Kolozsvár³⁴⁰ mintájára – amelyeknek közösségei a 15–16. század folyamán alakítottak ki vagy vásároltak a városvezetőségnek székelyet – Gyulafehérvárnak is rendelkeznie kellett a 16. században vagy legalább annak a második felében ilyen házzal. Az idézett oklevélben szereplő „város háza” tehát a tanácsház és nem a mezővárosra visszaszállt magtalanul elhunyt polgár háza volt, ahogyan esetleg a szövegből ki lehetne olvasni, hiszen ez a földesúrra, azaz a fejedelemre és nem a mezővárosra szállt volna vissza. A feltételezést erősíti, hogy a Gyulafehérvár közelében fekvő, jóval kisebb lakosságú Sárd mezőváros is rendelkezett 1583-ban a település főterén álló³⁴¹ tanácsházzal.³⁴²

³²⁹ Uo. 3–5.

³³⁰ Uo. 27.

³³¹ Uo. 26–27.

³³² Uo. 27.

³³³ Pl. Szászváros polgárai. SzNLT. Szebeni magisztrátus lt. U. V. Nr. 669.

³³⁴ GyfVJkv. 70, 75, 191, 286.

³³⁵ A gyulafehérvári *provisor* bírói tevékenységére l. a *Jószágkormányzat és az udvarbíró igazságszolgáltató tevékenysége* c. alfejezetet.

³³⁶ 1590. november 8. „*domus huius civitatis nostrae*” ErdKirKv VII. 3. 1298. sz.

³³⁷ GyfVJkv. 8; Pécs története II. 188.

³³⁸ Sigerus: Nagyszeben krónikája. 16. Idézi Derzsi: Párhuzamos életrajzok. 47. (26. jegyz.).

³³⁹ Nussbächer: Rathaus. 1–26.

³⁴⁰ Kovács: Kolozsvár városképe. 47; Flóra: Kolozsvár tanácsháza. 150–151; Flóra: The Town Hall of Kolozsvár. 5–6.

³⁴¹ „*in theatro oppidi*” KvNLT. Függőpecsétes okl. gyűjteménye Nr. 130.

³⁴² „*domus publica eiusdem oppidi*” KvNLT. Függőpecsétes okl. gyűjteménye Nr. 130; ErdKirKv VII. 3. 389. sz.

A székváros társadalmi rétegei és a város külső főtere

Az imént leírt városvezetés joghatósága maradéktalanul csupán a polgári réteg tagjai felett érvényesült, hiszen a székváros társadalmának a mezővárosi polgárság csupán egy szegmense volt. A település társadalmi rétegeinek legpontosabb leírását maguk a város vezetői adták meg 1604-ben. Ekkor a Városkönyvbe bejegyzett szöveg szerint a kortársak is világosan elkülönítették a „nömös és váraasi és darabant rendet”,³⁴³ azaz a nemességet, az udvar szolgálatában álló katonaságot és a mezővárosi polgárságot. A „váraasi rend”-en belül pedig különbséget tettek a fertályok lakói és „az maiorbeli oláh attyafiai” között.³⁴⁴

A város területén e három réteg lakói vegyesen laktak,³⁴⁵ s bár a várnegyed területén a nemesség volt túlsúlyban, a polgárok és katonák is bírtak ingatlanokkal a falakon belül.³⁴⁶ Gyulafehérvárnak két főtere volt, melyek közül az egyik a falakon belül, a másik a nyugati városkapu, azaz Szent Mihály-kapu előtt helyezkedett el. Utóbbi képezte a város piacterét is. A külső főtér arculatát meghatározták az itt elhelyezkedő különféle boltok, amelyeket a város polgárai maguk működtettek, vagy akár bérbe is adhattak, akár csupán a sokadalmak idejére, akár éves időtartamra.³⁴⁷ Itt tartották a város három sokadalmát³⁴⁸ és a heti vásárt, de itt volt a város cinterme és plébániatemploma, amelyet a szekularizáció előtt Szűz Máriának szenteltek, végül, de nem utolsósorban maga a városháza is.³⁴⁹

Ez a külső, hosszan elnyúló főtér nemcsak intézményi szinten volt a város központja, hanem hű tükre volt a településnek reprezentációs és társadalmi szempontból is. Míg a falakon belül álló főtér és utcák jellegét az egykori kanonok- és oltárosházakból igényesen kialakított főúri házak adták,³⁵⁰ addig a külső főtéren az udvari nemesség, az udvari katonaság és a mezővárosi polgárság tehetősebb tagjai igyekeztek házhoz jutni. Kérdés, hogy valóban tehetősek voltak-e, s ha igen, mennyire. Erre akkor kapunk világos választ, ha összehasonlítjuk a város különböző területén álló házak árait. A vizsgálat eredménye azt mutatja, hogy a városi ingatlanok árai

³⁴³ GyfVJkv. 32–33.

³⁴⁴ Uo. 32.

³⁴⁵ Erdősi: Udvar a városi térben. 192–195.

³⁴⁶ ErdKirKv VII. 3. 1356. sz.; MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 4. Fasc. 5. Nr. 46; KvNLT. Beszterce város lt. Nr. 5430.

³⁴⁷ GyfVJkv. 28.

³⁴⁸ A város sokadalmaira I. az előző fejezetet.

³⁴⁹ Itt jegyezzük meg, hogy az ispotály a falakon kívül helyezkedett el ebben a korszakban. Erdélyi testamentumok II. 131.

³⁵⁰ Kovács: Fejedelmi nyomda. 178–188; Kovács: Gyulafehérvári séta. 418–423.

nemcsak térben, de időben is változtak, hiszen az 1560-as években jóval olcsóbban lehetett házat, telket stb. vásárolni, mint az 1590-es években. 1568-ban Gárdonyi Ferenc egykori dékánkanonok háza a falakon belül álló várnegyedben 95 forintot ért.³⁵¹ Ugyancsak a falakon belül, Kovácsóczy Farkas és Boronkai László házainak szomszédságában egy másik kanonikház 1581 előtt (Báthory Kristóf halála előtt) 150 forintért kelt el, de 1583-ban már 200 forintért adták tovább egy másik vevőnek.³⁵² 1591-ben az imént említett Boronkai László házát testvére, Boronkai János vizaknai sókamarás 800 forinton adta el Jósika István kamarásnak, majdani kancellárnak, úgy, hogy a hozzá tartozó allodiumot és réteket nem adta vele, a ház tehát tartozékostól mintegy 1000 forintot érhetett.³⁵³ 1597-ben Lencsés György fiai a vár területén levő házukat 700 forinton adták el Brassó városának.³⁵⁴

Itt jegyezzük meg, hogy Kolozsváron, Szamosközy István szavaival: „Erdély első és leghíresebb városának”³⁵⁵ főterén ugyanebben a korszakban egy ház 1500 forintot ért, rokonok között, egy másik 1053 forint volt, ugyancsak rokonok között.³⁵⁶ Erdélyi viszonylatban hatalmasnak számító összeget fizettek a kolozsvári főtéren álló Wolphard–Kakas-házért 1602-ben, amikor is 3700 forinton kelt el.³⁵⁷

Az ingatlanok értéke Gyulafehérváron városrészekről függően, a várnegyeden kívül a következőképpen változott a 16. század végén: 1594-ben Imrefi Máté aludvarbíró mentesített házát a Lippa utcában 150 forintért vette.³⁵⁸ 1597-ben a később szép hivatali pályát befutott Ajtonyi Jakab deák,³⁵⁹ aki ekkor még lippai harmincados volt, 100 forintért tett szert egy ugyancsak Lippa utcai házra, „udvarostol kertesteol”, Fejérvári István tartozása okán.³⁶⁰ 1598-ban Kaproncai Márton *viceprovisor* a Temető utcában levő házat berendezésével együtt³⁶¹ csupán 19 forinton vásárolta Trombitás Demeter udvari familiáristól, igaz, ez a ház volt az utcában az utolsó,

³⁵¹ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 4. Fasc. 5. Nr. 33.

³⁵² ErdKápjkv VIII. 1. 355. sz.

³⁵³ Uo. 829. sz.

³⁵⁴ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 5. Fasc. 1. Nr. 39.

³⁵⁵ Szamosközy István: Erdély története. 380.

³⁵⁶ MNL OL F 15. VII. 117r–117v. és 124v–125r.

³⁵⁷ MNL OL F 15. XV. 148; Kovács: Kolozsvár városképe. 55–58, 59.

³⁵⁸ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 4. Fasc. 5. Nr. 70.

³⁵⁹ Gálfi: Ajtonyi Jakab. 115–126.

³⁶⁰ Minthogy Fejérvári ekkoriban éppen háborúba készült, kapott Ajtonyitól egy sisakot is. MNL OL P 565. Évrendezett iratok.

³⁶¹ Az oklevél végén magyarul fűzték hozzá a latin szöveghez: „Megengette az aztalt és a fogasokat és az padokat.”

utána már csak kertek következtek.³⁶² 1601-ben Zákány Gábor requisitor a Vinci utcában Petru Cercel havaselvi vajda özvegyének, Stanca asszonynak nemesi, kőből épült udvarházát 200 Ft-on vásárolta meg.³⁶³ Ez a tágas és több melléképületet magában foglaló telek és ház a későbbiekben, talán már két évre rá elpusztult, és köveit Bethlen Gábor fejedelem elhordatta a vár délnyugati bástyájának az építéséhez.³⁶⁴

A fentiekhez képest a külső piactéren álló házak közül Mindszenti Benedek 1591-ben 500 forintot vett meg házát Károlyi Istvántól.³⁶⁵ Ugyancsak a külső piactéren Sárdi Miklósnak, a város ügyvédjének háza, amely azelőtt Igeni Gergely egykori főbírónak volt a lakhelye,³⁶⁶ a hozzá tartozó szőlőkkel együtt Sárdi 700 Ft-os tartozása miatt jutott 1585 után Boronkai János sókamarás kezére.³⁶⁷ A mellette álló házat, amely Gyulafehérvár egy másik főbírájának, Sipos Istvánnak volt a tulajdona, özvegye: Gyulai Zsófia két szőlővel együtt 647 Ft-ért adta el 1589-ben.³⁶⁸ A számadatok tehát azt mutatják, hogy a külső város főterének házai árukat tekintve esetenként utolérték a vár területén állókat. Hogy tágasságukat tekintve sem maradhattak el sokkal mögöttük, bizonyítja Szamosközy István leírása Szabó/Nyíró, másként Fületlen István városi patríciusnak (1586-ban főbíró)³⁶⁹ a Szent Mihály-kapu közelében álló házaról. A történetíró erről állítja, hogy 1603 áprilisában, mielőtt Bethlen Gábor későbbi fejedelem megostromolta a várat, 50 trák, azaz rác gyalogosát bújtatta el benne.³⁷⁰ A ház eszerint elég tágas lehetett, ha itt 50 ember észrevétlenül meghúzhatta magát.

A külső főter házai szorosan egymás mellett álltak, Szamosközy szerint „*erant enim contiguae domus, intergerinisquae [!] parietibus, pleraque inter se coniunctae*”³⁷¹, s mint már az előbbiekből is kitetszik, a három városi rend tagjainak tulajdonában voltak. A mezővárosi polgárságból csak a legtehetősebbek juthattak itt ingatlanhoz. E réteg tagjai és a városi magisztrátust adó csoport között nagy az átfedés. A gyulafehérvári főbírák neveit kisebb-nagyobb hézagokkal 1563-tól kezdve ismerjük. Ezt olykor kiegészítik az esküdtekről, illetve a consulokról és senatorokról szóló információk. 1563-tól kezdődően 1600-ig 17 bíró neve ismert, ezek közül kilencnek

³⁶² MNL OL F 3. D. 52.

³⁶³ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 4. Fasc. 5. Nr. 40.

³⁶⁴ Gálfi : Levélkeresők. 74.

³⁶⁵ ErdKirKv VII. 3. 1487. sz.

³⁶⁶ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 5. Fasc. 1. Nr. 61.

³⁶⁷ ErdKápJkv VIII. 1. 384. sz.; ErdKirKv VII. 3. 1806. sz.

³⁶⁸ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 5. Fasc. 1. Nr. 52

³⁶⁹ ErdKápJkv VIII. 1. 441. sz.

³⁷⁰ Szamosközy: Erdély története. 297.

³⁷¹ Szamosközy történeti maradványai. III. 56. Azaz „legtöbbnyire azonos közfal kötötte össze” őket. Szamosközy: Erdély története. 317–318.

(52,9%) állt a háza a külső főtéren,³⁷² egynek pedig a falakon belül.³⁷³ További háromról tudjuk, hogy két ingatlannal rendelkezett a külső főtéren, vagy annak közvetlen közelében.³⁷⁴

Az imént leírt réteg képviselőiről akkor alkothatunk teljesebb képet, ha az egyes személyekről is kézzelfogható adatokkal szolgálunk. Az alábbiakban Gyulafehérvár polgári rétegét egy gyulafehérvári polgárásszony személyéhez kapcsolódva fogjuk bemutatni. Az asszonyt, aki eredetileg nem is gyulafehérvári, hanem kolozsvári³⁷⁵ származású volt, Pécsi Annának hívták. A neve alapján azonban ősei nem voltak tősgyökeres kolozsvári polgárok, hanem Pécs városából jöttek Erdélybe. Az asszony rangos családból származott, Pécsi István kolozsvári ötvösmester leánya volt. Utóbbi az ötvösmesterség mellett³⁷⁶ a kolozsvári kamarát is vezette 1566-ban.³⁷⁷ Pécsi Anna Gyulafehérvárra ment férjhez, 1609 után bekövetkezett haláláig öt férjét ismerjük, többségük a gyulafehérvári városvezető réteg tagja volt.

Első férje lippai Borbély Benő Boldizsár, 1571-ben a város esküdtejének egyike.³⁷⁸ Mint a neve is mutatja, Lippáról származó borbélymester volt, és egyáltalán nem kizárható, hogy lippai menekültként érkezett a városba, sőt az sem, hogy a lippaiak önkormányzatának is tagja volt 1571 előtt. Pécsi Anna fia, a később szép hivatalnoki pályát befutó Benő Mihály ettől az első férjétől született. A következő férje az ugyancsak borbélymester, és ugyancsak Erdélyen kívülről származó békési Borbély Harcsás János lett. Harcsás János 1586-ban volt tagja a városi esküdtek testületének,³⁷⁹ még abban az évben vagy legkésőbb a következő esztendő elején meghalt,³⁸⁰ bizonyára az ekkor dúló pestisjárvány áldozata lett.³⁸¹ Elég tehetős volt ahhoz, hogy a város külső főtéren vásároljon házat, amelyet Pécsi Anna

³⁷² Sipos István, Igeni Gergely, Pontyos Ferenc, Csányi Ferenc, Szabó/Nyíró István, Betlen/Szabó László, Baranyai Szabó István, Szilágyi Nyíró János, Mészáros Gergely. GyfVJkv. 18–19, 22, 29–30, 180. ErdKápJkv VIII. 1. 594, 866, 936 sz.; ErdKápJkv VIII. 2. 39. sz.; MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 5. Fasc. 1. Nr. 52. és 61.

³⁷³ Lippai Szócs/Siska János ErdKápJkv VIII. 2. 117. sz.

³⁷⁴ Csányi Ferenc, Szabó/Nyíró István, Betlen/Szabó László. ErdKápJkv VIII. 384, 866, 936. sz.; ErdKápJkv VIII. 2. 39. sz.; ErdKirKv VII. 3. 877, 1488. sz.

³⁷⁵ 1590. nov. 3. ErdKirKv VII. 3. 1290. sz.

³⁷⁶ Flóra: Ötvösregesztrum. 29.

³⁷⁷ Bunta: Kolozsvári ötvösök. 59.

³⁷⁸ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 4. Fasc. 5. Nr. 61.

³⁷⁹ ErdKápJkv VIII. 1. 451, 465. sz.

³⁸⁰ 1586. szeptember 25-én még élt, de 1587. október 4-én Anna asszony már következő férje, Laskai Csókás Péter után is megözvegyült. MNL OL F 3. I. 51. és ErdKápJkv VIII. 1. 520. sz.

³⁸¹ Monumenta Antiquae Hungariae II. 966–972.

örökölt, és 1589-ben fiának, Benő Mihálynak vallott.³⁸² Ebben az időpontban azonban az asszony már harmadszor is özvegyi sorba jutott. Harmadik férje a wittenbergi és genfi tanultságú Laskai Csókás Péter volt.³⁸³

Laskai Csókás Péter az erdélyi művelődéstörténet ismert alakja.³⁸⁴ A Baranya megyei Laskóról származott, amint azt mindig is hangsúlyozta névhasználatával: Petrus Monedulatus Lascovius Barovius/de Barovia. Nagyon valószínűnek tartjuk, hogy iskolai éveit a 16. század derekára már protestánssá vált szülővárosában, Laskón kezdte. A település lelkipásztora ekkoriban, egész pontosan 1555-ben Szegedi Kis István volt, akinek ottani ténykedéséről Hans Dernschwam tudósít, hangsúlyozva nem mindennapi képzettségét.³⁸⁵ Laskó mezőváros ebben az időben Baranya megye egyik tehetős települése volt, melynek jó színvonalú iskoláját Marc' Antonio Pigafetta 1567-es leírásából ismerjük.³⁸⁶ Laskai 1578 előtt peregrinált először külföldön. 1578-ban a wittenbergi egyetem diákja, 1580-ban viszont már Erdélyben, a marosvásárhelyi iskola rektora volt. 1581-ben Fogarason tartózkodott, mint meghívott lelkész, de még ugyanabban az évben ismét külföldre ment, 1585-ig két ízben is. Megfordult Wittenbergben, Genfben, Itáliában és Franciaországban is.³⁸⁷ Hazatérte után, 1586-ban Gyulafehérváron lett lelkész, ekkor vette feleségül Pécsi Annát. Házasságuk mindössze egy évig tarthatott, a férj ugyanis 1587. október 4. előtt fiatalon halt meg.³⁸⁸ Személye mégis fontos mérföldkő lehetett mind az asszonynak, mind fiának: Benő Mihálynak az életében. Ugyanis nem zárható ki, hogy ő terelte mostohafiát a *litteratus* pálya irányába, és az sem, hogy könyvtárát vagy annak egy részét, amelyből tíz kötetet ismer a szakirodalom,³⁸⁹ Benő Mihály örökölte. A fiú későbbi életútja ismeretében azonban érthető, hogy Laskai özvegye eladogatta néhai férje könyveit,³⁹⁰ és az sem valószínű, hogy felívelő hivatalnoki pályája elnyerte volna a jezsuitákkal hitvitázó mostohaapjának³⁹¹ osztatlan elismerését. Benő Mihály ugyanis rövid gyulafehérvári hivatalnokoskodás után, amikor is a nagyobb kancellária író-

³⁸² ErdKápJkv VIII. 1. 594. sz.; ErdKirKv VII. 3. 877. sz.

³⁸³ ErdKápJkv VIII. 1. 520. sz.

³⁸⁴ Személyéről a legújabb összefoglalás: Szabó A.: *Coetus Ungaricus*. 184–185.

³⁸⁵ „Laskón művelt evangélikus lelkészre találtunk” – írja a mindig kritikus Dernschwam. Szakály: *Mezőváros és reformáció*. 99–100.

³⁸⁶ Hogyan éltek elődeink? 53.

³⁸⁷ Fejér: A fogarasi iskola rektorai. 110–111.

³⁸⁸ ErdKápJkv VIII. 1. 520. sz.

³⁸⁹ Dankanits: *Laskai könyvei*. 34.

³⁹⁰ „Anno 88. Erat hic liber Cuiusdem[!] Petri Laskai viri satis docti tametsi Juvenis. Qui fato nidesperato[!] cedens, ab uxore illius relicta Emptus est florenis quattuor.” Dankanits: *Laskai könyvei*. 33–34.

³⁹¹ Szabó: *Coetus Ungaricus*. 184.

deákja volt (1589),³⁹² Báthory András bíboroshoz csatlakozott, katolizált,³⁹³ és a főúr belső körének tagjává vált. 1591-ben titkáráként, később (1599) komornyikjaként tűnik fel forrásainkban.³⁹⁴ A titkári állás azonban nem a bíboros folyó ügyeinek intézését jelentette, hanem a lengyelországi miechówi kolostor kancelláriájának irányítását, ahol Báthory András lett az ágostonos rendház prépostja.³⁹⁵ Szolgálatait a konvent és maga Báthory András 1598-ban a kolostor tulajdonában levő Kamenczicze nevű falu soltési tisztségével és több jószág adományozásával honorálta, amelynek Benő vélhetőleg 1600-ban is birtokában volt, ekkor íratta át ugyanis a tulajdonbiztosító oklevelét a kolozsmonostori konventtel mostohaapja, Szabó/Nyíró István.³⁹⁶

Amint a fenti adatokból kitetszik, Pécsi Anna harmadik férje halála után ismét férjhez ment. 1590 körül a székváros egyik legbefolyásosabb polgárcsaládjának számító Betlen Szabó/Nyíró család István nevű tagjának lett a felesége. Ebből a családból származott Betlen Szabó László, aki a város főbírája volt 1589-ben, és akit Báthory Zsigmond meg is nemesített 1591-ben,³⁹⁷ de ugyancsak ennek a családnak volt tagja Betlen Anna is, aki később Abrudbányai Fodor Pálnak, Bethlen Gábor fejedelem fő aranybevéltőjének a felesége lett.³⁹⁸ Pécsi Anna negyedik férje, Betlen Szabó/Nyíró István 1586-ban volt a város bírása,³⁹⁹ 1590-ben már nemesként szerepel,⁴⁰⁰ és azonos azzal a Szabó, másként Fületlen Istvánnal,⁴⁰¹ akiről fentebb már írtuk, hogy Szamosközy leírása szerint 50 katona fért el a házában. A történetíró szerint azért volt a csúfneve Fületlen, mert „valami verekedés alkalmával a fél fülét elvesztette”.⁴⁰² Ő volt az a városvezető, aki 1603 áprilisában a várost a Székely Mózes előhadait vezető fiatal parancsnok és későbbi fejedelem, Bethlen Gábor pártjára vonta, és emiatt még ugyanabban az évben, Székely Mózes csatavesztése után, menekülni kényszerült.⁴⁰³

³⁹² ErdKirKv VII. 3. 884., 1074. sz.

³⁹³ 1598-ban kelt adománylevele kiemeli katolikus voltát. MNL OL F 15. XV. 20r–26v.

³⁹⁴ ErdKápjkv VIII. 1. 866. sz.; Szamosközy történeti maradványai. IV. 91.

³⁹⁵ Horn: Báthory András. 58, 81.

³⁹⁶ MNL OL F 15. XV. 20r–26v.

³⁹⁷ ErdKápjkv VIII. 1. 676. sz.; ErdKirKv VII. 3. 1577. sz.

³⁹⁸ MNL OL F 3. D 62. és I. 89; ErdKápjkv VIII. 2. 23. sz.

³⁹⁹ ErdKápjkv VIII. 1. 441, 451. sz.

⁴⁰⁰ Uo. 787. sz.

⁴⁰¹ A számos Gyulafehérváron lakó Szabó István közül Betlen Szabó/Nyíró István és Fületlen István azonosságát éppen Pécsi Anna személyén keresztül sikerült megállapítani. ErdKápjkv VIII. 2. 226. sz.

⁴⁰² Szamosközy: Erdély története. 293.

⁴⁰³ Uo. 293–306, 377, 388

Betlen Szabó Istvánnak a fentiekben említett házán kívül még volt egy háza a város külső főterén, és Anna asszony is két házzal rendelkezett ugyanitt. A család vagyoni állapotát jól szemlélteti egy 1591-ből származó oklevél, amelyben Pécsi Anna és fia, Benő Mihály elosztották egymás között a javaikat. A házakat egymás között úgy osztották, hogy közben elcserélték őket, bizonyára azért, mert az asszony birtokába jutó ház szomszédja a már említett Betlen Szabó László volt, azon túl pedig éppen újdonsült férje, Fületlen István háza állt. Ekkor az asszony és fia a főtéri házakon kívül még két szőlővel is rendelkezett, továbbá nem elhanyagolható mennyiségű arany- és ezüstművel. Az ingóságok között felsoroltak összesen 13 darab aranygyűrűt (ametiszttel, türkizzel, jáspissal, agátkövekkel, továbbá kámeákkal díszítve), és 6,7 márkányi ezüsttárgyat (kupákat, öveket, kanalakat, stb), amelyek mintegy 1,5–2 kg ezüstöt jelentettek. A javak közel egyenlő módon kerültek elosztásra.⁴⁰⁴

Szabó István és bizonyára családja is a Karánsebesre menekülő városiak között volt 1603 júliusának végén.⁴⁰⁵ Ezután a forrásokban nyoma vész, Anna asszony 1609-ben egy Nagy Miklós nevű nemes felesége volt.⁴⁰⁶ Ez az utolsó adatunk róla.

Pécsi Annának minden jel szerint csupán egyetlen fia volt, s bár születendő gyermekeiről is említést tesznek az e korszakban kelt oklevelek, későbbi források ezek létét nem erősítik meg. Az előkelő polgárcsaládokra jellemző kevés gyermek vállalása⁴⁰⁷ nem csupán Pécsi Anna esetében érhető tetten a gyulafehérvári városvezető réteg tagjainál. A fentiek során Németi Mészáros Márton főbíró esetében is láthattuk, hogy egy leánya volt több rendbeli házasságából.⁴⁰⁸ Ugyanez elmondható Gyógyi Péterről is, aki két ízben volt a város főbírája.⁴⁰⁹ Özvegyének 1586-ban kelt végrendeletéből tudjuk, hogy házát, házhelyét, ezüst és arany ékszereit, továbbá minden ingóságát egyedüli leányára, Annóra hagyta.⁴¹⁰ A koraújkori polgárságra jellemző demográfiai csökkenés az imént leírt örökösödési szokásokkal, de a városi környezetben uralkodó zsúfoltsággal és egészségtelen

⁴⁰⁴ ErdKirKv VII. 3. 1488, 1577. sz.; ErdKápJkv VIII. 1. 866. sz.

⁴⁰⁵ Szamosközy: Erdély története. 388.

⁴⁰⁶ ErdKápJkv VIII. 2. 226. sz.

⁴⁰⁷ A jelenségről Kubinyi András konkrét adatokkal is szolgál a Jagelló-korszakból: 80 budai polgár adatait összegyűjtve kimutatta, hogy közülük 24 gyermektelenül halálozott el, összesen 115 gyermekkel rendelkeztek, amelyből csupán 59 volt nagykorú, és a továbbiakban mindössze 8 unokáról lehet tudni. Kubinyi: Budai és pesti polgárok. 233.

⁴⁰⁸ GyfVJkv. 47.

⁴⁰⁹ 1579-ben és 1583-ban. MNL OL F 3. C. 36; Batthyaneum VI. d. 42. sz.; ErdKirKv VII. 3. 192.

⁴¹⁰ MNL OL F 3. I. 51.

életkörülményekkel is magyarázható.⁴¹¹ Ily módon a gyermekek alacsony számát a fent leírt jelenség mellett a járványok és a magas gyermekhalandóság is befolyásolta.

A fentiekben bemutatott Betlen Szabó család több tagjáról is kiderült, hogy szolgálatait jutalmaként nemességet nyert. Az udvar közelsége, az itt forgó nemesi réteg bizonyára nem csupán követendő minta volt, hanem érvényesülési lehetőséget is kínált a mezővárosi társadalom minden rétege számára. Emellett komoly pénzügyi előnnyel és kiváltságokkal is járt a személy szerinti nemesség, akárcsak a ház mentesítése a különböző adó-nemek és szolgáltatási formák (beszállásolás) alól. A 16. század második felében tevékenykedő 17 ismert bíró közül ötről (26,4%) tudjuk,⁴¹² hogy nemességet nyert,⁴¹³ ezek közül kettő a későbbiekben az udvarbírói szék ülnökei között kapott helyet.⁴¹⁴ Olykor a mesterségek ügyes gyakorlóí munkájuk jutalmául is nemességet nyertek. A mezőváros e lakóiról jelentette ki Szamosközy, hogy „alacsony származásuk foltját már rég letörölvén, a nemesek rendjébe emelkedtek, és a természetjogból eredő teljes szabadságukat visszanyerték”.⁴¹⁵

A székváros nemesi társadalma, amely felé az imént emlegetett tehetős mezővárosi polgárok is törekedtek, közvetlenül érintkezett a fejedelmi udvarban forgó nemesi réteggel. E réteg rangos képviselőinek személye, továbbá várnegyedbeli házainak elhelyezkedése a szakirodalomban jól ismert,⁴¹⁶ ezért a város társadalmának e rétegét itt nem fogjuk bemutatni. A város harmadik társadalmi csoportját alkotó katonákról azonban mindez korántsem állítható.

A Gyulafehérvárt leíró idegen utazók többször is kitértek arra, hogy a városban sok a katona, és kevés a polgár.⁴¹⁷ A gyulafehérvári vár katonai felügyelete a középkor végén a várnagy vezetése alá tartozott.⁴¹⁸ A funkció

⁴¹¹ A városok demográfiai csökkenését ellensúlyozta a környező birtokokról beköltöző jobbagság vagy a 16. század során a török által elfoglalt területekről menekülő népesség. Bogdándi: Jobbágyság Kolozsvárra költözése. 68–87.

⁴¹² Sipos István, Betlen Szabó/Nyíró István, Betlen Szabó László, Lippai Szócs/Siska János, Baranyai Szabó István

⁴¹³ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 5. Fasc. 1. Nr. 61; ErdKírkv VII. 3. 1577. sz.; ErdKápjkv VIII. 1. 787. sz.; ErdKápjkv VIII. 2. 117, 171, 172. sz.

⁴¹⁴ Lippai Szócs/Siska János, Baranyai Szabó István, utóbbi az udvarbírói ítélszék írnoka is évekig. ErdKápjkv VIII. 2. 97, 138. sz.

⁴¹⁵ Szamosközy: Erdély története. 293.

⁴¹⁶ Horn: A hatalom pillérei. 259–275; Horn: A Báthoryak felfutása 225–235; Kovács: Egy kőhajításnyira. 1–11; Kovács: Fejedelmi nyomda. 178–188; Kovács: Gyulafehérvári séta. 418–423; Erdősi: Udvar a városi térben. 193, 195–197.

⁴¹⁷ Erdősi: Udvar a városi térben. 194.

⁴¹⁸ Batthyaneum V. d. 26. sz.

létezett Izabella királyné és János Zsigmond regnálása alatt is, és utóbbi idején, 1562-ben konkrét számadatokkal rendelkezünk arról, hogy a fejedelem udvari hadainak összlétszáma mintegy 1500 főre rúgott, ebből 500 gyalogos, és 1000 lovas volt. 1564–1567 között Gromo itáliai zsoldoskapitány alatt 200 gyalogos és 100 lovas szolgált.⁴¹⁹ Minthogy a számadatok között nagy a különbség (1000/100 lovas), feltételezhető, hogy egyrészt az 1000 főnyi lovasság nem tartózkodott állandóan az udvarban, és középkori szokás szerint a király legközelebbi familiárisainak maguknak is kellett lovasokat tartaniuk, azonban parancsnokukat nem ismerjük,⁴²⁰ másrészt minthogy a gyulafehérvári várnagy funkciója II. János haláláig kimutatható,⁴²¹ nem kizárt, hogy a már említett 500 főnyi gyalog fölött ő rendelkezett. Várnagyra, azaz castellanusra vonatkozó adattal ugyan II. János halála után is rendelkezünk,⁴²² de ez a titulus a két városkapu (Szent Mihály-, illetve a Szent György-kapuk) őrségének parancsnokait takarhatja, és nem a város és vár katonai vezetőjét.⁴²³ 1556 és 1571 között a várnagy nemcsak katonai, hanem igazságszolgáltató jellegű tevékenységet is ellátott, hiszen helyet kapott az udvarbírói szék ülnökei között.⁴²⁴

II. János halála után az udvari katonaságot és parancsnokságát az új igényeknek megfelelően átszervezték, és az udvari hadaknak két főkapitánya lett, egyik a lovasság, másik a gyalogság kötelékében szolgáló gyalogpuskások, más néven gyalogtestőrség élén állt. Ettől kezdve a várnagyi funkció megszűnt, bár úgy tűnik, hogy, amint már írtuk, a korábbi funkció a két városkapu várnagya/porkolábja (*castellanus*) megnevezésben élt tovább.

Az udvari lovasság első főkapitánya II. János halála után Bánffy György lett, akinek ténykedésére 1572-ből való az első adatunk.⁴²⁵ A funkciót időnként az udvari familiárisok kapitánya megnevezéssel is említik forrásaink,⁴²⁶ amely egyértelműen arra utal, hogy a fejedelmi udvar fő hivatalnokainak lovasokat kellett felfogadniuk,⁴²⁷ amelyeknek főparancsnoka a már említett lovasság főkapitánya volt. Az udvari lovasság parancsnokának helyetteséről is tudunk, 1583-ban az udvari alkapitány Brinyi László

⁴¹⁹ Sunkó: Udvari hadak. 101.

⁴²⁰ Kubinyi: A királyi udvar. 309–337; Sunkó: Udvari hadak. 111.

⁴²¹ Utolsó adatunk gyulafehérvári várnagyról 1571 elejéről való. MNL OL F 3. D. 26.

⁴²² ErdKápjkv VIII. 1. 860. sz.; MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 4. Fasc. 5. Nr. 29. és Nr. 30.

⁴²³ Kovács: Fejedelmi udvar színtere. 237.

⁴²⁴ KvNLt. Törzsgyűjtemény. 57 sz.

⁴²⁵ HNLT. Oklevélgyűjtemény IX. 9.

⁴²⁶ ErdKápjkv VIII. 1. 740. sz.; ErdKirKv VII. 3. 1227. sz.

⁴²⁷ Sunkó: Udvari hadak. 110.

volt.⁴²⁸ A lovasság létszáma, Pierre Lescalopier 1574-ből származó beszámolója szerint, 600 fő volt, amelyből két századot lengyel lándzsások alkottak.⁴²⁹ A lovasok száma a későbbiek folyamán is állandó maradt, 1585-ben Báthory István, amikor Erdély új kormányzatának ügyében rendelkezett, meghagyta Giczi Jánosnak, hogy a fejedelmi udvarban tartson 600 havonta fizetett lovagot.⁴³⁰ E számadatoknak némiképp ellentmond két kimutatás 1586-ból, amelyekből az első szerint 670, a második szerint 255 lovast kellett felfogadni, azonban az ellentmondás feloldható oly módon, hogy az első lista a lovasok teljes számát, míg a második az udvarban tartózkodók számát takarja.⁴³¹

Bethlen Farkas szerint 1594-ben Gyulafehérvár kapuinak őrzéséért 600 gyalogtestőr felelt,⁴³² így a kék darabontok összlétszáma ebben az időszakban 600 fő lehetett. Tisztázásra szorul azonban, hogy a 600 gyalogpuskást nem a szűkebb értelemben vett kapuk őrzésére rendelték, ugyanis a két várkapuban és a két szekérkapuban⁴³³ Kolozsvárhoz hasonlóan békeidőben öt-hat, illetőleg egy vagy két főnél többen nem tartózkodtak, egy tizedes parancsnoksága alatt.⁴³⁴ Ilyen volt 1591-ben a Szent Mihály-kapunál szolgáló Dévai Tamás tizedes.⁴³⁵ Megjegyzendő, hogy a Szent Mihály-kapu egyik tornya adott helyet a városi tömlőcnek a középkortól kezdve, s ez a 16–17. század folyamán is így működött.⁴³⁶ A város pellengére a városkapun kívül, a külvárosban helyezkedett el, amelynek helyéről Szamosközy István tájékoztat Vitéz Mihály vajda *secretarius*ának, Rác Jánosnak a kiégzése kapcsán.⁴³⁷

Az udvari gyalogpuskások/gyalogtestőrök, más néven kék darabontok rétege volt az, amelyről a városkönyvekben mint a városi lakosság harmadik alkotóeleméről beszélnek a kortársak.⁴³⁸ Főkapitányuk Báthory István uralkodásától kezdve bizonyosan Sasa János volt,⁴³⁹ 1585 elején be-

⁴²⁸ ErdKirKv VII. 3. 403. sz.

⁴²⁹ Lescalopier. 91.

⁴³⁰ EOE III. 64–65; ErdKápJkv VIII. 1. 406. sz.

⁴³¹ Sunkó: Udvari hadak. 107.

⁴³² „*Praetoriani pedites qui lecti ex robore militiae sexcenti assidue in aula Vajvodae ad urbisque portas per vices excubare soliti erant.*” Bethlen: Historia. III. 242. Idézi Sunkó: Udvari hadak. 124.

⁴³³ Kovács: Fejedelmi udvar színtere. 237.

⁴³⁴ Kolozsváron 1614-ben a három városkapuban hat-hat (a tizedes és öt zsoldos darabont), a kis ajtóknál egy-egy személy tartózkodott. Izsán: Darabontok számadásai. 342.

⁴³⁵ ErdKápJkv VIII. 1. 835. sz.

⁴³⁶ Kovács: Fejedelmi udvar színtere. 237; GyfVJkv. 303; MNL OL F 2. IV. 122.

⁴³⁷ Szamosközy történeti maradványai. II. 383, és IV. 111; Jakó K.: Mihály vajda magyar *secretarius*aíró. 123.

⁴³⁸ GyfVJkv. 32.

⁴³⁹ Sunkó: Udvari hadak. 101.

következett haláláig.⁴⁴⁰ Előmenetelét és birtokadományait⁴⁴¹ is jórészt annak köszönhetjük, hogy 1571-ben nem állt át Bekes Gáspár pártjára, és a későbbiekben is kitartott Báthory István mellett, hiszen a fejedelem a már említett Bánffy György lovassági főkapitány mellett a gyalogosok élén őt és Vadas Mihályt küldte 1573-ban a Fogarasba zárkózott Bekes Gáspár ostromára.⁴⁴²

Az udvari gyalogpuskás főkapitányok beosztottjaiként szolgáltak a már említett várnagyok/porkolábok, továbbá századosaik⁴⁴³, hadnagyai⁴⁴⁴ és tizedeseik,⁴⁴⁵ valamint a szállásosztók.⁴⁴⁶ Az udvarban szolgálatot teljesítő lovasok és gyalogpuskások közül bizonyosan nem rendelkezett mindenki házzal a székvárosban, szállásukról a szállásosztóknak kellett gondoskodniuk, s ez számos visszaélésre adott okot. 1589-ben Szinyei Szabó Mátyás egykori gyulafehérvári prédikátor özvegye szegénységére és felhalmozott adósságaira hivatkozva adta el a falakon belül álló házát a Szentegyház utcában, továbbá amiatt, hogy amint hangsúlyozta, az udvari beszállásoltak törvénytelenégeit már nem viselheti el.⁴⁴⁷

A házzal rendelkező katonai réteg tagjai nem laktak külön városrészben vagy egy meghatározott utcában a város területén. Van rá példa, hogy házaik egymás mellett álltak,⁴⁴⁸ de ez nem volt általános jelenség. Ellenben az megfigyelhető, hogy e társadalmi réteg képviselői egymás között adták vették házaikat, amely részben magyarázható az egymás között fennálló személyes kapcsolatrendszerrel – pl. Király Albert, az udvari lovasok főkapitánya, néhai Károlyi István gyalogpuskás főkapitány⁴⁴⁹ árváinak volt a törvényes gyámja⁴⁵⁰ –, de bizonyára annak is tulajdonítható, hogy egy katonai háza ennek az életmódnak megfelelően volt felépítve, és melléképületekkel ellátva. Ily módon 1585-ben a fentiekben említett Sasa János gyalogpuskás főkapitánynak a külső főtéren álló házát végrendelete értelmében özvegye eladta 320 magyar forintért Rácz Bálint gyalogpuskás szá-

⁴⁴⁰ ErdKirKv VII. 3. 604. sz. és ErdKápJkv VIII. 1. 390. sz.

⁴⁴¹ Személyére l. Sunkó: Udvari hadak. 114–116.

⁴⁴² Szamosközy történeti maradványai. I. 136–137.

⁴⁴³ ErdKirKv VII. 3. 1286, 1383. sz.

⁴⁴⁴ ErdKápJkv VIII. 1. 834. sz.

⁴⁴⁵ ErdKirKv VII. 3. 1440. sz.

⁴⁴⁶ Uo. 901. sz.

⁴⁴⁷ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 5. Fasc. 1. Nr. 41.

⁴⁴⁸ ErdKirKv VII. 3. 1440. sz.

⁴⁴⁹ Károlyi István és családja tekintetében l. Jakó K.: Vitéz László erdélyi családjáról. 167–200.

⁴⁵⁰ ErdKirKv VII. 3. 1487. sz.

zadosnak.⁴⁵¹ Az ügy érdekessége, hogy Sasa János végrendeletét⁴⁵² a fejedelem az adásvétel nyélbe ütése előtt csupán egy nappal hagyta jóvá,⁴⁵³ a jogügyletbe vezető tárgyalások tehát már nyomban Sasa János halála után elkezdődhetnek. Két évvel később Rácz Bálint a házat egy másik katonának, Károlyi István gyalogpuskás főkapitánynak adta el immár 425 magyar forintért,⁴⁵⁴ és végül, mintegy négy évvel később, 1591-ben Mindszenti Benedek akkori udvarhelyi várkapitány tulajdonába került, de ekkor már 500 forint volt az ára.⁴⁵⁵

Az udvari hadak főparancsnokai maguk is a nemességhez tartoztak, vagy nemességet szereztek maguknak vitézi tetteikkel. A Magyarországról származó Sasa János úgy rendelkezett, hogy testét Gyulafehérvár mellett az Ompoly között lévő szigetre temessék, ahová kőből épített sírboltot csináltassanak, fölé pedig nevével és címerével díszített faragott követ állítsanak.⁴⁵⁶ Károlyi István külső főtéri kőből épült nemesi házáról pedig külön kiemeli az oklevél, hogy azt tulajdonosa saját vitézségével szerezte.⁴⁵⁷

A gyalogpuskások középrétegét alkotó tizedesek és századosok szolgálataikért fizetett zsoldjukból a város területén vagy a környező településeken igyekeztek letelepedni.⁴⁵⁸ Az is gyakori lehetett, hogy a mezővárosi polgárságból származó asszonyt vettek feleségül, mint tette azt Sólyomkői Péter deák, gyalogpuskás hadnagy, majd százados, aki Pontyos Ferencnek, a lipppaiak bírájának⁴⁵⁹ leányát vette feleségül.⁴⁶⁰ Ő maga saját szolgálataival szerzett nemesi udvarházzal is rendelkezett Borosbocsárdon, amikor pereskedni kezdett apósa, Pontyos Ferenc külső főtéri háza miatt, amelyet Pontyos Mihály a megkérdezése nélkül eladott.⁴⁶¹ A borosbocsárdi házat talán már a hosszan tartó per költségeinek fedezése miatt kellett eladnia 1591-ben.⁴⁶²

⁴⁵¹ 1585. február 6. ErdKápJkv VIII. 1. 390. sz.

⁴⁵² 1585. január 18. Erdélyi testamentumok II. 130–131; ErdKirKv VII. 3. 604. sz.

⁴⁵³ 1585. február 5. ErdKirKv VII. 3. 617. sz.

⁴⁵⁴ 1587. október 4. ErdKápJkv VIII. 1. 520. sz.

⁴⁵⁵ ErdKirKv VII. 3. 1487. sz.

⁴⁵⁶ Erdélyi testamentumok II. 130–131.

⁴⁵⁷ ErdKirKv VII. 3. 1487. sz.

⁴⁵⁸ ErdKápJkv VIII. 1. 834. sz.; MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 3. Fasc 4. Nr. 7.

⁴⁵⁹ KvNlt. Törzsgyűjtemény 57. sz.

⁴⁶⁰ ErdKápJkv VIII. 1. 834. sz.

⁴⁶¹ GyfVJkv. 18–20, 22–24

⁴⁶² ErdKápJkv VIII. 1. 834. sz.

Az udvari gyalogpuskások alsóbb beosztásban szolgáló tagjairól keveset árulnak el a források, csupán arról szerezhetünk tudomást, hogy egy-egy képviselőjük a székváros mely tájékán rendelkezett házzal, telekkel.⁴⁶³ A város határában levő földekből ők is részesültek, hiszen 1604-ben forrásaink arról beszélnek, hogy a három városi rend elosztotta egymás között a határban levő földeket,⁴⁶⁴ így a polgárság által birtokolt földeken kívül eső jószágokból kaphattak részt. Ezért hozhatta a városi tanács 1596-ban azt a rendelkezést a határban fekvő Csigás nevű jószággal kapcsolatban, hogy azt a városiak egymás között osszák el, azzal a feltétellel, hogy ha valamelyik városlakó elhalálozna, és özvegye darabonthoz menne feleségül, akkor a rá eső rész szálljon vissza a városra, és annak jusson, aki a „város közé” szolgál.⁴⁶⁵

A nemtelen gyalogok az uradalom más birtokain lakó társaikhoz hasonlóan házaik után adóval és dézsmával tartoztak, így a mezővárosi lakosság többi részéhez hasonlóan mezőgazdasági tevékenységükkel egészítették ki jövedelmeiket. Érdekes viszont, hogy egyetlen gyalogpuskás esetében sem tudunk arról, hogy a város határában szőlővel rendelkezett volna, ezek, úgy tűnik, kizárólag a mezővárosi polgárság és a nemesség tulajdonát képezték. Nem tudjuk, hogy erre nézve volt-e valamilyen szabályozás a városi statútumokban,⁴⁶⁶ az azonban kétségtelen, hogy a szőlőművelés sokkal több munkát és törődést igényelt, mint más mezőgazdasági termékek előállítása, talán ezzel is magyarázható, hogy e főleg katonáskodással szolgáló réteg azt nem vállalta fel.

Meg kell említenünk, hogy a fejedelmek maguk is gondoskodtak kiérdemesült katonáikról a kornak megfelelő szokások és módozatok szerint. Báthory István lengyel király 1583-ban az Erdélyt kormányzó tanács tagjainak írta, hogy Szerémi Péter nevű darabontjának „rendeltünk helyt” a város Szent György-kapujában, ezért adjanak fizetést neki. A darabontot azért kellett itt elhelyezni, minthogy a király szavai szerint „hadainkban talált sebök miatt immár megnehezedett”.⁴⁶⁷ A rendelkezést az illetékesek

⁴⁶³ MNL OL F 3. D. 7. és D. 52; MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 4. Fasc. 5. Nr. 63. és Comit. Alb. Cista 4. Fasc. 5. Nr. 70; ErdKápJkv VIII. 1. 520. sz.

⁴⁶⁴ GyfVJkv. 32.

⁴⁶⁵ Uo. 25.

⁴⁶⁶ Tasnád mezőváros Báthory Zsigmond által 1591-ben megerősített statútumai között szerepel az a polgárookra vonatkozó szabályozás, hogy „attól a polgártól, aki településük területén újonnan szőlőt telepít, a szőlőt főbenjáró bűn kivételével semmilyen más vétség miatt nem lehet elidegeníteni”. Minthogy Tasnád Gyulafehérvárhoz hasonlóan maga is püspöki mezőváros volt a középkor folyamán, talán nem alaptalan a feltételezés, hogy a püspöki székváros lakói is rendelkeztek hasonló kiváltsággal. ErdKirKv VII. 3. 1413. sz.

⁴⁶⁷ Batthyaneum. VI. d. 52. sz.

minden bizonnyal végrehajtották, mert Szerémi Péter 1586-ban gyulafehérvári lakosként vett részt egy vallatáson, ekkor mintegy 35 éves volt.⁴⁶⁸

1594 körül Báthory Zsigmond fejedelem Kászoni György gyalogpuskás veterán érdekében utasította a mindenkori gyulafehérvári ispotálymestert és udvarbíró, hogy Kászont, aki elődeit és őt magát is hűséggel szolgálta, de jelenleg kora és vaksága miatt saját magát sem tudja eltartani, helyezték el a fehérvári ispotályban a szegények között, és élete végéig évente négy köből búzát juttassanak neki.⁴⁶⁹

Végül, amint korábban a középkorvégi város lakosságával tettük, megkíséreljük hozzávetőleg meghatározni a székvárosban élők létszámát. Nem vagyunk könnyű helyzetben, hiszen a városi lakosság igen sok tényezője ismeretlen, ezért csak a bizonyosnak látszó számadatokkal fogunk dolgozni. A 15. század végén a város az egyházi alsó és középréteggel együtt mintegy 1000 embert számlált.⁴⁷⁰ A mezővárosi lakosság a század derekán tapasztalható menekülthullámnak és a fejedelmi udvarnak köszönhetően a 16. század második felére bizonyosan nőtt, ezért számukat legkevesebb 1500-ra tesszük. A kék darabontok létszáma 1574-ben 500 főnyi volt,⁴⁷¹ amely 1594-re 600 főre bővült.⁴⁷² A lovasság békeidőben 255 fő volt, hadviselés esetén azonban elérhette a 670-es létszámot. A katonák létszáma tehát legkevesebb 755, legtöbb 1270 lehetett, és hozzá kell tennünk, hogy nem számoltunk a lovasok és gyalogok családtagjaival, mint-hogy számukat hozzávetőleg sem vagyunk képesek meghatározni. Mint-hogy a középkor végén a vár területén lakó egyházi réteg legalább száz embert számlált, amely a püspök és később a királyné kíséretével akár meg is kétszereződhetett, legalább ennyi lakost kell számítanunk a 16. század második felében is erre a területre. A városnak ezen a területén 1556 után az egyházi réteget a szó legszorosabb értelmében felváltotta az udvari nemesség, ezért itt ugyancsak hozzávetőleg 200 lakossal kell számolni. A három számadatot összevonva tehát, számításaink szerint, Gyulafehérvár lakossága legalább 2500–3000 embert számlált.

⁴⁶⁸ ErdKápjkv VIII. 1. 472. sz.

⁴⁶⁹ KvEKt Kézirattára Ms. 999. 261. sz.

⁴⁷⁰ Vö. a középkor végi állapotokról szóló fejezettel.

⁴⁷¹ Lescalopier 91.

⁴⁷² Bethlen: Historia. III. 242.

„Céhes élet”: a kolozsvári és a gyulafehérvári ötvösök viszálya a 16. század végén

A gyulafehérvári céhek szakirodalma, igen sok fehér foltot tartalmaz. Témakörünket illetően a rendelkezésünkre álló levéltári forrásokból annyi hámozható ki, hogy a mezővárosi jogállású Gyulafehérváron a különböző mesterségek képviselőit tömörítő érdekvédelmi szervezetek, azaz céhek a 16. század végén jöttek létre. Egy 1587-ből származó oklevélből közvetett adatokkal rendelkezünk szűcscéh meglétére,⁴⁷³ 1590-ből származik az ötvösök céhlevele, 1596-ból a mészárosok, és ugyancsak 1596-ból a szabók céhszabályzata,⁴⁷⁴ amelyből arra következtethetnénk, hogy a székváros iparos társadalma ekkor érett meg e szervezetek létrehozására. Hogy nem egészen így áll a helyzet, mutatja a gyulafehérvári tímárcéh 1567-ből származó, ma is meglévő pecsétnyomója,⁴⁷⁵ s ez amellett, hogy évtizedekkel korábbra tolja a céhesedési folyamat kezdetét, egyben felveti azt a (talán retorikai) kérdést is, hogy a ma rendelkezésre álló források vajon mennyit mutatnak meg az általuk csak részben tükrözött valóságból.

E kérdést szem előtt tartva kíséreljük meg felvázolni a gyulafehérvári ötvöscéh kezdeteit és történetét a 16. század második felétől a 17. század elejéig.⁴⁷⁶ A történet nagy valószínűséggel 1566 nyarán kezdődik, amikor II. János választott magyar király parancslevelet küldött országa szabad városainak, amelyeket nem pontosított ugyan, de elsősorban a későbbiekben is a történet részeként szereplő Szeben, Brassó, Kolozsvár és Beszterce városokról lehetett szó. Ebben a mandátumban a király arra hivatkozva, hogy két, Gyulafehérváron lakó Noé és Mihály névre hallgató ötvöse folyamatosan elfoglalt, és a mesterséghez értő inasok nélkül nem győzi elvégezni a király számára vállalt munkáját, elrendelte, hogy küldjenek Gyulafehérvárra öt inast, és engedélyezzék számukra, hogy ötvösmesterei mellett a mesterséget műveljék.⁴⁷⁷ A céhek engedélyére azért volt szükség, mert az ötvöscéhek szabályai tiltották, hogy példának okáért Kolozsváron tanult legények vándoréveik alatt olyan településeken dolgozzanak, ahol nem volt céh, továbbá azért, hogy Gyulafehérvár ne számítson kontár,

⁴⁷³ ErdKápJkv VIII. 1. 483. sz.

⁴⁷⁴ ErdKirKv VII. 3. 1220. sz.; ErdKápJkv VIII. 1. 954. sz.

⁴⁷⁵ Cutean: Sigilii de breaslă. 268.

⁴⁷⁶ Itt mondom köszönetet Fejér Tamás kollégámnak, aki önzetlenül rendelkezésemre bocsátotta a gyulafehérvári ötvöscéhről szóló adatait, köztük az általam két legfontosabbnak tartott forrást, úgymint a kolozsvári és gyulafehérvári céh közötti egyezséglevelet 1596-ból és az 1607-ben kelt új rendtartást.

⁴⁷⁷ 1566. július 22. KvNLt. Céhlevelek gyűjteménye 1.

azaz a céhek által el nem ismert helynek.⁴⁷⁸ Minden jel szerint a parancsnak kolozsvári ötvösök tettek eleget, és jöttek Gyulafehérvárra dolgozni, köztük a későbbiekben a kolozsvári főbírószágot is elnyerő Igyártó Mihály, a majdani gyulafehérvári céh egyik előjárója, Ágoston Ötvös Mátyás vagy éppen Ötvös Orbán, a kolozsvári ötvösök céhmestere, akiknek gyulafehérvári ténykedését az alábbiakban bővebben be fogjuk mutatni.

Igyártó Mihály, az elsőik között lehetett, aki Gyulafehérváron is dolgozott a fejedelem és az udvar számára. Minthogy 1567-ben állt be a céhbe,⁴⁷⁹ azt sem tartjuk kizártnak, hogy még inasként az elsőik között volt, akiket a fejedelmi parancs értelmében Kolozsvár a székvárosba küldött. Egy 1595-ben kelt oklevél tanúsítja, hogy igen korán a fejedelem szolgálatába állhatott.⁴⁸⁰ Ennek megfelelően néhai Igyártó Mihály egykori kolozsvári főbíró második(?) felesége,⁴⁸¹ Gyulay Katalin eladta Gyulafehérváron a falakon belül álló házát Ágoston Mátyás gyulafehérvári ötvösnek 200 magyar forinton. A házat Katalin asszony állítása szerint néhai férje II. János választott királytól nyerte ötvösként végzett hűséges szolgálatai jutalmául, és halála után szállt az özvegyre és gyermekeire. A szóban forgó ingatlant tehát Igyártó Mihály legkésőbb 1571-ben nyerhette, így őt tarthatjuk a legkorábban Gyulafehérváron tevékenykedő ötvösök egyikének.

Minthogy Igyártó tevékenysége a szakirodalomban már jól ismert és feldolgozott,⁴⁸² itt csupán azt említjük meg, hogy 1581–1585 között a fejedelem aranykamarásaként vagy, akkori szóhasználattal cementeseként tevékenykedett, ily módon gyakran kellett a székvárosba utaznia pénzvételében és aranyért, vagy higanyért (akkori szóhasználattal kéneseőért).⁴⁸³ Így nemhiába jelentették ki a kolozsváriak 1590-ben, hogy főbíróként és egyben vélhetőleg aranykamarásként nem engedhetik „cementre menni” a fejedelem parancsára, úgy hogy a várostól fél évig távol legyen.⁴⁸⁴ Amint a fentiekből is kitetszik, gyulafehérvári házát Ágoston Ötvös Mátyás vette meg 1595-ben. A háznak azonban Ágoston Mátyás már annak előtte is lakója volt, amely talán bérlokként vagy zálogként lehetett a birto-

⁴⁷⁸ Bunta: Kolozsvári ötvösök. 40, 64.

⁴⁷⁹ Flóra: Ötvösregesztrum. 43.

⁴⁸⁰ MNL OL F 15. X. 312.

⁴⁸¹ Gyulai Katalin előtt a felesége Vicei Katalin volt, aki 1581 előtt meghalt. MNL OL F 15. VII. 117r–117v.

⁴⁸² Flóra: Prestige at Work. 24, 76; Flóra: Ötvösregesztrum. 43; Bunta: Kolozsvári ötvösök. 195.

⁴⁸³ Bunta: Kolozsvári ötvösök. 59.

⁴⁸⁴ Pakó: Hatalmi konfliktus. 74; KvNLT. Tanácsulési jegyzőkönyvek. I/5. 75. Az adatot Pakó Lászlónak ezúton is köszönöm!

kában, hiszen 1591-ben a házról azt állítják, hogy Igyártó Mihály a birtokosa, de Ágoston Mátyás lakik benne.⁴⁸⁵

Utóbbi talán később kerülhetett a székvárosba, mint Igyártó Mihály, de nem kizárható, hogy ötvösökként már korábban kapcsolatban álltak egymással származási helyükön, Kolozsvárott is. Első adatunk Ágoston Mátyás gyulafehérvári jelenlétéről 1575 májusából való. Ekkor társával, Ötvös Mihállyal együtt szőlőt vásároltak a város szőlőhegyén balázsfalvi Bagdi Györgytől.⁴⁸⁶ A jogügyletet leíró, imént idézett oklevélből az is kiderül, hogy Ágoston Mátyás Igyártó Mihályhoz hasonlóan kolozsvári familia sarja volt, ugyanis kolozsvári Asztalos Péter fiaként szerepel. Utóbbi azonos lehet azzal a személlyel, aki 1560 és 1572 között többször is centumvirként jelenik meg a forrásokban, és ugyancsak ötvös volt.⁴⁸⁷ Az Asztalos familiából még ismeretes egy Asztalos Péter nevezetű mester, aki a kolozsvári ötvösök regestrumában szerepel, de vélhetőleg nem azonos Mátyás apjával: minthogy 1577-ben állt be a céhbe,⁴⁸⁸ inkább a rokonának tekinthető. Ágoston Mátyást a kolozsvári céh regestrumában 1576-ban említik először,⁴⁸⁹ ekkor válhatott teljes jogú taggá. Gyulafehérváron dolgozott, 1587-ben Báthory Zsigmond őt és feleségét, Lippai Zsófiát, általuk pedig leányait, Zsuzsannát és Katalint megneemesítette.⁴⁹⁰ 1597-ben a gyulafehérvári ötvöscéh egyik előjárója, az ő vezetése alatt vált el végleg a gyulafehérvári céh a kolozsvártól. 1604-ben halt meg a kolozsvári ötvös-regestrum tanúsága szerint.⁴⁹¹

A következő és egyben utolsó példa a székvárosban dolgozó ötvösökre kolozsvári Ötvös Orbán. Őt azért indokolt bemutatni, mert személye alapján egyben a két város viszonyáról is képet alkothatunk valamelyest. 1557-ben lépett be az ötvöscéhbe, s minthogy szegény volt, a belépéskor szokásos áldomás költségeihez a céh is hozzájárult. 1570-ben már céhmester, azaz a céh egyik előjárója volt.⁴⁹² Később Gyulafehérváron házat vásárolt,⁴⁹³ kétlaki életet élt, Gyulafehérvár és Kolozsvár között utazgatott, megbízásai teljesítése végett. Személyéről botrányos házaselete miatt tudunk többet. 1579-ben említett, valószínűleg ugyancsak kolozsvári ötvöscsaládból származó felesége, Magyar Katalin vélhetőleg már nem első fe-

⁴⁸⁵ ErdKirKv VII. 3. 1356. sz.

⁴⁸⁶ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 5. Fasc. 1. Nr. 28.

⁴⁸⁷ Flóra: Prestige at Work. 22.

⁴⁸⁸ Flóra: Ötvösregesztrum. 45; Bunta: Kolozsvári ötvösök. 178.

⁴⁸⁹ Flóra: Ötvösregesztrum. 45.

⁴⁹⁰ Nyulásziné Straub: Címereslevél gyarapodás. 46.

⁴⁹¹ Flóra: Ötvösregesztrum. 45.

⁴⁹² Bunta: Kolozsvári ötvösök. 188; KvNLT. Céhlevelek gyűjteménye. Nr. 11–12.

⁴⁹³ ErdKápjkv VIII. 1. 464. sz.

lesége volt, mert tudjuk, hogy az ötvösmester 1554-ben nősült először.⁴⁹⁴ Az asszony 1579 előtt a kolozsvári Kalmár Illyés felesége volt,⁴⁹⁵ és 1585. május 16-án bizonyára egykori férjétől maradt kereskedési költségeit törlesztendő adta el kolozsvári házát 400 forintért.⁴⁹⁶

A házaspár közösen vásárolt házat Gyulafehérvár külső piacterén Kovács Tamástól és Sziígyártó Istvántól. 1584 előtt kötött házasságuk az 1586-ban tartott tanúvallatás szerint amiatt romlott meg, hogy Katalin asszony nem akart Kolozsváron lakni, és azt szerette volna, ha férje sem lakna „Koloswarat az vargak keozot”, hanem vele menne Fehérvárra, „mert ith fw emberek laknak és nagioib tiztessege” lesz. Minthogy Katalin asszony nem volt hajlandó Kolozsvárra menni, férje mintegy két évvel a vallatás időpontja előtt, míg az asszony Küküllővároton volt a sokadalomban, egy éjszaka három szekéren elszállította a javait Tordán keresztül Kolozsvárra.⁴⁹⁷ A viszony a két házastárs között annyira megromlott, hogy az asszony halála esetén javait a gyulafehérvári udvarbíróra hagyta.⁴⁹⁸ A rendelkezést később megváltoztatta, és 1589-ben, amikor Ötvös Orbán már halott volt, úgy végrendelkezett, hogy ingatlanjait és ingóságait két nővére és Királyfalvi János nagyobb kancelláriai deák örökölje, minthogy utóbbi védelmezte évekkor azelőtt, amikor férje és közte viszály keletkezett, melynek során Ötvös Orbán bántalmazta, és javaitól megfosztotta, végül az ellene való pereskedés során szinte mindenét eltékozolva, teljesen kiforgatta vagyonából.⁴⁹⁹

A gyulafehérvári ötvöscéh alakulásába a kolozsvári mesterek imént bemutatott gyulafehérvári jelenlétén kívül szerepet játszhatott az is, hogy az ugyancsak a gyulafehérvári uradalomban levő, közeli Enyeden is céhbe tömörültek az ötvösök. Ez 1588-ban történt oly módon,⁵⁰⁰ hogy átvették az 1561-ben született kolozsvári rendtartást,⁵⁰¹ amely azt is jelentette, hogy az enyedi ötvösök céhe a kolozsvári céh filiájaként működött a továbbiakban. A kolozsváriak a céhlevelükről való másolatot a vajda parancsára adták át az enyedieknek,⁵⁰² s ez az eljárás a mezővárosok céheinek létesítési mechanizmusára is rávilágít.

⁴⁹⁴ Bunta: Kolozsvári ötvösök. 188.

⁴⁹⁵ MNL OL F 15. VII. 71r–71v.

⁴⁹⁶ ErdKápjkv VIII. 1. 416. sz.

⁴⁹⁷ Uo. 465. sz.

⁴⁹⁸ Uo.

⁴⁹⁹ Uo. 465, 641. sz.

⁵⁰⁰ Szádeczky: Iparfejlődés. 239, 335; ErdKirKv VII. 3. 822. sz.

⁵⁰¹ Szádeczky: Iparfejlődés. II. 53–70.

⁵⁰² ErdKirKv VII. 3. 822. sz.

A gyulafehérvári ötvöscéh alakulása nem követte a fenti modellt, talán azért nem, mert a székvárosban tevékenykedő mesterek a fejedelmi hatalom védelmében elég erősnek érezhették magukat, hogy a bevált módszertől eltérően önálló útra lépjenek. A székváros ötvöseinek szervezete 1590-ben jött létre, céhlevelük 1590. augusztus 14-én kelt, amikor 31 pontba foglalták szabályzatukat.⁵⁰³ 1590. november 5-én pedig Báthory Zsigmond fejedelem Gyulai János, Fejérvári János, Gyulai István, Posgai Mátyás és Garai András ötvösmesterek Gyulafehérvár mezőváros valamennyi ötvösének nevében előadott kérésére megerősítve átírta céhszabályzatukat, és megengedte, „hogy az ötvösök az ország más városainak mintájára céhet alakítsanak, azokban tanulókat és inasokat tartsanak, mesterségüket szabadon gyakorolják, termékeiket illendő áron eladják, s mindazokkal a jogokkal éljenek, amelyekkel a többi ötvöscéh is rendelkezik”⁵⁰⁴

Amint a későbbiekben bővebben is kifejtjük, a gyulafehérvári ötvösök a 17. század elején is nyerni fognak egy céhszabályzatot,⁵⁰⁵ miután az 1590-ben kelt eredetit, állításuk szerint, elveszítették. Ez az 1607-ben Rákóczi Zsigmond által megerősített szabályzat szó szerinti átvétele az enyvedinek, amely, mint mondtuk, csaknem szó szerinti átvétele volt 1588-ban a kolozsvárinak. Az 1590-es, első céhszabályzat azonban, amelyet a gyulafehérvári ötvösök, saját bevallásuk szerint, önnön jogszokásaik alapján állítottak össze,⁵⁰⁶ jöllehet számos pontja rokonítható a kolozsvárral (még a kitételek száma is ugyanannyi), mégsem azonos vele. Egyeznek benne olyan lényeges pontok, mint a tanulóévek száma (4 év), a három mesterretek elkészítése (címeres pecsétnyomó, ékköves gyűrű, knoros avagy háromöblű kupa), vagy a legtöbb esetben ugyanazok a különböző bírságokért fizetendő összegek. Értelemszerűen kimaradtak belőle az olyan kitételek, amelyek egy szász és egy magyar céhmester vezetését írták elő (1. p.), vagy az olyanok, amelyek az ötvösök bástyájának fenntartását követelték meg Kolozsvár esetében (30. p.), de ezek később, az 1607-ben kelt rendtartásból is kimaradtak. Azonban az első céhlevel olyan, főképp jövedelem szempontjából lényeges pontokat tartalmaz, amelyek a kolozsváritól és a későbbi, 1607-es rendtartástól is különböznek. Példának okáért mesterlegény társult fogadása miatt nagy büntetést, 1 gira ezüstöt kellett fizetni (10. p.). Kolozsváron ebből két rész a bírónak ment, és csak egy rész a céhnek, Gyulafehérváron az egész büntetés a céhet illette. Ez a pont ké-

⁵⁰³ Uo. 1220. sz.

⁵⁰⁴ Uo. 1294. sz.

⁵⁰⁵ MNL OL F 128. 202r–203v.; Kataszter 1. 372., 7101–1142–607. és Kataszter. 2. 392; Szádeczky: Iparfejlesztés II. 239, 335.

⁵⁰⁶ Állításukat alátámasztja az, hogy a kolozsváritól eltérően Gyulafehérváron nem szombat, hanem szerdán tartottak céhgyűlést. (6. p.)

sőbb, az 1607-ben született szabályzatban is helyet fog kapni, a kolozsvári-éval azonos a büntetés, csupán annyi a korántsem lényegtelen különbség, hogy a korábbi kedvezményezettek helyett az udvarbíró kapja a bírság összegét.⁵⁰⁷

A gyulafehérvári ötvösök kezdeményezése nem maradt visszhang nélkül. 1590 novembere és 1592 áprilisa között kelt a kolozsvári, szebeni, brassói és besztercei ötvösmesterek supplicatioja Báthory Zsigmondhoz,⁵⁰⁸ amely amellett, hogy rávilágít az Erdélyi Fejedelemségben fekvő mezővárosoknak a városokkal szembeni alsóbb rendű voltára, arra is választ ad, hogy milyen úton-módon működtek a különféle céhek filiái az ország mezővárosaiban. Az ötvösmesterek folyamodványukban elpanaszolták, hogy a fehérvári, dési és vásárhelyi ötvösök nemrég kiváltságlevelet nyertek a fejedelemtől céheik megalakítása végett, jóllehet, állítják a kérvényezők, soha azelőtt mezővárosban céhes ötvös nem lakott „hanem csak valami kontárok vesződtek”.⁵⁰⁹ Követeléseiket négy pontba foglalták a következőképpen: 1. kérték, hogy az úgynevezett kulcsos városok céhei tegyék próbára a mezővárosi céhmestereket műveiket illetően; 2. a céhmester bizonyítsa, hogy céhes helyen lakott és tanult, továbbá, hogy erkölcsös életet élt; 3. a jelölt előbb házasodjon meg, és azután legyen mesterré; 4. két vezető céhmester legyen, aki minden hónapban ellenőrizze a mestereket, hogy jó ezüstből művelnek-e. E pontok közül azonban a három utóbbi a gyulafehérvári céhszabályzatban is szerepel, és nem tartjuk valószínűnek, hogy ne tartották volna be, inkább arról lehetett szó, ami azelőtt már gyakorlattá vált, és amelyet maguk a kérelmezők is kifejtettek kérvényük első pontjában: az elkészült mesterremeket ne az említett mezővárosok céhmesterei ítélik meg, hanem hozzák a fejedelem elé és ötvösökkel, azaz a kérelmezők mestereivel ítéltessek meg, más szóval e céhek fölött az ellenőrzés jogát továbbra is gyakorolhassák.

A fejedelem vizsgálatot rendelt az ügyben, és a gyulafehérvári udvarbíró, Ladmóci Horvát János által hozott ítélet értelmében 1592. április 7-én Balásfi János és Lippai Péter, gyulafehérvári hiteleshelyi requisitorok, továbbá kolozsvári és szebeni ötvösök jelenlétében a gyulafehérvári ötvösök egyezsége jutottak a kolozsvári ötvöscéhvel. Az egyezés részleteit nem ismerjük, csupán annyit, hogy a sentencialevéiben levő kitételeket folyó év szeptember 29-ig (Szent Mihály-napig) kellett végrehajtani, kivéve Posgai Mátyás ötvöst, akit az esküdtpolgári teendői akadályoztak. Neki haladékat adtak, és 1593. április 24-ig (Szent György-napig) kellett teljesítenie

⁵⁰⁷ MNL OL F 128. 202v.

⁵⁰⁸ KvNLT. Céhlevelek gyűjteménye. 41–44; Szádeczky: Iparfejlődés. II. 86–88

⁵⁰⁹ KvNLT. Céhlevelek gyűjteménye. 41–44; Szádeczky: Iparfejlődés. II. 86.

kötelezettségeit. Kikötötték, hogy ha az egyezséget nem tartanák be, a „privilegiumnak ereje teljességgel le zállion”, azaz veszítse érvényét.⁵¹⁰ Itt jegyezzük meg, hogy a kolozsvári ötvösök a désieket is beperelték, és a későbbiekben egyezséget kötöttek velük, amelynek értelmében a désiek az enyediékhez hasonlóan alávetették magukat a kolozsvári céhnek.⁵¹¹

A gyulafehérvári ötvösök története azonban a fenti egyezséggel nem ért véget. A kolozsváriak szerint ugyanis a székváros ötvöseit nem tartották magukat vállalt ígéreteikhez, ezért a per tovább folyt egészen 1596 márciusáig. Ebben az évben március 5-én egyrészt Katonai Mihály kolozsvári főbíró, továbbá Gyulai János és Fenesi Márton a város ötvöscéhe nevében, továbbá Betlen István, Gyulai János, Szerémi, másként Szakács Jakab és Posgai Mátyás gyulafehérvári ötvösök fogott bírák segítségével egyezségekre jutottak a következőképpen: előadták, hogy az elmúlt években pereskedtek egymással amiatt, hogy az 1592-ben kötött egyezés pontjait a gyulafehérvári ötvösök nem teljesítették. Ezért a kolozsváriak nem ismerték el szervezetüket, mestereiket kontároknak tekintették, és műveket sem adtak inasaiknak elkészítés végett. Most ismét egyezésre jutnak, amelynek a lényege, hogy a gyulafehérváriak alávetik magukat a kolozsváriaknak, a céhbe álláskor fizetendő pénzt a kolozsvári céhnek fizetik. Ha előbb Gyulafehérváron űzik a mesterséget, és azután Kolozsvárra szeretnének költözni, akkor tartozzanak újra elkészíteni a mesterremeket. Minden évben két céhmestert kell választaniuk, akik a céhet vezessék, az ezüstre és aranyra „úgy vigyázzanak”, mint a kolozsváriak. Aki a céh ellen vét, azt büntessék meg, és a büntetést a saját céhüknek fizessék. Végül kikötik, hogy minden „feo nagy dologban teollwnk érchenek és halgassanak”. Az egyezséget megszegő fél 1000 Ft-on maradjon.⁵¹²

A fehérvári céh hovatartozásának kérdése azonban még ekkor sem ért véget, ugyanis 1597. június 3-án a kolozsvári céhmesterek jelenlétében⁵¹³ Ágoston Ötvös Mátyás, Betlen István és Bányai Ötvös János gyulafehérvári ötvösök kijelentették, hogy a gyulafehérvári udvarbíró, Szikszai Imre előtt a székváros ötvöseit között per folyt, és az udvarbíró szentenciája⁵¹⁴ következtében a gyulafehérváriak nem tudják tartani magukat a kolozsváriakkal kötött egyezséghez.⁵¹⁵ Ezért a kolozsváriak beleegyeztek, hogy elválnak tőlük, és a kolozsmonostori requisitoroknak átadják az egyezség-

⁵¹⁰ KvNLT. Céhlevelek gyűjteménye. 41–44.

⁵¹¹ Bunta: Kolozsvári ötvösök. 65.

⁵¹² MNL OL F 15. 63. és F 15. X. 332.

⁵¹³ Bornemisza Gergely, Filstich Péter, Katonai Mihály, Gyulai János.

⁵¹⁴ 1597. április 18.

⁵¹⁵ MNL OL F 15. X. 370r–v.

leveleiket „elzaggatásra”.⁵¹⁶ Nem tudjuk, hogy mi lehetett a per tárgya, amiért a gyulafehérvári udvarbíróhoz fordultak az ötvösök, de talán kijelenthető, hogy ettől az ítélettől kezdődik a céh függetlenedése.

Az sem ismeretes, hogy mennyi ideig működhetett a gyulafehérvári ötvöscéh az 1590-ben született céhszabályzat alapján, ugyanis 1607-ben Rákóczi Zsigmond fejedelem megerősítette a gyulafehérvári ötvöscéh új szabályzatát, amelyet azért kellett megújítani, mivel a székváros ötvösei a sajátjukat elveszítették.⁵¹⁷ A gyulafehérváriak ezért az enyediék szabályzatát vették át, amelyet, mint már hangsúlyoztuk, utóbbiak a kolozsváriaktól vettek át 1588-ban. Ezzel a gesztussal, bizonyára emlékezvén az 1590-ben kezdődő többéves vizállyra a gyulafehérváriak elejét vették a per kiújulásának, és pontot tettek egy szinte két évtizede tartó vizály végére.

⁵¹⁶ Az egyezséglevél lapja valóban ki van tépve a kolozsmonostori konvent protocollumból, rekonstruálása emiatt nem lehet teljes. MNL OL F 15. X. 388.

⁵¹⁷ MNL OL F 128. 202r.

II. AZ URADALOM

II. 1. Az uradalom igazgatása és társadalma a 16. század közepén

A Gyulafehérvárt és a körülötte elterülő birtokokat magában foglaló majdani fejedelmi uradalom két birtoktestből jött létre 1556-ban. A középkor végén a nagyobbik rész birtokosa az erdélyi káptalan, a kisebbik része az erdélyi püspök volt.⁵¹⁸ A püspöki jószágokat igazgató gyulafehérvári udvarbíróról (*provisor*) az első adatunk 1492-ből származik,⁵¹⁹ 1490-ből azonban *viceprovisor*ra nézve is rendelkezünk információval,⁵²⁰ ami arra utal, hogy ebben az időpontban a püspöki *provisoratus* szervezete már kiforrott állapotot mutat. A káptalani jószágoktól különvált préposti birtokokat a 15. század végén ugyancsak udvarbíró (*factor et provisor*) kormányozta, tevékenységéről írásban kellett számot adnia, amelyről első adatunk 1490-ből származik.⁵²¹ A káptalani jószágok gazdasági irányítása a mindenkori dékánkanonok feladata volt, az erdélyi dékánok névsora a 13. század végétől szinte hiánytalan.⁵²²

Minthogy 1542-ben, Statileo János erdélyi püspök halála után, Izabella királyné a püspöki uradalmakat kapta meg udvarának ellátására, a következőkben a majdani fejedelmi kézbe került gyulafehérvári uradalomnak csupán a püspöki része fogja e fejezet tárgyát képezni. A középkor végén

⁵¹⁸ Kialakulásukra l. Györffy: Történeti földrajz. II. 107–108; Jakó: Püspöki birtokok. 136–157.

⁵¹⁹ KmKvJkv II. 2787. sz.; Hegyi: Tizedszedés. 293. 68. jegyz.

⁵²⁰ 1490. január 4. *Valentinus viceprovisor castri Albensis*. DL 30 476.

⁵²¹ Hazai Okmánytár V. 371–376.

⁵²² Hegyi: A dékánkanonoki tisztség. 64–65.

az erdélyi püspöki udvar *provisor*ainak teendői közül a legfőbb a püspöki jószágok kormányzása, a jövedelmek beszedése és az udvartartás ellátásának biztosítása volt.⁵²³ A budai udvarbíró feladataival egyezően a püspöknek mint földesúrnak a bírói hatóságát is gyakorolták,⁵²⁴ továbbá távollétében helyettesítették urukat a vajdai kongregációkon.⁵²⁵

Az udvarbírák a 16. század elején a püspök famíliájából kerültek ki, a főpap bizalmi emberei voltak, és munkájuk jutalmaként értékes javadalmat, olykor kanonokságot is nyerhettek. Homorogdi Miklós szolgálatait, aki 1509–1512 között volt a gyulafehérvári püspöki udvar *provisora*,⁵²⁶ ura, Perényi Ferenc előbb erdélyi kanonoksággal és hunyadi főesperességgel, később, váradi püspökként, ottani prépostsággal jutalmazta.⁵²⁷ Várdai Ferenc püspök a bizonyára Homorogdi távozása során megürült udvarbírói hivatal élére saját megbízható hívét, Végedi Imrét helyezte,⁵²⁸ aki szolgálatait jutalmául előbb 1514-ben erdélyi kanonokságot, egy évvel később pedig tordai főesperességet nyert.⁵²⁹ A szolgálatokat jutalmazó birtokadományok és javadalmak mellett a gyulafehérvári udvarbíró munkájáért *sallarium* járt, amely 1520-ban 200 forintot tett ki,⁵³⁰ 1524-ben pedig az erdélyi püspökség jószágkormányzójaként a gyulafehérvárin kívül a gyalui uradalom jövedelmeiért is felelt, évi 500 forintot kapott fizetésül.⁵³¹

A feladat végzése ugyanakkor nemcsak komoly felkészültséget, de nagy felelősséget is igényelt, a *provisor*ok mulasztásuk következtében elveszíthették uruk bizalmát, amely nem csupán tisztségük megvonásával, hanem adott esetben komoly pénzösszeg visszafizetésével is járt. Várdai Ferenc udvarbírója, Szentmihályi Tamás 1523 elején ügyeinek rendezése végett hazautazott szentmihályi birtokára. Mivel hosszabb időt töltött ott, és előző évi tevékenységéről sem számolt el, testvéreivel, úgymint Andrással, aki ekkor gyalui *provisor* volt, és az eltávozott Tamást helyettesítő Lukáccsal együtt letartóztatták, számadásaikat pedig elkobozták. 1524 folyamán a Szentmihályi fivérek elismerték, hogy munkájukról nem adtak számot, és 2500 forint megfizetésére kötelezték magukat.⁵³²

⁵²³ C. Tóth: Archontológia. 12.

⁵²⁴ Kubinyi: A budai udvarbíró. 91.

⁵²⁵ ZOkm. XII. 374.

⁵²⁶ C. Tóth: Archontológia. 65; Batthyaneum IV. d. 18. sz. (DF 277716.) és IV. d. 28. sz. (DF 277726.)

⁵²⁷ Bunyitay: A váradi püspökség. II. 54.

⁵²⁸ 1513–1515. között *provisor*. C. Tóth: Archontológia. 66.

⁵²⁹ ZOkm. XII. 370; Végedi Imre pályájára I. még Vekov: Végedi Imre. 604–622; Kovács Mihai: Várdai Ferenc helyettesei. 53–54.

⁵³⁰ ZOkm. XII. 421.

⁵³¹ ZOkm. XII. 371.

⁵³² ZOkm. XII. Uo.

Az utolsó erdélyi középkori püspök, Statileo János 1542. április 8-án bekövetkezett halála előtt a püspöki javak erdélyi adminisztrátora Móré Péter volt. Ugyanakkor Gyulafehérváron, bizonyára Móré Péternek alárendelve, továbbra is az udvarbíró kezében futottak össze a gazdasági élet irányításának szálai.⁵³³ A gyalui és gyulafehérvári uradalmak gazdasági irányításának összekapcsolása, mint láttuk, nem volt újdonság, hiszen 1524-ben Várdai Ferenc püspök is így járt el, amikor fivére, Várdai Mihály kezére bízta a két uradalmat.⁵³⁴

A Hunyad vármegyéből származó Móré Péter a püspöknek igen megbízható híve kellett, hogy legyen, hiszen Statileo Szapolyai János király diplomatájaként több ízben is hosszasan tartózkodott külföldön,⁵³⁵ gazdasági ügyeit csakis hű emberére bízhatta. Szolgálatait a püspök birtokadományokkal honorálta, így 1534-ben Kolozs vármegyében fekvő kórógyi birtokrészeket adományozott Mórénak és testvéreinek.⁵³⁶ Hogy képet alkothassunk Móré Péter vagyonáról, elég megemlíteni 1548-ban kötött egyezségét Fráter Györggyel, amelynek értelmében Móré átengedte utóbbinak Branyicska kastélyra és 27 faluból álló tartozékaira vonatkozó birtokjogait, cserébe Tartaria egész (Fehér vm) és Várhely részbirtokáért (Hun-nyad vm).⁵³⁷ Fráter György halála után a kastélyt és tartozékait Castaldo generális Csáky Pálnak és Dobay Jánosnak adományozta zálogjogon 4000 forintért, Szamosújvár visszaszerzésében nyújtott segítségükért.⁵³⁸

Statileo püspök kevéssel halála előtt bizonyos adósságai fejében Gyalu és Szentmihálykő várát Móré Péternek inscribálta 8000 forintot,⁵³⁹ ezért az Erdélybe érkező királyné 1542. május 31-én jóváhagyta és megerősítette az elhunyt püspök végrendeletét, ugyanakkor biztosította Móré Pétert arról, hogy a püspökség birtokait addig nem fogja elfoglalni, ameddig a legközelebbi, Vásárhelyen tartandó országgyűlésen a püspökség helyzetéről a rendek határozatot nem hoznak.⁵⁴⁰

⁵³³ 1541 októberében a gyulafehérvári *provisor* Kövendi Imre volt. Batthyaneum V. 42. sz.

⁵³⁴ ZOkm. XII. 371. Talán emiatt is gondolta úgy Beke Antal, hogy az 1552 tájékan kelt összeírás, amely e két uradalom településeinek jövedelméről készült, Várdai Ferenc feljegyzése lehetett. Jakó: Püspöki birtokok. 147.

⁵³⁵ Élete vége felé, 1538–1539-ben és 1540-ben is diplomáciai küldetésen járt. Ilyen irányú tevékenységére l. Botlik: Statileo diplomáciai küldetései. 813–854.

⁵³⁶ KmKvJk II. 4477. sz.

⁵³⁷ MNL OL F 3. G 18.

⁵³⁸ Oborni: Erdély pénzügyei. 108.

⁵³⁹ Veress Endre szerint 10 000 forintnyi zálogjogon bírta Móré Péter a két várat. Veress: Izabella királyné. 224.

⁵⁴⁰ Batthyaneum V. 45. sz.; MNL OL F 4. Comit. Alba, Cista 1. Fasc. 5. Nr. 42.

A vásárhelyi országgyűlés az erdélyi püspökség javait a királyné és udvartartása fenntartására rendelte,⁵⁴¹ azonban még ugyanabban az évben az uralkodónő híveivel együtt úgy határozott a szentmihálykői vár ügyében, hogy azt tetszése szerinti időre elzálogosítja Móre Péternek 4000 forinton, Krakkó birtokával (Fehér vm) együtt.⁵⁴² Az oklevél szövege tehát arra enged következtetni, hogy az országgyűlési határozat után az egykori püspökök erdélyi birtokait átengedték a királynénak. Ez két vártartományt jelentett, a gyaluit és a gyulafehérvárit. Az Erdélyen kívül fekvő püspöki birtoktest, azaz a tasnádi és a zilahi uradalom nagy valószínűséggel nem került a királyné birtokába, hanem már kezdettől Fráter Györgyöt uralta.⁵⁴³

A rendek a Móre Péteréhez hasonló esetekből okulva, már az 1544-es tordai országgyűlésen tilalmazták, hogy a püspöki birtokokból a királyné bármit eladományozzon, официálisain keresztül elherdáljon, amiként eddig tette (jegyzí meg zárójelben a szöveg).⁵⁴⁴ Elrendelték továbbá, hogy tisztartóinak fizetést biztosítson, ezek tevékenységükről számot adjanak, és akik a jövedelmeket elvesztegetik, azokat fosszák meg tisztségüktől.⁵⁴⁵

A rendelkezés alapján nyilvánvaló, hogy Izabella adományozott el a kezére került birtokokból, vélhetően tisztségviselői *sallariuma* gyanánt is. A későbbiekben is talált rá módot, hogy kedvelt híveit ezen jószágokból jutalmazza. 1545-ben a királyné az erdélyi egyház püspökségéhez tartozó bagói részbirtokot Csombordi Máté ítélmester hűséges szolgálatai jutalmául elcserélte Máté mester Kolozs vármegyében fekvő jákótelkei és újfalui részbirtokaira, a csombordi birtok Tomparésznek nevezett egyharmadát pedig, a hozzá tartozó rév jövedelmének egyharmadával, az ítélmesternek és örököseinek adományozta örökjogon.⁵⁴⁶ Ugyanabban az évben Máté mesternek adta azt a csombordi házat is, amelyben azelőtt az erdélyi egyház püspökének officiálisa lakott.⁵⁴⁷

A korszakból származó Fehér vármegyei adományleveleket vizsgálva azonban kitűnik, hogy a püspöki birtokok eladományozását Izabella királyné korlátozott mértékben művelte. Fehér vármegye legnagyobb birto-

⁵⁴¹ 1542. június 12-től kezdődően. EOE. I. 93.

⁵⁴² 1542. szeptember 15. MNL OL F 4. Comit. Alba, Cista 1. Fasc. 5. Nr. 42. Szentmihálykő a későbbiek folyamán visszakerült a királyné tulajdonába, az 1552 körül keletkezett jegyzékben is itt szerepel. Jakó: Püspöki birtokok. 149.

⁵⁴³ 1549-ből származó adatok szerint e két utóbbi uradalom Fráter György kezén volt. Hegyi: A Szilágyság birtokviszonyai. 106–107, 114.

⁵⁴⁴ EOE. I. 189.

⁵⁴⁵ Uo.

⁵⁴⁶ 1545. május 25. MNL OL F 3. U. 21.

⁵⁴⁷ 1545. szeptember 30. Batthyaneum V. d. 70. sz.

kosa ebben az időpontban az erdélyi káptalan volt, amelynek jószágai csak 1556 után kerülnek a kincstár birtokába, a püspöki birtokok nagyarányú eladományozása pedig amiatt sem volt lehetséges, mert általa az udvartartás létalapját számolták volna fel.

Az általunk vizsgált okleveles adatok azt mutatják, hogy a királyné alkalomadtán adományozott ugyan a Gyulafehérvár környéki birtoktestből is, de a donációk főként magszakadás, hűtlenség stb. nyomán a koronára visszaháramlott jószágokból, valamint a tizedjövedelmekből történtek, utóbbiak összege 1551-ben a királyné távozása előtt 1000 forintnál többre rúgott.⁵⁴⁸ Az ilyen jellegű adományok sorába tartozik az 1544 során Farna Mihály gyulafehérvári *provisornak* adományozott gáldi (Fehér vm.) részbirtok és az ott fekvő nemesi udvarház.⁵⁴⁹ A jószág azelőtt Tomori Lajos fehérvári főesperesé volt, miután azt a szentmihálykői pálos szerzetesekkel elcserélte a főesperességnek járó bizonyos holdvilági tizedekért, a főesperes halála után azonban a nevezett jószág visszaszállt a királyné és a fia birtokába.⁵⁵⁰ Ugyancsak 1544 során adományozta familiárisainak, Pestesi Lázárnak és Polyák Jakabnak azokat a magyargáldi, szentmihályi, kapudi és újfalu, Fehér vármegyében fekvő részbirtokokat, amelyek bizonyos Máté deák és Kenthes Gergely nevű nemesek hűtlensége miatt a koronára háramlottak.⁵⁵¹ 1551-ben Radicsith János fehérvári *notarius* és Gáldi Benedek deák kapott adományba egy-egy magyargáldi és sülyei (Fehér vm.) birtokrészt, amelyek Kulcsár Gáspár megbotrántkoztató viselkedése miatt szálltak vissza a koronára.⁵⁵² Az itt szereplő részbirtokok közül egy sem tartozott tehát a gyulafehérvári uradalomhoz, az adományozás előtt többnyire nemesi birtokosok jószágait képezték.

Az elmondottak nyomán tehát a következő kérdések merülnek fel: ki kormányozta a királyné kezelésébe került Gyulafehérvár környéki uradalmat, milyen birtokok tartoztak hozzá ebben az időben, és milyen jövedelmet hajtottak? A püspöki javakat Izabella királyné Erdélybe érkeztekor, mint a fentiekben láttuk, Móré Péter igazgatta, s ez minden valószínűség szerint az év végig tartott, hiszen 1542. november 20-án mint *administrator proventuum episcopatus Albensis Transsilvanensis* szerepel. Ebben a minőségében küldte el a szebeniekhez Dobroni János erdélyi kanonokot, és kérte őket, hogy adjanak át neki 500 Ft-ot, amelyet a királyné a Szent Márton-napi adóból utalt ki számára Gyulafehérvár fenntartására.⁵⁵³ Valószínűnek

⁵⁴⁸ Oborni: Erdély pénzügyei. 110.

⁵⁴⁹ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 3. Fasc. 1. Nr. 30.

⁵⁵⁰ Uo.

⁵⁵¹ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 3. Fasc. 4. Nr. 34.

⁵⁵² MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 3. Fasc. 1. Nr. 28.

⁵⁵³ SzNLT. Szebeni magisztrátus lt. U. IV. Nr. 406. Vö. Veress: Izabella királyné. 226. 3. jegyz.

tartjuk, hogy Móré Péter hivatali idejének letelte után Farna Mihály lett a gyulafehérvári udvarbíró, jóllehet hivatalviselésére az első adatunk csupán 1544 áprilisából származik.⁵⁵⁴

Farna Mihály a Szapolyai-ház régi megbízható híve volt. Pályáját Várdai Ferenc püspök szolgálatában kezdte, talán a már említett Szentmihályi testvérek menesztése után: 1524 szeptemberétől 1525 februárjáig említik a gyulafehérvári udvar *provisor*aként.⁵⁵⁵ Várdai Ferenc halála pályájának alakulását annyiban befolyásolta, hogy Gosztonyi János püspök 1525–1526 között a gyalui vártartomány élére helyezte udvarbíróként és várnagyként,⁵⁵⁶ majd egy évvel később ismét gyulafehérvári *provisor* lett.⁵⁵⁷

Gosztonyi János halála után minden valószínűség szerint Szapolyai János pártjára állt, egy 1531-ben keletkezett lajstrom a király erdélyi familiárisainak csoportjában,⁵⁵⁸ egy 1535-ben kelt oklevél pedig szintén udvari emberként (*aulicus*) tünteti fel.⁵⁵⁹ Szapolyai halála után Izabella királyné kíséretében visszatért Erdélybe, és itt ismét a gyulafehérvári uradalom igazgatásával bízta meg az uralkodónő.⁵⁶⁰ Nem tudni meddig tölthette be e fontos, bizalmi állást, de 1548-ban már Bika Imre állt a hivatal élén,⁵⁶¹ és a királyné távozása (1551 augusztusa) után, 1552-ben Bornemisza Pál és Georg Werner királyi biztosok Pókay Jakabot és nem Farna Mihályt faggatták a püspöki birtokok állapotáról.⁵⁶² Udvarbírói funkciójának feladása azonban nem pálfordulásával, inkább előrehaladott korával magyarázható: 1553 decemberében már halott volt, akkor özvegye Szilvási Katalin perelt Magyarfülpös (Kolozs vm.) egészbirtokáért.⁵⁶³

1553-ban I. Ferdinánd Bornemisza Pált nevezte ki Erdély püspökévé,⁵⁶⁴ aki hozta magával saját familiáját, székvárosának, valamint a közelében fekvő püspöki uradalmának gazdasági vezetését is saját emberére bízta. Bornemisza Pál rövid püspöksége idejéből két udvarbírójának nevét ismerjük: közülük az első, Pécsi (*Quinqueecclesiensis*) Boldizsár csupán egy évig töltötte be tisztét, vélhetőleg kevéssel 1554. január 4-én kelt végrende-

⁵⁵⁴ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 3. Fasc. 1. Nr. 30.

⁵⁵⁵ C. Tóth: Archontológia. 68.

⁵⁵⁶ KmKvJkv II. 4132, 4138. sz.; C. Tóth: Archontológia. 68.

⁵⁵⁷ KmKvJkv II. 4180. sz.; C. Tóth: Archontológia. 68.

⁵⁵⁸ Simon: Szapolyai János familiárisai. 231–243.

⁵⁵⁹ KmKvJkv II. 4538. sz.

⁵⁶⁰ Hivatalviselésére 1544–1546 között rendelkezünk adatokkal. MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 3. Fasc. 1. Nr. 30. és F 4. Comit. Alb. Cista 2. Fasc. 4. Nr. 9; Batthyaneum V. d. 61. sz.; MNL OL F 3. U. 21.

⁵⁶¹ Berger: Urkunden-Regesten. II. 1872. sz.

⁵⁶² Oborni: Erdély pénzügyei. 110.

⁵⁶³ KmKvJkv II. 5264.

⁵⁶⁴ MNL OL A 57. 3, 144–145.

lete után meghalt.⁵⁶⁵ Pécsi Boldizsár utóda Décsei Pál lett,⁵⁶⁶ aki a származására is utaló előneve alapján régi Torda vármegyei birtokos családból származott. Az 1573-ból, illetve 1575-ből származó adóösszeírás alapján Décsen és Szentjakabon birtokolt hat portát.⁵⁶⁷

A Gyulafehérvár környéki püspöki várbirtok összetételét és bevételeit illető, előzőekben felvetett kérdések megválaszolása a korszak okleveles anyaga alapján igen nagy nehézséget jelentene, ha a 16. század közepéről nem maradt volna fent egy kimutatás a gyulafehérvári–szentmihálykövi és a gyalui püspöki uradalom jövedelmeiről. A forrást Jakó Zsigmond tette közzé az erdélyi püspökség birtokairól írott tanulmánya függelékében,⁵⁶⁸ és vízjele alapján 1552 tájára keltezte, minthogy a papír készítője, a brassói Johannes Fuchs csupán 1546 és 1555 között használta „készítményei megjelölésére Brassó város címerét és a saját nevére utaló rókaábrázolást”.⁵⁶⁹ A kézirat keletkezésének időpontját az is indokolja, hogy Bornemisza Pál és Georg Werner királyi biztosok 1552-ben sem a káptalani levéltárban, sem máshol nem találtak teljes kimutatást a püspökség jövedelmeiről, így azokkal kapcsolatban meg kellett elégedniük Pókay Jakab beszámolójával.⁵⁷⁰ Ezután rendelkeztek tehát el a kimutatás elkészítését.

Az összeírás nemcsak az uradalom összetételére, bevételeire és ezek sajátosságaira, hanem társadalmára nézve is igen értékes adatokkal szolgál. Ezenfelül arra is lehetőséget nyújt, hogy a püspökség ebből az időszakból származó jövedelmeit összevessük a Várdai Ferenc idejében (1515–1524) kelt udvarbírói számadások adataival. A kézirat Gyulafehérvár és Szentmihálykő tartozékaiként a következő jószágokat sorolja fel: Gyulafehérvár, Sárd, Igen, Krakkó, Berve, Csüged, Drombár, Strázsa, Herepe, Csombord, Újvár, Gombás, Bagó, Rákos, Oláh- és Nagylapád, Apahida – összesen 17 települést. Ezeken kívül számolnunk kell még néhány olyan román faluval is, amelyeket az urbárium Sárd és Krakkó kapcsán megemlít, de nem nevesít (azonosításuk rendjén a már korábban püspöki birtokként szereplő Celnapatak, illetve a később felbukkanó Igen- és Királypataka jöhet szóba, bár az sem kizárt, hogy végső soron a később említett falvakról – Strázsa, Herepe, Rákos, Lapád, Apahida – van szó). A tartozékok között nem szerepel Szentmihálykő vára, amelyhez nem tar-

⁵⁶⁵ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 4. Fasc. 5. Nr. 50.

⁵⁶⁶ MNL OL F 4. Cista Thordensis Fasc. 1. Nr. 10. Talán azonosíthatjuk az 1568–1570 között táblai ülnökként előforduló Décsei Pállal. Vö. Bogdándi: A fejedelmi tábla ülnökei. 22.

⁵⁶⁷ Dáné: Torda vármegye birtokos társadalma. 32, 44.

⁵⁶⁸ Jakó: Püspöki birtokok. 149–157.

⁵⁶⁹ Uo. 148.

⁵⁷⁰ Jakó: Püspöki birtokok. 147; Oborni: Erdély pénzügyei. 110.

toztak birtokok, így a püspöki jövedelmekből tartották fenn.⁵⁷¹ A Gyulafehérvártól északkeletre fekvő Csombord és a pertinentiáiként felsorolt, közvetlen környékén fekvő három falu (Újvár, Gombás, Bagó) külön tisztartó (officiális) irányítása alatt állt,⁵⁷² akinek üresen álló csombordi házát a királyné, amint már írtuk, 1545-ben eladományozta.⁵⁷³ A ház eladományozása nem jelentette a hivatal felszámolását, hiszen 1546-ban Nagy Péter, csombordi officiális szomszédként volt jelen csombordi és bagói részbirtokok iktatása során.⁵⁷⁴ A tisztartó minden bizonnyal a mindenkori gyulafehérvári udvarbíró alárendeltje kellett, hogy legyen.

A kimutatás a jövedelmek fő forrásaként a pénzzolgáltatást és a természetbeni szolgáltatást sorolja fel, megadva ezek forintban kifejezett értékét. Az első kategóriába sorolható a *census* és a rendkívüli adó (*taxa extraordinaria*), a gázlók és malmok jövedelme, míg a másodikba a bor- és gabonadézsmá, a juhötvened, a méh- és disznódézsmá és azok megváltása, továbbá ajándékok (*munera*) és más különleges terményszolgáltatások. Minthogy a tized eredetileg egyházi adó volt, gabona- és bordézsmát csak a magyar és szász települések jobbágysai fizettek. Összevetve a jobbágysai szolgáltatásait a vajdahunyadi uradalom jobbágysainak a század elején rögzített adónemeivel,⁵⁷⁵ látható, hogy a királyi és a hadiadón kívül (amely az erdélyi püspököt értelemszerűen nem illette, tehát a kimutatásban sem szerepel) ezek nagyrészt megegyeznek. A földrajzi meghatározottság függvénye a borkimérésből adódó jövedelem a gyulafehérvári és gyalui, illetve a vasércbányászat és vASFeldolgozás a vajdahunyadi uradalom esetében.

A birtokok lakosságának nemzetiségi összetételére vonatkozóan a kimutatás pontos eligazítást ad. Krakkó, Sárd és Igen esetében más adónemek mellett külön említést tesz a románok által fizetendő juhötvenedről, továbbá a kenézek és az ún. felkenézek (*kenezeus*, *felkenezeus*) által összegyűjtött adóról.⁵⁷⁶ Utóbbiak mellett három másik román possessiót is megemlít azok nevének pontosítása nélkül, amelyek talán a közelükben fekvő Királypataka, Celnapataka, és Igenpataka lehettek. Apahida, Oláh- és Nagylapád birtokoknál ugyancsak kiemeli, hogy román falvakról van

⁵⁷¹ Oborni: Erdély pénzügyei. 110.

⁵⁷² „Több nagybirtokon is megfigyelhető az uradalom tisztartóságokra, officialátusokra vagy körzetekre, districtusokra osztása, amelyek igazgatását a helyi viszonyoktól függően officialisoknak vagy kenézeknek nevezett tisztartókra bízta.” Kenyeres: Váruradalmi gazdálkodás. 386.

⁵⁷³ Batthyaneum V. d. 70. sz.

⁵⁷⁴ MNL OL F 3. U. 21.

⁵⁷⁵ Pataki: Domeniul Hunedoara. LIV–LX.; Pataki: A vajdahunyadi váruradalom. 94

⁵⁷⁶ Jakó: Püspöki birtokok. 150.

szó.⁵⁷⁷ Szerepelnek benne olyan települések is, amelyeknél az adó neme utal a lakosság román voltára, ezek Strázsa, Herepe, Rákos és Bagó. E falvak különleges terményszolgáltatásaként a juhötvened mellett megjelenik az őz (*dama*) és a cserge vagy gyapjúpokróc (*lodix*).⁵⁷⁸

A települések rendje a gazdaságilag is jelentős possessiókkal kezdődik. Az élen szerepel Sárd és Krakkó egyformán 32 forintnyi *censussal*, Igen 25, továbbá Berve 16 forinttal. A Csombord körül fekvő települések közül csupán *censusa* alapján látszólag Újvár volt a legjelentősebb 8 forinttal, míg Csombord csupán 6 forintot tartozott fizetni, azonban az itteni malom és gázló jövedelmével együtt a falu által hajtott jövedelem 64 forintra rúgott, amely meghaladta az igeniek által fizetett 59 forintos összjövedelmet. Jövedelmét tekintve jelentős volt Krakkó (összesen 109 forinttal) és Sárd (összesen 114 forinttal), amelynek 12 forintot kitevő gabonadézmája a fehérvári várnagyot illette. Sárd az összeírásban *possessió*ként szerepel,⁵⁷⁹ azonban ebben az időszakban *oppidum*ként is felbukkan, igaz saját lakosának végrendeletében. A település gazdasági erejét alapszinten jól tükrözi ez a testamentum, amely az erdélyi káptalan előtt kelt 1550-ben.⁵⁸⁰ Ebben Szakács András sárdi jobbágy, tekintettel érett korára, a feleségének és két rokonának vallotta a maga által szerzett javakat, úgymint egy sárdi kőházat, három szőlőt, négy rétet, egy pusztát és mellette szántóföldeket, hat hold szántót Igen határában, egy halastavat és további szántókat az Ompoly folyó mellett, Sárd határában.

Krakkó esetében tetemes összeget tett ki a bordézsmá (32 forint), amely elérte a település által fizetendő *census* összegét. A fejedelemség korában Krakkó nem fizetett disznódézmát, ennek megváltásaként borral tartozott.⁵⁸¹ Ez a jelenség talán középkori gyökerekre vezethető vissza, hiszen a krakkóiak az 1552-es kimutatás szerint sem tartoztak disznótizedet fizetni.⁵⁸²

Gyulafehérvár csupán 36 forint *censussal* szerepel a kimutatásban, de aligha túlzás feltételeznünk, hogy a kétfévente fizetendő 300 forintnyi rendkívüli adó vagy a borkimérésből befolyó 900 forint tetemes része a mezőváros lakóitól származott. A szőlőt munkaigényessége miatt a jobbágyok és a mezővárosi polgárság is szabadon elidegeníthette, a kiváló természeti adottságú szőlők műveléséből származó bevétel komoly megélhetési forrása volt a szőlőtermelő városoknak és mezővárosoknak, így

⁵⁷⁷ Uo.

⁵⁷⁸ Jakó: Püspöki birtokok. 151, 152.

⁵⁷⁹ Uo. 149.

⁵⁸⁰ 1550. június 26. MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 2. Fasc. 5. Nr. 21.

⁵⁸¹ Szentgyörgyi: Jobbágyterhek. 38.

⁵⁸² Jakó: Püspöki birtokok. 150.

Gyulafehérvárnak, továbbá, mint láttuk, Sárdnak, Krakkónak és Igennek is. A város határában a mezővárosi polgárok szőlőin kívül több szőlő tartozott a kanonoki és az oltáros javadalmakhoz is. Hogy birtoklása és művelése jókora hasznot hajtott, azt Geréb László erdélyi püspök 1497. július 26-án kiadott oklevele mutatja: a főpap ekkor saját lelki üdvéért elengedte a székesegyháza oltáraihoz tartozó valamennyi fehérvári szőlő után a mindenkor püspöknek járó bortizedet, mert ennek hasznából remélte székesegyháza oltárainak újjáépítését.⁵⁸³ A borkimérésből származó nyereség mértékének felbecsülésére elmondható, hogy ez a gyalui uradalom esetében 500 forintot tett ki, míg a 16. század elején kelt vajdahunyadi⁵⁸⁴ és gyalui uradalom bevételeinek tételei között egyáltalán nem szerepel.

A püspöki székváros közelében elterülő uradalom jövedelmét a jobbágyaitól származó pénzzadó és terményadó különböző formái mellett emelte a plébánosok által fizetett *census*,⁵⁸⁵ amely 1056 forintnak felelt meg, és ugyanezen plébánosok által fizetett 28 márka ezüstnek megfelelő 171 forint 89 dénár. Ugyancsak nagyobb tételt jelentett a plébánosok végrendeletének megerősítéséért befolyó 300 forint, és a *subsidium* gyanánt beszedett 200 forint.⁵⁸⁶ A klérus által fizetett összbevétel 1727 forintnak és 89 dénárnak felelt meg.

A gyulafehérvári uradalom összbevétele 3440,49 forintot tett ki, két évente a rendkívüli adóval ez az összeg 3740,49 forintra emelkedett, amelyhez hozzáadódtak a különféle természetben nyújtott ajándékok (pl. csirke, kenyér, tojás, bárány). Hogy összevethessük a gyulafehérvári és a gyalui püspöki uradalmak bevételeit, a fentebb kimutatott végösszegeből le kell vonnunk a klérus által különböző címeken fizetett adót (1727 forint), amely értelemszerűen a püspöki székváros udvarbírója kezéhez folyt be. A gyulafehérvári birtoktest bevétele eszerint 2012,60 és 1712, 60 forint között változott.

A Gyaluhoz tartozó, többnyire hegyvidéki falvak⁵⁸⁷ fekvésével magyarázható, hogy e vártartomány bevétele a gyulafehérvárinak csupán mintegy harmadrésze volt: 602,35 forintot tett ki, amelyhez hozzáadódott a két évente fizetendő 350 forintnyi rendkívüli adó (összesen 952,35 forint). Nem tudjuk magyarázatát adni, hogy a kisebb bevétel ellenére miért volt a gyalui vártartomány lakói által fizetett rendkívüli adó 50 forinttal nagyobb, mint a gyulafehérvári. Valószínűnek tartjuk, hogy a két uradalom évente

⁵⁸³ DF 277628.

⁵⁸⁴ Pataki: Domeniul Hunedoara.; Pataki : A vajdahunyadi váruadalom. 90–101.

⁵⁸⁵ E különleges jövedelemforrásról l. Fügedi: Az esztergomi érsekség gazdálkodása 161.

⁵⁸⁶ Jakó: Püspöki birtokok. 149.

⁵⁸⁷ Az uradalomhoz Gyalu mezővároson kívül legalább 19 falu tartozott (a falvak száma a forrás rongálódása következtében hozzávetőleges). Jakó: Püspöki birtokok. 152–157.

váltakozva szolgáltatotta be rendkívüli adóját, amelyről Gyalu esetében kijelentették, hogy ezt az összeget régi szokásaik szerint (*pristina eorum consuetudine*) fizetik.⁵⁸⁸ Ebben az esetben a két részből befolyó jövedelem összege 4342,84–4392,84 forintot jelentett, a fent említett természetben fizetett ajándékokon kívül.

Felmerül a kérdés, hogy a Haller Péter kincstartósága alatt készült kimutatásban⁵⁸⁹ miért nem szerepel e két püspöki uradalom jövedelme, jóllehet a biztosok ugyanott, más összegek mellett, még a Kalotaszeg püspöki tizedét jelentő 55 forintot is feltüntették.⁵⁹⁰ Magyarázatul szolgálhat erre nézve, hogy I. Ferdinánd 1553 május 26-án az erdélyi püspökség élére Bornemisza Pált nevezte ki,⁵⁹¹ és ettől kezdve a jövedelmek utóbbit illették. Ha azonban ezt a magyarázatot fogadjuk el, akkor az összeírás csakis 1553. május 26. után keletkezhetett.

A magyar püspökségek jövedelmeiről készített kimutatásában Mályusz Elemér, illetve Fügedi Erik az erdélyi püspökség jövedelmét a 14. század elején 5000, 1525-ben 24 000 magyar aranyforintra taksálta.⁵⁹² Ő úgy vélte, hogy a két számadat között az erdélyi püspökség esetében is igen nagy különbség mutatkozik.⁵⁹³ A Várdai Ferenc idejében vezetett számadáskönyv-töredék hét havi (1520. február 17.–1520. augusztus 31.) kiadásról fennmaradt részlete Lukcsics Pál számításai szerint kerekén 4000 forintot tettek ki.⁵⁹⁴ A püspökség jövedelmeit utóbbi szerző is tetemesnek vélte, minthogy a kiadások az év első felére vonatkoztak, a fő jövedelmek (pl. dézsma, földesúri adó) azonban csak az év második felében folyhattak be a püspöki kincstárba.

Az 1552 táján kelt kimutatás számadatai esetében hangsúlyoznunk kell, hogy ezek csupán a gyalui és gyulafehérvári vártartományokra vonatkoznak, a tasnádi és a zilahi uradalom bevételei és a dézsma összege nélkül. Az utóbbi tétel tette ki az erdélyi püspökség jövedelmeinek legnagyobb részét. Minthogy a 16. század közepére vonatkozóan csupán ezekkel a kimutatásokkal rendelkezünk az erdélyi püspöki jövedelmekre nézve, nem tudjuk megállapítani, hogy összességében ezek az előzőekhez képest milyen tendenciát mutatnak. A Mohács előtti állapotokhoz képest a Werner–Bornemisza-bizottság 1552-ben csökkenő tendenciát tapasztalt a

⁵⁸⁸ Jakó: Püspöki birtokok. 157.

⁵⁸⁹ Oborni: Erdély pénzügyei. 111–112.

⁵⁹⁰ Uo. 112.

⁵⁹¹ MNL OL A 57. 3., 144–145.

⁵⁹² A számadatok a korszak velencei követeinek jelentésein alapulnak. Mályusz: Egyházi társadalom. 180–181; Fügedi: Uram királyom. 119.

⁵⁹³ Uo. 119.

⁵⁹⁴ ZOkm. XII. 372, 382.

kincstári jövedelmek, pl. a sóbányászat terén is.⁵⁹⁵ Minthogy a királyné távozása előtt a dézsma tetemes részét eladományozta, továbbá a zavaros helyzet a tizedfizetés esetében is számos visszaélésre adott alkalmat, valószínűnek látszik, hogy az erdélyi püspökség jövedelmei is megcsappantak.

II. 2. Az uradalom a 16. század második felében

Az 1556-ban végbement szekularizáció az önálló Erdélyi Fejedelemség születésének meghatározó eseménye volt, s jöllehet az egyházi javak világi kézbe adásának mikéntje még sok kérdést vet fel, a kutatás mai állása szerint annyi azonban mindenképpen megállapítható, hogy a szekularizáció korántsem ment végbe egyik napról a másikra. A jelek szerint az Izabella királynénak hűséget esküvő, egykor az egyház kötelékében tevékenykedő klerikus réteg tagjait az uralkodók (a királyné és fia) életük végéig meghagyták javadalmaik birtokában, de, amint a fentebbiekben a várnegyed szekularizációjával kapcsolatban már kifejtettük, a kanonoki testület több tagja is Erdély elhagyására kényszerült,⁵⁹⁶ és gondoskodni kellett a káptalan hatalmas birtokairól. Az új helyzetben a gyulafehérvári uradalomhoz, amely azelőtt mintegy 17 falut felölelő birtoktest volt,⁵⁹⁷ hozzácsatolták az egykori káptalani és préposti birtokok Fehér vármegyében fekvő részeit. Ez a birtokkomplexum nagyságrendekkel nagyobb volt a hajdani püspöki birtokoknál, ami azt is jelentette, hogy ettől kezdve a gyulafehérvári birtokigazgatás élén álló mindenkori udvarbíró feladatai (jóságkormányzás és az udvar ellátása, bíraskodási és közigazgatási jellegű feladatok) megsokasodtak, és ebből következően felelőssége is megnőtt.

Az ily módon létrejött uradalom területén egyetlen valódi város sem jött létre a középkor folyamán, rendelkezett viszont nyolc mezővárossal: itt feküdt maga az egykori püspöki székhely, Gyulafehérvár, továbbá Ab-rudbánya, Zalatna, Enyed, Sárd, Krakkó, Igen és Tövis.

Az egykori káptalani és présposti birtokok tisztartóságok szerinti megoszlása a következő volt. Zalatna bányaváros tartozékát képezte a szekularizáció előtt Bokorháza másként Preszáka, Galac, Fenes, másként Fü-

⁵⁹⁵ Oborni: Erdély pénzügyei. 78–79, 82.

⁵⁹⁶ Ez elmondható Báthai Máté és Szengyeli Ferenc főesperes-kanonokok és több oltárigazgató esetében is. Báthai Máté tordai főesperes-kanonokként utoljára Szengyeli Ferenc kükküli főesperes-kanonok és erdélyi egyházmegyei vikárius 1556. szeptember 25-én kelt idézőlevelében bukkan fel. Jakó: Dézsma. 12. Az oltárigazgatókra lásd: MNL OL F 17. Comit. Alb. K. 18. és MNL OL F 3. D. 32.

⁵⁹⁷ Lásd erre az előző fejezetet.

lesd és Petrozsán más néven Petrisen birtoka.⁵⁹⁸ Az abrudbányai tiszttartóság falvai Abrudbánya központtal a következők voltak: Bizere, Topánfalva, Abrudfalva, Bucsín, másként Tőkefalva, Körpenyes és Muska.⁵⁹⁹ Az enyedi officialátust Enyed központtal Miriszló, Felenyed, Vláháza, Nyírmező, Oláhorbó, Kisorbó és Diómál,⁶⁰⁰ Magyarorbó,⁶⁰¹ Muzsnaháza és Tinód⁶⁰² alkották, utóbbi a 16. század folyamán elpusztult.⁶⁰³

Gyulafehérvár közvetlen környékén feküdt Sós-patak, Lomb/Lombfalva, Váradja/Felsőváradja, Csátár, Poklos-patak, Tótfalud, Kisfalud, Borbánd és Szentimre, kissé távolabb pedig Vajasd, Borosbocsárd, Metesd, Gaurány, Ompolyica, valamint Pojána.⁶⁰⁴ Nem tudjuk, hogy ezek a birtokok külön officialátusba voltak-e szervezve, vagy közvetlenül a dékánanonok irányította-e őket, ugyanis a szekularizáció előtti időszakból csupán váradjai tiszttartóról szólnak forrásaink,⁶⁰⁵ az ő hivatalát azonban a Marosportus elődjeként Váradján működő sószállítást szolgáló kikötő magyarázza.⁶⁰⁶

Kisebb csoportot alkottak egymás közvetlen közelében Nagycserged/Magyarcserged, Kiscserged/Bolgárcserged, Keresztényfalva vagy Preszák, továbbá Nagylak, Ivánkatelke, Koppánd (utóbbi három egymás mellett, Felvincről északkeletre),⁶⁰⁷ illetve elszórtan feküdtek Szilvás, Akmár, Buzd, Dálya,⁶⁰⁸ Szászzalatna⁶⁰⁹ és az azonosíthatatlan Kolop, amelyről csupán annyit tudunk, hogy Asszonynépe és Fugad közelében volt.⁶¹⁰ A szekularizáció következtében a kincstár birtokába jutó Fehér vármegye területén fekvő káptalani jószágok tehát kereken 50 birtokot tettek ki, s ezek az egykori püspöki birtokokkal (17 birtok) együtt 67 egészbirtokot jelentettek. Az uradalom ráadásul nem szórt, hanem nagyrészt összefüggő, egymással határos birtokokból állt össze.

⁵⁹⁸ Beke: Regeszták 793. sz.; MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 1. Fasc. 4. Nr. 5.

⁵⁹⁹ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 2. Fasc. 1. Nr. 44; ErdKirKv VII. 3. 170. sz.; Binder: Abrud-medieval. 217, 221. A tartozékokra nézve l. még az Abrudbányáról szóló részt.

⁶⁰⁰ MNL OL F 3. B. 66.

⁶⁰¹ KvNLt. Törzsgyűjtemény 68. sz.

⁶⁰² Mindkettőre l. Engel: Térkép.

⁶⁰³ ErdKápv VIII. 2. 329. sz.

⁶⁰⁴ Engel: Térkép; Beke: Regeszták. 793. sz.

⁶⁰⁵ MNL OL F 3. Y. 38.

⁶⁰⁶ Weisz: A királyketteje. 421–422.

⁶⁰⁷ MNL OL F 3. F. 33. és Batthyaneum V. d. 98. sz.

⁶⁰⁸ Engel: Térkép; Beke: Regeszták. 793. sz.

⁶⁰⁹ Engel: Térkép; Batthyaneum V. d. 104. sz.; MNL OL. Comit. Alb. Cista 1. Fasc. 4. Nr. 5.

⁶¹⁰ MNL OL F 4. Comit. Alb. Fasc. 4. Nr. 45.

A fenti birtokokhoz járult még a fejedelemségkor egyes korszakaiban Benedek egészbirtoka, valamint a monorai tiszttartósághoz tartozó Monora, Csanád, Sorostély és Holdvilág.⁶¹¹ Meg kell azonban jegyezni, hogy egyrészt az egykori püspöki birtokokból a királyné már adományozott híveinek jószágokat a szekularizáció előtt, és ugyanez elmondható 1556 után az uradalomhoz tartozó káptalani birtokokról is, másrészt olyan birtokok is voltak, amelyek még Izabella királyné 1556-os visszatérte előtt inscribálásra kerültek, és valóban nem is jutottak a kincstár birtokába a szekularizáció során, mert a királyné továbbra is tulajdonosai kezén hagyta őket.⁶¹² Ezért a fenti számadat csupán elméletileg igaz. A vártartomány birtokainak nagyfokú eladományozása vagy visszakerülése a kincstárhoz az éppen aktuális politikai helyzet függvényében változott, az azonban látható, hogy a székváros és a körülötte fekvő birtokok, azaz Fehér vármegye jó része (Fogaraszöld kivételével) a mindenkorai fejedelem kezében volt. Ez a körülmény az uralkodók számára igen hasznosnak bizonyult a továbbiak során, hiszen ezekből a jószágokból (is) jutalmazták udvarukban szolgáló híveiket rész-, esetenként egészbirtokok adományozásával.

Jószágkormányzat és az udvarbíró igazságszolgáltató tevékenysége

Az uradalom megnövekedése közvetlen hatással volt a jószágkormányzatra, és maga után vonta a *provisoratus* szervezetének megváltozását. Az előző periódus szervezetéhez képest (udvarbíró, aludvarbíró, számtartók, officiálisok) a változás a következő volt: az udvarbírói hivatal élén az udvarbíró állt, közvetlen helyettese két aludvarbíró volt, hivatali személyzetéhez pedig több számtartó⁶¹³ is tartozott. Sáfárokról nem rendelkezünk adatokkal, kulcsárokról viszont igen.⁶¹⁴ Két aludvarbíró személyére 1578-ból van adatunk először, amikor Gáldtői Ferenc és Nagylaki Imre töltötték be a tisztséget,⁶¹⁵ ezért nem kizárt, hogy e változás csupán

⁶¹¹ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 4. Fasc. 1. Nr. 50; Comit. Alb. Cista 4. Fasc. 1. Nr. 11. és Comit. Alb. Cista 3. Fasc. 2. Nr. 47; SzNLt. Szebeni magisztrátus lt. U. IV. Nr. 757.

⁶¹² Gondolunk itt Petrosényre, Szász és Oláhzatnára, vagy a monorai tiszttartóság birtokaira. MNL OL A 57. 3. köt. 197–198; MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 4. Fasc. 1. Nr. 50. és Cista 3. Fasc. 2. Nr. 47.

⁶¹³ A számtartók pontos számát azért nem tudjuk meghatározni, mert nemcsak az udvarbírónak, hanem a kincstartónak, a tizedfőarendátornak, továbbá a bánya- és sókamarássoknak is voltak számtartói. A források nem pontosítják minden esetben, hogy melyikről van szó.

⁶¹⁴ ErdKirKv VII. 3. 363, 447, 454, 1269, 1283. sz.

⁶¹⁵ A személyükre vonatkozó adatokat l. a függelékben.

Báthory István fejedelem gyulafehérvári udvarbírójának, Petrichevich Horváth Kozmának a személyéhez kötődik.

A püspöki és káptalani birtokok, amint a fentiekből kitetszik, már a középkor végén is kisebb egységekből, officialátusokból/tisztartóságokból épültek fel, amelyek a tisztartó irányítása alatt álltak. Utóbbiak 1542 és 1556 előtt az udvarbírónak, illetve a dékánkanonoknak voltak alávetve birtokigazgatási szempontból. Tudomásunk van a gyulafehérvári püspöki udvarbíró sárdi és csombordi officialisáról,⁶¹⁶ továbbá a káptalan váradjai⁶¹⁷ és abrudbányai⁶¹⁸ tisztartójáról. 1556 után közvetlen adatok szólnak az enyedi,⁶¹⁹ abrudbányai,⁶²⁰ sósputaki,⁶²¹ dályai⁶²², váradjai⁶²³ és monorai⁶²⁴ officialisról, akik a gyulafehérvári udvarbírónak tartoztak számot adni. Utóbbi a Bekes-lázadás után jött létre, és csatolták a fehérvári uradalomhoz.⁶²⁵ A felsorolt tisztartóságok közül nagysága és gazdasági ereje miatt igen fontos volt az enyedi, a zalatnai és az abrudbányai officialátus.

Az udvarbíroság újonnan létrejött szervezete alapján (egy udvarbíró alá rendelt két aludvarbíró) elképzelhető, hogy az a gyulafehérvári uradalom egykori káptalani és püspöki birtoktestre épülése miatt tagolódott ilyenformán, azonban a káptalani birtokok jóval nagyobb mérete ezt az elképzelést nem valószínűsíti. Elfogadhatóbbnak tűnik az a magyarázat, hogy az officialátusok száma alapján mindkét aludvarbírónak közel azonos arányban jutottak feladatok, és az sem kizárt, hogy a két aludvarbíró egymást is ellenőrizhette a sikkasztások elkerülése végett. Az udvarbírónak és alárendeltjeinek a fő jószágkormányzati feladata az volt, hogy az általa igazgatott birtokok jövedelmét úgy adminisztrálja, hogy abból megfelelőképpen elláthassa az udvart. Erre a célra ki kellett választania magának a megfelelő személyzetet is. Utóbbiak az udvarbíró megbízható familiárisai köréből származtak, s jöllehet e köről kevés információval rendelkezünk, érdekes példa e kapcsolatrendszerre sárdi Gyarmati Gergely deák személye, aki Petrichevich Horváth Kozma mellett kezdte nem mindenna-

⁶¹⁶ Batthyaneum V. d. 70. sz., VI. d. 3. sz.; MNL OL F 3. U. 21.

⁶¹⁷ MNL OL F 3. Y. 34.

⁶¹⁸ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 2. Fasc. 1. Nr. 44.

⁶¹⁹ ErdKápjkv VIII. 1. 585, 604, 682. sz.

⁶²⁰ MNL OL F 3. L. 20; Binder: Román diplomaták. 152. (3. jegyzet); ErdKirKv VII. 3. 170–171. sz.

⁶²¹ ErdKápjkv VIII. 1. 655. sz.

⁶²² KvNlt. Kemény cs. csombordi lt., nr. 11.

⁶²³ MNL OL F. 3. H. 40.

⁶²⁴ KvEKt Kézirattára, Ms 999. 234. sz.

⁶²⁵ MNL OL Magyar Kancelláriai Levéltár, A 57. Libri Regii, 3. köt., 197–198., továbbá MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 4. Fasc. 1. Nr. 50. és Cista 3. Fasc. 2. Nr. 47.

pi hivatali karrierjét.⁶²⁶ Előbbi 1572-ben Horváth Kozma udvarbíró nevében, számtartójaként volt jelen Gyulafehérváron Nagy Péter kamarás iktatásánál, akinek az uralkodó egykori kanonokházat adományozott hű szolgálataiért.⁶²⁷

Az udvarbíró pénzügyi és adminisztratív feladatai közül a legfontosabb a kincstárat illető *taxa* és *census*, a rendes és rendkívüli adó,⁶²⁸ továbbá a tized és kilenced behajtásának felügyelete és biztosítása volt az általa irányított területekről, hiszen részben ezek jövedelméből fedezték az udvartartás költségeit. Az uradalom testéből kiszakított és eladományozott területek, illetve mentesített jószágok esetén ezért figyelmeztetik a fejedelmi parancslevelek a mindenkori *provisort* az utasítás betartására.⁶²⁹ Ugyancsak az ő felügyelete alá tartozott a különböző tehervállalások és szolgáltatások végrehajtása. Amikor 1589. december 3-án Gemmeus Máté alvinci papot be akarták iktatni egy mentesített gyulafehérvári ház birtokába, a székváros akkori bírása, Betlen Szabó László tiltást tett, mert, mint mondta: „nem engedhető meg, hogy Gemmeus jobbágyokat tartson a házban, kivonva őket a városlakók közös tehervállalása alól”.⁶³⁰ A tiltakozókat ezért az udvarbíró ítélszéke elé idézték.

Vizakna mezőváros lakóihoz hasonlóan⁶³¹ a székváros lakóinak, köztük a nemeseknek is közös tehervállalásai közé tartozott a földjeiket körülkerítő „gyepűk” vagy „porgolatok” karbantartása és az éjszakai őrködés, kötelességük volt a város piacterén tartott vásárok rendszabályait betartani, a nemtelenek házait pedig még a hadak beszállásolása is sújtotta. Erre utal Báthory Zsigmond oklevele 1592 tájáról,⁶³² amelyben Szakács János fejedelmi szakácsmester érdemeit akarván jutalmazni, házát felmentette a beszállásolás alól, személyét pedig a gyulafehérvári nemesek által szokás szerint teljesített éjszakai őrjárat⁶³³ és a vásárbíró borkimérést illető hatásköre alól. Itt jegyezzük meg, hogy a *provisor* adminisztratív jellegű teendő-

⁶²⁶ Gyarmati Gergely deák pályafutására l. Mátyás-Rausch Petra: Társadalmi mobilitás. 8–14.

⁶²⁷ HNLt. Oklevélgyűjtemény. IX. 9. Gergely deák karrierjére lásd Mátyás-Rausch: Fejedelmi aranybeváltók. 115–119.

⁶²⁸ 1585-ben a fejedelem Somogyi Márton deák sarokházát a gyulafehérvári Boldogasszony utcában „*ab omni censuum, taxarum et contributionum ordinariorum et extraordinariorum solutione*” mentesíti. MNL OL F 3. D 7.

⁶²⁹ MNL OL F 3. D. 7; ErdKirKv VII. 3. 389, 1597. sz.

⁶³⁰ „*non esset lictus in eadem domo colonos ullos alere eidem Matheo Gemmeo, ut sub protectione sua eos subducatur a publicis oneribus civilibus.*” ErdKápjkv VIII. 1. 676. sz.

⁶³¹ ErdKirKv VII. 3. 345–761. sz.

⁶³² Formuláskönyvi bejegyzésről lévén szó, a pontos dátum nem meghatározható. KvEKt Kézirattára Ms. 999. 254. sz.

⁶³³ „*ab excubiis medio nobilium Albensium fieri solitis, et ab autoritate praefectum fori*”.

ihhez tartozott a mezővárosok területén fekvő bizonyos ingatlanok, így a bolthelyek ellenőrzése is. A mindenkori fejedelem által adományozott bolthelyeket a székváros piacterén az udvarbíró kellett, hogy kijelölje friss tulajdonosaik számára.⁶³⁴

Az uradalom jövedelmének kezelése és a szolgáltatások biztosítása ugyanakkor kiadásokkal is járt. A *provisor* gondoskodott nemcsak az irányítása alá tartozó személyzet *sallarium*ának kifizetéséről, de a hiteleshelyi levélkeresők⁶³⁵ és az udvari szolgálatban álló személyek (pl. a fejedelmi építész⁶³⁶) pénzbeli és természetbeli juttatásairól is.

Az udvarbíró közigazgatási természetű feladatai körébe tartozott a rendfenntartás, amit az általa kormányzott birtokon karhatalommal biztosított.⁶³⁷ A szükséges rendfenntartó erőt a fehérvári *provisornak* Gyulafehérváron és a város közvetlen közelében 1571 előtt vélhetőleg a várnagy, később pedig a kék darabontok főkapitánya kellett, hogy rendelkezésére bocsássa, de gyakorlatias szempontok miatt távolabbi vidékeken, így Enyeden vagy Abrudbányán is officiálisait és azok rendfenntartóit terhelte e feladatok végrehajtása. Gyulafehérvárra vonatkozóan egyetlen adattal rendelkezünk viszonylag késői időpontból. 1599. július 27-én Báthory András fejedelem a következőképpen rendelkezett a gyulafehérvári fazekascéh ügyében:⁶³⁸ minthogy a fehérvári fazekas céhmesterek panasza mentek hozzá amiatt, hogy azok a fazekasok, akik Gyulafehérvár város Majorjában laknak, és a céhen kívül élnek, nem hallgatnak a céhben levő atyafiakra, sem rendeleteiknek magukat alávetni nem akarják, elrendeli, hogy attól fogva a Majorban lakó fazekasok a nevezett gyulafehérvári céhbe „beavassák magukat”, rendelkezéseinek és terheinek magukat alávéssék. Felhatalmazza a céh mestereit, hogy a céhen kívül levőket a céhtörvényeknek megfelelően büntessék, és elrendeli Bihari János udvarbírónak, hogy legyen segítségére a fazekascéhnek abban, hogy a Majorban lakó fazekasok a céh rendelkezéseit betartsák. Ugyanilyen jellegű ügyben 1592 táján Enyed esetében már az ottani officiálisnak, Bede Mihálynak rendelte Báthory Zsigmond fejedelem, hogy az enyedi bognárcéhen kívüliek nem árulhatják termékeiket Enyed sokadalmain, új művet sem készíthetnek, csupán a régieket javíthatják, ellenkező esetben elveszítik portékáikat.⁶³⁹

⁶³⁴ KvEKt Kézirattára Ms. 999. 59 sz.; ErdKirKv VII. 3. 1298. sz.

⁶³⁵ Jakó: Instrukciunile arhivistic. 54–56; Gálfi: Levélkeresők. 25–27.

⁶³⁶ Báthory Zsigmond fejedelem Simone Genga építész számára a fehérvári udvar jövedelméből 75 köböl búzát és 8 hordó bort rendelt. KvEKt Kézirattára Ms. 999. 191. sz.

⁶³⁷ Ember: Az újkori közigazgatás története. 485.

⁶³⁸ Batthyaneum LXXI. d. 60. sz.

⁶³⁹ KvEKt Kézirattára, Ms 999. 110. sz.

A fejedelmi parancslevelek más hatóságokra is vonatkozó adminisztratív ügyekben a fehérvári uradalom irányítói mellett feltüntetik az illető hatóság képviselőinek neveit is. Példának okáért 1587-ben Báthory Zsigmond Ladmóci Horvát János gyulafehérvári *provisort*, Bakó Dániel enyedi officialist, Bartakovit Gáspár újvári sókamarást és Várfalvi János aranyoszéki királybíró utasította a következőképpen: minthogy Koppányi Orbán enyedi pap, egyben az Enyedi egyházmegye egyházainak *seniora* előadta neki, hogy bizonyos felvinci, újvári, miriszlói, kercsedí, harasztosi és földvári jobbágysok és lakosok az ott levő egyházi javakat és jövedelmeket elsajátították, és a maguk hasznára fordították, megparancsolja a nevezetteknek, hogy az eltulajdonított egyházi javakat az egyháznak adják vissza.⁶⁴⁰

Az udvarbíró igazságszolgáltató működéséről udvarbírói utasítások hiányában és az ítéletlevelek csekély száma miatt sokat nem tudunk. A középkor végén a püspöknek mint földesúrnak a bírói hatalmát is gyakorolta, távollétében pedig helyettesítette urát a vajdai kongregációkon.⁶⁴¹ A bíraskodás 1542–1551 között nagy valószínűséggel az Izabella királyné jószágait kormányzó gyulafehérvári és gyalui udvarbírónak is feladata volt. A szekularizáció után a gyulafehérvári uradalom területén élő falvak vagy mezővárosok egymás közötti pereskedés esetén elsőfokon a *provisor*hoz fordultak,⁶⁴² az uradalom jobbágysai és mezővárosi polgársai számára pedig fellebbviteli fórumként működött.⁶⁴³ Az ügyek és a hozzá fellebbező ügyfelek száma nem volt csekély, hiszen az uradalom jobbágysain és a székváros lakóin kívül hozzá fordultak jogorvoslatért a közelben fekvő Sárd, Krakkó és Igen, de a távolabbi Tövis,⁶⁴⁴ Enyed, Abrudbánya és Zalatna mezővárosok lakói is, ha saját fórumaik ítéletével nem elégedtek meg.⁶⁴⁵ Enyed esetében bizonyosan tudjuk, hogy a mezőváros lakói, köztük a nemesek is, Vizakna mezővároshoz hasonló módon,⁶⁴⁶ ügyeikben először a mezőváros bírójához kellett, hogy forduljanak, onnét saját *senatusukhoz*,⁶⁴⁷

⁶⁴⁰ KvNLT. Kemény cs. csombordi lt., nr. 176.

⁶⁴¹ ZOKm XII. 374; Hegyi: Tizedszedés. 293.

⁶⁴² ErdKápjkv VIII. 1. 553. sz.

⁶⁴³ KvNLT. Törzsgyűjtemény. Nr. 57.

⁶⁴⁴ Tövis más uradalmi birtokokkal ellentétben nem 1556-tól tartozott a gyulafehérvári uradalomhoz. A szekularizáció előtt a diódi vártartomány tartozéka volt, amelyet a királyné 1556 után Balassa Menyhártnak adományozott. Utóbbi hűtlensége és a diódi vár lerombolása után (1562) csatolták a gyulafehérvári uradalomhoz. Engel: Térkép; Jakó: Dézsma 24; KvNLT. Bálinttitt cs. lt. nr. 31, 85.

⁶⁴⁵ ErdKápjkv VIII. 1. 760, 763, 778, 783, 825, 828. sz.; KvNLT. Törzsgyűjtemény. Nr. 57; MNL OL F 3. H. 40. és F 4. Comit. Alb. Cista 5. Fasc. 1. Nr. 53.

⁶⁴⁶ ErdKápjkv VIII. 1. 345. sz.

⁶⁴⁷ A székváros polgársaival analóg módon. GyfVJkv. 70, 75, 191, 286.

és csak felsőfokon a gyulafehérvári *provisor*hoz.⁶⁴⁸ Ezzel szemben, míg a gyulafehérvári mezővárosi polgárok peres ügyeikben általában és más mezővárosokhoz hasonló módon első fokon⁶⁴⁹ bírójukhoz apelláltak, addig a nemesek és mezővárosi polgárok egymás között folyó ügyeik során már elsőfokon is közvetlenül az udvarbíróhoz fordulhattak.⁶⁵⁰ Talán megkockáztatható a feltevés, hogy ez csupán a székváros lakóinak kiváltsága lehetett, míg az uradalom többi mezővárosa nem élhetett e joggal.

Az udvarbírák alá rendelt официálisok bíraskodási tevékenységéről nincs adatunk. Mégis igen valószínű, hogy bíraskodhattak, mert 1579-ben Báthory Kristóf hűséges szolgálataiért somlyói Nagy Gáspár enyedi és monostori официálisának adományozta a topánfalvai és bizerei birtokok tisztartóságát (*officium*), amely azelőtt néhai Bizerei Miklós irányítása alatt állt, de halálával és magszakadásával visszaszállt az uralkodóra. A tisztartóságot összes bírságával és a Topánfalva területén átfolyó Ponor vizén álló egykereki malom jövedelmével együtt adományozta a kedvezményezettnek.⁶⁵¹ Vélhetőleg az egyes *officiolatus*okhoz tartozó birtokok lakói bizonyos értékhatárig első fokon a tisztartóhoz, az ezt az értéket meghaladó ügyeikben az udvarbíróhoz apellálhattak.

Mint már hangsúlyoztuk, az udvarbíró igazságszolgáltató működése az udvarbírói ítéletlevelek igen kis száma miatt sokismeretlenes, ugyanis a rendelkezésünkre álló forrásokból egyelőre nem derül ki, hogy milyen időközönként ült össze az udvarbírói ítélőszék, hogy milyen szabályok vonatkoztak a bírság összegére. Az bizonyosnak látszik, hogy az udvarbírói illető bírság tetemes lehetett,⁶⁵² még akkor is, ha ennek egy része a kincstárat illette, és mértéke szabályozva volt. Azt sem tudjuk, hogy az ítélőszékének hány tagja volt, hogy létszámuk állandó volt-e, vagy időszakonként változott. A fejedelemség korai időszakából egyetlen példával rendelke-

⁶⁴⁸ MNL OL F 15. XV. 223r–227r.

⁶⁴⁹ Itt meg kell jegyeznünk, hogy a vásárokon keletkezett jogviszályokat a vásárbíró elé vitték elsőfokon és csak utána a magisztrátus elé, ugyanez vonatkozott a céhek tagjaira is, akik ügyeikben először a céhmesterekhez fordultak, és csak utána a városi előljárókhoz. A céhekre I. a „Céhes élet” c. fejezetet, a gyulafehérvári vásárbírákra MNL OL F 4 Comit. Alb. Cista 4. Fasc. 5. Nr. 70, és Comit. Alb. Cista 5. Fasc. 1. Nr. 20.

⁶⁵⁰ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 5. Fasc. 1. Nr. 53; ErdKápv. VIII. 1. 752. sz. A székváros polgárai között folyó perek kezdeti szakaszukban a székváros mindenkor bírája előtt folytak, és csak felsőfokon az udvarbíró előtt.

⁶⁵¹ MNL OL R. 287. Évredezett iratok.

⁶⁵² Összevetésül elmondható, hogy az elsőfokon bíraskodó gyulafehérvári városi tanács bírságokból származó bevétele is igen szép összegre rúghatott. 1604-ben a patvarkodás bűnén elmarasztalt peres fél 32,5 forint, nyelvváltság (*emenda linguae*) bűne esetén pedig 12,5 forint megfizetésére volt köteles. GyfVJkv. VI. 2. 32.

zünk 1568-ból.⁶⁵³ Ekkor az ítélszék az udvarbíróval együtt tíz tagot számolt. Tagja volt a várnagy, az (egyik)⁶⁵⁴ aludvarbíró, két hiteleshelyi requisitor, a gyulafehérvári bíró és a székváros két esküdt polgára, továbbá a Lipppa fertály bírása és bizonyos Enyedi Ferenc deák nevű személy, aki talán az ítélszék nótáriusa lehetett.⁶⁵⁵ Megemlítendő, hogy az udvarbíró (Szentmihályi Lőrinc) ebben az időben egyben a hiteleshelyi requisitorok egyike is volt, ily módon a teljes levélkeresői testület részt vett a bíraskodás folyamatában,⁶⁵⁶ példát szolgáltatva ezzel is a késő középkorban és kora újkorban működő hivatalok közötti átjárhatóságra, és a különböző hivatalok együttes viselésére.

Feltételezhető, hogy a 16. század végén összeállított formuláskönyv egyik mandátuma, amely az udvarbíró által hozott ítélet végrehajtásáról írott jelentést kérte számon, az udvarbíró székének ülnökeihez volt címezve,⁶⁵⁷ de bizonyosat más, megerősítő források híján nem állíthatunk. A mandátum a hivatal pontosítása nélkül öt személyt sorol fel név szerint, akik közül négyen nemesek, egy pedig Gyulafehérvár főbírája volt.⁶⁵⁸ A négy nemes személy a város tekintélyes vezetői közül került ki, hiszen Nyíró István 1586-ban főbíró volt,⁶⁵⁹ Csizmadia Jakab és társai neve pedig rendszeresen előfordul fejedelmi emberekként a székvárosban és környékén bonyolódó jogügyletek során.⁶⁶⁰ A feltételezést erősíti, hogy Márton deákot nótáriusnak mondja a parancslevél, amely ez esetben az udvarbírói ítélszék jegyzőjét takarhatja, mert a város nótáriusa ebben az időben egy másik személy, Csabai Mátyás deák volt.⁶⁶¹

Az udvarbíróság jogügyigazgatójáról (*fiscalis director*) ebben az időben nem rendelkezünk adatokkal, a legkorábbi információ erről a funkcióról 1608-ból származik,⁶⁶² de meglete nem zárható ki. A mezővárosokat ügyekben saját ügyvédek képviselték az udvarbírói ítélszék előtt, akik ezért megfelelő juttatásban részesültek. Gyulafehérvár ügyvédje, Sárdi Miklós

⁶⁵³ KvNLT. Törzsgyűjtemény. Nr. 57.

⁶⁵⁴ Ha elfogadjuk, hogy már ebben az időben, azaz 1571 előtt is két aludvarbíró működött.

⁶⁵⁵ Szentmihályi Lőrinc udvarbíró, Horvát Simon gyulafehérvári várnagy, Sárdi Gergely deák aludvarbíró, Enyedi Ferenc deák, Mosdósi Ambrus, Verőcei János, továbbá Sipos István gyulafehérvári bíró, Borbély Mihály és Sztítás Mihály esküdt polgárok, Pontyos Ferenc, a lipppaiak bírója.

⁶⁵⁶ Gálfi: Levélkeresők. 48, 54–55.

⁶⁵⁷ KvEkt Kézirattára Ms. 999. 101. sz.

⁶⁵⁸ Nyíró István, Márton deák nótárius, Csizmadia Jakab, Jónás deák és Mészáros Márton főbíró, továbbá meg nem nevezett esküdtek szerepelnek az oklevélben.

⁶⁵⁹ ErdKápjkv VIII. 1. 451, 465. sz.; MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 4. Fasc. 5. Nr. 63.

⁶⁶⁰ ErdKápjkv VIII. 1. 434, 657, 839. sz.

⁶⁶¹ ErdKápjkv VIII. 1. 565. sz.; GyfVJkv. VI. 2. 27.

⁶⁶² ErdKápjkv VIII. 2. 189. sz.

deák 1588-ban szolgálataiért a várostól esztendőnként egy egész nyílföldet, a város pereinek vitele során pedig külön jutalmat is kapott.⁶⁶³

Az előbbieken bemutatott, hármasként tagolt udvarbírói feladatkör igen sok utánajárást és nagy megterhelést jelentett. Így nem csodálkozhatunk, amikor egy 1567-ből származó oklevélből arról értesülünk, hogy Szabadkai Kis Ambrus udvarbíró nem tudott előadni gyulafehérvári házában őrzött levelesládájából (*tecum seu conservatoria litterarum*) bizonyos iratokat. Ezt azzal indokolta, hogy nem emlékszik, mi történt a nevezett iratokkal, minthogy azok kiállítása óta hosszú idő telt el, őneki pedig rengeteg munkája volt (*curarum mole pressus et obrutus*).⁶⁶⁴ Itt jegyezzük meg, hogy ez a viszonylag korai adat arra is utal, hogy a tisztségük alatt termelődött iratokat az udvarbírák maguk őrizték saját házukban.

Az udvarbírói hivatal viselői a 16. század második felében

A sokrétű és felelősségteljes munkavégzés, főként pedig a birtokgazdálkodás terén nyújtott szolgálatok alapján egyértelmű, hogy az udvarbírák a fejedelem familiárisainak köréből származtak, és megbízhatóságukhoz nem férhetett kétség. 1571-ben Báthory István az udvarbírói székbe saját hívét, Petrichevich Horváth Kozmát ültette Szentmihályi Lőrinc helyébe.⁶⁶⁵ Petrichevich azelőtt a Báthoryak vécsi udvarbírája volt évekig,⁶⁶⁶ és a továbbiakban is hűséges híve maradt a Báthory családnak.⁶⁶⁷ Hivatalának fontossága tekintetében sokatmondó, hogy Szentmihályi Lőrinc, az elődje, aki udvarbírói székével egyidejűleg hiteleshelyi *requisitor* is volt, a hiteleshelyi levéltárban a helyén maradhatott Báthory István uralomra jutása után még mintegy négy évig, és csupán 1575-ben, a levéltár átszervezésekor távolították el posztjáról.⁶⁶⁸

Az udvarbírói hivatal élén hatalmi szóra végbemenő személycseré a későbbiekben is megfigyelhető. Míg a hiteleshelyi *requisitor*okat egy-egy uralomváltás idején, mint a fenti példa is mutatja, kevés kivétellel senki sem bolygatta, ez nem mondható el a mindenkorai udvarbírákról. A jelenleg legtisztábbban a 16. század végén figyelhető meg. 1599-ben, Báthory Zsigmond távozásakor, Almási Albert udvarbíró⁶⁶⁹ Báthory András feje-

⁶⁶³ GyfVJkv. 17.

⁶⁶⁴ MNL OL F 17. Com. Küiküllő R. 3.

⁶⁶⁵ Petrichevich-Horváth: A Petrichevich család története. Első rész I. kötet 323–330, és II. kötet 68, 77–78.

⁶⁶⁶ 1563–1567. MNL OL F 3. Hh. 33; Berger: Urkunden-Regesten II. 2812, 3191. sz.

⁶⁶⁷ Pályájának állomásaira I. Horn: A Báthoryak felfutása. 231.

⁶⁶⁸ Gálfi: Levélkeresők. 55.

⁶⁶⁹ KvEKt Kézirattára Ms 999. 208. sz.; MNL OL P. 2269. 6. doboz, 39. sz.

delem híve, Bihari János követte a tisztségben.⁶⁷⁰ A fejedelem bukása után, 1600-ban Vitéz Mihály vajda a *provisori* hivatal élére saját emberét, a román származású Borczun, másként Pitar Gheorghét állította,⁶⁷¹ akinek szintén távoznia kellett Báthory Zsigmond fejedelem sokadik visszatértekor, mikor is sárdi Budai Ferenc lett a gyulafehérvári udvarbíró.⁶⁷²

A 16. század második felében tevékenykedő 14 gyulafehérvári udvarbíró származásáról megállapítható, hogy fele-fele arányban voltak erdélyi (ideértve a partiumi területeket is), illetve a fejedelemség területén kívülről jött hivatalnokok.⁶⁷³ Ez az arány 1571-ig az idegen tisztségviselők javára billen 4/1 arányban, azaz csupán Szentmihályi Lőrincről állítható, hogy erdélyi volt. A többiek, úgymint Olcsárdi István rác (szerb) származású, Kapitány György Magyarország északi részéről, míg Szabadkai Kis Ambrus, mint neve is mutatja, a Csongrád megyei Szabadkáról, az Enyingi Török család birtokáról származott. A hollóközi várnagyként (1550) Tinódi Lantos Sebestyén énekéből ismert Kapitány György, akinek a költő megörökítette párviadalát a szandai agával,⁶⁷⁴ Temesvár eleste és ura, Losonci István halála után került Erdélybe, ahol előbb dévai várnagy,⁶⁷⁵ Olcsárdi István halála után pedig gyulafehérvári udvarbíró lett.⁶⁷⁶

Szabadkai Kis Ambrus az Enyingi Török család hűséges híve volt több családtagjával együtt.⁶⁷⁷ A Török Bálintot, majd ura rabságba esése után Pemfflinger Katalint szolgáló köznemesi származású Kis Ambrus úrnője halála után Erdélyben telepedett le. 1550-ben Izabella királyné gyulafehérvári udvarbírája volt,⁶⁷⁸ 1555-ben Bornemisza Pál püspök szolgálatában találjuk,⁶⁷⁹ de 1556-ban bizonyára ismét Izabella királynénak esküdött hűséget, és 1568-ban újból a gyulafehérvári udvar *provisora* volt. Még ebben

⁶⁷⁰ MNL OL F 3. F. 11; Batthyaneum XXIV. d. 60. sz.

⁶⁷¹ Lupaş: Documente. 25–28. (11. sz.); MNL OL R 287. Évrendezett iratok.

⁶⁷² ErdKápjkv VIII. 2. 22. sz.

⁶⁷³ Erdélyiek voltak Szentmihályi Lőrinc, Noszolyi Cseffei János, Tamásfalvi Miklós, Almási Albert, Bihari János, Karánsebesi Borczun Gheorghe és Sárdi Budai Ferenc. A fejedelemségben kívülről származtak: Olcsárdi István, Kapitány György, Szabadkai Kis Ambrus, Petrichevich Horváth Kozma, Gadnai Sári Benedek, Ladmóci Bartakovit Horváth János, Szikszai Imre. L. még a függelékben szereplő táblázat adatait.

⁶⁷⁴ Tinódi Sebestyén: Kapitán György bajviadalja. <http://mek.oszk.hu/01100/01100/01100.htm#21> (letöltés ideje 2017. 08. 09.)

⁶⁷⁵ 1559. november 26. KvNlt. Bánffy cs. lt. I. sorozat, 1b. Fasc. 88. Nr. 1.

⁶⁷⁶ 1565. MNL OL F 9. Cista 3. Fasc. 4. Nr. 22. L. még az udvarbírói hivatal tisztségviselőire vonatkozó táblázatot.

⁶⁷⁷ A Szabadkai Kis családról l. Besenyei: Enyingi Török Bálint. XXX. 30, 279, 281, 283, 289, 313. sz.

⁶⁷⁸ SzNlt. Szebeni magisztrátus lt. U. IV. nr. 590.

⁶⁷⁹ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 2. Fasc. 3. Nr. 38.

az évben Erdélyben halt meg.⁶⁸⁰ Az udvarbírói hivatal élén álló nem erdélyi származású személyek nagy száma bizonyára szakértelmükkel is magyarázható, de nem tekinthetünk el a század derekán tapasztalható nagyfokú népességmozgástól sem, amelynek következtében a literátus réteg nagy számú képviselője is kénytelen volt, szülőföldjét elhagyva, a Fejedelemség területén menedéket keresni.

A Báthory-korszak udvarbíráiról és a hivatalt vezető személyek fontosságáról leginkább pályájuk állomásait végigkísérve alkothatunk képet. A 16. század utolsó harmadában tevékenykedő kilenc udvarbíró⁶⁸¹ közül a viszonylag hosszú ideig hivatalban levő Szikszai Imréről szólunk részletesen főként azért, mert életének eseményei alátámaszthatók Szamosközy István történetíró több adatával, és neki köszönhetően Szikszainak nem csak belső jellemvonásait, hanem a külsejét is ismerjük. A kép, amelyet Szamosközy rajzol Szikszai Imréről, meglehetősen negatív, s ezzel a kortársak általános véleményének is hangot adott, hiszen a már említett Tinódi Lantos Sebestyén is kemény kritikával illette kora udvarbíráit.⁶⁸² Szamosközy második Verresként⁶⁸³ írja le hőnökét a Báthory Zsigmondot 1598-ban Oppelnbe elkísérő hívek sorában. „Udvari emberei közül igen kevesen követték” – fogalmaz a történetíró –, közöttük „valamilyen Imre, a magyarországi Szikszóról⁶⁸⁴ való ember, Gyulafehérvárott az udvari jövedelmek »provisornak« nevezett, a máséra áhítózó, a magáéhoz ragaszkodó kezelője, aki – már amint ez ilyen beosztásban történni szokott – jól értett ahhoz, hogy mások bajából vagyont gyűjtsön magának. Ez a második Verres,⁶⁸⁵ miután két gazdag magyarországi vár: Eger és Tokaj lelkiis-

⁶⁸⁰ KvNLT. Törzsgyűjtemény. 57 sz.

⁶⁸¹ Petrichevich Horváth Kozma, Gadnai Sári Benedek, Noszolyi Cseffei János, Tamásfalvi Miklós, Ladmóci Bartakovit Horváth János, Szikszai Imre, Almási Albert, Bihari János, Karánsebesi Borczun Gheorghe.

⁶⁸² Tinódi Sebestyén: Az udvarbírákról és kulcsárokról. <http://mek.oszk.hu/01100/01100/01100.htm#21> (letöltés ideje 2017. 08. 09.)

⁶⁸³ „Caius Cornelius Verres Szicília praetora (elöljárója), majd propriaetora (tartományi helytartója) volt. Zsarolásai és visszaélései miatt a szicíliaiak i. e. 70-ben panaszt emeltek ellene, és felkérésükre Marcus Tullius Cicero, aki korábban Sziciliában szolgált, több beszédben leplezte le Verres bűneit. Verres a bizonyítékok hatására önkéntes számkivetésbe ment.” Szamosközy: Erdély története. 446. (54. jegyz.)

⁶⁸⁴ Szikszó, mezőváros Abaúj vármegyében.

⁶⁸⁵ Verres jellemzésére Szikszaiával párhuzamban elegendő Cicero egy mondata: „*Nego in Sicilia tota, tam locupleti, tam vetere provincia, tot oppidis, tot familiis tam copiosis, ullum argenteum vas, ullum Corinthium aut Deliacum fuisse; ullam gemmam aut margaritam, quicquam ex auro aut ebore factum; signum ullum aeneum, marmoreum, eburneum; nego ullam picturam neque in tabula neque in textile, quin conquiserit, inspexit, quod placitum sit, abstulerit*”. Cicero: De signis. 46. (<https://archive.org/stream/mtulliiciceronis13cice#page/n31/mode/2up>, letöltés ideje: 2016. 12. 15.)

meretlen vagyonkezelése miatt sikkasztásért törvény elé idézték, és mivel nem tudott számot adni gazdálkodásáról, hűtlen kezelés címén elítélték, titokban Erdélybe szökött, hogy a büntetéstől mentesüljön. Itt nem sok idő múlva gonosz mesterkedéseivel úgy beférkőzött a Báthori-fejedelmek bizalmába, hogy az egészen alantas udvari szolgálatokon kezdve, a szokásos lépcsőfokokon keresztül észrevétlenül egyre magasabbra emelkedett, és végül az úgynevezett *provisori* tisztséget is megkaparintotta. Ebből aztán nagymértékben enyhítette nyomasztó pénztelenségét.”⁶⁸⁶

Az imént vázolt portré kiegészíthető a korszak forrásanyagában fellelhető további adatokkal. Szikszai Imre karrierjének első általunk ismert állomása a tokaji udvarbíróság volt, amely tisztséget 1570–1577 között töltötte be.⁶⁸⁷ A tokaji uradalom Erdélyből szerezte be a sót,⁶⁸⁸ s talán ennek is köszönhető, hogy Szikszai Erdélybe jövele előtt már rendelkezett itteni kapcsolatokkal. A Fejedelemségbe érkezése után vélhetően a gyalui uradalomban vállalt munkát, és valóban „beférkőzött” Báthory Kristóf bizalmába, hiszen 1581-ben fejedelmi számvevőként házat és telket kapott Gyalu mezővárosban, amelyet a fejedelem a hozzá tartozó szőlőkkel és szántókkal együtt az adó- és tized fizetéstől, továbbá a beszállásolás és a polgári szolgálatok terhétől is mentesített.⁶⁸⁹ 1585-ben még mindig Erdélyben, Gyaluban tartózkodott, ekkor a mezőváros szélén vásárolt házat Báthory Zsigmond minden adó és szolgálat alól mentesítette.⁶⁹⁰ 1586–1587 áprilisa között egri *provisor* volt,⁶⁹¹ ahonnan a felelősségre vonás elől ismét Erdélybe szökött.⁶⁹² A végvárakban teljesített hivatali szolgálat jól jövedelmezett a várak élén álló tisztségviselők számára, ezek közül pedig kimagasló volt az egri udvarbírói tisztség a vár kiterjedt birtokainak tulajdoníthatóan. Az 1570-es években az egri udvarbíró fizetése 1000–1200 forintot tett ki.⁶⁹³

Annyi bizonyos, hogy Szikszai másodszor nem érkezett Erdélybe üres kézzel, és karrierjét tekintve sem tétlenkedett. Ezúttal nem a gyalui, hanem a gyulafehérvári fejedelmi uradalomban vállalt munkát, idejövele után az első információnk róla, hogy 1587. július 17-én Báthory Zsigmond számvevőjeként három bekényszegi jobbágytelket vásárolt 75 forintért.⁶⁹⁴ Két napra rá, július 19-én sárdi Gyarmati Gergely deák bekényszegi zálo-

⁶⁸⁶ Szamosközy: Erdély története. 99.

⁶⁸⁷ Kenyeres: Uradalmi utasítások. 704.

⁶⁸⁸ Uo. 728, 730.

⁶⁸⁹ ErdKirKv VII. 2. 83. sz.

⁶⁹⁰ ErdKirKv VII. 3. 694. sz.

⁶⁹¹ Uo. 142. sz.

⁶⁹² Uo. 78. sz.

⁶⁹³ Kenyeres: Hivatalnoki életpályák. 176–177.

⁶⁹⁴ ErdKápJkv VIII. 1. 511. sz.

gos részbirtokát a vonatkozó oklevelekkel együtt 135 magyar forinton zálogba vetette Szikszai Imrénél.⁶⁹⁵ Letelepedése után egy évvel Bekénysze-
gen már udvarházzal rendelkezett: 1588. május 21-én ugyanis Gáldtői
Balázs köszönetképpen a Szikszai Imre vajdai számvevő által nyújtott vé-
delemért bekényszegei telkét, amelyre Szikszai saját költségén nemesi ud-
varházat épített, a veteményeskerttel és a gyümölcsösrel együtt, továbbá
egy népes itteni jobbágytelkét örökjogon átengedte a számvevőnek. Szik-
szai cserében kötelezte magát, hogy védenca számára néhai apjának gáld-
tői pusztá nemestelkén 50 magyar forintot érő házat épít, azt a 38 magyar
forintot pedig, amellyel Gáldtői Balázs részbirtokait visszaváltotta, elenge-
di, valamint szintén eltekint jobbágyainak a gabonahiány által okozott, 32
magyar forintos tartozásától.⁶⁹⁶

Gáldtőn nem csupán ezzel a jószággal rendelkezett, a későbbiekben
1597 körül is vásárolt ugyanitt Bánffy Györgytől egy nemesi telket és ud-
varházat.⁶⁹⁷ Ugyancsak ebben az időszakban, amikor pályája zenitjéhez
közeledett, vásárolt Fugadon egy nemesi telket és udvarházat 95 forinton
Szakács Mártontól.⁶⁹⁸ A székvárosban is rendelkezett házzal, amelyhez
adomány útján juthatott, vagy saját pénzén vásárolhatta. A kőből épült ház
a falakon belül a Szent György-kapu utcájában állt, udvarán két pince volt,
ezeknek az egyike boltozott volt. A ház 1617-ben pusztá volt, de rangos
voltára utal, hogy ekkor Szikszai Imre leányának, Borbálának a kérésére a
város és az udvarbírói hivatal képviselői, valamint Debreceni János levél-
kereső 150 forintra becsülték.⁶⁹⁹

Vásárolt és zálogos birtokai mellett jelentős volt a fejedelemtől ado-
mányba kapott jószágainak száma is, e jószágok pedig annál jelentősebbek
voltak, minél feljebb kapaszkodott a ranglétrán. A gyulafehérvári *provisor*-
ságot 1592-ben nyerte el,⁷⁰⁰ Ladmóci Bartakovit Horvát János, előző udvar-
bíró távozása után.⁷⁰¹ Még ugyanebben az évben a gyulafehérvári *requisi-*
torok beiktatták Szikszai Imrét a neki adományozott bágyi részbirtokba.⁷⁰²
A birtokrész valószínűleg az aranyosszéki Bágyban feküdt, hiszen Szik-
szai 1593-ban már bizonyosan Aranyosszék királybírói tisztségét is viselte,⁷⁰³ s

⁶⁹⁵ Uo. 512. sz.

⁶⁹⁶ ErdKápjkv VIII. 1. 549. sz.

⁶⁹⁷ MNL OL F 12. II. csomó.

⁶⁹⁸ 1596. június 23. előtt. MNL OL F 12. II. csomó. Az adatot Fejér Tamásnak köszönöm!

⁶⁹⁹ MNL OL F 2. Prot. V. p. 262–264.

⁷⁰⁰ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 5. Fasc. 1. Nr. 46.

⁷⁰¹ Ladmóci 1594-ben mint a szilágysomlyói vár frissen kinevezett *praefectura* szerepel a vár
inventáriumában. MNL OL E. 156. Fasc. 78. Nr. 7. Az adatot Kovács Andrásnak ezúton is
köszönöm.

⁷⁰² ErdKápjkv VIII. 1. 917. sz.

⁷⁰³ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 3. Fasc 4. Nr. 7.

nem kizárt, hogy ennél korábban is voltak ott érdekeltségei, akár már akkor is a szóban forgó hivatal birtokosa lehetett.

Nem kétséges, hogy Szikszai valódi haszonlesőként a Kovacsóczy-párt bukásával támadt lehetőségeket is a saját hasznára fordította. Ismeretes, hogy ekkor nemcsak a kancellárnak és körének kellett távoznia a hatalomból, hanem a gazdasági értelmiség olyan kimagasló alakjainak is kerékbe tört a karrierje, mint a sárdi Gyarmati Gergely deáké,⁷⁰⁴ vagy a Szalánczy család György nevű tagjáé, aki a gyulafehérvári uradalomhoz tartozó monorai tiszttartóság officiális volt 1594-ig.⁷⁰⁵ E körülmények ismeretében talán felvethető, hogy Szikszai Imre a Kovacsóczy-párt eltűnése következtében nyerhette el Zaránd vármegye ispánságát, amely funkciót 1594-ig nagy valószínűséggel az említett Szalánczy György fivére, László töltötte be.⁷⁰⁶ Tény, hogy Szikszait 1597-ben már e hivatalban találjuk.⁷⁰⁷ Zaránd vármegyei ispánsága mellett megtartotta gyulafehérvári udvarbírói tiszte, és ő töltötte be az aranyosszéki királybíróiságot is.⁷⁰⁸ Az imént hivatkozott oklevélből az is világosan kiderül, hogy szolgálatai közül a fejedelem főképpen udvarbírói szolgálatait értékelte.⁷⁰⁹

A hivatali emelkedés birtokai további gyarapodásával járt, s e kijelentés alátámasztására elegendő utalni Báthory Zsigmond 1594. december 24-én kelt donációjára, amelyben gyulafehérvári udvarbírájának és az aranyosszéki királybírónak adományozta Nyírmező és Vláháza egészbirtokokat, amelyek kocsárdi Gálfi János magtalan halálával szálltak vissza a kincstárra, és amelyek a marosújvári udvarhoz tartoztak. E birtokokat tövisi részbirtoka helyett adta hívének, amelyet még ennek előtte adományozott neki, de ezt Szikszai visszaengedte a gyulafehérvári vártartomány birtokába.⁷¹⁰ Bizonyosnak tűnik, hogy nem csupán Gálfi János egyes birtokai, hanem háportoni Forró János, egykori Fehér vármegyei ispán több

⁷⁰⁴ Gyarmati Gergely deák bukásának időpontjára l. Mátyás-Rausch: Fejedelmi aranybeváltók. 119.

⁷⁰⁵ Jakó K.: A Szalánczyak. 206. A Szalánczy György monorai tiszttartóságára vonatkozó adatok a függelékben.

⁷⁰⁶ Mindkettejük személyére lásd Jakó K.: A Szalánczyak. 206. Utolsó adatunk Szalánczy László Zaránd vármegyei ispánságáról 1592-ből származik. ErdKápjkv VIII. 1. 909. sz.

⁷⁰⁷ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 3. Fasc. 3. Nr. 44.

⁷⁰⁸ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 2. Fasc. 5. Nr. 3 és 27. 1596-ban Várfalvi János volt a szék királybírája. MNL OL P. 2269. 6. d. 37. sz.

⁷⁰⁹ „[...] *attentis et consideratis fidelitate, et fidelibus serviciis eiusdem Emirici Zikzay, quae ipse nobis a compluribus annis, cum in aliis cunctis negotiis, curae, atque industriae illius commissis, tum etiam in hoc gravi, laboriosoque munere provisoratus, in quae eximia cum laude sua versatur, summa cum animi sui promptitudine, dexteritate, atque constantia exhibuit [...]*”. MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 3. Fasc. 3. Nr. 44.

⁷¹⁰ MNL OL F. 3. B. 41.

jószágá is Szikszai kezére jutott. 1597. június 26-án ugyanis Báthory Zsigmond hűséges szolgálatai jutalmául gyulafehérvári udvarbírájának adományozta a farkastelkei részbirtokot, amely azelőtt néhai háportoni Forró Jánosé volt.⁷¹¹ Egy 1599. szeptember 6-án tartott tanúvallatás szerint ugyan csak Szikszai birtokolta Forró János fugadi jószágát vagy annak egy részét.⁷¹²

Az adományok száma alapján nem csodálkozhatunk azon, hogy miután 1598-ban a fejedelem kíséretében eltávozott Erdélyből, azon hívei közé tartozott, akik rávették az Oppelnből való visszatérésre. „Osztozott ugyan Zsigmond sorsában és száműzetésében, de nem annyira ura érdekeit tartotta szem előtt, mint inkább a maga előnyét. Erdélyi javainak elvesztését, családjának, fiainak távollétében bekövetkezett sorsfordulatait nem tudván higgadtan elviselni, eleinte csak felvetette a gondolatot, majd minden erejével kérlelni kezdte Zsigmondot, hogy [...] térjen vissza hazájába”.⁷¹³

Szikszai nem csupán tanácsokkal, hanem tettekkel is támogatta urát, aki az oppelni udvarból megszökve, váratlanul tért vissza Erdélybe. „Hunyadi Ferencet, tekintélyes és tudós orvosát [...] továbbá Szikszai Imrét kincseinek nagyobb részével az oppelni udvarban hagyta. Szorgosan a lelkükre kötötte, hogy minél biztonságosabb és minél rövidebb utakon maradjanak menekülő uruk nyomában. Ezek azután minden – vert vagy tömbökben levő, dísztárgyaknak feldolgozott, vagy feldolgozatlan – aranyát ezüstjét magukkal vitték”.⁷¹⁴ Hősünk fáradozásait az uralkodó bizonyára bőségesen és nem csak birtokadományokkal honorálta. Jóllehet csupán közvetett adatokkal rendelkezünk, mégis valószínűnek tartjuk, hogy Szikszai 1599-ben viselt udvari al-*praefectus*/aludvarmesteri és kincstári *praefectus* tisztségeit⁷¹⁵ nem Báthory Andrástól kapta, bár e fejedelemnek is a közeli hívei közé tartozott, hanem Báthory Zsigmondtól. Annyi bizonyos, hogy 1598 decemberében már nem volt a gyulafehérvári udvar *provisora*, mert ezt a tiszteket ekkor a korábban a fejedelmi fegyvertár *praefectus* tisztségét viselő Almási Albert töltötte be.⁷¹⁶ Szolgálatait tekintve azonban

⁷¹¹ ErdKápjkv VIII. 1. 956–957, 963. sz.

⁷¹² Uo. 973. sz.

⁷¹³ Szamosközy: Erdély története. 111.

⁷¹⁴ Uo. 106.

⁷¹⁵ 1599. június 1. „*vicepraefectus curiae ac aerarii praefectus*”. Szikszai elismervénye arról, hogy Kovacsóczy János 700 forintot adott kölcsön a fejedelemnek. KvNLt. Bálintitt cs. lt. nr. 185; 1599 októberében megnevezése: „*vicehoffmester*”. KvNLt. Beszterce város lt. Nr. 6429. Az adatot Fejér Tamásnak ezúton is köszönöm!

⁷¹⁶ 1598. dec. 10. MNL OL P. 2269. 6. doboz. Nr. 39. Fegyvertári prefektusi tisztségére (1589–1592) l. Kovács: Farkas az én nevem. 163–164.

csaknem bizonyosnak tartjuk, hogy a ranglétrán csakis felfelé haladhatott, így valószínű, hogy az alkincstárnoki és kincstári *praefectusi* funkciót még 1598-ban kapta.

Báthory Zsigmond újbóli távozása után, 1599-ben az új fejedelemnek is bizalmába férkőzött, s e körülmények tudósítása során, Szamosközy tolnának köszönhetően, Szikszai külsejéről is érzékletes képet kapunk: „Volt egy Szikszai Imre nevezetű ember – hájassága miatt nem is annyira ember, mint inkább disznó –, aki, bár nem volt tanácsosi rendű, hiszen gyomrossága és alacsony származása miatt erre a méltóságra nem is lett volna alkalmas, mégis a bíboros bizalmas tanácsadói közé tartozott”.⁷¹⁷

Utoljára a sellemberki csata előestéjén⁷¹⁸ találkozunk személyével, amikor arról próbálta meggyőzni Báthory Andrást, „hogy vonuljon vissza, és ne tegye ki magát az ütközet veszélyes kockázatának”. A fejedelem elutasította az ajánlatot: „»Én is ezt tenném, ha *te* volnék. De mivel a sereg fővezérének tudom magamat, egyszer sem akarnék szökevénynek és embereim cserbenhagyójának bizonyulni.« Szavaival finoman Szikszai szökevény voltára célzott, mert az Magyarországról többrendbeli sikkasztásai miatt elítéltetvén, nemrégiben lopva szökött át Erdélybe”.⁷¹⁹ Nem kizárt, hogy Szikszai e csata során vagy közvetlenül utána, urához hasonlóan, életét vesztette, 1602-ben már néhaiként emlegetik forrásaink.⁷²⁰ Ekkor Báthory Zsigmond, visszaemlékezve hű szolgája tetteire, a következőképpen rendelkezett némely birtokával kapcsolatban: néhai Szikszai Imrének feleségétől, Fügedi Annától született fia, Ferenc előadta neki, hogy a Fehér vármegyében fekvő Farkastelke, Solyompatak és Metesd egész birtokok, a Metesden levő nemesi telekkel és udvarházzal együtt apjától örökjogon és a fejedelemtől kapott adománylevelek értelmében is reászálltak, azonban a fejedelem távollétében körösszegi Csáki István tanácsúrtól és a hadsereg főkapitányától Giovanni Fiotta, a fegyvertár *praefectusa* kapta meg. Ezért most (legújabb visszatérte után) a fejedelem elrendeli, hogy a birtokokat Giovanni Fiottától visszavéve és a kérelmező számára elfoglalva, adják át Szikszai Ferencnek. Ugyanebben az évben Ferenc és Zsigmond nevű fiai gáldtői gabonaőrő malmukat, egy jobbágytelküket és legelőjüket enyedi Szabó, másként Fintai Tamásnak adták, apjuk tartozását törlesztendő, aki az elmúlt évek során 220 forintra vásárolt tőle posztót.⁷²¹

⁷¹⁷ Szamosközy: Erdély története. 265–266.

⁷¹⁸ 1599. okt. 28.

⁷¹⁹ Szamosközy: Erdély története. 265–266.

⁷²⁰ 1602. máj. 27. MNL OL P 565. 1. tétel 1601–1640. Fasc. XXIV. Nr. 101.

⁷²¹ ErdKápjkv VIII. 2. 53. sz. (1602. dec. 18.)

Gyermekei közül a későbbiek során csupán Ferencről és Borbála nevű nővéréről van tudomásunk, korábban említett Zsigmond nevű fia valószínűleg nem élte túl a tizenöt éves háborút vagy a nyomában járó járványokat. Szikszai Ferenc a jó családból⁷²² való Szalánczy Katalint vette feleségül,⁷²³ Szikszai Borbála háromszor ment férjhez: előbb Kálnai András,⁷²⁴ később Gáldtői Mihály,⁷²⁵ majd Csiszár Miklós felesége lett.⁷²⁶ Utóbbi 1608-tól Fehér vármegye alispánja volt 1611-ben bekövetkezett haláláig.⁷²⁷ Bár atyjuk teljesítményét sem pályáivuk, sem vagyonosodásuk tekintetében nem sikerült túlszárnyalniuk, örökségüknek köszönhetően mindkét életben maradt gyermeke jó házasságot kötött, és bekerült az erdélyi nemes-ség középrétegébe.

Másodlagos uradalmi központok

Az uradalom mezővárosainak fejlődése során mérföldkönek számított az egyházi javak kincstári kézbe adása (1556), s jóllehet e települések közül Statileo János erdélyi püspök halála után Gyulafehérvár, Sárd, Krakkó és Igen már 1542-től kincstári tulajdonban voltak,⁷²⁸ 1556 után ugyancsak az uralkodó vált az erdélyi káptalan birtokaihoz tartozó jelentős gazdasági teljesítményt képviselő Enyed, Abrudbánya, Zalatna és – Balassa Menyhárt átállása után (1561) – Tövis földesurává is.⁷²⁹

Abrudbánya

Amint a káptalani birtokok leírásából is kitetszik, az uradalom mezővárosai közül Abrudbánya, de valószínűleg Zalatna és Enyed is egy-egy tisztartóság központja volt 1556 előtt is. A szekularizáció után az uradalmi központ mellett másodlagos uradalmi centrumokként működtek. Abrudbánya jelentőségét az adta, hogy környéke jelentős felszíni aranylelőhely volt, területén pedig a 16. század közepén a legnagyobb hozamú aranybánya működött Erdélyben.⁷³⁰ Tartozéka a szekularizáció után négy falu volt,

⁷²² Jakó K.: A Szalánczyak. 199–210.

⁷²³ ErdKápjkv VIII. 2. 193. sz. (1608. december 11. és december 16.)

⁷²⁴ Uo. 48. sz. (1602. december 3.)

⁷²⁵ Itt jegyezzük meg, hogy Borbála asszony Gáldtői Mihálytól született leánya, Erzsébet Felvinci Márton gyulafehérvári aludvarbíró (1617–1618), majd udvarbíró (1618–1622) felesége lett. MNL OL F 2. Prot. V. p. 262–264; Gálfi: Területi hatáskör. 326.

⁷²⁶ ErdKápjkv VIII. 2. 138. sz. (1608. április 6. körül)

⁷²⁷ Uo. 192. sz. (1608. december 6.), 350. sz. Halála 1611. febr. 25. után következett be.

⁷²⁸ EOE. I. 93. 189–190.

⁷²⁹ Engel: Térkép; Jakó: Dézsma 24; KvNLt. Bálintitt cs. lt. nr. 31, 85. SzNLt. Evangélikus egyházi lt. Nr. 173.

⁷³⁰ Oborni: Erdély pénzügyei. 61–63.

úgymint: Abrudfalva, Bucsin, másként Tőkefalva, Körpenyes és Muska.⁷³¹ Ezekhez csatlakozott Topánfalva és Bizere, amely külön tiszttartóságot képezett, és amelyet Báthory Kristóf 1579-ben Nagy Gáspár enyedi officialisnak adományozott annak összes bírságával és a Topánfalva területén átfolyó Ponor vizén álló egykerekű malom jövedelmével együtt.⁷³² Ezután válhatott Abrudbánya tartozékává, 1595-ben már így említik.⁷³³

A bányavárosnak az officialátus területén betöltött vezető szerepét a káptalan 1556 előtt kiváltságok adományozásával is erősítette, amelyet utóbb a fejedelmek is jóváhagytak. Ilyen volt a káptalannak az a mindeddig keltezetlen, csupán említésből ismert, s bizonyára a tiszttartóság területén bányászott arannyal kapcsolatos rendelkezése, amely szerint a kitermelt érc kémlelése és olvasztása csak az abrudbányai *officinában* történhet, a mezővároshoz tartozó települések lakóinak pedig meghagyta, hogy csak Abrudbánya főterén adhatják-vehetik portékáikat. Ezt a rendelkezést Báthory István fejedelem 1572-ben megerősítette.⁷³⁴

A mezőváros főként gazdasági jellegű kiváltságairól sokat elárul az a 17. század elején kelt összeírás, amely mintegy 19 privilégiumot sorol fel 1617-tel bezárólag.⁷³⁵ Ebből a legkorábbiak egyike II. Ulászló király 1516 előtti oklevele lehetett, amely az abrudbányai lakosokat felmentette az adófizetés alól.⁷³⁶ Ezzel egykorú Szapolyai János erdélyi vajda három oklevele 1515-ből,⁷³⁷ amelyek egyike a hadkötelezettség alól mentesítette az ottaniakat.⁷³⁸ Ugyancsak hadkötelezettség alól mentesítette az ottlakókat Barlabási Lénárd alvajda 1524-ben, I. (Szapolyai) János pedig 1538-ban felmentette a mezővárost a harmincad fizetése alól.⁷³⁹ Közvetlenül a szekularizáció előtt kelhetett 1556-ban Petrovics Péter megerősítő oklevele a település kiváltságairól, amelyet immár az egyházi javaknak a világi kézbe kerülése után, 1557-ben követett Izabella királyné újabb kiváltságlevele. Az utolsó 16. századi oklevél a szóban forgó felsorolásban Báthory Kristóf

⁷³¹ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 2. Fasc. 1. Nr. 44; ErdKirKv VII. 3. 170 sz.; Binder: Abrudul medieval. 217, 221.

⁷³² MNL OL R. 287. Évrendezett iratok.

⁷³³ Mátyás-Rausch: Ércbányászat. 215.

⁷³⁴ ErdKirKv VII. 3. 48, 70. sz.

⁷³⁵ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 2. Fasc. 2. Nr 5.

⁷³⁶ „*ut oppidani de solutione taxarum exempti sint*”. Az oklevél bizonyára a II. Ulászló által 1508-ban kibocsátott privilégiummal azonos. DL 105924; Simon: Az aranykitermelés kezdetei. 225–226.

⁷³⁷ Az oklevelekre l. még Simon: Az aranykitermelés kezdetei. 226.

⁷³⁸ „János király *protectioja de ingressu exercitum*. A. 1515.” Vö. MNL OL DL 22717; Lakatos: Mezővárosi oklevelek. 221.

⁷³⁹ A harmincad fizetése alól nem csupán Abrudbánya, hanem a hozzá tartozó falvak is mentesültek. Mátyás-Rausch: Ércbányászat. 215.

1579. július 9-én kelt, függőpecsétetes oklevele. Összesen tehát kilenc 16. századi oklevéllel számolhatunk, amelyből négy Mohács előtti.

A lajstrom nagy hiányossága, hogy csak egyes esetekben tünteti fel az oklevelek tartalmát vagy a kiváltságok mibenlétét. Választ kapunk azonban arra a fontos kérdésre, hogy melyik uralkodói privilégium alapján változott meg a városvezetés összetétele, amelynek következtében az esküdtek száma hatról 12-re bővült, és bizonyára ezzel egyidőben a középkorban 25 tagból álló külső tanács tagjainak száma is megnövekedett.⁷⁴⁰ 1568-ból ugyanis említésből ismeretes a mezővárosnak egy ítéletlevele, amelyben elmondják, hogy a perben a bíró és 12 esküdt polgárból álló tanácsa döntött.⁷⁴¹ A magisztrátus összetétele tehát a középkori adatok⁷⁴² és a fent említett összeírás alapján csakis Izabella királyné intézkedései következtében változhatott meg (hacsak nem számolunk azzal, hogy II. Jánostól is volt időközben elveszett kiváltságglevele a városnak). Itt jegyezzük meg, hogy a mezőváros a 15. század végén már rendelkezett pecséthasználati joggal,⁷⁴³ a 16. század végétől pedig kisebb pecséttel megpecsételt oklevélről is tudunk.⁷⁴⁴

A fent idézett összeírás adatai nem adnak választ arra, hogy vajon mikor kaptak a mezőváros lakosai a bányákra előbérleti jogot, hasonlóképpen szabad közös erdőhasználati jogot, valamint az ércek bányászatára vonatkozó örökös jogot, amelyekre 1602-ben a bányaváros közössége hivatkozott egy iktatás alkalmával.⁷⁴⁵ Tény azonban, hogy a város tehetősebb lakosai egymás között ugyanúgy adták-vették vagy hagyták örökül „stomp”-nak nevezett zúzdákat a hozzájuk tartozó „porond”-bányákkal (kavicsos-homokos felszíni bányák, ahonnan az aranyat mosták) és a kohók életben tartásához szükséges erdőkkel együtt,⁷⁴⁶ mint ahogyan azt szokás szerint a fejedelmi székváros lakói tették a város határában fekvő jó minőségű szőlőkkel. A bányaváros lakosai tehát Nagybánya⁷⁴⁷ lakosaihoz hasonló módon bizonyára szabadon birtokolhattak bányákat, azzal a megkötéssel, hogy a kitermelt ércet beszolgáltassák a kincstárba.⁷⁴⁸

⁷⁴⁰ Lakatos: Önkormányzati testületek. 516, 521.

⁷⁴¹ KvNLT. Törzsgyűjtemény. Nr. 57.

⁷⁴² Lakatos: Önkormányzati testületek. 516, 521; Lakatos: Mezővárosi oklevelek. 66.

⁷⁴³ DF 277608.

⁷⁴⁴ MNL OL P. 2269. 6 doboz. 87. sz.

⁷⁴⁵ ErdKápjkv VIII. 2. 37. sz.

⁷⁴⁶ MNL OL P. 2269. 6 doboz. 35. sz. és 87. sz.

⁷⁴⁷ Balogh Oszóczki: Bányászat. 30–34.

⁷⁴⁸ Mátyás–Rausch: Ércbányászat. 59–63.

A bányaváros általunk ismeretlen rendtartása tiltotta ugyanakkor, hogy a településre beköltöző nemesek a városlakókra évente nehezedő közös szolgálatok, az adó fizetése és a korcsmáltatásra érvényes szabályok alól kivonják magukat. 1592-ben a lakosok ilyen ügyben született keresetére Báthory Zsigmond fejedelem visszavonta és semmisnek nyilvánította egy korábban, új adomány címén kibocsátott donációját bizonyos nemesek számára, minthogy utóbbiak a mezőváros ősi szokásai, jogai és kiváltságai ellenére kivonták magukat a már említett közterhek viselése alól.⁷⁴⁹

Zalatna

A gyulafehérvári uradalom másik bányavárosa Zalatna volt. A mezővárost az erdélyi káptalan kevéssel a szekularizáció előtt, 1556 augusztusában elzálogosította Gyarmati Balassa Menyhártnak.⁷⁵⁰ Amint a káptalan okleveléből kiderül,⁷⁵¹ a testület nem jószántából, hanem uralkodói utasításra cselekedett, hiszen Petrovics Péter parancsára 2200 forintot kellett kölcsönöznie az éppen Erdély felé tartó királynénak. Minthogy az összeg nem állt rendelkezésükre, kénytelenek voltak Szászzalatna, Oláhzatna és Petrozsán nevű birtokaikat elzálogosítani Balassa Menyhártnak. E jószágokat a királyné Balassa kezén hagyta, hiszen 1558-ban a nagyúr zalatnai és petrozsáni jobbágysai jelentek meg egy zalatnai iktatás során.⁷⁵² A birtokok nagy valószínűséggel 1561-ben, Balassa Menyhárt átállása után kerültek vissza a kincstár tulajdonába.

Magáról a településről és a lakóira vonatkozó kiváltságokról igen kevés adattal rendelkezünk, inkább a határában fekvő arany- és higanybányákról szólnak a források.⁷⁵³ Az itteni bányák értékéről sokatmondó, hogy 1554-ben Borbándi Márton deák 2100 forintot érő adóssága okán elzálogosította Benkner Johannes brassói polgárnak egy zalatnai aranybányáját,⁷⁵⁴ más források szerint egy aranymosó helyét (*aurilotura*), amelynek birtokába a benne rejlő királyi joggal együtt Benknert be is iktatták 1558-ban.⁷⁵⁵

⁷⁴⁹ MNL OL F 17. Comit. Alb. A. 9. Vö. Szász: Gesellschaftliche Konflikte. 25–42.

⁷⁵⁰ 1556. augusztus 6. Batthyaneum V. d. 104. sz. és 1556. augusztus 12. – Balassa Menyhárt elismervénye a birtokok átadásáról a pénzüsszeg ellenében. MNL OL. Comit. Alb. Cista 1. Fasc. 4. Nr. 5.

⁷⁵¹ Batthyaneum V. d. 104. sz.

⁷⁵² SzNLT. Brukenthal gyűjtemény 40. – Rs 1–10. Nr. 497.

⁷⁵³ Lescalopier 80–81.

⁷⁵⁴ Az oklevelet Izabella királyné 1557-ben megerősítve átírta Benkner Johannes akkori brassói bíró kérésére. SzNLT. Brukenthal gyűjtemény 40. – Rs 1–10. Nr. 496.

⁷⁵⁵ SzNLT. Brukenthal gyűjtemény 40. – Rs 1–10. Nr. 497.

1574-ben Pierre Lescalopier, aki Zalatnán másolt le néhány római feliratot, megjegyezte, hogy a település kevés házzal rendelkezett.⁷⁵⁶ 1585-ben, de bizonyára már előtte is a mezőváros tartozékai közé tartozott négy falu: Bokorháza, másként Preszaka, Galac, Fenes, másként Fülesd, és Petrosán, más néven Petrisen. Ekkor Báthory Zsigmond a korábban egy bizonyos Jacopo Grison⁷⁵⁷ nevű, Velencéből származó olasz vállalkozó által bérelt zalatnai higany-, ezüst- és aranybányákat a nevezett özvegyének, Mackó Annának adta továbbra is bérbe, évi 2000 Ft-on.⁷⁵⁸ A fejedelem 1589-ben a bérletet megújította, és ismét Mackó Annának adta az itteni bányákat, immár évi 2500 Ft-on.⁷⁵⁹

Látható, hogy a zalatnai bányák főként más területről származó bérlők kezén voltak,⁷⁶⁰ azonban helyi termelőknek is lenniük kellett, másképp nem magyarázható Báthory István 1577-ben kelt rendelkezése, amely szerint a zalatnaiakat meg kell tartani gyulafehérvári házuk birtokában, mert amikor higanyt vagy aranyat hoznak beváltani, néhány napig a székvárosban kell időzniük, hogy az ércet megmérjék, és tisztaságát megvizsgálják.⁷⁶¹ A zalatnai polgároknak és a közelében fekvő tartozékok lakóinak az uradalom többi jobbágyához hasonlóan pénzbeti és természetbeni szolgáltatásaik voltak, azonban a földrajzi meghatározottság függvénye volt, hogy gabonadézmájuk helyett vágómarhát és halat kellett beszolgáltatniuk, továbbá Szent Mihály napján az aranymosásból származó bizonyos mennyiségű aranyrögöt, a hámorok dolgozóinak pedig disznót. Kötelességük volt a bányaépítésben részt venni, és a zúzdák üzemeltetési költségeire pénzt adni.⁷⁶²

A bányaváros polgárai az uradalom többi mezővárosához hasonló módon a jogszolgáltatás felsőbb szintjén ügyeikben a mindenkori gyulafehérvári udvarbíróhoz fellebbezhettek. A bányák bérlőjének, Mackó Annának is itt folyt egykori férje rokonával szembeni pere.⁷⁶³ A per az asszony harmadik férje, Zalatnai Olasz János vagyona miatt indult, és a vállalkozó végrendelete⁷⁶⁴ alapján egyértelmű, hogy Zalatna és Abrudbánya tehető nemes és polgárcsaládjai egymással szoros kapcsolatban álltak. Maga

⁷⁵⁶ Lescalopier 79.

⁷⁵⁷ Grison 1574-ben már a bányák bérlője volt; Lescalopier-nél Jacomo Grisoni néven szerepel. Lescalopier 76.

⁷⁵⁸ 1585. január 1. ErdKirKv VII. 3. 598. sz.

⁷⁵⁹ 1589. március 9. ErdKirKv VII. 3. 953. sz.

⁷⁶⁰ A zalatnai itáliai bányavállalkozókra l. még Mátyás–Rausch: Ércbányászat. 222–228.

⁷⁶¹ KvNLt. Mike Sándor-gyűjtemény 31. sz.

⁷⁶² Mátyás–Rausch: Ércbányászat. 213–214.

⁷⁶³ ErdKápjkv VIII. 1. 760. sz.

⁷⁶⁴ ErdKirKv VII. 3. 908. sz.

Olasz János is rendelkezett abrudbányai érdekeltségekkel, éppen ezért zalatnai házában kívül (ezt később 200 Ft-ra értékelték⁷⁶⁵) háza volt Abrudbányán, de a fejedelmi székvárosban is.⁷⁶⁶

Enyed (Nagyenyed)

Gazdasági súlyát tekintve az uradalom talán legjelentősebb központja a székváros mellett Enyed volt. A szekularizáció előtt az erdélyi káptalan birtokát képezte. A szörványos középkorvégi adatokból bizonyosnak látszik, hogy az erdélyi káptalannak Enyed mezőváros legalább annyira fontos volt, mint az erdélyi püspöknek Gyulafehérvár, és privilégiumok adományozásával (vásártartási jog, céhek alapítása stb.) segítette elő a mezőváros fejlődését.⁷⁶⁷ Városiassági mutatói alapján gazdaságilag és társadalmilag is fejlett település volt, elég itt említést tenni 12 esküdtből és bíróból álló városi tanácsáról⁷⁶⁸ vagy a 16. század folyamán 18 egyetemet járt polgáráról, amellyel a majdani fejedelmi uradalom mezővárosai között az első helyet foglalta el, megelőzve ezáltal a székvárost, Gyulafehérvárt is.⁷⁶⁹

Enyed főterén a szekularizációt megelőzően a város tehető polgárainak házai mellett a kanonoki testület házai is helyet kaptak, itt állt például okáért a Kozma és Damián-plébániatemplom kapujának közelében Végedi Imre tordai főesperes-kanonok kőből épült sarokháza, amelyet a hozzá tartozó kerttel és telekkel együtt 400 forintért vásárolt Kálmáncsehi Márton erdélyi kanonoktól.⁷⁷⁰ A házat 1541-ben unokaöccsének, Végedi Ambrusnak adományozta, és vélhetőleg ugyanerről a házról rendelkezett rokonai javára 1543-ban is, amikor kikötötte, hogy a ház elülső részén levő bolt jövedelmét, amelyet a sokadalmak idején a kereskedők által fizetett bér képezett, költsék a városi ispótályban lakó szegények ellátására és ruházatára. A ház szomszédságában ekkor a mezőváros bírójának, Szűcs Krisztiánnak a háza állt.⁷⁷¹ Ugyancsak 1556 előtt képezhette adásvétel tárgyát Báthai Máté kanonok jóval szerényebb kőháza a Szentkirály utcában, amelyet 36 forintért vásárolt Sziójgyártó Gergely enyedi polgár özvegyétől, Magdolnától.⁷⁷²

⁷⁶⁵ ErdKápJkv VIII. 1. 778. sz.

⁷⁶⁶ A család kapcsolatban állt az abrudbányai Puzlok családdal. ErdKápJkv VIII. 1. 578. sz.; MNL OL P. 2269. 6 doboz. 35. sz.

⁷⁶⁷ Gálfi: Néhány mezőváros. 332–335.

⁷⁶⁸ ErdKirKv VII. 3. 35. sz.

⁷⁶⁹ Gálfi: Peregrinusok. 158.

⁷⁷⁰ MNL OL F 3. Centuria. M. 1.

⁷⁷¹ MNL OL F 4 Comit. Alb. Cista 4. Fasc. 1. Nr. 31.

⁷⁷² A dátum nélküli oklevél hátán a következő megjegyzés szerepelt, XVII. századi kéz írásával: „Nem hiszem, hogy most azt az házat Enyeden fel találnák elég ebül irták az levelet rolla”. MNL OL F 4 Comit. Alb. Cista 5. Fasc. 2. Nr. 48.

A mezőváros bizonyára már a szekularizáció előtt is tisztartósági székhely volt. Az officialátus összetételéről 1578-ból való az első adatunk, ekkor Enyed várán és mezővárosán kívül hét falu tartozott ide: Miriszló, Felenyed, Vláháza, Nyírmező, Oláhorbó, Kisorbó és Diómál.⁷⁷³ Kevéssel korábban azonban a tisztartóság része volt Magyarorbó is, amelyet az uradalom akkori birtokosa, Bekes Gáspár húséges szolgálataiért familiárisának, Kamuti Baláznak inscribált 1000 Ft-on,⁷⁷⁴ és amely a Kamuti család birtokában is maradt a század végéig.⁷⁷⁵

A 16. század második felében Enyed és tartozékai nem tartoztak folyamatosan a fejedelmi birtoktesthez, kisebb-nagyobb megszakításokkal eladományozásra került az egész tisztartóság, vagy, amint a fentiekből kitetszik, annak bizonyos részei. Elsőként 1566-ban cserélt gazdát, akkor II. János Bekes Gáspárnak inscribálta 14 000 forinton élete végéig.⁷⁷⁶ 1573-ban Bekes hűtlensége folytán rövid ideig visszakerült a kincstár birtokába, de valószínűleg már 1577-ben Báthory István ismét elzálogosította a Szász Universitasnak 12 000 forintért.⁷⁷⁷ Egy évvel később Báthory Kristóf visszaváltotta és ugyanakkora összegért feleségének Bocskai Erzsébetnek és gyermekeinek: Zsigmondnak, Krisztinának és Erzsébetnek zálogosította el.⁷⁷⁸

A mezővárost vegyesen lakták magyarok és szászok. A középkor végén jelentős kézműves-központ volt, a különböző mesterségek művelői pedig a 15. századtól kezdve az erdélyi szász városokban működő céhek tagjai közé nyertek felvételt. Számos enyedi tagja volt ily módon a szebeni vargalegények társulatának, de a brassói szűcscéh mesterlegényeinek tagjai között is akadtak enyediek.⁷⁷⁹ A 16. század elején a városban már önálló céhek is működtek. A legkorábbi adatunk a fazekascéh alakulásáról származik: 1524-ben a mezőváros vezetősége előtt a fazekasok saját céh avagy testvérület alapítását határozták el, és kérték rendtartásuk megerősítését, amelyet 1527-ben meg is kaptak földesuruktól, az erdélyi káptalantól.⁷⁸⁰ A vargacéh alakulása is 1524-re tehető,⁷⁸¹ 1560-ban pedig az erdélyi vargacéhek unióját az enyedi mesterek nevében két céhmesterük is aláírta.⁷⁸² 1565-

⁷⁷³ MNL OL F 3. B. 66.

⁷⁷⁴ 1573. május 10. KvNLt. Törzsgyűjtemény. Nr. 68.

⁷⁷⁵ ErdKápjkv VIII. 1. 682. sz.

⁷⁷⁶ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 5. Fasc. 2. Nr. 53.

⁷⁷⁷ KmFJkv 119. sz.

⁷⁷⁸ MNL OL F 3. B. 66.

⁷⁷⁹ Binder: Közös múltunk. 163.

⁷⁸⁰ ErdKirKv VII. 3. 35–36. sz.

⁷⁸¹ Szádeczky: Iparfejlődés. II. 335

⁷⁸² Binder: Közös múltunk. 163.

ben II. János megerősítette az enyedi vargamesterek azon korábbi kiváltságát, hogy idegen kereskedő nem vihetett be a mezővárosba eladni kis és nagy tételben bőrt és sarut, csakis az éves vásárok idején. Kivételt képeztek ezalól a brassói kereskedők, akik nem csupán a sokadalmak idején, hanem máskor is árulhatták portékáikat. Ezzel kapcsolatban az enyedi mesterek kiváltságlevéllel is rendelkeztek, amelyet az idők zavarossága következtében elveszítettek. A város bírójától és esküdteitől azonban igazolólevéllel rendelkeztek a fenti kiváltságról, kivéve egyetlen cikkelyről, amelynek értelmében a kiváltságot megszegő eladóktól elkobzott áru kétharmada a vargamestereket, egyharmada pedig a mezőváros bíróját és tanácsát illesse. A király azzal a feltétellel erősítette meg a céh kiváltságlevelét az említett cikkellyel együtt, hogy a karmazsinból készült sarukat nagyban és kicsiben is árusíthatja minden kereskedő az enyedi sokadalmakon.⁷⁸³ Itt jegyezzük meg, hogy a brassóiakra vonatkozó kitétel arra utal, hogy az enyedi céh a brassóinak lehetett a filiája, és a brassói céh rendtartását vette át.⁷⁸⁴ Nem kizárt, hogy a brassóiak ehhez a feltételhez kötötték az enyedi céh létrejöttét.

A szekularizáció előtti időszakban, 1555-ben jött létre a szabócéh, amikor az enyediek ugyancsak a káptalan engedélyével átvették a kolozsvári szabók 1521-ben kelt céhszabályzatát.⁷⁸⁵ Hasonlóképpen 1555-ben már léteznie kellett a szűcsök céhének is, hiszen 1555-ben az erdélyi szűcscéhek között létrejött egyezséget az enyedi mesterek is aláírták, amely szerint az egyezséget aláíró szűcscéhek mesterei csakis az adott városok sokadalmaiban szabad bőrt vásároljanak. Ezért 1558-ban, amikor az enyedi szűcsök a mezőváros Szent Gál-napi sokadalma előtt tetten értek egy Meggyesy Péter nevű szebeni polgárt, aki Enyed mellett bőrt vásárolt, a bőrt a törvény értelmében Pókay Jakab официális jelenlétében elkobozták.⁷⁸⁶

A 16. század második felében (1583) értesülünk arról, hogy a városban már korábban létrejött kocsi- és kerékgyártó céh,⁷⁸⁷ de ekkor alakult a tímárcéh (1565)⁷⁸⁸, az ötvöscéh (1588),⁷⁸⁹ a század végéről pedig a bognárcéhről is rendelkezünk adattal.⁷⁹⁰

⁷⁸³ SzNLT. Céhlevelek. Nr. 67.

⁷⁸⁴ L. erre nézve az enyedi és gyulafehérvári ötvöscéh létrejöttének körülményeit az előző fejezetben.

⁷⁸⁵ ErdKirKv VII. 3. 34, 47. sz.

⁷⁸⁶ SzNLT. Szebeni magisztrátus lt. U. IV. Nr. 884.

⁷⁸⁷ ErdKirKv VII. 3. 309. sz.

⁷⁸⁸ Binder: Közös múltunk. 163.

⁷⁸⁹ ErdKirKv VII. 3. 822. sz.

⁷⁹⁰ KvEkt Kézirattára Ms. 999. 110. sz.

A város vezetése, amint már említettük, már Mohács előtt is a bíró, 12 esküdt polgár és ismeretlen számú külső tanácstag kezében összpontosult.⁷⁹¹ Utóbbi tagjainak számáról csupán a 17. század elejéről tudjuk, hogy a gyulafehérvárihoz hasonlóan negyven volt,⁷⁹² és a szekularizáció után *senatorok*nak nevezték őket.⁷⁹³ A város 1524-ben rendelkezett nagyobb és kisebb pecséttel.⁷⁹⁴

Binder Pál állítását, miszerint a mezőváros egyházi vezetése „váltásos” lett volna,⁷⁹⁵ azaz 1595-ig évente váltotta egymást egy evangélikus szász és egy református magyar pap,⁷⁹⁶ források híján sem megerősíteni, sem elvetni nem tudjuk. Úgy tűnik azonban, hogy a város világi vezetése esetében ez az elv érvényesült. A magisztrátusról szóló szegényes forrásadottságok következtében csupán az 1564, 1565 és az 1577, 1578-as egymást követő évekből vannak adataink enyedi bíróra.⁷⁹⁷ Az előjárók nevei alapján pedig arra lehet következtetni, hogy a mezőváros elmagyarosodása miatt Kolozsvárhoz és Szászvároshoz⁷⁹⁸ hasonlóan Enyeden is „váltásos” volt a bíró választása, és a magisztrátust is egyenlő arányban választották. A település lakói a szekularizáció után ügyeikben elsőfokon bírójuk, míg elsőfokon a gyulafehérvári udvarbíró előtt pereskedtek, s ezalól nem képeztek kivételt a városban lakó nemesek sem.

Fontos körülmény, hogy Fehér vármegye *sedria*-helyének is Enyed adott otthont mind a szekularizációt megelőző, mind az azt követő időszakban.⁷⁹⁹ Ez indokolhatta azt, hogy a vármegyei nemesség igyekezett a mezőváros területén házat vásárolni, ezáltal is mentesítve önmagát a *sedrián* való részvétel kiadásainak egy részétől. A jelentős számú nemes megtelepedése a polgári és a nemesi lakosság között, Abrudbányával analóg módon, számos konfliktus forrása lett.

⁷⁹¹ ErdKirKv VII. 3. 35. sz.

⁷⁹² ErdKápJkv VIII. 2. 328. sz.

⁷⁹³ SzNLt. Szebeni magisztrátus lt. U. IV. Nr. 884.

⁷⁹⁴ ErdKirKv VII. 3. 35. sz. és MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 5. Fasc. 2. Nr. 48.

⁷⁹⁵ Binder: Közös múltunk. 164.

⁷⁹⁶ 1595-től kezdve Báthory Zsigmond megengedte a település lakóinak, hogy a magyarok és szászok külön választhassanak maguknak papot, és nekik dézsmanegyedet fizessejenek. Binder: Közös múltunk. 165.

⁷⁹⁷ L. erre nézve a függelékben levő táblázatot Enyed magisztrátusáról.

⁷⁹⁸ Úgy tűnik, hogy a 16. század hetedik évtizedében Szászváros lakosságának nagyobb része elmagyarosodott. 1572-ben ugyanis Báthory István a szászvárosi királybírónak, esküdteknek és a városi közösségnek elrendelte, hogy azontúl az esküdtek és senatorok közé ugyanannyi szászt válasszanak, mint magyart. Előadták neki, írta a fejedelem, hogy a városban a szászok és a magyarok a 12 esküdtből és 40 senatorból álló tanácsot egyenlő arányban választják településükön, azonban az ottani szászság kárára a városlakók nem tartották magukat ehhez a szabályhoz. SzNLt. Szebeni magisztrátus lt. U. IV. Nr. 1012.

⁷⁹⁹ W. Kovács: Megyeszékhelyek. 181; ErdKápJkv VIII. 2. 84, 86. sz.

1562-ben az enyedi polgárok elpanaszolták II. Jánosnak, hogy bizonyos nemesek házat akarnak vásárolni a településükön, de néhány éve megtagadják, hogy a lakosokkal egyenlő terheket vállaljanak, és az enyedi bíró joghatósága alól is kivonják magukat, nemességükre hivatkozva, az ott lakó városiak kárára. A polgárok folyamodványát az enyedi bíró, Antal deák nyújtotta be az uralkodóhoz, aki Izabella királyné idejében, 1559 előtt annak kántora volt.⁸⁰⁰ A választott király bizonyára anyja egykori hívének szolgálatait is akarván honorálni, megengedte a mezőváros lakóinak, hogy a továbbiakban ha a nemesek Enyeden házat vesznek, akkor a polgárok bizonyos feltételek mellett fogadhatják be őket településükre. Alá kell vetniük magukat az enyedi bíró joghatóságának, ügyeiket ne vihessék Fehér vármegye ítélőszékére, a terheket Enyed mezőváros lakóival közösen viseljék, és fogadják el Enyed város régi jogszokásait. Aki a közös teherviselést megtagadja, azt fosszák meg a városiakat megillető előnyöktől és haszonélvezetektől, se borukat ne mérhessék, se fát ne vág hassanak a közös erdőkből.⁸⁰¹

A fejedelmi kiváltságlevél kelte után a polgárok és a nemesség között a konfliktus ismét kiújult. A felek perre mentek egymás ellen, és két éven keresztül harcoltak a jog eszközeivel, míg végül döntés született ügyükben. A per nagy valószínűséggel 1577-ben kezdődött, amikor a Szász Universitást be akarták iktatni a nekik inscribált Enyed és tartozékai birtokába.⁸⁰² Ekkor néhányan a mezővárosban lakó nemesek közül nemesi előjogaikra és szabadságaikra hivatkozva Enyed mezővárosban, illetve annak határában levő házaik és örökségeik okán tiltást tettek. A per folyamán a feleknek be kellett mutatni okleveleiket, amelynek során az 1562-ben kibocsátott kiváltságlevél is bemutatásra került. A polgárok kérése az volt, hogy a mezővárosban házzal vagy örökséggel rendelkező nemeseket is vessék alá a saját privilégiumukban felsorolt feltételeknek. Megjegyzendő, hogy a mezővárosi polgárok adóval, tizeddel, kilenceddel, beszállásolással és Enyed kastélyához teljesítendő szolgálatokkal tartoztak a fejedelemlnek 1591-ben,⁸⁰³ korábbi adatokkal nem rendelkezünk kötelezettségeikről.

A nemesek ezzel szemben előadták, hogy a felperesek nevezett mezővárosa nem szabad város, minthogy Erdély fejedelmei Enyedet egészben vagy részben annak adományozták, akinek akarták, és hozzájuk hasonlóan a nemeseket is felruházták bizonyos szabadságokkal, továbbá felmentették némely szolgálatok alól. Báthory Kristóf ekkor úgy ítélte, hogy a fel-

⁸⁰⁰ ErdKirKv VII. 3. 1415. sz.

⁸⁰¹ ErdKirKv Dvd XV. 53–54; KmFJkv 47. sz. – utóbbi említésből ismert.

⁸⁰² MNL OL F 15. XV. 223r–224r; KmFJkv 119. sz.

⁸⁰³ ErdKirKv VII. 3. 1415. sz.

peresek bemutatott privilégiuma nem az Enyed mezővárosban lakó kiváltságoltakra és nemesekre, hanem az idegen nemesek betelepülésére vonatkozott, és emiatt a mezőváros nem kényszerítheti a privilégiumába foglalt feltételek teljesítésére az ott lakó nemeseket, hanem csak azokat az idegeneket, akik e privilégium kiadása után költöznének be. Következésképpen a mezővárosban lakó nemes alperesek a privilégiumaikban adott nemességükkel és kiváltságaikkal szabadon élhetnek.

Az ítélettel elégedetlen mezővárosi polgárság a személyes jelenlétre fellebbezett, ahol 1578-ban a korábbi ítéletet hagyták helyben. Ekkor az enyedi polgárság a fejedelemtől új ítéletet elrendelő levelet eszközölt ki, 1579 júniusában pedig Báthory Kristóf végleges döntést hozott, amelynek értelmében a nemesek a nekik adott kiváltságok értelmében a közterhek viselésére nem kötelezhetők, a mezőváros lakosaiként azonban teljesíteniük kell bizonyos feltételeket. Az Enyeden lakó nemesek és a későbbiek során nemesített személyek birtokrészük arányában kötelesek a törvényesen járó tizedet vagy más szokásos fizetséget a papnak beszállgatni, és úgyszintén birtokrészük arányában elkészíteni a „porgolát”-nak nevezett vetéskerítéseket. Enyed lakosaival való pereiket a mezőváros bírása és esküdtszéke előtt kezdjék, ahonnan a szokásos bíróságra fellebbezhetnek, ha pedig a mezővárosiak örökségek okán vagy más ügyben a nemesekkel pereskednének, azt a jog előírása szerint a vajda vagy azon vármegye előtt tehetik, melyben az örökségek vannak. Ha a felek ezek ítéletével nem elégednének meg, akkor az ügyben – a nemesek régi szokása szerint – a kúriába fellebbezhetnek felülvizsgálatra, ahonnan a per újratárgyalását elrendelő levéllel újból a vármegye elé vihetik ügyüket, ha viszont a mezővárosiaknak az ott lakó nemesek szolgáljaival és servitoraival lenne dolguk, azokkal a vármegye szokása szerint járjanak el. A nemesek Enyeden és nem azon kívül levő házaik szükségletére a közös erdőket szabadon használhatják, a tilalmasból viszont házuk építésére csak akkor vághatnak, ha erre a mezőváros bírásától engedélyt kapnak, aki köteles nekik – szükségük szerint – fát adni. A mezőváros szőlőhegyéről származó borait, akár a többi lakos, szabadon kimérhetik, de az idegen borokat – Enyed szabadságai és szokásjoga ellenére – nem hozhatják be, és nem mérhetik ki. Ha ellenben a bíró és az esküdtek a mezőváros többi lakosának, a borhiány okán, az idegen borok behozatalát engedélyeznék, akkor a nemesek is bármilyen fizetség nélkül behozhatnak és kimérhetnek bort. A bíró és az esküdtek akár a többi lakossal, a nemesekkel is tanácskozzanak, és tűz esetén az égő házak eloltásában és bármilyen más szükségükben keresztényi módon egymást segítsék. A nemesek a hetivásárokon, sokadalmakon és az őrsegeken régóta érvényben levő rendszabályokat és szokásokat ne szeg-

jék meg, hanem nemesi kiváltságaik megőrzésével mindenben szomszédként és barátként segítsenek és szolgáljanak.⁸⁰⁴

A fent leírt ítéletlevél nem csupán a mezővárosi polgárok és a nemesek viszonyára világít rá, hanem a település bizonyos jogi és gazdasági kiváltságaira is. Utóbbiak közül előkelő hely illette a korcsmárlással és a bor behozatalával kapcsolatos szabályozásokat, vagy az Enyeden tartandó sokadalmakat és hetivásárokat. A korcsmárlási jogról a fentiekén kívül csupán annyi bizonyos, hogy azokat 1577-ben szabályozta Báthory Kristóf.⁸⁰⁵

A középkor folyamán a település egyetlen sokadalmáról beszélnek a források,⁸⁰⁶ amelyet áldozócsütörtökön és az azt követő napokon tartottak, azonban nagy valószínűséggel a Szent Gál napján (október 16.) tartott sokadalom is középkori eredetű volt, 1558-ból való az első adatunk róla.⁸⁰⁷ A mezőváros harmadik sokadalmáról egy 1572-ben Heltai Gáspár műhelyében nyomtatott kalendáriumból értesülünk, ez utóbbit Szent Anna (július 26.) napján tartották.⁸⁰⁸ A gyulafehérvári uradalom területén található mezővárosok közül sokadalmi száma alapján ily módon csupán Enyed vetekedhetett Gyulafehérvár jelentőségével, ahol ugyancsak három sokadalmat tartottak.⁸⁰⁹ Itt jegyezzük meg, hogy a 17. és 18. századi sokadalmak összesítésekor Enyeden összesen négy évi vásárt említenek a források, a fentiekén kívül még szerepel a Pál fordulása (január 25.) napján tartott évi vásár is,⁸¹⁰ amelyet bizonyára a tárgyalt korszaknál később kezdtek itt tartani. A mezővárosban tartott hetivásár napját nem ismerjük, csupán annyit tudunk róla, hogy létezett.⁸¹¹

Az Enyeden tartott vásárok forgalmára és jelentőségére, de a területén álló ingatlanokra nézve is igen sokatmondó adatokkal rendelkezünk a szekularizáció előtti, illetve utáni időszakból. Mint írtuk, Végedi Imre kanonok Enyed főterén található kőből épült sarokházának elülső részén két bolt is volt, amelynek jövedelmét a kereskedők által fizetett bér képezte a város sokadalmi idején.⁸¹² A szekularizáció után a város területén álló boltok forgalmára és értékére nézve álljon itt Sugodi Tamás, Fehér vármegyei alispán és Elekesi János deák oklevele, amely szerint Fehér vármegye

⁸⁰⁴ KmFJkv. 195. A helyzetre nézve vö. Szász: Gesellschaftliche Konflikte. 25–42.

⁸⁰⁵ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 5. Fasc. 2. Nr. 47.

⁸⁰⁶ Weisz: Vásárok. 143; ZOkm. 397.

⁸⁰⁷ SzNlt. Szebeni magisztrátus lt. U. IV. Nr. 884.

⁸⁰⁸ RMNy I. 315. sz. és RMK I. 93. sz. (a továbbiakban RMK I.) 11. v., 15. v., 21. v.; Binder: Régi kalendáriumok. 111–124.

⁸⁰⁹ L. *A város gazdasági kiváltságai* c. alfejezetben.

⁸¹⁰ Binder: Régi kalendáriumok. 118–122.

⁸¹¹ ErdKirKv VII. 3. 309. sz.

⁸¹² MNL OL F 3. M. 1. Itt jegyezzük meg, hogy Végedi Imre és unokaöccsei örökösök nélkül haláloztak el, javaik a kincstárra szálltak. MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 3. Fasc. 1. Nr. 31.

ispánja, Forró János előttük 100 forinton visszaváltott Vessződi Gergelytől három boltot, amely Enyeden Bárány János háza alatt volt.⁸¹³ Bárány János egyike volt azon nemeseknek, akik nemesi előjogaik miatt a mezőváros akkori urával, a Szász Universitással pereskedtek.⁸¹⁴

Tövist

A fentiek során tárgyalt másodlagos uradalmi központokon kívül, bár nem volt officialátus székhelye, gazdaságilag mégis fontos szerep illette a székvárostól északra fekvő Tövist. A mezőváros a szekularizáció előtt a diódi vártartomány tartozéka volt, amelyet a királyné 1556 után Balassa Menyhárt kezén hagyott. A főúr elpártolása (1561) és a diódi vár lerombolása után a vártartomány birtokait II. János eladományozta,⁸¹⁵ Tövist pedig valószínűleg 1562-ben a gyulafehérvári uradalomhoz csatolta. Az 1560 körül kelt dézsmajegyzék Tövist nem is említi a Fehér vármegyében levő birtokok között,⁸¹⁶ csupán az 1587–89-es jegyzékben szerepel, ahol kiemelik, hogy a fehérvári udvarhoz tartozik.⁸¹⁷ Tizedét a 15. század elejétől Upori István püspök adománya folytán a gyulafehérvári székesegyház Szent Kereszt-oltára birtokolta,⁸¹⁸ 1562-től kezdve pedig a bizonyára a középkor végén is 60 forintot kitevő összeget a gyulafehérvári udvar szükségére szedték, jogi és gazdasági szempontból is a gyulafehérvári udvarbíró igazgatta.⁸¹⁹

A településre nagy valószínűséggel a 16. század közepén, a Temesközben levő várak (Temesvár, Lippa) eleste után nagy számú rác és román költözött. Utóbbiak a mezővárosban külön utcával is rendelkeztek.⁸²⁰ A görögkeleti felekezethez tartozó rác lakosok a 16. század második felében itt építették fel saját kőtemplomukat, melyre Pródi Rác Mihály végrendeletében 150 forintnak megfelelő ezüstműt hagyott.⁸²¹

A mezőváros a középkori források tanúsága szerint rendelkezett vásártartási joggal: 1303-ból hetivásárra, 1520-ból sokadalomra nézve is rendelkezünk adatokkal.⁸²² Sokadalmát augusztus 15-étől kezdve tartották, és ez a szekularizáció után is így maradt.⁸²³ A városi magisztrátus összetéte-

⁸¹³ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 5. Fasc. 2. Nr. 49.

⁸¹⁴ MNL OL F 15. XV. 223r–227r.; KmFJkv 119, 195. sz.

⁸¹⁵ Pl. 1562-ben Csáklya vagy Meggykerék birtokát. KvNLt. Bálintitt cs. lt. 31. és 85. sz.

⁸¹⁶ SzNLt. Evangélikus egyházi lt. Nr. 173.

⁸¹⁷ Jakó: Dézsm. 24.

⁸¹⁸ Entz: Székesegyház. 201.

⁸¹⁹ ErdKáJkv VIII. 1. 825, 828. sz.; Jakó: Dézsm. 24.

⁸²⁰ EdKirKv VII. 3. 1336. sz.

⁸²¹ ErdKáJkv VIII. 1. 649. sz.

⁸²² Weisz: Vásárok. 143; ZOkm. XII. 417.

⁸²³ Binder: Régi kalendáriumok. 111–124.

lére nézve csupán 1610-ből rendelkezünk részleges adatokkal:⁸²⁴ az ekkor bíróból és négy esküdt polgárból álló belső tanács összetételét tekintve úgy gondoljuk, hogy ez a középkorban sem lehetett másként.

A másodlagos uradalmi központokról írott fejezetünk végén összefoglalás helyett ismét vissza kell térnünk a középkor végi állapotokhoz, hogy felmérhessük e településeknek a gyulafehérvári uradalomban később elfoglalt helyét. Lakatos Bálintnak a magyarországi mezővárosokról született adattárában az általunk tárgyalt oppidumok közül saját oklevele fennmaradásának köszönhetően Gyulafehérváron kívül három kapott helyet. Pontszámok⁸²⁵ alapján rangsoruk a következő: Enyed (19 p.), Tövis (12 p.), Abrudbánya (10 p.).⁸²⁶ 1556 után e mezővárosoknak megváltozott körülmények között kellett megfelelniük az új erdélyi államban és ezen belül a székvárost kiszolgáló uradalomban betöltött szerepüknek. Abrudbánya és talán Zalatna szerepe is jelentős nemesfémtartalékainak köszönhetően megnőtt, Enyed pedig gazdasági súlyának és a székvároshoz közeli fekvésének köszönhetően is sok szempontból vetekedett Gyulafehérvár jelentőségével. Csupán Tövis esetében érzékelhető megtorpanás, de nem kizárt, hogy ez csupán a források hiányával magyarázható.

Gyulafehérvár és a körülötte fekvő mezővárosok (Sárd, Igen, Krakkó) kapcsolata

Gyulafehérvár és a közelében levő mezővárosok, úgymint Krakkó, Sárd és Igen a középkor végén is több szállal kapcsolódtak egymáshoz. A legszorosabb kapocs, amely összefűzte őket, nyilvánvalóan maga az erdélyi püspök személye volt, hiszen ő volt mindezeknek a földesura. Ez jogi szempontból azt is jelentette, hogy a négy település lakossága bírójától a püspöki udvarbíró elé fellebbezett. Ugyanakkor gazdaságilag is szoros kapcsolat volt közöttük, hiszen adójukat ugyancsak a püspök udvarbírójának rótták le, amelyhez a gyulafehérvári várnagy biztosította a karhatalmat.⁸²⁷

Gazdasági indokokkal magyarázható az is, hogy az uradalmi központ mellett fekvő három mezőváros közül csupán Krakkó rendelkezett országos vásár tartásának a jogával, amelyet Zilahhoz és Gyulafehérvárhoz hasonló módon Szent Mihály-napkor tartottak.⁸²⁸ E vásárokra csupán a kora

⁸²⁴ ErdKápJkv VIII. 1. 338. sz.

⁸²⁵ Gyulafehérvár Lakatos Bálint által számolt pontszámát (32 p.) l. a székváros középkorvégi helyzetének tárgyalásánál. Lakatos: Mezővárosi oklevelek. 329.

⁸²⁶ Lakatos: Mezővárosi oklevelek. 221, 452, 609.

⁸²⁷ Jakó: Püspöki birtokok. 149–157.

⁸²⁸ RMK I. 93. 19. v.

újkorból rendelkezünk adatokkal, ekkor Krakkóra nézve két sokadalom meglétéről is szólnak forrásaink,⁸²⁹ azonban ezek közül csupán a Szent Mihály-napiról valószínűsítjük, hogy a középkor folyamán is létezett éppen a zilahi és gyulafehérvári azonos napi sokadalmak miatt, továbbá földesuruk az erdélyi püspök azonossága okán. Nem tartjuk kizártnak, hogy Sárdnak és Igennek éppen Gyulafehérvár közelsége, és ily módon piacának veszélyeztetése miatt nem lehetett sokadalma, hiszen mindkettő a püspökváros szűk piacörzetében, azaz kevesebb mint egy mérföldre (7, illetve 10 km-re) feküdt tőle, míg Krakkó ennél nagyobb távolságra (12 km).⁸³⁰ Az intézkedést, úgy tűnik, a mindenkori fejedelmek is helyesnek tartották, így e két mezővárosnak a fejedelemségkor folyamán a későbbiekben sem engedélyezték országos vásár tartását.⁸³¹ Jóllehet Sárd esetében rendelkezünk olyan adattal, amelyben megkülönböztetik a mezőváros főterét és piacterét, ez utóbbinak mégis csupán hetivásár tartására kellett szolgálnia.⁸³²

A főként szőlőművelésből élő három mezőváros Statileo püspök halála után 1542-től kincstári tulajdonba került. Földesuruk továbbra is azonos maradt az időközben uralkodói székvárossá váló Gyulafehérváréval, az ottani udvarbíró és a várnagy rendelkezett fölöttük jogi és katonai szempontból. 1567-ben II. János Krakkót dézsmájával együtt Csáki Mihálynak és Csáki Gábornak inscribálta 10 000 Ft-on, majd 1590-ben Báthory Zsigmond a zálogot ugyanakkora összegért megújította.⁸³³ Ily módon ez a gazdag település, amelynek a század közepén kelt összeírás szerint a bordézs-mája 32 forintot tett ki, és a fejedelemség korában disznódézsmáját is borral váltotta meg,⁸³⁴ viszonylag hamar eladományozásra került, és a 16. század második felétől többé nem tartozott a fejedelmi birtokokhoz. Igen mezőváros is adomány tárgyát képezte, de csupán a század vége felé, 1590 előtt adományozta Báthory Zsigmond unokatestvérének, Báthory Boldizsárnak.⁸³⁵

⁸²⁹ Szent Mihály és Szent Borbála napján. RMK I. 93. 19 v. és 25. v.

⁸³⁰ Vö. Szűcs: Városok és kézművesség. 5–17. Kubinyi: Városhálózat. 27. Kubinyi András ugyan két magyar mérföldes körzetről beszél, amely ennél a távolságnál nagyobb, de úgy tűnik, a gyakorlatban és helyi viszonylatban ez a fentiek szerint működött, hiszen Krakkónak nemcsak hogy volt sokadalma, hanem ráadásul ugyanazon a napon (Szent Mihály napja) tartották, mint Gyulafehérvárét.

⁸³¹ Binder: Régi kalendáriumok. 111–124.

⁸³² „in theatro oppidi” és „via publica ad forum oppidi ducans”. KvNLT. Függőpecsétetes oklevelek gyűjteménye Nr. 130.

⁸³³ MNL OL P. 657. 34. Csomó. Nr. 4630. és 4636.

⁸³⁴ Jakó: Püspöki birtokok. 150; Szentgyörgyi: Jobbágyterhek 38.

⁸³⁵ ErdKápjkv VIII. 1. 779. sz.

Sárd a 16. század folyamán végig fejedelmi tulajdon maradt, csupán egyes házait, telkeit adományozta el, vagy mentesítette az adó fizetése alól a fejedelem. Lakóinak adónemeiről és szolgáltatásairól a település területén fekvő házak mentesítése során értesülünk, és megállapítható, hogy ezek az idő előrehaladtával egyre változatosabbá váltak. 1583-ban Jó István konyhamester sárdi házának kiváltságolása során a ház lakói a továbbiakban mentesültek a *census*, a vélhetőleg a mezőváros lakói által egy özszegeben fizetett *taxa*, a rendes és rendkívüli adó, továbbá a kamara haszna fizetése alól. Úgy tűnik, természetben rótták le bordézmájukat és a mezőgazdasági terményeik (gabona) után járó tizedüket, továbbá bizonyos szolgáltatásokkal is tartoztak, amelyet az oklevél nem részletez.⁸³⁶ Hat évvel később Rab Péter sárdi házat az uralkodó ugyanezen adónemek és szolgáltatások, de ráadásul még a *subsidium* alól is mentesítette, továbbá a szolgáltatásoknál kiemelte azok polgári voltát, azaz olyan természetűeknek kellett lenniük, amellyel a mezőváros minden polgára tartozott földesurának.⁸³⁷ Ez Gyulafehérvár esetében, amint már a fentiekben is láttuk a „porgolatok”-nak nevezett kerítések rendben tartását és éjjeli őrzőjáratot jelentett. 1602-ben Báthory Zsigmond fejedelem az akkor már a tizenöt éves háborútól sújtott Sárdon Varga Lukács két leégett és egy épen maradt házat a fentiekben kívül még a kilenced fizetése alól is felmentette.⁸³⁸

A 16. század második felében a székváros és Igen lakói is a fenti adónemekkel és szolgálattal tartoztak földesuruknak.⁸³⁹ Forrásainkban azonban Igen és Sárd esetében nem találkozunk beszállásolás alóli mentesítéssel, így talán kijelenthető, hogy ebben az időszakban⁸⁴⁰ a székváros lakóitól eltérő módon e települések lakói nem tartoztak ezzel a szolgáltatással a fejedelemnek.

Igen, Krakkó és Sárd mezővárosok közül a század közepén kelt összeírás szerint utóbbi hajtotta a legnagyobb hasznát földesurának,⁸⁴¹ és csupán e mezőváros esetében rendelkezünk elegendő adattal a 16. század második felében kormányzó magisztrátusáról. Egy 1592-ből származó vallatás során a tanúk között szerepel a bíró és 11 esküdt polgár,⁸⁴² eszerint a legvalószínűbb az, hogy Sárd vezetősége a székváros mintájára bíróval,

⁸³⁶ KvNLT. Függőpecsétetes oklevelek gyűjteménye. Nr. 130.

⁸³⁷ MNL OL F 3. D. 10.

⁸³⁸ MNL OL P. 657. 68. csomó. Nr. 7615.

⁸³⁹ ErdKirKv VII. 3. 218. sz.

⁸⁴⁰ A későbbiekben a beszállásolás is kötelezettségeik közé tartozott, hiszen 1611-ben a sárdi bíró, Széles Lukács házának kiváltságolásakor Báthory Gábor fejedelem ez alól is mentesítette a házat. ErdKápjkv VIII. 2. 352. sz.

⁸⁴¹ L. még erre nézve az uradalom igazgatásáról és társadalmáról írt első fejezetet.

⁸⁴² ErdKápjkv VIII. 1. 915. sz.

12 esküdttel és ismeretlen számú külső tanácstaggal vezette a mezővárost. Az is elképzelhető azonban, hogy csupán 11 esküdt volt és a bíró személyével együtt alakult ki az apostoli számot jelképező, 12-es számú belső tanács.⁸⁴³ A szórványos adatokból az is kivehető, hogy Sárdon a székváros magisztrátusához ismét csak hasonló módon a bírót nem választhatták újra a következő év elején, csupán mandátuma letelte után egy évvel.⁸⁴⁴ A mezőváros vezetőjét minden valószínűség szerint évente január 1-jén választották, erre utal ugyanis egy 1598-ban kelt iktatás szövege, amely alapján ennek az évnek a második napján, az adott évben máskor is előforduló⁸⁴⁵ Széles Lukács bíró is megjelent a szomszédok között.⁸⁴⁶ Megválasztása előtt a bíró itt is gyakran esküdt polgár volt, és mandátuma után ismét azzá vált.⁸⁴⁷ Nagyon fontos adalék a mezőváros fejlettségi fokára nézve, hogy rendelkezett tanácsházzal, ahol a városi kormányzat az üléseit tartotta, és amely a főtéren állt.⁸⁴⁸

A székváros polgári társadalmával analóg módon a sárdi városvezető rétegről is elmondható, hogy szolgálataival a nemesség tagjai közé igyekezett bekerülni, és ezt sok esetben el is érte. Az 1579-től 1598-ig terjedő időszakból öt bíró személyét ismerjük, ebből kettőről, úgymint Oláh Bálintról és Széles Lukácsról tudjuk, hogy a későbbiek folyamán szolgálataiért nemességet nyert.⁸⁴⁹ Oláh Bálint a székvárosbeli nemességgel is rokoni kapcsolatba került, hiszen fia a Gyulafehérváron lakó és vélhetőleg ugyancsak szolgálataival és mesterségbeli ügyességével nemességet szerzett Szakács János leányát vette feleségül.⁸⁵⁰

Széles Lukács bíróságáról 1584-ből való az első adatunk, a 16. század végéig⁸⁵¹ négy ízben állt a mezőváros élén.⁸⁵² Bizonyosnak tartjuk, hogy a település tehetőse rétegéhez tartozott, bár erről csupán szórványos adatokkal rendelkezünk. 1598-ban 132 forintért eladta Belényesi István kincstári számvevőnek Sárdon álló házát, továbbá a ház tartozékait, úgymint tíz hold szántót és két rétet, amelyeket előzőleg saját pénzén vásárolt.⁸⁵³ Szolgálataiért 1611-ben nemesítette meg Báthory Gábor fejedelem, amikor Sárdon levő házát minden adó, szolgálat, kilenced, tized és kepe fizetése, to-

⁸⁴³ Lakatos: Mezővárosi oklevelek. 62.

⁸⁴⁴ A bírók személyére l. a függelékben a Sárd magisztrátusára vonatkozó táblázatot.

⁸⁴⁵ MNL OL R. 287. Évrendezett iratok.

⁸⁴⁶ MNL OL F 3. H 33.

⁸⁴⁷ ErdKírkv VII. 3. 454. és 1283. sz.; ErdKápjkv VIII. 1. 789. sz.; MNL OL P 2269. 6. d. 29. sz.

⁸⁴⁸ „domus publica eiusdem oppidi” KvNlt. Függőpecsétetes okl. gyűjteménye. Nr. 130.

⁸⁴⁹ ErdKápjkv VIII. 2. 81, 352. sz.

⁸⁵⁰ Uo. 41, 81, 171. sz.

⁸⁵¹ A 17. század elején 1607-ben is bíró volt. ErdKápjkv VIII. 2. 107. sz.

⁸⁵² L. erre a Függelékben található sárdi magisztrátusról összeállított adatsort.

⁸⁵³ MNL OL P. 2269. 6. d. 39. sz.

vább a beszállásolás alól mentesítette.⁸⁵⁴ Az ily módon kiváltságolt ház birtokba iktatásáról érdekes adalékot nyújt egy 1631-ben kelt vallatás, amelynek során a tanúk elmondták, hogy „első nap eott asztalra voltak az zomzédok, negyed napján mentek el az iktatók.”⁸⁵⁵ Azaz az iktatást végző vajdai ember és a hiteleshelyi kiküldött törvény szerint három napig volt a helyszínen, és a jelen levő szomszédokat is illet megvendégelni, jelen esetben Széles Lukács városi előljáróhoz méltó módon öt asztalhoz ültette le bizonyára nem kis számú szomszédját.

Az egymással is határos Sárd és Igen lakossága jelentős utánpótlást jelentett a székváros számára, Gyulafehérvár egyik főbírója, az 1571-ben bíróságot viselt Igeni Gergely is onnan származott. Lakói nem csupán a székvárossal, hanem egymás között is szoros kapcsolatban álltak. A szekularizáció előtt a sárdi egyház Igen területén is rendelkezett szőlővel, amelyet II. János további négy sárdi szőlővel együtt, amelyek ugyancsak az egyház tulajdonában voltak, de 1556 után a királyra háramlottak, Sárd mezőváros közösségének adományozott.⁸⁵⁶ Az igeni egyház papjának, Alesi-us Jánosnak pedig Sárdon is volt háza, amelyet a későbbiekben eladott.⁸⁵⁷

Gyulafehérvár és a vonzáskörzetében levő mezővárosok és birtokok között a legszorosabb kapcsolat a fejedelmi udvarban szolgáló nemesi réteg megadományozása folytán alakult ki. A 16. század második felétől kezdve a Gyulafehérvár közelében fekvő települések mindegyike, de főként a szóban forgó mezővárosok az udvari nemesség tagjainak is otthont adtak. Ez alól nem képezett kivételt az időközben Csáki Gábornak inscribált Krakko sem, hiszen itt feküdt Báthory Boldizsár kamarásának, Krakói Veres Dávidnak és családjának háza,⁸⁵⁸ amelyet ily módon nem a fejedelem, hanem Csáki Gábor mentesített,⁸⁵⁹ bizonyára Báthory Boldizsár közbenjárására. Sárdon a század végére jelentős nemesi közösség alakult ki, amelyek alapját a Gyarmati, Sebesi, Deli, másként Kunvit családok adták, de a városvezetés tagjai közül is többen közéjük kerültek, amint a fentiekben már láthattuk. A Gyarmati család vagyonának és befolyásának megalapozója a fejedelem fő aranybeváltója, Gyarmati Gergely deák,⁸⁶⁰ míg a lippai gyökerekkel rendelkező Sebesi család első jelentős hivatali pályát magáénak tudható tagja az abrudbányai officialátus vezetője, Sebe-

⁸⁵⁴ ErdKápJkv VIII. 2. 352. sz.

⁸⁵⁵ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 1. Fasc. 4. Nr. 6.

⁸⁵⁶ ErdKirKv VII. 1. 255, 263, 265. sz.

⁸⁵⁷ ErdKápJkv VIII. 1. 843. sz.

⁸⁵⁸ MNL OL P. 657. 34. cs. 4636; ErdKápJkv VIII. 1. 769, 789. sz.

⁸⁵⁹ ErdKápJkv VIII. 1. 515. sz.

⁸⁶⁰ Mátyás-Rausch: Ércbányászat. 279–282.

si Menyhárt volt.⁸⁶¹ Egyáltalán nem ismert a szakirodalomban, hogy Sárd-ról indult Rettegi János későbbi fejedelmi udvari prédikátor pályája is, aki wittenbergi egyetemjárás után⁸⁶² a sárdi egyház papja lett 1598-ban.⁸⁶³

Az uradalom birtokai és lakói

A káptalani és püspöki birtokok összesítése során látható volt, hogy a gyulafehérvári fejedelmi uradalom a szekularizáció után elméletileg 67 egészbirtokból állt, amelyekhez a későbbiek során időlegesen járult még öt egészbirtok (a székváros közelében Benedek⁸⁶⁴ és a monorai officiolátus kissé távolabbi birtokai), azaz elvileg 72 egészbirtokkal számolhatunk. A gyulafehérvári uradalmat már a kezdet kezdetén (1542), amikor még csupán az egykori püspöki birtokok alkották, az udvar ellátására rendelték,⁸⁶⁵ és ez a későbbiek során sem változott, ezért a székváros körüli birtokok nagyarányú eladományozása nem volt lehetséges, mert ez az udvartartás ellátását veszélyeztette volna.

A kincstári javakat az erdélyi fejedelmek nem adományozhatták el végérvényesen, csupán ideiglenes zálogként (*inscriptio*) adhatták híveiknek hű szolgálataik fejében. Ez a szabály eleinte nem volt általános, bár az értékes birtokokat ekkor is csupán inscribálták a fejedelmek, de a 16–17. század fordulóján, a zavaros idők és a gyakori uralomváltások következtében a fejedelmi birtokok elidegenítése felgyorsult, majd ezeknek a birtokoknak a visszaszerzése után a 17. századtól már az *inscriptio* lett az általános.⁸⁶⁶ Az *inscriptio* többet jelentett egyszerű zálogosításnál: utóbbi esetében a zálogösszeg fedte a zálogba vetett tárgy vagy birtok értékét, előbbi esetében azonban az inscribált birtok, amit szolgálataik fejében kaptak az adományozottak, jóval többet ért a befizetett összegnél, hiszen másként nem beszélhetnénk a szolgálatok jutalmazásáról.

A birtokok elzálogosítása és eladományozása vagy épp visszakerülése a kincstárhoz az aktuális politikai helyzet függvényében változott. Azonban már a kezdet kezdetén, azaz a szekularizáció előtt is voltak olyan birtokok, amelyek inscribálásra kerültek, és valójában nem is jutottak a kincstár birtokába a szekularizáció során, mert a királyné továbbra is tulajdonosai kezén hagyta őket. Ilyenek voltak Petrozsán, Szász és Oláhzatna

⁸⁶¹ Erd KirKv VII. 3. 170–171. sz.

⁸⁶² 1594-ben iratkozott be az egyetemre. Szabó A.: *Coetus Ungaricus*. 215.

⁸⁶³ MNL OL F 3. H. 33.

⁸⁶⁴ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 3. Fasc 4. Nr. 27. és Comit. Alb. Cista 3. Fasc. 4. Nr. 33; Batthyaneum VI. d. 102. sz.

⁸⁶⁵ EOE I. 93.

⁸⁶⁶ Approb. Const. Pars. II. Tit. VIII. Art. 1–6; Gyalui urbárium 1944. XXIX.

vagy a monorai tiszttartóság birtokai. Utóbbiak eredetileg a csanádi káptalan birtokait képezték, azonban Csanád török uralom alá kerülése után I. Ferdinánd 1554-ben, majd Izabella királyné 1556-ban Cserépvovics/Cserépvovith Miklós karánsebesi bánnak inscribálta azokat négyezer arany dukátért és ötezer forintért.⁸⁶⁷

A szekularizáció után az első olyan esemény, amely Erdélyben a birtokáramlást nagyobb mértékben befolyásolta, a Bebek Ferenc, valamint Kendi Ferenc és Antal által szőtt összeesküvés és annak felszámolása volt 1558 szeptemberében. Ez azonban a szekularizált egyházi javak, így a gyulafehérvári uradalom birtokainak sorsára nem volt befolyással, minthogy azokat Izabella királyné uralkodása második szakaszában igen óvatosan adományozta.⁸⁶⁸ Ezt mutatja, hogy a királyné uralkodásának második időszakában (1556–1559) vezetett királyi könyvébe 1557 elejétől 1558 tavaszáig csupán 79 lapot megtöltő oklevelet vezettek be.⁸⁶⁹ A Kendi–Bebek-féle összeesküvés idején tehát még nem az addig eladományozott birtokok háramlottak vissza, hanem a hűtlenek jószágai és kincsei szálltak a fiskusra.⁸⁷⁰

Az Izabella királyné halálát követő években János Zsigmond adományairól, királyi könyvek híján, csak szórványos adatokkal rendelkezünk. Az bizonyos, hogy Balassa Menyhártnak I. Ferdinánd császárhoz történt 1561-es átpártolása maga után vonta a nagyúr birtokainak elkobzását, s ez 1562 folyamán a gyulafehérvárral szomszédos diódi uradalom felszámolásával járt együtt. Ezt a fejedelem részben a gyulafehérvárihoz kapcsolta, részben pedig híveinek adományozta. Minden bizonnyal ekkor került sor az uradalom területén fekvő, gazdasági szempontból fontos Tövis mezőváros fejedelmi birtokká nyilvánítására,⁸⁷¹ amely ettől kezdve a 16. század végéig a gyulafehérvári uradalom birtokállományához tartozott,⁸⁷² míg Diód várának lerombolása után donáció tárgyát képezte a vár közvetlen szomszédságában fekvő Csáklya vagy a kissé távolabbra levő Mindszent egész birtok.⁸⁷³

⁸⁶⁷ MNL OL Magyar Kancelláriai Levéltár, A 57. Libri Regii, 3. köt., 197–198., továbbá MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 4. Fasc. 1. Nr. 50; Fejér: Királyi könyv-töredékek. 126.

⁸⁶⁸ Bebek Ferenc 1557-ben az 1542-ben kincstári birtokká vált egykori püspöki várat, Gyalut kérte szolgálatai jutalmául Izabella királynétól, de az uralkodónő nem adta oda neki. Bethlen: Erdély története II. 203.

⁸⁶⁹ Jóllehet a bejegyzések később sokasodtak, összességében mégsem beszélhetünk túl sok adományról, amennyiben a királyi könyv 1558 végéig további 100 lappal bővült. Fejér: Királyi könyv-töredékek. 121–122.

⁸⁷⁰ Így említhető többek között Vécs vára, amelyet a királyné Balassa Menyhártnak adományozott az összeesküvés megghiúsítása után. Bethlen: Erdély története II. 213.

⁸⁷¹ Engel 2002; Jakó: Dézsma. 24.

⁸⁷² ErdKápv VIII. 1. 842. sz.; ErdKápv VIII. 2. 338. sz.

⁸⁷³ KvNlt. Bálintitt cs. lt. 31. és 85. sz.

A Gyulafehérvár körüli fejedelmi birtokok nagyfokú zálogosításával, illetve eladományozásával János Zsigmond uralkodásának első éveiben még nem számolhatunk, a jelenség csupán az 1560-as évek közepétől érzékelhető. Ez részben talán azzal is magyarázható, hogy a közelben fekvő diódi uradalom birtokaiból (és hozzátehetjük Balassa Menyhárt Erdélyszerte elterülő jószágaiból) ideig-óráig meg lehetett oldani az udvar kiérdemesült tagjainak jutalmazását. 1565-ben a fejedelem még csupán az enyedi officialátushoz tartozó Muzsnaházát adományozta Margai Menyhárt görgényi várnagynak,⁸⁷⁴ de egy évvel később már Enyed mezővárossal együtt a teljes tiszttartóságot Bekes Gáspárnak inscribálta 14 000 forintért.⁸⁷⁵ Ehhez járult 1571 előtt a gazdag Csombordi egészbirtok⁸⁷⁶ donációja ugyancsak kedvelt híve, Bekes számára. Bekes Gáspár a számára tett adományokból a későbbiek során maga is zálogosított, illetve adományozott híveinek. 1573-ban Pattantyús Balázs nevű hadnagyának juttatott Csombordon egy nemesi telket és udvarházat,⁸⁷⁷ és ugyancsak 1573-ban Kamuti Balázsnak kötötte le 1000 forintért az enyedi officialátushoz tartozó Magyarorbo egészbirtokot. Neki adományozott ugyanakkor egy házat is, amelyet nemesi immunitásokkal látott el. Miután Enyed és tartozékai Bekes hűtlensége okán visszaszálltak a kincstárra, Magyarorbót Báthory István továbbra is familiárisának, Kamuti Balázsnak inscribálta, amely nyilvánvalóan arra utal, hogy Kamuti még idejében átlátta a Báthoryak oldalára.⁸⁷⁸

A II. János által eladományozott, *inscriptio* címén birtokolt jószágok sorába tartozott a Gyulafehérvár-közei Krakkó mezőváros is. 1567-ben az uralkodó kancellárjának, Csáki Mihálynak és rokonának, Csáki Gábornak zálogosította el 10 000 aranyforintért a szőlőtermelésből élő, gazdag Krakkot, a közelében fekvő Királypataka egészbirtokot és egy tiborpataki rész-birtokot, amelyek egykor az erdélyi püspök birtokában voltak. Ezenfelül János Zsigmond a kancellárnak inscribált egy másik tiborpataki birtokrészt is, amely azelőtt a hűtlen Balassa Menyhárté volt, valamint a felsorolt birtokok dézsmáját. Az *inscriptio* indokaként az oklevél hangsúlyozta Csáki érdemeit, előadva, hogy fiatal korában, amikor Gyulafehérvárt Fráter György és a német császár hadai ostromolták,⁸⁷⁹ házát és javait tekintve

⁸⁷⁴ KvNLt. Kemény cs. csombordi lt. 92. sz.

⁸⁷⁵ MNL OL F 4. Cista Alb. Cista 5. Fasc. 2. Nr. 53.

⁸⁷⁶ A falu által hajtott jövedelem a 16. század közepén 64 forintba rúgott, amely meghaladta az Igen mezőváros által fizetett 59 forintos összjövedelmet. Vö. az uradalom 16. század közepe igazgatásáról írott fejezettel.

⁸⁷⁷ KvNLt. Kemény cs. csombordi lt. 105. sz.

⁸⁷⁸ KvNLt. Törzsgyűjtemény. 68., 69. és 150. sz.

⁸⁷⁹ 1551. május 23. – június 7.

pár ezer forintos veszteséget szenvedett, mivel hazáját, barátait, egyházi jövedelmeit és javait hátrahagyva kitarott János Zsigmond mellett, akit elkísért a lengyelországi számkivetésbe is.⁸⁸⁰ A zálogosítás eredményeként a mezőváros és a nevezett jószágok a 16. században végig a Csáki család birtokában maradtak, Csáki Gábor halála után, 1590-ben Báthory Zsigmond fejedelem az *inscriptiót* meghosszabbította, a zálogösszeg pedig változatlanul 10 000 forint volt.⁸⁸¹

A Gyulafehérvár közvetlen közelében fekvő Kisfalud egészbirtokot János Zsigmond ismeretlen időpontban orvosának, Giorgio Biandratának adományozta.⁸⁸² Ugyancsak ismeretlen az egymással határos Magyarcserged, Bolgárcserged és Keresztényfalva eladományozásának éve is, amelyek a nevezett fejedelem szintén Biandratának adományozott.⁸⁸³

A János Zsigmond halála következtében beálló uralomváltás nem vont maga után azonnali, nagyfokú birtokháramlást, utóbbi csak a Bekes Gáspár elleni győztes kerelőszentpáli ütközet⁸⁸⁴ után következett be. A fehérvári uradalom szempontjából ez egyet jelentett az enyedi tisztartóság fejedelmi birtokká válásával. 1573-ban Enyed és tartozékai Bekes hűtlensége folytán rövid ideig visszakerültek a kincstár birtokába, de valószínűleg 1577-ben Báthory István ismét elzálogosította őket a Szász Universitasnak 12 000 forintért, bizonyára ezzel is jutalmazni akarván a Bekes elleni konfliktus során melléte kiálló és harcoló szászokat.⁸⁸⁵ Egy évvel később Báthory Kristóf a tisztartóságot visszaváltotta, és ugyanakkora összegért feleségének, Bocskai Erzsébetnek és gyermekeinek, Zsigmondnak, Krisztinának és Erzsébetnek inscribálta, ily módon ismét fejedelmi birtok lett.⁸⁸⁶

Ugyancsak Bekes bukása után csatolták a fehérvári uradalom birtokállományához Csanád, Sorostély, Monora és Holdvilág birtokokat, és alakították ki a monorai tisztartóságot. E birtokokat Cserépvics/Cserépvith Miklós halála után János Zsigmond részben visszaváltotta, és Bekes Gáspárnak inscribálta. Bekes lázadása után visszakerültek a kincstár birtokába, majd Báthory István fivérének, Kristófnak adományozta.⁸⁸⁷

1571 után a fejedelmi székhely és az itt levő udvar állandósulása következtében a Gyulafehérvár közvetlen közelében levő birtokok értéke megnőtt, egészbirtok eladományozására főként a Báthory-korszak elején volt

⁸⁸⁰ MNL OL P. 657. 34. csomó, 4630. sz.

⁸⁸¹ Uo. 34. csomó, 4636. sz.

⁸⁸² MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 1. Fasc. 3. Nr. 30.

⁸⁸³ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 3. Fasc. 3. Nr. 14.

⁸⁸⁴ 1575. július 9.

⁸⁸⁵ KmFJkv 118. sz.

⁸⁸⁶ MNL OL F 3. B. 66.

⁸⁸⁷ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 3. Fasc. 2. Nr. 47.

példa, úgymint Ompolyica donációja Berzeviczy Mártonnak,⁸⁸⁸ a Bekestől visszavett Csombord elidegenítése *cubicularius*ának, Nagy Péternek⁸⁸⁹ vagy a Gyulafehérvárral közvetlenül határos Drombár adományozása, amelyről az alábbiakban még szó lesz. E kezdeti időszak után a század végéig inkább részbirtokokat adományoztak a fejedelmek, és csak kivételes esetekben egészbirtokot.⁸⁹⁰ Ezek sorába tartozott a benedeki egészbirtok, amelyet Báthory István 1585-ben adományozott Kendi Sándor Belső-Szolnok vármegyei ispánnak,⁸⁹¹ vagy a már említett Drombár, amely Kovacsóczy Farkas kancellár birtokába jutott 1588-ban.

Drombár sorsa jól szemlélteti a székváros körül fekvő birtokok felértékelődését. Kovacsóczy birtoklása előtt a falu Báthory István adománya következtében portai követének, Grujó Péternek⁸⁹² a kezén volt. Grujó kulcsfontosságú időpontban, mégpedig Báthory Istvánnak Bekes Gáspárral zajló konfliktusa idején volt a fejedelem diplomatája. Ismereteink szerint 1574–1575-ben állandó követként, 1572-ben és 1577-ben pedig főkövetként szolgálta urát a Portán.⁸⁹³ Drombárt a fejedelem hűséges szolgálatai jutalmául ismeretlen időpontban adományozta hívének élete végéig, azonban később „perpetuálta benne”, és szolgálatai jutalmául hívének és fiági leszármazottainak adományozta örökjogon.⁸⁹⁴ Grujó Péter halála után a fia, István örökölte, azonban kevéssel 1583 júliusa előtt ő is meghalt, így Drombár a kincstár tulajdonába háramlott. Báthory Zsigmond 1583. július 2-án kelt mandátumából kiderül, hogy a tulajdonos halála után szentegyházi Somlyai Gergely jogügyigazgató az értékes birtokot vissza akarta csatolni a kincstárhoz, miután kifizette a család nőtagjait⁸⁹⁵ megillető leánynegyedet, de az asszonyok nem voltak hajlandók átvenni az őket illető összeget, és a birtokot visszaengedni a fiskus birtokába.⁸⁹⁶

⁸⁸⁸ 1576. január 17. MNL OL F 3. D. 12.

⁸⁸⁹ 1576. február 3. HNLt. Oklevélgyűjtemény. Nr. 252.

⁸⁹⁰ Ilyen volt pl. Benedek vagy Igenpataka egészbirtokának eladományozása 1588-ban, illetve 1594-ben (de még Kovacsóczy és köre bukása előtt). MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 3. Fasc. 4. Nr. 31. illetve HNLt. Oklevélgyűjtemény. Nr. 263; MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 1. Fasc. 3. Nr. 7.

⁸⁹¹ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 3. Fasc. 4. Nr. 27. és 31.

⁸⁹² 1574–1575-ben a fejedelem állandó követe, 1572-ben és 1577-ben főkövete volt. Biró: Erdély követei. 114–115.

⁸⁹³ Biró: Erdély követei. 114–115.

⁸⁹⁴ Báthory István király levélváltása. 82, és MNL OL F 3. C. 55.

⁸⁹⁵ Grujó Péterné Klincsit Mártának és Grujó Istvánné Pap Fruzsínának, továbbá Grujó Péter leányának, Katalinnak.

⁸⁹⁶ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 2. Fasc. 2. Nr. 17.

Az ügyben 1586 októberében Gyulafehérváron tartott tanúvallatás során a tanúk elmondták, hogy a Grujó István halálát követő vasárnap Drombárt elvették özvegy Grujó Péterné Klincsit Mártától, aki atyafiát, Kusdi Miklóst küldte könyörgő levéllel Báthory Istvánhoz, hogy ne fossa meg jószágától. A birtokra ugyanis több befolyásos személy is szemet vetett: Kovacsóczy Farkas kancellár, Gyarmati Gergely főaranybevéltő, Sasa János gyalogpuskás főkapitány és Limbai Nagy Demeter gyalogpuskás tizedes (a Grujó család támogatója).⁸⁹⁷ Kusdi eljutott Lengyelországba, ahol előadta az özvegyek panaszát, és a király, úgy tűnik, szigorú megrovásban részesítette a hármas tanács tagjait, köztük magát az ügyben érdekelt Kovacsóczy kancellárt is, másképp nem biztosították volna 1583 augusztusában kelt levelükben a királyt arról, hogy „semmi bántása az után az asszonyoknak tőlünk nem volt. (...) Ezek pedig úgy mind itt létébe, és szeme láttára lettenek Kusdinak, ki az után ment be osztán ugyan hírünk nélkül felségedhez, és felségedet ilyen hamis dologgal meg nem találhatta volna, kin az felséged kegyelmes ítéleti legyen, mint kellessék felségednek eféle embereknek szavokat meg hallgatni”.⁸⁹⁸

Drombárt végül – amint az némiképp várható volt – a legbefolyásosabb személynek, Kovacsóczy kancellárnak sikerült megszereznie,⁸⁹⁹ azonban csak az özvegy halála után. Báthory István ugyanis egyfelől emlékezett Grujó Péter szolgálataira, másfelől az uralkodók egyik alapfeladatának megfelelően (ti. az özvegyek és árvák oltalmazása) tekintettel volt az özvegy előrehaladott korára és kiszolgáltatottságára. Ezért az özvegy és leánya Drombár birtokon maradhattak, a leány, amíg férjhez nem ment, az özvegy pedig haláláig. Klincsit Márta 1587 végén vagy 1588 elején távozható az élők sorából, a kancellár ugyanis 1588. január 14-én kötött egyezséget az özvegy leányával, Grujó Katalinnal, akinek a leánynegyedéért és anyja hitbéréért, továbbá az apja, Grujó Péter által épített udvarházért cserébe Kovacsóczy 300 forintot fizetett, és a kancellár még azt is megengedte Katalinnak, hogy betakarítsa a termést a falu határában.⁹⁰⁰

A birtokok elidegenítését jellemző óvatosság a Kovacsóczy-párt bukása (1594) után némileg megváltozott. A kivégeztetett, illetőleg kegyvesztett és így vagyonuktól megfosztott főurak birtokai visszaszálltak a kincstárra, és a fejedelem többnyire eladományozta őket. Az uradalom területén fekvő fejedelmi birtokok közül így került 1596-ban a jezsuiták birtokába az egykor a Kovacsóczy kancellár tulajdonában levő Ompolyica, vagy a Ken-

⁸⁹⁷ ErdKápJkv VIII. 1. 472. sz.

⁸⁹⁸ Báthory István király levélváltása. 82.

⁸⁹⁹ ErdKirKv VII. 3. 994; ErdKápJkv VIII. 1. 636, 637. sz.

⁹⁰⁰ MNL OL F 3. C. 55.

di Sándor jószágát képező Benedek.⁹⁰¹ Drombár azonban a Kovacsóczy család birtokában maradt, 1596-ban Báthory Zsigmond a falut Kovacsóczy Jánosnak és unokaöccseinek, azaz a hűtlen kancellár fiainak, Kristófnak, Zsigmondnak és Istvánnak adta.⁹⁰²

Az uradalom birtokainak elidegenítése fokozódott, miután a fejedelemség belépett a tizenöt éves háborúba. Ekkor, az éppen regnáló fejedelem személyétől vagy a háború fordulataitól függően, nagyarányú birtokmobilitás indult meg, sokszor azonban az adomány tárgyát képező birtokok nem maradtak birtoklóik kezén hosszabb ideig, vagy pedig egyáltalán nem is sikerült birtokba venni őket. Példaként említhető a Gyulafehérvárral határos Sospatak esete. Mihály vajda halála után, 1600 őszén Báthory Zsigmond a birtokot 6000 forintért inscribálta Éradonyi Péter tordai sókamarásnak. Báthory Zsigmond távozása után (1602) azonban Basta generális a családtól visszavette, és kárpótlásként három egészbirtokot (Vajasd, Táté, Akmár) adott érte. A birtokokba Éradonyit és feleségét 1604-ben be is iktatták, de 1607-ben a Kolozsváron tartott országgyűlés Basta adományait érvénytelenítette, és 1609-ben a család már csupán Vajasd birtokolta. Sospatak időközben visszakerült a fejedelmi kincstár birtokába, bizonyos részeit 1612 előtt Báthory Gábor fejedelem már el is adományozta. Sospatak birtoklásáért per indult 1612-ben, amelybe Éradonyi családja is bekapcsolódott. A több mint egy évtizedig tartó per csak 1625-ben ért véget, és ekkor a sósopataki *portio* már nem is volt az Éradonyi család birtokában.⁹⁰³

A 16. század második felében, ahogy fentebb részleteztem, a Gyulafehérvár környéki birtokok felértékelődtek. Valós értékükről azonban ritkán, csak adásvételük alkalmával értesülünk. A fentiekben már említett Sospatakon kívül, amely mint láttuk három faluval ért fel, további három egészbirtokról tudunk, amelyek együttesen 6000 forintot értek. A már említett Magyarcserged, Bolgárcserged és Keresztényfalva, amelyeket János Zsigmond fejedelem 1571 előtt orvosának Giorgio Biandratának adományozott, és 1573-ban újra gazdát cserélt. Ebben az időpontban az akkoriiban még mindig udvari orvosként tevékenykedő Biandrata eladta azokat a fejedelem fivérének, Báthory Kristófnak 6000 magyar forintért.⁹⁰⁴ Ugyancsak Giorgio Biandrata volt ekkor a székvárossal határos Kisfalud egész-birtok gazdája, amelyet a fejedelmi orvos 3000 forintért adott el Berzeviczy

⁹⁰¹ Batthyaneum VI. d. 102. sz.

⁹⁰² MNL OL F 3. C. 74.

⁹⁰³ Gálfi: Levélkeresők. 90–91, 94, 96, 98–99.

⁹⁰⁴ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 3. Fasc. 3. Nr. 14.

Mártonnak 1575-ben.⁹⁰⁵ Négy évvel később Berzeviczy a birtokot eladta Kovacsóczy Farkasnak Limba, másként Lomb és Ompolyica egészbirtokokkal együtt,⁹⁰⁶ amelyek azelőtt egykori káptalani birtokokként szintén a kincstár birtokában voltak, de bizonyára adomány útján jutottak Berzeviczyhez. A három birtok 5000 forintért kelt el, amelyből, mint láttuk, Kisfalud 3000-et ért.

A birtokok eladományozása lakóik sorsát tekintve is változásokkal járt. A kincstári jobbágyból magánföldesúri jobbágyokká válás volt ezek közül a legfontosabb, és Szentgyörgyi Mária kutatásai alapján tudjuk, hogy a fiscus jobbágysai szolgáltatásai és adói alapján kedvezőbb helyzetben voltak, mint a magánföldesúri jobbágyok.⁹⁰⁷ Sárd mezőváros kapcsán már beszéltünk lakóinak tehetős voltáról,⁹⁰⁸ s hasonlóképpen itt kell megemlítenünk néhai Szűcs András felesége, Anna, borosbocsárdi lakos 1552-ben kelt végrendeletét,⁹⁰⁹ amely ennek a Boroskrakkóval határos gazdag falunak a gazdasági viszonyaiba és anyagi kultúrájába enged alapszintű betekintést. Anna asszony bocsárdi házát és szőlőjének minden jövedelmét elhalt fia feleségére, Mártára és annak leányaira hagyta. Ugyancsak nekik rendelt 200 forint készpénzt, ékszereket, ruházati cikkeket és egy serleget. 25 forint értékben bort szánt a szegényeknek, egy hordó bort a borosbocsárdi egyháznak, és értéktárgyakat (pártaöv, ezüstserleg, kösöntyű) különböző személyeknek.⁹¹⁰

A fejedelmi birtokok, részbirtokok donációja lakóik tulajdonosváltása mellett gyakran az adott birtok határainak erőszakos megváltoztatásával, hatalmaskodással és jogsértéssel járt. 1565-ben II. János Csanád birtokát Bekes Gáspárnak zálogosította el.⁹¹¹ Bizonyára az új helyzetet kihasználva 1568 júniusáig előtt a szomszédos Kiskereki lakói uraik, úgymint Baládfi Miklós és Baládfi Farkas felesége: Bánffy Borbála, Kun János, Nagy Menyhárt, Hoszútélki Miklós, Becskei György, Gáldtői Márton és Balázs, továbbá Sárpataki Gáspár parancsára bizonyos Mohora és Rozka nevű román jobbágyok vezetésével rárontottak Bekes csanádi birtokára, és éjnek idején

⁹⁰⁵ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 1. Fasc. 3. Nr. 29. és 30.

⁹⁰⁶ 1579. június 7. MNL OL F 3. C. 36., és F 4. Comit. Alb. Cista 1. Fasc. 5. Nr. 1.

⁹⁰⁷ Szentgyörgyi: Jobbágyterhek. 45., 78–90.

⁹⁰⁸ Vö. Az uradalom igazgatása és társadalma c. alfejezetben Szakács András testamentuma. MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 2. Fasc. 5. Nr. 21.

⁹⁰⁹ Bár a végrendelet az egyházi javak szekularizációja előtt kelt, és Borosbocsárd csak 1556 után került fejedelmi tulajdonba, mégis jól tükrözi a falu lakóinak egyénekre szabott helyzetét.

⁹¹⁰ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 3. Fasc. 5. Nr. 47.

⁹¹¹ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 4. Fasc. 1. Nr. 13.

határában ekével elszántották annak egy részét, és hatalmaskodva Kiske-reki birtokhoz csatolták.⁹¹²

Amint azt Enyed bemutatása során láthattuk, a mezővárost és tartozékait II. János 1566-ban ugyancsak Bekes Gáspárnak adományozta.⁹¹³ A tartozékokból a későbbiek során Bekes is adományozott híveinek, így 1573-ban Kamuti Balázsnak lekötötte 1000 forinton Magyarorbó egészbirtokát, és neki adományozott ugyanott egy házat is, amelyet nemesi immunitásokkal látott el.⁹¹⁴ Mint a fentiekben már írtuk, Magyarorbót Báthory István továbbra is akkori familiárisának, Kamuti Balázsnak inscribálta.⁹¹⁵ Minthogy Magyarorbó magánföldesúri kézben maradt, az Enyed körüli birtokok pedig fejedelmi birtokká lettek, a magyarorbói, továbbá a szomszédos diómáli és kisorbói jobbágyság között perpatvar tört ki egy darab föld miatt a helységek határában, amelyet a lakosok azelőtt egyenlő módon használtak. 1586-ban Kamuti halála után özvegyének, Szentgyörgyi Erzsébetnek az volt a kívánsága, hogy a fejedelem a jobbágyságokat ugyanabban a helyzetben tartaná meg „az mint az szegény ura és Bekes Gáspár idejében is éltek”. A két fél közötti viszálynak véget akarván vetni, a fejedelem megígérte, hogy az eljövendő „Isten vasárnapra” kiküldi az itt való „káptalanunkat töb értelmes emberinkel egyetembe” hogy tanúvallatás alapján derítsék ki a szóban forgó földnek az állapotját.⁹¹⁶ Itt jegyezzük meg, hogy 1589-ben a birtokot Báthory Zsigmond Kovacsóczy Jánosnak adományozta, kivéve azt a nemesi udvarházat, amely akkor is a Kamuti Balázs özvegyének: Szentgyörgyi Erzsébetnek a kezén volt.⁹¹⁷

A fentiek során említettük, hogy a Kovacsóczy családnak Gyulafehérvár közvetlen közelében sikerült több egészbirtokra is szert tenni. 1579 júniusában, amikor Kovacsóczy Farkas kancellárt és fivérét, Jánost beiktatták az általuk vásárolt Kisfalud, Ompolyica és Limba birtokába, Nagylaki Imre és Kiskarádi József deák borbándi nemesek, továbbá bírójuk és esküdt polgárjuk a borbándi lakosok nevében tiltakoztak bizonyos rétek és kaszálók iktatása ellen, amelyeket Kisfalud határához birtokoltak, annak ellenére, hogy Borbánd határához tartoztak.⁹¹⁸ Az ügyben per indult, ezért Báthory Kristóf 1580-ban elrendelte a gyulafehérvári levélkeresőknek, hogy keressenek ki Kisfalud, Borbánd és Sárd mezőváros határaitra vonat-

⁹¹² KvNLT. Törzsgyűjtemény. Nr. 54.

⁹¹³ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 5. Fasc. 2. Nr. 53.

⁹¹⁴ KvNLT. Törzsgyűjtemény 68, 69. sz.

⁹¹⁵ Uo. 150. sz.

⁹¹⁶ Uo. 137. sz.

⁹¹⁷ Uo. 150. sz.

⁹¹⁸ MNL OL F 3. C. 36.

kozó okleveleket, amelyeket a requisitorok felkutattak és átírtak.⁹¹⁹ Az ügy mégsem rendeződhetett megnyugtató módon, mert 1587-ben tanúvallatást tartottak Kisfalud és Sárd határaitra vonatkozóan, amelyről a tanúk pontosították a két településhez tartozó részeket, és többségük állította, hogy a lakók állatai a határ mindkét felén szabadon legelhetnek.⁹²⁰ A Borbánd és Sárd közötti határvita azonban még 1588-ban is tartott, amikor a borbándiak azért mentek panaszra és tiltakoztak a hiteleshelyi requisitorok előtt, mert a sárdiak meg sem várva a két település között zajló per ki-
menetelét, egy nagy részt jogtalanul elcsatoltak Borbánd határából, és új határjelekkel is megjelölték.⁹²¹

Miután 1567-ben Krakkót az uralkodó kancellárjának és annak rokonának, Csáki Mihálynak inscribálta,⁹²² a mezőváros és a szomszédos Borosbocsárd lakói között is viszálykodás támadt a birtokok határainak tekintetében, továbbá egymás állatainak erőszakos elhajtása miatt. 1572-ben Báthory István elrendelte a gyulafehérvári levélkeresőknek, hogy keressenek ki sekrestyéjükből olyan oklevelet, amely nemcsak Krakkóra, hanem szomszédaira, Vajasdra és Borosbocsárdra is vonatkozik.⁹²³ Bizonyára az elhúzódó viszály folyományaként, 1590-ben tanúvallatást tartottak Borosbocsárdon a birtok határaitól. A tanúk elmondása alapján nem csupán a falu határaitra és a legelők hollétére derült fény, hanem a két település (Bocsárd és Krakkó) büntetés-végrehajtó eszközének, az akasztófának a helyére is, amely közös volt, és a két birtokot elválasztó határban állott.⁹²⁴ Végül még abban az évben egyfelől Borosbocsárd, másfelől Krakkó, Királypataka és Tiborpataka lakói kiegyeztek egymással oly módon, hogy ezentúl mindkét fél legeltetheti nyájait és csordáit a másik település határában fekvő szabad legelőkön. A tiltott helyekről elhajtott állatok váltságdíját az ország szokása szerint becsülik fel, de kikötötték, hogy a becslést ne az udvar tagjai vagy a gyalogpuskások végezzék, hanem a szóban forgó birtokok polgári és paraszti lakosai.⁹²⁵ A leírt példák alapján úgy véljük, általános jelenség volt az egymással határos birtokok legelőin a lakosok állatainak szabad legeltetése, a birtokos személyének változása csak ideig-óráig boríthatta fel az egyensúlyt. A székváros körüli falvak és mezőváro-

⁹¹⁹ ErdKápjkv VIII. 1. 258–259. sz. A tulajdonosváltásnak és ennek az átírásnak köszönhetően maradtak fent az erdélyi káptalan összes birtokára vonatkozó középkori határájáró oklevelek. ErdKápjkv VIII. 1. 12, 38. sz. Erdélyi okmánytár I. 589. sz.

⁹²⁰ ErdKápjkv VIII. 1. 484. sz.

⁹²¹ ErdKápjkv VIII. 1. 553. sz.

⁹²² MNL OL P. 657. 34. csomó, 4630. sz.

⁹²³ ErdKápjkv VIII. 1. 215. sz.

⁹²⁴ Uo. 774. sz.

⁹²⁵ „*plebeos et rusticos homines*”. ErdKápjkv VIII. 1. 783. sz.

sok állatállománya pedig nem csupán a birtokok lakói, hanem az udvar ellátása szempontjából is fontos volt, és helyenként a dézsmának is részét képezte.

A fenti vizzálykodás és a nyomában keletkező per során derült fény Borosbocsárd szekularizációjának érdekes momentumára: 1560-ban a káptalan volt tagjai a birtokot visszakérték, és az oklevél szövege alapján meg is kapták II. Jánostól.⁹²⁶ Borosbocsárd azonban a forrásokban a későbbiekben is fejedelmi birtokként szerepel,⁹²⁷ mégis egy 1590-ből származó adat alapján kijelenthető, hogy a birtok dézsmája a hiteleshelyi levélkeresőket illette a század végén, talán a fenti adomány „maradékaként” vagy talán a hivatalnokok fizetségeként. Ebben az időpontban Kerekes Máté gyaloghadnagy a nagyobbik kancellária két íródeákja előtt megígérte, hogy a borosbocsárdi határban levő „mindenféle gabonájától, veteményétől, azonképpen borától is, méhétől, bárányától és mindenféle majorságától” származó dézsmáját a gyulafehérvári requisitoroknak valóban átadja, tudtuk nélkül a termést dézsmálatlanul nem takarítja be. Kérte ugyanakkor, hogy a majorságában levő búzadézsmát abban az évben még engedjék át neki a requisitorok, amelyet [Balásfi] János deák és [Zákány] Gábor deák⁹²⁸ meg is engedett.⁹²⁹ Itt jegyezzük meg, hogy a birtok dézsmájának negyed-részét a fejedelem egy évvel később Óvári István deák portai követnek⁹³⁰ adományozta élete végéig.⁹³¹

A dézsma összetétele a többi fejedelmi birtokon is a fentihez hasonló lehetett, csupán helyi jellegzetességek alapján változott, és a tizedet fizető lakosnak sorshúzás útján részesülnie kellett a település határában levő nyílföldekből. 1593-ban Nagy Lőrinc borbándi lakos előadta a fejedelemnek, hogy jóllehet itteni háza miatt adót és tizedet (*tributum et decimas*) fizet, a borbándiak mégis megtagadják tőle, hogy szántóföldjeikből, kaszálóikból és erdeikből sorshúzással neki is adjanak. A fejedelem a kérést jogosnak tekintette, ezért elrendelte a borbándiaknak és udvarbírójának,

⁹²⁶ „Exponitur maiestati nostri in personis fidelium nostrorum venerabilium reliquarum capituli huius Albensis, quibus videlicet nos possessionem Boros Bochiard vocatam in comitatu Albensi existentem habitam restituimus, qualiter paria litterarum metalium factum praedictae possessionis ipsorum tangentem et concernentem more solito in sacristia sive conservatorio praedictae huius ecclesiae nostri Albensi reposita essent et locata, quibus idem exponentes ad praesentem pro iuris eorumdem tuitione et defensione plurimum indigeret essentque necessarii.” DL 73650., Gálfi: Levélkeresők. 13.

⁹²⁷ ErdKápjkv VIII. 1. 774, 783. sz.

⁹²⁸ A requisitorok személyére l. Gálfi: Levélkeresők. 67–74.

⁹²⁹ Batthyaneum. VI. d. 92. sz.

⁹³⁰ Biró: Erdély követei. 116–117.

⁹³¹ ErdKirKv VII. 3. 1412. sz.

hogy ezentúl évente sorshúzással osszanak a kérelmezőnek is a mondott mezőgazdasági területekből.⁹³²

A fejedelmi birtokok lakossága a mezővárosokhoz hasonló módon adóval, szolgáltatásokkal, tizeddel és kilenceddel tartozott földesurának. A román falvak lakói nem fizettek tizedet, helyette speciális szolgáltatásaik voltak, mint a juhötvened⁹³³ vagy a vágómarha adása.⁹³⁴ A fejedelem ezek alól mentesíthette a vétel, adomány vagy örökség útján birtokolt házakat udvara nemesi tagjai számára, amelyre utóbbiak a székváros köztudott drágasága⁹³⁵ miatt mindig is törekedtek. Az udvar kiérdemesült tagjainak megadományozásáról az uradalom birtokaiból, illetve csupán egy részük-ből igen sok oklevelünk tanúskodik, mindezek illusztrálására elegendő egyetlen példát hozni. 1578-ban Szentkirályi Lukács borbándi jobbágy házát és annak tartozékait, úgymint kertjét, szőlőjét, szántóföldjeit és kaszáloít eladta Nagy Miklós fejedelmi helyettes lovászmesternek.⁹³⁶ Ugyanabban az évben Báthory Kristóf az adásvételt rögzítő oklevél jóváhagyása során a házat minden adó és szolgálat alól örökre mentesítette,⁹³⁷ és valamivel később, ugyancsak 1578-ban Borbánd birtok szőlőhegyén fekvő összes művelt szőlőjét és a házhoz tartozó vetéseit a tized fizetése alól is mentesítette.⁹³⁸ A mentesített ház birtokába Nagy Miklóst végül 1584-ben iktatták be ellentmondás nélkül.⁹³⁹

A székváros és uradalma összefonódásának számos jelét mutattuk be a fentiek során. A legszorosabb azonban, amelyről még említést kell tennünk, a következő: az udvari nemességnek nem pusztán háza, gyümölcsöse, szőlője vagy kaszálója volt e települések területén, hanem főként a század vége felé és a következő század elején arra is találunk példát, hogy gyulafehérvári ház tartozékaként adtak el a közelben levő más településen kertet, rétet vagy kaszálót. A mintát a város középkori gyökerekkel rendelkező házbirtoklása is szolgáltathatta, hiszen az oltáros házak tartozéka sok

⁹³² MNL OL Comit. Alb. Cista 3. Fasc 4. Nr. 7.

⁹³³ 1577 előtt Báthory István Alkenyér, Felkenyér, Balamér és Kudzsir dézsmáját a gyulafehérvári ispótály szegényeinek ellátására rendelte. Balamér és Kudzsir lakói azonban kijelentették, hogy ők régi szokásaik szerint dézsmát nem, csupán juhötvenedet fizettek. Az ügyben Apafi István udvarmester és Sulyok Imre kancellár mondott ítéletet, mely szerint a két falunak valóban nem kellett dézsmát szolgáltatnia, és ebben a szokásában megtartják őket, azonban Erdély más román falvainak szokása szerint ötvenedet kell fizetniük juhaik, bárányaik, kecskéik és gidáik után a gyulafehérvári ispótálynak. Stadt Broos. 452–454.

⁹³⁴ Mátyás-Rausch: Ércbányászat. 213.

⁹³⁵ „mert Fejérvárat mind élésből s mind egyébblől szűk helnek ismerjük”. EOE. II. 554.

⁹³⁶ ErdKirKv VII. 3. 102. sz.

⁹³⁷ Uo. 106. sz.

⁹³⁸ Uo. 112. sz.

⁹³⁹ Uo. 454. sz.

esetben a városon kívül feküdt. 1549-ben a székesegyházban levő Péter és Pál apostolok oltára javaihoz tartozott egy lombfalvai részbirtok, a Marosson átvezető rév, továbbá egy gyulafehérvári ház a hozzá tartozó szőlővel és szántóföldekkel.⁹⁴⁰ A Szent Magdolna-oltár pedig a szekularizáció előtt gyulafehérvári házán és két megművelt szőlőjén kívül rendelkezett Felenyed szélén a hasonló nevű patakra épített kétkerekű malom, és Lámkeréken a Sebes folyóra épített malom egyharmadának bevételeivel,⁹⁴¹ amelyet egykori oltárosa 1556 után is a magáénak tudhatott, II. János adománya értelmében.⁹⁴²

Az ilyen típusú birtokláshoz azonban valószínűbb, hogy a gyulafehérvári ingatlanok és a környező településeken levő fekvőségek egyidejű eladományozása vezetett, az egyházi javak szekularizációja után. 1581-ben Báthory Kristóf hűséges szolgálataiért Boronkai László kamarásnak adományozott Gyulafehérváron egy kőházat a várnegyedben, egy allodiális házat a külső városrészben, egy szőlőt a város szőlőhegyén és két rétet a várossal szomszédos Borbánd határában.⁹⁴³ 1593-ban Báthory Zsigmond ugyanazon a napon kelt (február 10.) két oklevele értelmében Perusit Máté udvari familiárisának adományozott egy házat Gyulafehérváron a Boldogasszony utcában, és két egymással szomszédos szénarétet Borbánd határában.⁹⁴⁴ 1608-ban a fent leírt birtoklásforma már kialakult: ekkor gyulafehérvári Don István és testvérei eladták az apjuktól örökölt székvárosi házukat a Vinci utcában, amelynek tartozéka volt egy szőlő a város Felső Ökrös nevű szőlőhegyén, egy Csügeden fekvő kaszáló, és két hold poklosi szántó.⁹⁴⁵

Alfejezetünk végén szólnunk kell a birtokok lakóinak nemzetiségi összetételéről is, amennyire a források megengedik. Minthogy ebből a korszakból nem állnak rendelkezésünkre uradalmi összeírások és kimutatások, az okleveles anyagra vagyunk utalva. Ezek közül a birtokba iktató és határjáró oklevelek, esetenként pedig a tanúvallatások jelentenek segítséget. A forrásokban előforduló személyek nevei, továbbá a falvak vezetőinek megnevezése (bíró, kenéz) alapján következtethetünk az egyes települések lakóinak nemzetiségére. Az egykori püspöki birtokoknak a leírása során a 16. század közepéről származó összeírás alapján már taglaltuk a birtokrész lakóinak hovatartozását, ezért az ott leírtakat nem fogjuk megismételni.

⁹⁴⁰ Batthyaneum. V. d. 84. sz.

⁹⁴¹ Gálfi: Oltárosok. 219.

⁹⁴² ErdKirKv VII. 1. 57. sz.

⁹⁴³ 1581. március 10. ErdKirKv VII. 2. 70. sz.

⁹⁴⁴ KvNlt. Kemény cs. csombordi lt. II/54. és 55. sz.

⁹⁴⁵ ErdKápJkv VIII. 2. 195. sz.

A székváros közvetlen közelében fekvő hajdani káptalani birtokok⁹⁴⁶ közül neve alapján is román lakossággal rendelkezett Metesd, Gaurány, Ompolyica és Pojana. Ezen kívül kenéz vezetése alatt állt, tehát vélhetőleg többségében román volt Tótfalud,⁹⁴⁷ Sospatak,⁹⁴⁸ és Lomb/Lombfalva.⁹⁴⁹ Magyar lakossággal rendelkezett Váradja,⁹⁵⁰ Kisfalud,⁹⁵¹ Borbánd,⁹⁵² Szentimre,⁹⁵³ Vajasd,⁹⁵⁴ Borosbocsárd.⁹⁵⁵

A bányavárosok tartozékaiban román vajdai jobbágyságok laktak,⁹⁵⁶ míg maguk a városok vegyes, azaz magyar, román és szász lakossággal rendelkeztek.⁹⁵⁷ Az enyedi officialátus területén, Oláhorbó/Nagyorbó, Kisorbó,⁹⁵⁸ Muzsnaháza⁹⁵⁹ és Diómál⁹⁶⁰ román, míg Magyarorbó magyar volt,⁹⁶¹ nem rendelkezünk adatokkal viszont Felenyed, Nyírmező, Vláháza és Miriszló lakóiról, így nem állapíthatjuk meg, hogy milyen nyelvűek voltak, bár neve alapján utóbbi kettő román ajkú lakosokkal rendelkezhetett. A Fehér vármegye területén elszórtan fekvő falvak közül román volt Dálya⁹⁶² és Keresztényfalva, másként Preszáka,⁹⁶³ a monorai tiszttartóságból szász lakosai voltak Sorostély⁹⁶⁴ birtoknak, és magyar volt Csanád,⁹⁶⁵ továbbá a kissé távolabb fekvő birtokok közül, a neve alapján, Magyarcserged.

⁹⁴⁶ A felsorolásból kimaradt falvak esetében a források nem igazítanak el lakóik anyanyelve tekintetében.

⁹⁴⁷ ErdKápJkv VIII. 1. 397, 554, 888. sz.

⁹⁴⁸ MNL OL F 3. C. 36; ErdKápJkv VIII. 1. 655. sz.

⁹⁴⁹ ErdKápJkv VIII. 1. 655. sz.

⁹⁵⁰ ErdKápJkv VIII. 1. 869. sz.

⁹⁵¹ MNL OL F 3. D. 10; ErdKápJkv VIII. 1. 484. sz.

⁹⁵² KvNLt. Kemény cs. csombordi lt. 163. sz.; MNL OL F 3. C. 36, és D. 10; ErdKápJkv VIII. 1. 326, 367, 484, 774. sz.

⁹⁵³ ErdKápJkv VIII. 1. 655. sz.

⁹⁵⁴ KvNLt. Kemény cs. csombordi lt. 163. sz.; ErdKápJkv VIII. 1. 326, 367. sz.

⁹⁵⁵ ErdKápJkv VIII. 1. 326, 484, 779. sz.

⁹⁵⁶ Uo. 397, 778. sz.

⁹⁵⁷ KvNLt. Mike Sándor-gyűjtemény. Seria 1. 59 sz.; ErdKirKv VII. 3. 384, 422, 599, 778, 806, 908. sz.

⁹⁵⁸ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 3. Fasc. 4. Nr. 13.

⁹⁵⁹ ErdKápJkv VIII. 1. 682. sz.

⁹⁶⁰ KvNLt. Törzsgyűjtemény. Nr. 150; ErdKirKv VII. 3. 827. sz.; MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 3. Fasc. 4. Nr. 13.

⁹⁶¹ ErdKápJkv VIII. 1. 682. sz.

⁹⁶² MNL OL F 3. C. 36; ErdKápJkv VIII. 1. 784. sz.

⁹⁶³ Ennek a településnek kenéz által vezetett román lakói voltak már a 16. század elején (1520) is, s ez így is maradt végig a század folyamán, 1584-ben is kenéz vezette a fejedelmi birtokban levő falut. MNL OL DF 275301; ErdKápJkv VIII. 1. 365. sz.

⁹⁶⁴ ErdKápJkv VIII. 1. 682. sz.

⁹⁶⁵ Uo. 365, 682. sz.

ÖSSZEGLÉS

A dolgozat célja a fejedelmi székváros és a körülötte elterülő összefüggő, elvileg mintegy 67 birtokot magában foglaló uradalom történetének és társadalmának kutatása és bemutatása volt 1541-től kezdődően a 16. század végéig. A munkafolyamat eredményeképpen kibontakozó kép alapján indokoltnak láttuk Gyulafehérvárnak egyrészt székvárosként, másrészt uradalmi központként betöltött szerepköreit elkülönítve tárgyalni, ezért két fő fejezetben tárgyaltuk az idekíváncozó részeket.

A kezdő korszakhatárt nem csupán Buda eleste és az erdélyi állam alakulása indokolta, hanem az is, hogy ebben az időpontban az erdélyi püspökök székhelye és a körülötte fekvő püspöki és káptalani uradalom fejlődése a középkor végi állapotokat tükrözte. Ez volt az a kiindulópont, amelynek bemutatása nélkül a későbbi fejlődést nem lehet megérteni, hiszen a később keletkezett források mindegyre visszautalnak a korábbi állapotokra. Gyulafehérvár fejlettségi szintjéről beszédes körülmény, hogy míg a püspökváros a szóban forgó korszakban mezővárosi szinten állt, addig a káptalani városrész lakói még ezt a fejlődési fokot sem érték el, eredeti különállásuk pedig a későbbiek folyamán, a fejedelemség korában is mindegyre visszaköszön.

A püspöki székhely társadalma a földrajzilag is elkülöníthető városrészekben lakó egyházi és az azt kiszolgáló világi rétegek heterogén csoportjaiból épült fel, amelyek többé-kevésbé szoros szálakkal kötődtek egymáshoz, alávetve földesuruknak, a mindenkori erdélyi püspöknek. Ez az erdélyi káptalan tagjaira nézve is igaz, amely bár maga is földesura volt a püspöki székhely körül elterülő birtokok nagy részének és Gyulafehérvár egy részének, sorsának alakulásában mégis többnyire a püspök akarata érvényesült. A püspöki hatalom kényszerítő ereje leginkább a püspöki mezővárosi lakók és a káptalan konfliktusában nyilvánult meg. A püspöki

rezidencia társadalmi rétegeinek leírása és más püspöki centrumokkal való összevetése alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy Gyulafehérvár a középkor végén sem mezővárosként, sem püspöki székhelyként nem különbözött a Magyar Királyság többi ilyen típusú településétől, csupán fejlődési fokában tért el többé-kevésbé ezektől.

A mezőváros életében az első alapvető változást az eredményezte, hogy püspöki székhelyből uralkodói székvárossá vált 1542-ben. Ez azt jelentette, hogy a püspöki birtokokat és magát a püspöki mezővárost is az Erdélybe érkező Izabella királynénak adták át a rendek udvara fenntartására. Ekkor azonban a káptalani városrész, amely megközelítőleg azonos nagyságú volt a püspöki mezővárossal, továbbá a székváros közvetlen közelében fekvő hatalmas káptalani birtoktest még nem került a királyné kezére. 1551-ben a királyné távozása Erdélyből ideiglenesen még visszaállította a püspöki hatalmat Gyulafehérvár fölött, de 1556-ban az uralkodónő és fia visszatérével a város gyökeres változások elé nézett.

Gyulafehérvárnak mint uralkodói székvárosnak a története, annak elenére, hogy egyes részei már az egyházi javak szekularizációja előtt is uralkodói kézben voltak, 1556-ban kezdődik. Ekkor a város életében olyan horderejű események történtek, amelyek feljogosítanak arra, hogy kijelentsük, a fejedelmi székváros születése Izabella királyné személyéhez és második uralkodói korszakához köthető. Ez a kijelentés azért is megalapozott, mert a székváros fejlődését meghatározó, az okleveles anyagban azonban nagyon nehezen követhető változások a királyné átfogó intézkedéseinek egész sorát magában foglaló várospolitikájának részét képezték.

A legfontosabb változás az előző korszakhoz képest az volt, hogy az erdélyi egyházi javak világi kézbe kerülésének következtében az erdélyi káptalan birtokai, így Gyulafehérvár káptalani városrésze is az uralkodó birtokába került. A földesúr személyének azonossága vezetett el az addig különálló egykori püspöki és káptalani városrészek egyesüléséhez egyetlen főbíró vezetése alatt. Megváltozott a városvezetés összetétele, amelyet a középkor végén a bíró és négy esküdt, továbbá ismeretlen számú külső tanácstag képviselt. A királyné visszatérte és a szekularizáció után a magisztrátus létszáma hat esküdtre és 20 consulra nőtt, amelyek élén a főbíró állt. Önkormányzattal rendelkezett ugyanakkor a Majornak nevezett román lakosságú városrész egy kenéz vezetése alatt, és saját bírója vezette a Lippa fertály nevű részt, ahova a Lippa és Temesvár 1552-es feladása után elmenekült, lippai és temesvári polgárokat telepítették.

A város rendjét a királyné statútumok adományozásával szabályozta, és megerősítette gazdasági kiváltságait, továbbá újabbakkal is ellátta székvárosát, amelyeket a városi levéltár század végén bekövetkező pusztulásáig féltő gonddal őrzött a város vezetése. A gazdasági kiváltságok közül a

sokadalmakra vonatkozó vásártartási jog volt a legfontosabb, amelynek elpusztulásáról később külön meg is emlékeznek a városi jegyzőkönyvekben.

II. Jánosról ismeretes, hogy egy új székváros kialakítását tervezte a Gyulafehérvárhoz közeli Szászsebesen, amely azonban a fejedelem korai halála miatt nem valósulhatott meg. Halála után Gyulafehérvár Báthory István döntése következtében maradt fejedelmi székváros, s bizonyára ugyancsak Báthory Istvánnak köszönhetően és talán növekvő lakossága miatt a vezetés szintjén is tükröződő rangemelést kapott: a 16. század utolsó harmadában a városigazgatást már főbíró, 12 esküdt polgár és 40, *senator*nak nevezett külső tanácsstag képviselte. Ebben az időszakban a lippaiak önkormányzata megszűnt, vagy inkább beleolvadt a városvezetésbe, a román városrész kenéze azonban a továbbiakban is működött. A város életében meghatározó jelentőségű volt az egyházi társadalom kicserélődése az udvari nemesség tagjaira, továbbá az udvari katonaság létszámának meg-növekedése, amely a város polgárságát a beszállásolás kötelezettségével terhelte.

A székváros társadalmi rétegeinek legpontosabb leírását maguk a város vezetői adták meg 1604-ben. Ekkor a Városkönyvbe bejegyzett szöveg szerint a kortársak is világosan elkülönítették a „nömös és váraasi és darabanti rendet”,⁹⁶⁶ azaz a nemességet, az udvar szolgálatában álló katonaságot és a mezővárosi polgárságot. A „váraasi rend”-en belül pedig még ebben az időpontban is különbséget tettek a fertályok lakói, azaz az egykori püspöki székhely és „az maiorbéli oláh attyafiai”⁹⁶⁷, más szóval a káptalani külváros között. A város társadalmának hű leképezését Gyulafehérvár főterei közül a falakon kívüli tér nyújtotta, amely egyben a mezőváros *piactere* is volt.

Közismert tény, hogy a középkortól kezdve a magyarországi városok és mezővárosok lakosságának jelentős része valamilyen iparos foglalkozást űző mester volt. A gyulafehérvári mestereket tömörítő céhek közül a szakirodalom számára teljesen ismeretlen, de a korszakban annál fontosabb ötvöscéh történetét taglaltuk. A székvárosban lakó ötvösök önállóosodási törekvéseit, céhük létrejöttének mechanizmusát és az anyacéhtől való leválás folyamatát abban a reményben mutattuk be részletekbe menően, hogy ez más erdélyi céhek születésének és egymástól függő hálózatának mikéntjét is megvilágítja.

⁹⁶⁶ GyfVJkv. 32.

⁹⁶⁷ Uo.

Dolgozatunk második fő fejezetében a Gyulafehérvár körül elterülő fejedelmi uradalom társadalmát vizsgáltuk, különös tekintettel a székvároshoz fűződő kapcsolatrendszerre. Az uradalom két birtoktestből épült fel, egyrészt az egykori erdélyi püspöki, másrészt a káptalani birtokrészekből. A püspöki birtokok már 1542-től kincstári tulajdonba kerültek, hogy azok jövedelméből a királynéi udvartartás költségeit fedezhessék. Ezek a birtokok, szám szerint 17, képezték a majdani székváros körül elterülő fejedelmi uradalom magját, amelyeket a 16. század közepéről származó urbárium alapján mutattunk be.

1556-ban Izabella királyné és János Zsigmond visszatérte után az egykori erdélyi káptalan javait képező birtokok is kincstári tulajdonba kerültek, és az így kialakuló uradalom bevételeit ugyancsak az udvar ellátására rendelték. Gyulafehérvár központtal tehát létrejött egy nagy kiterjedésű, Fehér vármegye nagy részét magában foglaló fejedelmi birtoktest, amelynek következtében Gyulafehérvár nem csupán az Erdélyi Fejedelemség uralkodóinak székhelyévé, hanem a szóban forgó uradalom gazdasági, adminisztratív és igazságszolgáltató központjává vált. Az uradalom területén egyetlen valódi város sem jött létre a középkor folyamán, rendelkezett viszont nyolc mezővárossal: itt feküdt maga az egykori püspöki székhely, Gyulafehérvár, továbbá Abrudbánya, Zalatna, Enyed, Sárd, Krakkó, Igen és Tövis. A Gyulafehérvár körül elterülő káptalani birtoktest jóval nagyobb volt, mint az egykori püspöki birtokrész, s az egyesítésükkel létrejött összefüggő fejedelmi nagybirtok 67 egészbirtokból állt. Ez azonban csak elvileg volt így, mert egyrészt a püspöki birtokrészből már eladományozásra kerültek egyes jószágok, másrészt nem minden káptalani birtok került a kincstár tulajdonába, harmadrészt a későbbiek során más birtokokat is csatoltak az itteni fejedelmi uradalomhoz.

Az uradalom megnövekedése közvetlen hatással volt a jószágkormányzatra, és maga után vonta az udvarbírói hivatal átszervezését. Az előző periódus szervezetéhez képest (udvarbíró, aludvarbíró, számtartók, officiálisok) a változás a következő volt: az udvarbírói hivatal élén továbbra is a mindenkori udvarbíró állt, de helyettese már két aludvarbíró volt, akiknek közvetlen hivatali személyzetéhez tartozott több számtartó is. Az udvarbíró szerepe a jószágkormányzásban és az udvar ellátásában, bírászkodásban és adminisztratív jellegű teendőkben kristályosodott ki.

A püspöki és káptalani birtokok, már a középkor végén is kisebb egységekből, officiálatusokból/tisztartóságokból épültek fel egy-egy tisztartó irányítása alatt. Ez a továbbiakban is így maradt, és a fejedelemségkori tisztartóságok nagy vonalakban a középkoriak helyén jöttek létre. A tisztartók maguk is az udvarbírónak tartoztak számot adni, gazdasági és adminisztratív feladataik voltak. Az officiálatusok központjai a birtok gaz-

daságilag jelentős mezővárosai voltak (Enyed, Abrudbánya, Zalatna), amelyek Gyulafehérvár mellett másodlagos uradalmi központokként működtek.

A székvárosnak mind gazdasági mind társadalmi szempontból utánpótlást biztosítottak a közelében fekvő birtokok és a kiváló borvidéken főként bortermelésből élő mezővárosok: Krakkó, Igen és Sárd. E településeknek az egykori püspöki székhellyel a középkor folyamán is szorosak voltak a kapcsolatai, amelyeket még szorosabbra fűzött a fejedelmi adomány vagy vásárlás útján itt birtokhoz jutó udvari nemesség és katonaság megtelepedése.

A kutatás eredményeként bemutattuk egyrészt a püspöki székhely átalakulásának folyamatát fejedelmi székvárossá, másrészt a püspöki uradalmi központ és vártartomány átváltozását fejedelmi nagybirtokká és birtokközponttá. Hangsúlyt helyeztünk továbbá annak leírására, hogy ez az átalakulás miképpen befolyásolta a székváros és az uradalom társadalmának fejlődését.

A gyulafehérvári magisztrátus⁹⁶⁹

Év	Bíró	Esküdt polgár	Consul/senator	Jegyző
1563	Székelý Máté ⁹⁷⁰	Pásztor Gál, Igeni Gergely, Borbély Mihály, Felvinci István, Szász Márton, Nehéz Ilyés ⁹⁷¹		
1567	Szabó János, Szabó Pál, Zwlay János (utóbbi kettő a lippaiak és temesváriak bírója) ⁹⁷²	Nyerges Demeter, Mészáros Ádám, Pontyos Ferenc, Tollkötő Pál, Somogy Gál és Harányi Bálint (lippaiak és temesváriak esküdtjei) ⁹⁷³		

⁹⁶⁸ A függelékben csak azon mezővárosok magisztrátusa szerepel, amelyekről sikerült releváns mennyiségű adatot összegyűjteni.

⁹⁶⁹ Vastagítva azon személyek nevei, akik a városvezetésben több funkciót (bíró, esküdt polgár, consul/senator) viseltek.

⁹⁷⁰ Gymn. Mühlbach 1888/89. 95. – Binder hagyaték. EME Kézirattára.

⁹⁷¹ Uo.

⁹⁷² SzNlt. Szebeni magisztrátus lt. U. IV. no. 1123.

⁹⁷³ Uo.

Év	Bíró	Esküdt polgár	Consul/senator	Jegyző
1568	Sipos István főbíró Pontyos Ferenc, ⁹⁷⁴ a lipppaiak bírója	Borbély Mihály, Sztás Mihály, ⁹⁷⁵ Igeni Gergely, Szabó László, Tót Orbán ⁹⁷⁶		
1569	Szász Márton ⁹⁷⁷ Pontyos Ferenc ⁹⁷⁸	Varga Jakab, Patkó Gergely, ⁹⁷⁹ László Gergely, ⁹⁸⁰ Csizsár Pál, Pajzsgyártó Ferenc, Sorban Francisc ⁹⁸¹		
1570	Ötvös András (?) ⁹⁸²	Kádár Ferenc, Kulcsár Orbán, Székely Máté, Szász Márton, Csizsár Miklós és Péntek Mihály ⁹⁸³		
1571	Igeni Gergely főbíró (mh 1576. e.) ⁹⁸⁴	Borbély [Benő] Boldizsár, Korodi Mihály, Halász Antal, Oláh István, Korodi Demeter, Szijgyártó Sándor ⁹⁸⁵	Sipos István, Szabó László, Szűcs József, Szász Márton, Tóth Orbán, Csizsár Miklós, Tollkötő Pál deák, Bányai András, Rücs Gergely, Felvinci István, Bolgár Imre, Borbándi Pál, Szalai Benedek, Nehéz Illyés, Ötvös András, Borbándi Lukács, Pontyos Ferenc, Sztás Mihály, Gál deák, Szűcs János ⁹⁸⁶	

⁹⁷⁴ KvNlt. Törzsgyűjtemény. Nr. 57.⁹⁷⁵ Utóbbi kettő udvarbírói esk. ülnök is egyben. KvNlt. Törzsgyűjtemény 57. sz.⁹⁷⁶ KvNlt. Béldi cs. lt. nr. 89–128. nr. 101.⁹⁷⁷ ErdKirKv VII. 1. 96, 222. sz.⁹⁷⁸ Uo. 96. sz.⁹⁷⁹ Mindkét esküdt: MNL OL F 3. D. 29.⁹⁸⁰ ErdKirKv VII. 1. 222. sz.⁹⁸¹ Minhárom személy: Uo. 96. sz.⁹⁸² KvNlt. Gyulay-Kuún cs. lt. nr. 216; MNL OL F 3. D. 9.⁹⁸³ KvNlt. Gyulay-Kuún cs. lt. nr. 216; MNL OL F 3. D. 9.⁹⁸⁴ MNL OL F 4. Cista 4. Fasc. 5. Nr. 61. és F 4. Cista 5. Fasc. 1. Nr. 61.⁹⁸⁵ MNL OL F 4. Cista 4. Fasc. 5. Nr. 61.⁹⁸⁶ Uo.

Év	Bíró	Esküdt polgár	Consul/senator	Jegyző
1572	Szász Márton ⁹⁸⁷	Felvinci István ⁹⁸⁸		
1575	Sipos István (?) ⁹⁸⁹	Bako Miklós és Borbély Lukács (?) ⁹⁹⁰		
1578	Bányai András ⁹⁹¹	Fejérvári Gergely/György, Révész János ⁹⁹²		
1579	Gyógyi Péter ⁹⁹³	Szűcs András ⁹⁹⁴		
1581	Mészáros/Németi Márton ⁹⁹⁵	Mészáros Gergely ⁹⁹⁶	Gyulai Szabó László, Sztítás Mihály, Bányai András, Nyíró István ⁹⁹⁷	
1583	Gyógyi Péter ⁹⁹⁸	Csányi Ferenc, Nyíró Jakab ⁹⁹⁹		
1585	Vajda Ferenc ¹⁰⁰⁰	Fejérvári György, Mészáros Mátyás, ¹⁰⁰¹ Csügedi Gergely, Pásztor Benedek, ¹⁰⁰² Nyíró Jakab, Mészáros Bertalan, ¹⁰⁰³ Mészáros Tamás ¹⁰⁰⁴		

⁹⁸⁷ HNLt. Oklevélgyűjtemény IX. 9.

⁹⁸⁸ Uo.

⁹⁸⁹ MNL OL F 3. Hh. 79.

⁹⁹⁰ Uo.

⁹⁹¹ KvNLT. Bethlen cs. keresdi lt.

⁹⁹² KvNLT. Mindketten Bethlen cs. keresdi lt.

⁹⁹³ MNL OL F 3. C. 36.

⁹⁹⁴ Uo.

⁹⁹⁵ ErdKáplkv VIII. 1. 268. sz.

⁹⁹⁶ Uo.

⁹⁹⁷ 1581. július 12. ErdKáplkv VIII. 1. 286. sz.

⁹⁹⁸ Baththaneum VI. d. 42. sz.; ErdKirKv VII. 3. 192. sz.

⁹⁹⁹ Uo.

¹⁰⁰⁰ MNL OL F 3. D. 7.

¹⁰⁰¹ Mindkettő Baththaneum VI. d. 81, 82. sz.

¹⁰⁰² Mindkettő MNL OL F 3. D. 7.

¹⁰⁰³ Nyíró Jakab és Mészáros Bertalan is: Cista Comit. Alb. Cista 5. Fasc. 1. Nr. 18.

¹⁰⁰⁴ ErdKáplkv VIII. 2. 426. sz.

Év	Bíró	Esküdt polgár	Consul/senator	Jegyző
1586	Nyíró István ¹⁰⁰⁵	Kovács János, Szigyártó Gergely, Békési/Harczás Borbély János, ifj. Szabó László ¹⁰⁰⁶		
1588	Németi/Mészáros Márton ¹⁰⁰⁷	Kovács János, Szász János, ¹⁰⁰⁸ Szabó István ¹⁰⁰⁹		Csabai Mátyás deák ¹⁰¹⁰
1589	Csányi Ferenc (március), ¹⁰¹¹ Betlen/Szabó László (június–december) ¹⁰¹²	Borbándi György, Mészáros Pál, Kovács János és Kovács Péter, Szőcs János ¹⁰¹³		Mátvás deák ¹⁰¹⁴
1590	Mészáros Gergely ¹⁰¹⁵	Pásztor Benedek, Baranyai Szabó István, ¹⁰¹⁶ Nyíró Jakab, Mészáros Mátyás ¹⁰¹⁷	Fejérvári György ¹⁰¹⁸	notarius civitatis (név nélkül)

¹⁰⁰⁵ ErdKáplkv VIII. 1. 441, 451. sz.

¹⁰⁰⁶ Uo. 437, 441, 451. sz.

¹⁰⁰⁷ GyfVlkv. 17; ErdKáplkv VIII. 1. 565. sz.

¹⁰⁰⁸ ErdKáplkv VIII. 1. 565. sz.

¹⁰⁰⁹ ErdKírkv VII. 3. 771. sz.

¹⁰¹⁰ Uo. 1604. július 13. előtt halt meg. GyfVlkv. 31.

¹⁰¹¹ KvNlt. Beszterce város lt. Nr. 5435.

¹⁰¹² GyfVlkv. 18; ErdKáplkv VIII. 1. 676. sz.

¹⁰¹³ Az utolsó három esküdt: ErdKáplkv VIII. 1. 635, 640, 655, 676. sz.

¹⁰¹⁴ KvNlt. Beszterce város lt. Nr. 5430 és 5435.

¹⁰¹⁵ ErdKáplkv VIII. 1. 743. sz.; GyfVlkv. 18–19; Szamosközy: Erdély története. 293. Vélhetőleg azonos Nagy/Nagylábú/Vastaglábú Mészáros Gergellyel, aki 1603-ban is bíróságot viselt.

¹⁰¹⁶ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 5. Fasc. 1. Nr. 47. Később bíró több ízben is, városi notárius és udvarbírói notárius, 1628-ban még él.

¹⁰¹⁷ ErdKáplkv VIII. 2. 97, 138, 172, 234, 350, 363, 376–377, 415, 417. sz.

¹⁰¹⁸ Valamennyi esküdt: ErdKáplkv VIII. 1. 743. sz.; ErdKírkv VII. 3. 1214. sz.

¹⁰¹⁹ ErdKáplkv VIII. 1. 744. sz.

Év	Bíró	Esküdt polgár	Consul/senator	Jegyző
1591	Vajda Ferenc ¹⁰¹⁹	Kovács János, Nyíró János, Szócs János ¹⁰²⁰		Mátyás deák ¹⁰²¹
1592	Németi/Mészáros Márton ¹⁰²²	Posgai Mátyás, ¹⁰²³ Borbély Albert, János kovács, Fejérvári György, Sáradi Szabó János, Szócs János, Mészáros Bertalan, Pásztor Benedek, ¹⁰²⁴ Nagybányai Ötvös János, Szászvárosi János ¹⁰²⁵		
1593	Mészáros Bertalan ¹⁰²⁶	Szócs János, Csiszár Imre ¹⁰²⁷		
1594	János kovács (Kovács János) ¹⁰²⁸			
1595	Lippai Szűcs/Siska János ¹⁰²⁹			
1596	Németi/Mészáros Márton ¹⁰³⁰	Baranyai Szabó István, Szilgyártó János, Mészáros Pál ¹⁰³¹	negyven ember (említve, nevek nélkül) ¹⁰³²	

¹⁰¹⁹ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 4. Fasc. 5. Nr. 63.

¹⁰²⁰ Uo.

¹⁰²¹ Uo.

¹⁰²² GyfVJkv. 20–21.

¹⁰²³ KvNLt. Céhlevelek gyűjt. 41–44.

¹⁰²⁴ GyfVJkv. 21.

¹⁰²⁵ Németi Mészáros Márton bíró, Fejérvári György, Saradi Szabó János, Váci Borbély Albert, Nagybányai Ötvös János, Posgai Ötvös Mátyás, Szászvárosi János. MNL OL P 657. 65. csomó. Nr. 6922.

¹⁰²⁶ GyfVJkv. 22.

¹⁰²⁷ KvNLt. Kemény cs. csombordi lt. 54. sz.

¹⁰²⁸ GyfVJkv. 23.

¹⁰²⁹ Uo. 24.

¹⁰³⁰ Uo. 25.

¹⁰³¹ Uo. 25.

¹⁰³² Uo. 25.

Év	Bíró	Esküdt polgár	Consul/senator	Jegyző
1597	Mészáros Bertalan ¹⁰³³	Szilágyi Szabó/Nyíró János, Szabó György, Mészáros Mátyás, Nyerges Márton ¹⁰³⁴		Mátyás deák ¹⁰³⁵
1598	Nyíró János ¹⁰³⁶	Baranyai Szabó István, Szakmári Szijgyártó János ¹⁰³⁷		
1599	Némethi/Mészáros Márton ¹⁰³⁸			
1600	Baranyai Szabó István ¹⁰³⁹	Nyíró János ¹⁰⁴⁰		Mátyás deák ¹⁰⁴¹
1601	Szilágyi Nyíró János ¹⁰⁴²			
1602	Baranyai Szabó István ¹⁰⁴³	Nagylábú Gergely (másként Varga Gergely?), Szakmári Szijgyártó János, Szász János/Bozzási Szabó István, Szászvárosi János, ¹⁰⁴⁴ Kovács György/Mészáros János, Borbély György/Fazekas István, Szabó Gergely/Márton deák (másként Varga Márton), Mészáros Mátyás, Debreceni Szabó János (másként Szócs János), Mészáros Mihály, Makkai Ötvös János, Kassai Szijgyártó János ¹⁰⁴⁵		

¹⁰³³ Uo. 26.

¹⁰³⁴ MNL OL F 4. Cista 4. Fasc 5. Nr. 29. és 30. MNL OL F 3. Q. 59.

¹⁰³⁵ MNL OL P. 565. Évrendezett iratok.

¹⁰³⁶ GyfVJkv. 27. Azonos Szilágyi Szabó Jánossal.

¹⁰³⁷ Később bíró több ízben is. MNL OL F 3. C. 80. és MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 5. Fasc. 1. Nr. 51.

¹⁰³⁸ GyfVJkv. 27.

¹⁰³⁹ Uo. 27.

¹⁰⁴⁰ Uo. 27.

¹⁰⁴¹ Uo. 27.

¹⁰⁴² Uo. 28.

¹⁰⁴³ Uo. 29.

¹⁰⁴⁴ 1605-ben főbíró. MNL OL F 1. 7. 361–36v.

¹⁰⁴⁵ Mindannyian GyfVJkv. 29. és KvNlt. Bornemisza cs. lt. 23. (Utóbbiban Szabó István bíró, Szócs János, Kovács György, Varga Márton, Fazakas Gergely esk. polgárok.)

Év	Bíró	Esküdt polgár	Consul/senator	Jegyző
1603	Nagylábú Mészáros Gergely ¹⁰⁴⁶	Baranyai Szabó István, Debreceni Szabó János, Borbély György ¹⁰⁴⁷	negyven emberek nevei ¹⁰⁴⁸	
1604	Mészáros Mátyás (július), ¹⁰⁴⁹ Borbély György (augusztus) ¹⁰⁵⁰			

¹⁰⁴⁶ GyfVJkv. 30.
¹⁰⁴⁷ Uo. 30.
¹⁰⁴⁸ GyfVJkv. 30–31.
¹⁰⁴⁹ Uo. 31.
¹⁰⁵⁰ Uo. 32.

Az enyedi magisztrátus

Év	Bíró	Esküdt polgár	Jegyző
1524	Kolhals Johann ¹⁰⁵¹	Szabó János, Kurmazer Gaspar, Kurcz Christian, Ötvös (Aurifaber) István, Axmann Anton, Kizer Simon, Szűcs (Pellio) Zakariás, Varga (Sutor) István, Mészáros (Lanius) József, Szűcs (Pellio) Erasmus, Kádár (Doleator) János, Servatius Péter ¹⁰⁵²	
1543 k.	Szűcs (Pellio) Krisztián ¹⁰⁵³		
1556	Lakatos Márton ¹⁰⁵⁴		
1562	Antal deák ¹⁰⁵⁵		
1564	Brassai Fábán ¹⁰⁵⁶	Török Benedek, Antal deák , Ötvös Fábán, Lakatos Márk ¹⁰⁵⁷	
1565	Barta László ¹⁰⁵⁸	Sebestyén György (?) ¹⁰⁵⁹	
1577	Györfői Mihály ¹⁰⁶⁰	Hunyadi Borbély János ¹⁰⁶¹	
1578	Mészáros (Lanius) Christian ¹⁰⁶²	Kádár Demeter ¹⁰⁶³	János deák ¹⁰⁶⁴

¹⁰⁵¹ ErdKirKv VII. 3. 35. sz. Háza a város piacterén állt. ErdKirKv VII. 3. 278. sz.
¹⁰⁵² Uo.
¹⁰⁵³ MNL OL F 3. M. 1. és MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 4. Fasc. 1. Nr. 31. Háza a város piacterén.
¹⁰⁵⁴ Binder: Közös múltunk. 163.
¹⁰⁵⁵ Izabella királyné kántora volt 1559 előtt. MNL OL F 15. XXVIII. 140r–140v; KmF[kv 49. sz.; ErdKirKv VII. 3. 1233, 1415. sz.
¹⁰⁵⁶ MNL OL F 3. M. 19.
¹⁰⁵⁷ Mindannyian MNL OL F 3. M. 19.
¹⁰⁵⁸ KvNlt. Kemény cs. csombordi lt. 92. sz.
¹⁰⁵⁹ Uo.
¹⁰⁶⁰ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 5. Fasc. 2. Nr. 47.
¹⁰⁶¹ Uo.
¹⁰⁶² HNlt. Oklevélgyűjtemény. Nr. 109.
¹⁰⁶³ Uo.
¹⁰⁶⁴ Uo.

Év	Bíró	Esküdt polgár	Jegyző
1581		Antal deák ¹⁰⁶⁵	
1587		Borbély Péter, Varga Mihály ¹⁰⁶⁶	
1589		Mészáros (Lanius) Christian , ¹⁰⁶⁷ Borbély Péter, ¹⁰⁶⁸ Varga Benedek, ¹⁰⁶⁹ Tordai János deák ¹⁰⁷⁰	Huszár Máté ¹⁰⁷¹
1590		Szabó Bálint, Szócs Péter ¹⁰⁷²	
1591		Mészáros György, Mészáros Gáspár, Ádám András ¹⁰⁷³	

¹⁰⁶⁵ ErdKírkv VII. 3. 145. sz.
¹⁰⁶⁶ ErdKáplkv VIII. 1. 514. sz.; MNL OL F 2. XIII. 18v.
¹⁰⁶⁷ KvNlt. Törzsgyűjtemény. Nr. 150.
¹⁰⁶⁸ KvNlt. Kemény cs. csombordi lt. 184. sz.
¹⁰⁶⁹ ErdKáplkv VIII. 1. 655. sz.
¹⁰⁷⁰ Uo. 654. sz.
¹⁰⁷¹ ErdKáplkv VIII. 1. 655. sz.; KvNlt. Törzsgyűjtemény 150. sz.
¹⁰⁷² ErdKáplkv VIII. 1. 682. sz.
¹⁰⁷³ Uo. 858. sz.

A sárdi magisztrátus

Év	Bíró	Esküdtek
1579	Oláh Bálint ¹⁰⁷⁴ Székely György ¹⁰⁷⁵	
1580	Oláh Bálint ¹⁰⁷⁶	
1582	Székely Mihály ¹⁰⁷⁷	Szász Gergely, Székely György ¹⁰⁷⁸
1584	Széles Lukács ¹⁰⁷⁹	Oláh Bálint ¹⁰⁸⁰
1590	Széles Lukács ¹⁰⁸¹	Szász Gergely, ¹⁰⁸² Oláh Bálint, Csiszár Ilyés, ¹⁰⁸³ Varga Lukács, Varga Bálint, Verőci János, Bolkácsi Lukács ¹⁰⁸⁴
1592	Széles Lukács ¹⁰⁸⁵	Oláh Bálint, Nagy György, Szász György, Varga Lukács, Gyógyi András, Varga Bálint, Szász Gergely, Csiszár Ilyés, Szász Demeter, Széles Antal, Magyar György ¹⁰⁸⁶
1593	Szász Gergely ¹⁰⁸⁷	Szász György, Verőci János ¹⁰⁸⁸

¹⁰⁷⁴ ErdKirKv VII. 3. 124. sz. Az oklevél dátuma nem teljes, ha az év elején kelt, akkor Oláh Bálint 1578-ban volt bíró.

¹⁰⁷⁵ MNL OL F 3. C. 36.

¹⁰⁷⁶ MNL OL F 3. M. 16.

¹⁰⁷⁷ ErdKáplkv VIII. 1. 326. sz.

¹⁰⁷⁸ Uo.

¹⁰⁷⁹ ErdKirKv VII. 3. 454. sz.

¹⁰⁸⁰ Uo. 454. sz.

¹⁰⁸¹ ErdKáplkv VIII. 1. 789. sz.

¹⁰⁸² Uo. 789. sz.

¹⁰⁸³ ErdKirKv VII. 3. 1283. sz.

¹⁰⁸⁴ MNL OL P. 2269. 6. d. 29. sz.

¹⁰⁸⁵ ErdKáplkv VIII. 1. 888. sz.

¹⁰⁸⁶ Uo. 915. sz.

¹⁰⁸⁷ MNL OL F 4. Cista Comit. Alb. Cista 2. Fasc. 2. Nr. 2.

¹⁰⁸⁸ Mindketten MNL OL F 4. Cista Comit. Alb. Cista 2. Fasc. 2. Nr. 2.

Év	Bíró	Esküdték
1596	Szász Gergely ¹⁰⁸⁹	Gyógyi András ¹⁰⁹⁰
1597	Csiszár Ilyés ¹⁰⁹¹	
1598	Széles Lukács ¹⁰⁹²	Csiszár Ilyés, Pieni Lukács, ¹⁰⁹³ Varga Lukács ¹⁰⁹⁴

¹⁰⁸⁹ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 1. Fasc. 3. Nr. 34.
¹⁰⁹⁰ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 1. Fasc. 3. Nr. 34.
¹⁰⁹¹ KvNlt. Kemény cs. csombordi lt. II. 60.
¹⁰⁹² MNL OL F 3. H. 33., és P 2269. 6. d. 38. sz.
¹⁰⁹³ Uo.
¹⁰⁹⁴ MNL OL R 287. Évrendezett iratok.

A gyulafehérvári udvarbírák és kisegítő személyzetük

Udvarbíró	Aludvarbíró	Enyedi officiális	Abrudbányai officiális	Váradjai officiális	Monorai officiális	Egyéb officiális	Számtartók
Farna Mihály 1524–1525, ¹⁰⁹⁵ 1527 ¹⁰⁹⁶						Tárnok Péter – sárdi 1525 ¹⁰⁹⁷	
Kövendi Imre 1536, ¹⁰⁹⁸ 1541 ¹⁰⁹⁹							
Móré Péter 1542 ¹¹⁰⁰							
Farna Mihály 1544–1546 ¹¹⁰¹			Bizerei István 1544 ¹¹⁰²			Nagy Péter – csombordi 1546 ¹¹⁰³	
Bika Imre 1548 ¹¹⁰⁴				Váradjai Török Mátyás 1549 ¹¹⁰⁵			
Szabadkai Kis Ambrus 1550 ¹¹⁰⁶							
Pókay Jakab 1551 ¹¹⁰⁷							

¹⁰⁹⁵ C. Tóth: Archontológia. 68.¹⁰⁹⁶ KmKvjkv II. 4180. sz.¹⁰⁹⁷ Baththaneum VI. d. 3. sz.¹⁰⁹⁸ Uo. V. d. 26. sz.¹⁰⁹⁹ Uo. V. d. 42. sz.¹¹⁰⁰ „*administrator proventium episcopatus Albensis Transsylvaniensis*” SzNLT. Szebeni magisztrátus lt. U. IV. Nr. 406.¹¹⁰¹ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 3. Fasc. 1. Nr. 30 és F 4. Comit. Alb. Cista 2. Fasc. 4. Nr. 9; Baththaneum V. d. 61. sz.; MNL OL F 3. U 21.¹¹⁰² MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 2. Fasc. 1. Nr. 44.¹¹⁰³ MNL OL F 3. U 21.¹¹⁰⁴ Berger: Urkunden-Regesten. II. 1872. sz.¹¹⁰⁵ MNL OL F 3. Y 38.¹¹⁰⁶ „*provisor ac castellanus Albensis et castri Sancti Michaelis prefectus*”. SzNLT. – Szebeni magisztrátus U. IV. Nr. 590.¹¹⁰⁷ Obomi: Erdély pénzügyei. 110.

Udvarbíró	Aludvarbíró	Enyedi officiális	Abrudbányai officiális	Váradjai officiális	Monorai officiális	Egyéb officiális	Számtartók
Pécsi Boldizsár 1554 ¹¹⁰⁸							
Décsi Pál 1554 ¹¹⁰⁹							
Olcsárdi István 1556–1563 ¹¹¹⁰	Horvát Simon 1558–1561 ¹¹¹¹ Vajda István 1563 ¹¹¹²	Pókay Jakab 1558–1560 ¹¹¹³	Hamvai György 1563 ¹¹¹⁴				
Kapitány György 1565 ¹¹¹⁵		Bozzási Gáspár 1565 ¹¹¹⁶	Hamvai György 1565 ¹¹¹⁷				
Szabadkai Kis Ambrus 1567. február – 1568. május ¹¹¹⁸		— ¹¹¹⁹				Zentai Pál – vajasdi 1567 ¹¹²⁰	

¹¹⁰⁸ MNL OL F4. Comit. Alb. Cista 4. Fasc. 5. Nr. 50.

¹¹⁰⁹ MNL OL F 4. Comit. Thorda, Cista Thordensis Fasc. 1. Nr. 10.

¹¹¹⁰ KvNLT. Suky cs. lt. I. középkori okl. gyűjt. Nr. 220; MNL OL. Kendeffy cs. lt., 1559. dec. 5. IV. doboz; ErdKáplkv VIII. 1. 199. sz.

¹¹¹¹ KvNLT. Bánffy cs. lt. I. sorozat, 1b. Fasc. 61. Nr. 1. 1558 október 21. (A jelentés 1558. október 23-án kelt); MNL OL F 17. Comit. Alb. K. nr.

18.

¹¹¹² ErdKáplkv VIII. 1. 199. sz.

¹¹¹³ SzNLT. Szebeni magisztrátus lt. U. IV. Nr. 779, 884.

¹¹¹⁴ MNL OL F 3. L. 20.

¹¹¹⁵ MNL OL F 9. Cista 3. Fasc. 4. Nr. 22.

¹¹¹⁶ KvNLT. Kemény cs. csombordi lt. 92. sz.

¹¹¹⁷ MNL OL F 9. Cista 3. Fasc. 4. Nr. 22.

¹¹¹⁸ 1567. február 11. SzNLT. Szebeni magisztrátus lt. U IV. Nr. 1123; KvNLT. Törzsgyűjtemény. 57 sz.

¹¹¹⁹ 1566-tól Bekes Gáspár kezén van az enyedi tisztartáság. MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 5. Fasc. 2. Nr. 53.

¹¹²⁰ MNL OL P. 657. 34. csomó.

Udvarbíró	Aludvarbíró	Enyedi officiális	Abrudbányai officiális	Váradjai officiális	Monorai officiális	Egyéb officiális	Számtartók
Szentmihályi Lőrinc 1568. november – 1571 ¹¹²¹	Sárdi Gergely 1568–1569 ¹¹²²	– ¹¹²³					
Petrichevich Horváth Kozma 1572–1576 ¹¹²⁴	Gáldi Ferenc 1574–1581 ¹¹²⁵	– ¹¹²⁶		Nemes Mátyás 1574 ¹¹²⁷		Szilvási György – dályai 1576 ¹¹²⁸	Gyarmati Gergely deák 1572 ¹¹²⁹
Gadnai Sári Benedek 1577–1579 ¹¹³⁰	Nagylaki Imre 1578 ¹¹³¹			Somogy János 1578 ¹¹³²	Szalánczy György 1578–1580 ¹¹³³		
Cseffei János 1579–1582 ¹¹³⁴	Kalmár Dési János 1580–1585 ¹¹³⁵	Nagy Gáspár 1579–1584 ¹¹³⁶			Georgius Renner 1580 ¹¹³⁷		

¹¹²¹ KvNLT. Törzsgyűjtemény. Nr. 57; ErdKirKv VII. 1. 200. sz.; MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 2. Fasc. 4. Nr. 37.

¹¹²² KvNLT. Törzsgyűjtemény. Nr. 57; ErdKirKv VII. 1. 49. sz.

¹¹²³ Bekes Gáspár kezén van az enyedi tisztartóóság.

¹¹²⁴ HNLt. Oklevélgyűjtemény. IX. 9; 1572-re nézve KvNLT. Jósika cs. hibizományi lt. I. Középkori okl. nr. 20; MOL F 3. H 40.

¹¹²⁵ SzNLT. Szebeni magisztrátus lt. U. V. Nr. 1375; 1581. március 25. Comit. Alb. Cista 5. Fasc. 1. Nr. 59.

¹¹²⁶ Az enyedi uradalom a szász Universitas kezén van. MNL OL F 15. XV. 223r–224r; KmF]kv 119. sz.

¹¹²⁷ SzNLT. Szebeni magisztrátus lt. U. V. Nr. 1375.

¹¹²⁸ KvNLT. Kemény cs. csombordi lt. 11. sz.

¹¹²⁹ HNLt. Oklevélgyűjtemény. IX. 9.

¹¹³⁰ KvNLT. Haller cs. lt. II. sorozat. Nr. 69; MNL OL F 3. A 69.

¹¹³¹ ErdKirKv VII. 3. 112. sz.

¹¹³² MNL OL F 3. H 40.

¹¹³³ KvNLT. Jósika cs. hibizományi lt. I. Középkori okl. nr. 28, 31 és 206; MNL OL P 565. Évrendezett iratok.

¹¹³⁴ ErdKirKv VII. 3. 123, 134, 171. sz.

¹¹³⁵ ErdKáplkv VIII. 1. 262, 389. sz.

¹¹³⁶ MNL OL R 287. Évrendezett iratok; ErdKirKv VII. 3. 436. sz.

¹¹³⁷ 1580. március 25. MNL OL P 565. Évrendezett iratok. (454. f.)

Udvarbíró	Aludvarbíró	Enyedi officiális	Abrudbányai officiális	Váradjai officiális	Monorai officiális	Egyéb officiális	Számtartók
Tamásfalvi Miklós 1583–1585 ¹¹³⁸		Veresegyházi Székely Lőrinc 1583? ¹¹³⁹ –1584 ¹¹⁴⁰	Sárdi Sebesi Menyhárt 1582–1589 ¹¹⁴¹				Veszprémi József 1584–1590 ¹¹⁴²
Ladmóci Bartakovít Horvát János 1587–1592. április ¹¹⁴³	Tővisi Péter 1586 ¹¹⁴⁴	Bakó Dániel 1587–1589 ¹¹⁴⁵ Bede Mihály 1591 ¹¹⁴⁶		Váradjai Nagy László 1593 ¹¹⁴⁷	Szalánczy György 1587–1594 előtt ¹¹⁴⁸	Csügedi Rácz Zsigmond – sósputaki 1589 ¹¹⁴⁹	Szikszai Imre 1587–1592 ¹¹⁵⁰ Gyalui Bálint deák (monorai) 1591 ¹¹⁵¹

¹¹³⁸ KvNLT. Függőpecsétetes oklevelek gyűjteménye Nr. 130; ErdKirKv VII. 3. 218. sz.; MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 5. Fasc. 1. Nr. 53.
¹¹³⁹ 1583-ban felsorolva enyedi polgárok ügyében kelt parancslevél kijelölt fejedelmi emberei között. KvNLT. Kemény cs. csombordi lt. 159. sz.

¹¹⁴⁰ SzNLT. Szebeni magisztrátus lt. U. V. Nr. 1397. és 1396.

¹¹⁴¹ ErdKirKv VII. 3. 170–171. sz.; Binder: Román diplomaták. 31.

¹¹⁴² ErdKirKv VII. 3. 492. sz.; ErdKáplkv VIII. 1. 645, 692. sz.; KvEkt Kézirattára Ms. 999. 216. sz.

¹¹⁴³ ErdKáplkv VIII. 1. 479, 842. sz.; ErdKirKv VII. 3. 1236, 1597. sz.; MNL OL F 3. M. 37; KvNLT. Céhlevelek gyűjteménye. 41–44.

¹¹⁴⁴ ErdKáplkv VIII. 1. 441. sz.

¹¹⁴⁵ KvNLT. Kemény cs. csombordi lt. 176. sz.; ErdKirKv VII. 3. 1128, 1133. sz.

¹¹⁴⁶ ErdKirKv VII. 3. 1415, 1533. sz.; KvEkt Kézirattára Ms. 999. 110. sz.

¹¹⁴⁷ MNL OL F 3. H. 42.

¹¹⁴⁸ KvNLT, Jósika cs. hitbizományi lt. I. Középkori okl. nr. 372; MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 3. Fasc. 4. Nr. 15; KvEkt Kézirattára Ms. 999. 234. sz.

¹¹⁴⁹ ErdKáplkv VIII. 1. 655. sz.

¹¹⁵⁰ Uo. 511, 512, 610, 829. sz.

¹¹⁵¹ ErdKirKv VII. 3. 1415. sz.

Udvarbíró	Aludvarbíró	Enyedi officialis	Abrudbányai officialis	Váradjai officialis	Monorai officialis	Egyéb officialis	Számtartók
Szikszai Imre 1592. szeptember – 1598 ¹¹⁵²	Igeni Székely Mihály ¹¹⁵³ 1590–1598 ¹¹⁵⁴ Imrefi Máté 1594 ¹¹⁵⁵						
Almási Albert 1598. december ¹¹⁵⁶	Kaproncai Márton 1598 ¹¹⁵⁷						
Bihari János 1599 ¹¹⁵⁸							
Karánsebesi Borczun/Pitar Gheorghe 1600 ¹¹⁵⁹							
Sárdi Budai Ferenc 1602 ¹¹⁶⁰	Kaproncai Márton 1602 ¹¹⁶¹	Elekesi Kristóf 1602 ¹¹⁶²					

¹¹⁵² MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 5. Fasc. 1. Nr. 46; F 4. Comit. Alb. Cista 2. Fasc. 5. Nr. 3; F 4. Comit. Alb. Cista 2. Fasc. 5. Nr. 27; MNL OL F 3. B. 41.

¹¹⁵³ 1597-ben Fehér vm szolgabírája. MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 5. Fasc. 3. Nr. 33.

¹¹⁵⁴ ErdKirKv VII. 3. 1204. sz.; MNL OL F 3. C. 80.

¹¹⁵⁵ MNL OL F 4. Comit. Alb. Cista 4. Fasc. 5. Nr. 70

¹¹⁵⁶ MNL OL P. 2269. 6. doboz, 39. sz.

¹¹⁵⁷ MNL OL F 3. D. 52.

¹¹⁵⁸ Baththaneum. XXIV. d. 60. sz.; MNL OL F 3. Centuriae F. 11.

¹¹⁵⁹ MNL OL R 287; Lupas; Documente. I. 25–28. 11. sz.; MNL OL R 287. Évrendezett iratok.

¹¹⁶⁰ MNL OL F 2. Prot. XXIII. 295–296; ErdKirKv VII. 3. 1829. sz.

¹¹⁶¹ ErdKirKv VII. 3. 1954. sz.

¹¹⁶² MNL OL F 15. XV. 62v.

Udvarbíró	Aludvarbíró	Enyedi officiális	Abrudbányai officiális	Váradjai officiális	Monorai officiális	Egyéb officiális	Számtartók
Krakkói Kracker Szaniszló (1603) ¹¹⁶³	Kaproncai Márton 1603 ¹¹⁶⁴	Elekesi Kristóf és Károly Boldi- zsár (1603) ¹¹⁶⁵					
Weis Reimund 1604 ¹¹⁶⁶	Kaproncai Márton 1604 ¹¹⁶⁷						

¹¹⁶³ 1603. dec. 10. MNL OL P. 565. Évrendezett iratok.

¹¹⁶⁴ Szamosközy: Erdély története. 323

¹¹⁶⁵ 1603. dec. 10. MNL OL P. 565. Évrendezett iratok.

¹¹⁶⁶ ErdKáplkv VIII. 2. 21. sz.

¹¹⁶⁷ GyfVJkv. 33.

FORRÁSOK, SZAKIRODALOM

A kötet alapjául szolgáló tanulmányok eredeti megjelenési helye

- Gyulafehérvár a középkor végén.* Erdélyi Múzeum LXXVII(2015). 1. füzet.
- Az egyházi javak szekularizációja és az erdélyi fejedelmek székvárosának születése.* Erdélyi Múzeum LXXVIII(2016). 1. füzet.
- A gyulafehérvári udvarbírák és az általuk igazgatott uradalom a 16. század közepén.* In: Certamen III. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában. Kolozsvár, 2016.
- A gyulafehérvári Lippa fertály és a lippai menekültek a 16. Század közepén.* In: Testimonio litterarum. Tanulmányok Jakó Zsigmond tiszteletére. Kolozsvár, 2016.
- A kolozsvári és gyulafehérvári ötvösök viszálya a 16. század végén.* Erdélyi Múzeum LXXIX(2017). 1. füzet.
- Tisztartók és udvarbírák avagy a gyulafehérvári uradalom jószágkormányzata a XVI. század második felében.* In: Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben. Szerk. Bogdándi Zsolt, Fejér Tamás. Kolozsvár, 2017.
- Gyulafehérvár és a körülötte fekvő mezővárosok kapcsolata a 16. század második felében.* Erdélyi Múzeum LXXX(2018). 1. füzet.
- The Society of the Residence of the Transylvanian Princes in the Second Half of the Sixteenth Century.* Hungarian Historical Review. 2018. 7/4.
- A gyulafehérvári uradalom néhány mezővárosáról a 16. század második felében.* In: Cluj – Kolozsvár – Klausenburg 700. Várostörténeti tanulmányok. Studii de istorie urbană. Főszerk. Lupescu Makó Mária, szerk. Ionuț Costea, Ovidiu Ghitta, Sipos Gábor, Rüszt Fogarasi Enikő. Kolozsvár, 2018.

- Gyulafehérvár falakon kívüli főtere és a városvezető réteg a 16. század végén.* Történelmi Szemle 60 (2018). 1. sz.
- A gyulafehérvári uradalom birtokainak mobilitása a 16. század második felében.* In: Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2019. Uradalom – Vállalat. Budapest, 2019.
- Alba Iulia de la reședința episcopală la capitala principatului (sec. XV–XVI).* In: Laurențiu Rădvan (szerk.) Orașul și biserica: patrimoniu, oameni, activități (sec. XV–XIX). Iași, 2019.
- The Secularisation of the Castle District in Alba Iulia (Second Half of the 16th Century).* In: Common Man, Society and Religion in the 16th Century/ Gemeiner Mann, Gesellschaft und Religion im 16. Jahrhundert. Piety, morality and discipline in the Carpathian Basin/Frömmigkeit, Moral und Sozialdisziplinierung im Karpatenbogen. Göttingen, 2021.

Levéltári források rövidítései és őrzőhelyei

- Batthyaneum = Az Erdélyi Káptalan Levéltára a gyulafehérvári Batthyaneum Könyvtár (Biblioteca Națională a României, Biblioteca Batthyaneum) kezelésében
- HNLt = Román Nemzeti Levéltár Hunyad Megyei Hivatala
- Oklevélgyűjtemény = HNLt. Oklevélgyűjtemény
- KvEKt = Kolozsvári „Lucian Blaga” Egyetemi Könyvtár
- Ms. 999. = a KvEKt Kézirattárában
- KvNLt = Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Hivatala
- Bálintitt cs. lt. = KvNLt. Középkori oklevelek gyűjteménye, Bálintitt család levéltára
- Bánffy cs. lt. = KvNLt. Bánffy család nemzetségi levéltára
- Béldi cs. lt. = KvNLt. Béldi család levéltára
- Beszterce város lt. = KvNLt. Beszterce város levéltára
- Bethlen cs. keresdi lt. = KvNLt. Bethlen család keresdi levéltára
- Céhlevelek gyűjteménye = KvNLt. Céhlevelek gyűjteménye
- Függőpecsétés okl. gyűjteménye = KvNLt. Függőpecsétés oklevelek gyűjteménye
- Gyulay-Kuún cs. lt. = KvNLt. Gyulay-Kuún család levéltára
- Jósika cs. hitbizományi lt. = KvNLt. Jósika család hitbizományi levéltára. Középkori oklevelek (Documente medievale).
- Kemény cs. csombordi lt. = KvNLt. Kemény család csombordi levéltára
- Mike Sándor-gyűjtemény = KvNLt. Mike Sándor-gyűjtemény
- Suky cs. lt. = KvNLt. Suky család levéltára

- Tanácsülési jegyzőkönyvek = KvNLt. Kolozsvár város tanácsülési jegyzőkönyvei
- Törzsgyűjtemény = KvNLt. Törzsgyűjtemény
- SzNLt = Román Nemzeti Levéltár Szeben Megyei Hivatala
- Brukenthal gyűjtemény = SzNLt. Brukenthal gyűjtemény (Colecția Brukenthal)
- Céhlevelek = SzNLt. Céhlevelek gyűjteménye (Colecția de documente ale breslelor 1. Documente de breaslă)
- Evangélikus egyházi lt. = SzNLt. Erdélyi evangélikus egyházi levéltár. (Arh. Fond Episcopia Bisericii Evanghelice C. A. din Transilvania. Colecția de documente episcopale)
- Szebeni magisztrátus lt. = SzNLt. A szebeni városi magisztrátus levéltára. Középkori oklevelek gyűjteménye (Sibiu Fond Magistratul orașului Sibiu. Colecția de documente medievale)
- A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa (MNL OL DLDF) <https://archives.hungaricana.hu/hu/charters/>, ahol DL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Diplomatikai Levéltár és DF = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Diplomatikai Fényképgyűjtemény
- MNL OL A 57. = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Magyar Kancelláriai Levéltár, A 57. Libri Regii.
- MNL OL E 156. = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Magyar Kamara Archívuma. E 156. Urbaria et conscriptiones.
- MNL OL F 1. = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak, a Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára F 1. 7. (IV. Liber Regius Sigismundi Rákóczi).
- MNL OL F 2. = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak, a Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára F 2. Protocolla.
- MNL OL F 3. = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak, a Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára F 3. Centuriae.
- MNL OL F 4. = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak, a Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára F 4. Cista Comitatum.
- MNL OL F 9. = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak, a Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára F 9. Miscellanea.
- MNL OL F 12. = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak, a Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára F 12. Lymbus.

- MNL OL F 15. = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak, a Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára F 15. Protocolla.
- MNL OL F 17. = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak, a Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára F 17. Cista comitatum.
- MNL OL F 128. = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Gubernium Transylvanicum Levéltára F 128. Céhiratok.
- MNL OL P. 72. = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Csáky család kassai levéltára
- MNL OL P. 565. = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. P 565. Radák család levéltára
- MNL OL P. 657. = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. P 657. Teleki család marosvásárhelyi levéltára
- MNL OL P. 2269. = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. P. 2269. K. Papp Miklós hagyaték
- MNL OL R 287. = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. R 287. Solyom Fekete gyűjtemény

Kiadott források

- Báthory István király levélváltása = *Báthory István király levélváltása az erdélyi kormánygyűlésrel (1581–1585)*. Magyar történelmi emlékek. Okmánytárak. 42. kötet. Közrebozsátja: Veres Endre. Budapest, 1948.
- Beke: Regeszták = Beke Antal: *Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárról*. Budapest, 1889–1895. Különlenyomat a Történelmi Tár megfelelő évfolyamaiból
- Berger: Urkunden-Regesten = *Urkunden-Regesten aus dem Archiv der Stadt Bistritz in Siebenbürgen 1203–1570*, II, von Albert Berger, hrsg. Ernst Wagner, Böhlau Verlag, Köln–Wien, 1986.
- Besenyey: Enyingi Török Bálint = Besenyey József: *Enyingi Török Bálint*. Budapest, 1994.
- ErdKáptk VIII. 1. = *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei (1222–1599)*. (Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 1. Szerk. Jakó Zsigmond). Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közlésezi Bogdándi Zsolt, Gálfi Emőke. Kolozsvár, 2006.
- ErdKáptk VIII. 2. = *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1600–1613*. (Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 2.). Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közlésezi Gálfi Emőke. Kolozsvár, 2016.

- ErdKirKv VII. 1. = *Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei I. János Zsigmond Királyi Könyve (1569–1570)*. (Erdélyi Történelmi Adatok. VII. 1. Szerk. Jakó Zsigmond). Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Fejér Tamás, Rácz Etelka, Szász Anikó. Kolozsvár, 2003.
- ErdKirKv VII. 2. = *Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei I. Báthory Kristóf Királyi Könyve (1580–1581)*. (Erdélyi Történelmi Adatok. VII. 2. Szerk. Jakó Zsigmond). Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Fejér Tamás, Rácz Etelka, Szász Anikó. Kolozsvár, 2003.
- ErdKirKv VII. 3. = *Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei I. Báthory Zsigmond Királyi Könyvei (1582–1602)*. (Erdélyi Történelmi Adatok. VII. 3. Szerk. Jakó Zsigmond). Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Fejér Tamás, Rácz Etelka, Szász Anikó. Kolozsvár, 2005.
- ErdKirKv Dvd = *Erdélyi királyi könyvek*. Dvd, szerk. Gyulai Éva. Budapest, 2005.
- Erdélyi Okmánytár I. = *Erdélyi Okmánytár*. I. 1023–1300. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Jakó Zsigmond. Budapest, 1997.
- Erdélyi Okmánytár IV. = *Erdélyi Okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez IV. 1360–1372*. Jakó Zsigmond kéziratát szerkesztette és kiegészítette Hegyi Géza és W. Kovács András. Budapest, 2014.
- Erdélyi testamentumok II. = *Erdélyi testamentumok II. – Erdélyi nemesek és főemberek végrendeletei*. Válogatta, a bevezető tanulmányt írta és a jegyzeteket összeállította Tüdös S. Kinga. Marosvásárhely, 2006.
- EOE = *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. I–III. Szerk. Szilágyi Sándor. Budapest, 1876–1877.
- ETE I. = *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitujítás korából*. I. Szerk. Bunyitay V., Rapaics R., Karácsonyi J. Budapest, 1902.
- ETE. V. = *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitujítás korából*. V. Szerk. Karácsonyi J., Kollányi F., Lukcsics J. Budapest, 1912.
- Fabritius: Zwei Funde = Fabritius, Karl: *Zwei Funde in der ehemaligen Dominikanerkirche zu Schäßburg*. Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. V. 1. (1861). 1–40.
- GyfVJkv = *Gyulafehérvár város jegyzőkönyvei. Gyulafehérvár városkönyve 1588–1674. Gyulafehérvár város törvénykezési jegyzőkönyvei 1603–1616*. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Kovács András. (Erdélyi Történelmi Adatok. VI. 2.). Kolozsvár, 1998.
- Hazai Okmánytár V. = *Hazai Okmánytár V*. Kiadják Ipolyi Arnold, Nagy Imre és Véghelyi Dezső. Győr, 1873. (Reprint Pápa, 2004)

- Jakó: Dézsma = *Adatok a dézsma fejedelemségkori adminisztrációjához*. Bevezetéssel és jegyzetekkel közléteszi Jakó Zsigmond. (Erdélyi Történelmi Adatok. V. 2.). Kolozsvár, 1945.
- Kataszter = *A magyarországi céhes kézműipar forrásanyagának katasztere*. 1–2. Budapest, 1975–1976.
- Kenyeres: Uradalmi utasítások = *XVI. századi uradalmi utasítások. Utasítások a kamarai uradalmak prefektusai, udvarbírái és ellenőrei részére*. I. Szerk. Kenyeres István. Budapest, 2002.
- KmKvJkv = *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei I–II (1289–1556)*. Kivonatokban közléteszi és a bevezető tanulmányt írta Jakó Zsigmond. Budapest, 1990.
- KmFJkv = *A kolozsmonostori konvent fejedelemség kori jegyzőkönyvei*. I. 1326–1590. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közléteszi Bogdándi Zsolt. (Erdélyi Történelmi Adatok. X. 1.) Kolozsvár, 2018.
- KvOkI II. = *Oklevéltár Kolozsvár története második és harmadik kötetéhez*. Összegegyűjtötte és szerkesztette Jakab Elek. II. Budapest, 1888.
- Lupaş: Documente = Ion Lupaş: *Documente istorice transilvane*. I. Cluj, 1940.
- Monumenta Antiquae Hungariae II. = *Monumenta Antiquae Hungariae II. (1580–1586)*. Edidit Ladislaus Lukács. Romae, 1976.
- RMNy I. = *Kalendárium az 1573. esztendőre Iacobeus Szaniszlótól*. Régi Magyarországi Nyomtatványok. I. Borsa Gedeon et alii. Budapest, 1971.
- RMK I. = Szabó Károly: *Régi Magyar Könyvtár I*. Budapest, 1879.
- Stadt Broos = *Urkundenbuch zur Geschichte der Stadt und des Stuhles Broos bis zum Übergang Siebenbürgens unter Erbfürsten aus dem Hause Österreich*. Von Albert Amlacher. Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. XV(1879). III. halt.
- ZOkm XII. = *A Zichi és Vásonkeői gróf Zichy család idősb ágának okmánytára*. Szerk. Lukcsics Pál. XII. Budapest, 1931.
- Zsigmondkori oklevéltár IX. = *Zsigmondkori oklevéltár IX. (1422.) A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 41*. Borsa Iván – C. Tóth Norbert. Budapest, 2004.

Szakirodalom

- Bácskai: Mezővárosok = Bácskai Vera: *Magyar mezővárosok a XV. században*. Értekezések a történelmi tudományok köréből 47. Budapest, 1965.
- Balogh–Oszóczki: Bányászat = *Balogh Béla és Oszóczki Kálmán: Bányászat és pénzverés a Gutin alatt*. Miskolc–Rudabánya, 2001.
- Barabás: Regesták = Barabás Samu: *Erdély történetére vonatkozó regesták 1551–1553*. (IV. közl). Történelmi Tár 15. (1892)

- Benkő–Demeter–Székely: Középkori mezőváros a Székelyföldön. = Benkő Elek–Demeter István–Székely Attila: *Középkori mezőváros a Székelyföldön.* (Erdélyi Tudományos Füzetek 223.) Kolozsvár, 1997.
- Bethlen: Erdély története II. = Bethlen Farkas: *Erdély története II. A váradi békekötéstől János Zsigmond haláláig (1538–1571)* II–V. könyv. Ford. Bodor András. Budapest–Kolozsvár, 2002.
- Bethlen: Historia III. = Wolfgangus de Bethlen: *Historia de rebus Transsylvanicis. Tomus tertius.* Cibinii, 1783.
- Binder: Abrudul medieval = Paul Binder: *Abrudul medieval.* Apulum XVIII(1980).
- Binder: Közös múltunk = Binder Pál: *Közös múltunk.* Bukarest, 1982.
- Binder: Régi kalendáriumok = Binder Pál: *Régi kalendáriumok az erdélyi és partiumi vásárokról, vagy sokadalmakról (1572–1676).* Néprajzi Látóhatár II(1993). 1–2. sz.
- Binder: Román diplomaták = Binder Pál: *Az erdélyi fejedelemség román diplomatái.* Marosvásárhely, 1996.
- Biró: Erdély követei = Biró Vencel: *Erdély követei a Portán.* Kolozsvár, 1921.
- Bogdándi: Jobbágyok Kolozsvárra költözése = Bogdándi Zsolt: *Jobbágyok Kolozsvárra költözése a fejedelemség korában. 16–17. századi jobbágyfelszabadítások a kolozsmonostori jegyzőkönyvekben.* Erdélyi Múzeum LXXIV (2012). 3. sz.
- Bogdándi: Az erdélyi táblai perfolyamról = Bogdándi Zsolt: *Az erdélyi táblai perfolyamról és az ítélmesterek tevékenységéről.* In: Testimonio Litterarum. Tanulmányok Jakó Zsigmond tiszteletére. Szerk. Dáné Veronka, Lupescuné Makó Mária, Sipos Gábor. Kolozsvár, 2016.
- Bogdándi: A fejedelmi tábla ülnökei = Bogdándi Zsolt: *A fejedelmi tábla 16. századi ülnökeiről.* In: Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben és a Magyar Királyságban. (Erdélyi Tudományos Füzetek 290.) Kolozsvár–Budapest, 2020.
- Botlik: Statileo diplomáciai küldetései = Botlik Richárd: *Statileo János diplomáciai küldetései János király (1526–1540) uralkodásának idejéből.* Századok 147(2013) 4. sz.
- Bunta: Kolozsvári ötvösök = Bunta Magdolna: *Kolozsvári ötvösök a XVI.–XVIII. században.* Bibliotheca Humanitatis Historica XVII. Budapest, 2001.
- Bunyitay: A váradi püspökség. II. = Bunyitay Vincze: *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig.* II. Nagyvárad, 1883.
- Cicero: De signis = Marcus Tullius Cicero: *De signis.* Publiée avec une Introduction et un Commentaire explicatif par Henri Bornecque. 1895.

- Cutean: Sigilii de breaslă = Smaranda Cutean: *Sigilii de breaslă din colecția Muzeului Național al Unirii Alba Iulia.* = Patrimonium Apulense (VII–VIII.) 2008.
- Dáné: Torda vármegye birtokos társadalma = Dáné Veronka: „Mennyi jobbágya és mennyi portiója” *Torda vármegye birtokos társadalma a 17. század első felében.* (Erdélyi Tudományos Füzetek 286.) Kolozsvár, 2016.
- Dankanits: Laskai könyvei = Dankanits Ádám: *Laskai Cs. Péter könyvei.* In: Lymbus. Művelődéstörténet tár II. (1990)
- Derzsi: Párhuzamos életrajzok = Derzsi Júlia: *Párhuzamos életrajzok: Thomas Bomelius és Mathias Fronius.* In: Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben. (Erdélyi Tudományos Füzetek. 287.) Szerk. Bogdándi Zsolt, Fejér Tamás. Kolozsvár, 2017.
- Ember: Az újkori közigazgatás története = Ember Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig.* Budapest, 1946 (Magyar Országos Levéltár Kiadványai III. Hatóság- és Hivataltörténet 1).
- Engel: Térkép = Engel Pál: *Magyarország a középkor végén.* Digitális térkép. CD-ROM. Térinformatika: Kollányi László, Sallay Ágnes. Budapest, 2002.
- Engel–Kristó–Kubinyi: Magyarország története. = Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András: *Magyarország története 1301–1526.* Budapest, 1998.
- Entz: Székesegyház = Entz Géza: *A gyulafehérvári székesegyház.* Budapest, 1958.
- Erdősi: Udvar a városi térben = Erdősi Péter: *Udvar a városi térben: hatalom és házbirtoklás a 16. század végi Gyulafehérváron.* In: Művészet és mesteriség. Tisztelegő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére. Szerk. Horn Ildikó et alii. Budapest, 2016.
- Fejér: Regisztrumvezetési gyakorlat = Fejér Tamás: *Az erdélyi fejedelmi kancellária regisztrumvezetési gyakorlata a 16. században.* Levéltári Közlemények. LXXXV (2014).
- Fejér: A fogarasi iskola rektorai = Fejér Tamás: *A fogarasi partikuláris iskola fejedelemségkori rektorai.* Erdélyi Múzeum LXXII(2010). 3–4. sz.
- Fejér: Királyikönyv-töredékek = Fejér Tamás: *16. századi erdélyi királyikönyv-töredékek és elveszett királyi könyvek.* In: Peregrináció és erudíció. Tanulmányok Tonk Sándor tiszteletére. Szerk. Bogdándi Zsolt és Lupescu Makó Mária. Kolozsvár, 2020.
- Flóra: Ötvösregesztrum = Flóra Ágnes: *Kolozsvári ötvösregesztrum (1554–1790).* Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények. Budapest, 2003.
- Flóra: Prestige at Work = Flóra Ágnes: *Prestige at Work. Goldsmiths of Cluj in 16th and 17th Centuries.* Saarbrücken: VDM Verlag. 2009.

- Flóra: Kolozsvár tanácsháza = Flóra Ágnes: *Jelkép, erény, reprezentáció. A kora újkori Kolozsvár tanácsháza mint a városvezetés egyik reprezentációs színtere*. In: Liber discipulorum. Tanulmányok Kovács András 65. születésnapjára. Kolozsvár, 2011.
- Flóra: The Town Hall of Kolozsvár = Ágnes Flóra: *Symbols, Virtues, Representation. The Early Modern Town Hall of Kolozsvár as a Medium of Display for Municipal Government*. The Hungarian Historical Review. (2012). 1/1–2.
- Fodor: Lippa és Radna városok = Fodor Pál: *Lippa és Radna városok a 16. századi török adóösszeírásokban*. Történelmi Szemle XXXIX(1997). 3–4. sz.
- Fügedi: Az esztergomi érsekség gazdálkodása = Fügedi Erik: *Az esztergomi érsekség gazdálkodása a XV. század végén*. In: Uő: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról. Budapest, 1981.
- Fügedi: Városok kialakulása Magyarországon = Fügedi Erik: *Városok kialakulása Magyarországon*. In: Uő: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Budapest, 1981.
- Fügedi: Városprivilegiumok = Fügedi Erik: *Középkori magyar városprivilegiumok*. In: Uő: Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Budapest, 1981.
- Fügedi: Uram királyom = Fügedi Erik: *Uram királyom... A XV. századi Magyarország hatalmasai*. Budapest, 1974.
- Gálfi: Kapcsolat = Gálfi Emőke: *Az erdélyi káptalan és hiteleshelyének kapcsolata a XVI. század elején*. Fons XVIII(2011). 1. sz.
- Gálfi: Ajtonyi Jakab = Gálfi Emőke: *Bethlen Gábor hitelezője, Ajtonyi Jakab deák*. In: A magyar arisztokrácia társadalmi sokszínűsége, változó értékek és életviszonyok. Szerk. Papp Klára és Püski Levente. Debrecen, 2013.
- Gálfi: Izabella királyné várospolitikája = Gálfi Emőke: *Izabella királyné várospolitikája: Gyulafehérvár és Várad*. In: „Várad, Erdély kapuja...” Nagyvárad történelmi szerepe a fejedelemség korában. Tanulmányok Biharország történetéből 2. Szerk. Oborni Teréz. Nagyvárad, 2014.
- Gálfi: Oltárosok = Gálfi Emőke: *Az erdélyi káptalan oltárosai és a hiteleshelyi munka a középkor végén*. In: Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére. I–II. Szerk. Bárány Attila, Dreska Gábor, Szovák Kornél. Budapest–Debrecen, 2014.
- Gálfi: Területi hatáskör = Gálfi Emőke: *A gyulafehérvári udvarbírák és területi hatáskörüik Bethlen Gábor uralkodásának első szakaszában*. In: Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene. A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Szerk.: Dáné Veronka, Horn Ildikó, Lupescu Makó Mária, Oborni Teréz, Rüszt-Fogarasi Enikő, Sipos Gábor. Kolozsvár, 2014.

- Gálfi: Levélkeresők = Gálfi Emőke: *A gyulafehérvári hiteleshely levélkeresői (1556–1690)*. (Erdélyi Tudományos Füzetek 283.) Kolozsvár, 2015.
- Gálfi: Peregrinusok = Gálfi Emőke: *A gyulafehérvári uradalom peregrinusai különös tekintettel Koppányi Orbán enyedi esperesre*. In: Peregrináció és erudíció. Tanulmányok Tonk Sándor tiszteletére. Szerk. Bogdándi Zsolt, Lupescu Makó Mária. Kolozsvár, 2020.
- Gulyás László Szabolcs: *Újabb adatok a középkori jobbágyi-mezővárosi személynévadás kérdéséhez*. Névtani Értesítő 31 (2009).
- Gündisch: Türkenabwehr, 1395–1526. = Gustav Gündisch: *Siebenbürgen in der Türkenabwehr, 1395–1526*. In: Uő: *Aus Geschichte und Kultur der Siebenbürger Sachsen. Ausgewählte Aufsätze und Berichte*. (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens). Köln–Wien, 1987.
- Gymn. Mühlbach = *Programm des evangelischen Untergymnasiums und der damit verbundenen Lehranstalten in Mühlbach*. 1888–1889.
- Györffy: Történeti földrajz II. = Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarországnak történeti földrajza*. II. Budapest, 1987.
- Heckenast: Végrendelet = Heckenast Gusztáv: *János Zsigmond végrendelete*. Keresztény Magvető 111 (2005). 4. sz.
- Hegyi: A dékánkanonoki tisztség = Hegyi Géza: *Az erdélyi dékánkanonoki tisztség betöltése az Árpád és az Anjou-korban*. Középkortörténeti tanulmányok 6. A VI. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2009. június 4–5.) előadásai. Szeged, 2010.
- Hegyi: Tizedszedés = Hegyi Géza: *Tizedszedés a középkori erdélyi egyházmegye Meszesen-túli részein*. Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle XLV(2010).
- Hegyi: A Szilágyság birtokviszonyai. = Hegyi Géza: *A Szilágyság birtokviszonyai a középkorban*. In: *A Szilágyság és a Wesselényi család (14–17. század)*. (Erdélyi Tudományos Füzetek. 277.) Kolozsvár, 2012.
- Horn: Báthory András = Horn Ildikó: *Báthory András*. Budapest, 2002.
- Horn: Politikusportrék = Horn Ildikó: *Politikusportrék János Zsigmond udvarából. Mihályi Csáky Mihály*. In: Uő: *Tündérország útvesztői*. Budapest, 2005.
- Horn: A hatalom pillérei = Horn Ildikó: *A hatalom pillérei. A Báthory-kori politikai elit kezdetei*. In: *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk. G. Etényi Nóra, Horn Ildikó. Budapest, 2005.
- Horn: A Báthoryak felfutása = Horn: *A Báthoryak felfutása és térvesztése az 1560-as évek Erdélyében*. In: *Műveltség és társadalmi szerepek: arisztokraták Magyarországon és Európában*. Szerk. Bárány Attila–Orosz István–Papp Klára–Vinkler Bálint. Debrecen, 2014.
- Hogyan éltek elődeink? = *Hogyan éltek elődeink? Fejezetek a Magyar művelődés történetéből*. Szerk. Hanák Péter. Budapest, 1980.

- Izsán: Darabontok számadásai = Izsán Csaba: *A zsoldos darabontok számadásai és a város védműveinek javítási költségei Kolozsvár 17. századi számadáskönyveiben*. In: Ezerarcú Erdély. Politika, társadalom, kultúra. Szerk. Tóth Áron, K. Markály Aranka, Koloh Gábor, Horváth Illés. Kolozsvár, 2019.
- Jakó: Bihar = Jakó Zsigmond: *Bihar megye a török pusztítás előtt*. Település és Népiségtörténeti Értekezések. Budapest, 1940.
- Jakó: Instrucțiunile arhivistice = Sigismund Jakó: *Instrucțiunile arhivistice ale oficiilor din Transilvania, 1575–1841. Problema reorganizării arhivelor vechi din Transilvania*. Revista Arhivelor I (1958) nr. 1.
- Jakó: A Hoffhalterek = Jakó Zsigmond: *A Hoffhalterek váradi és gyulafehérvári nyomdaja*. In: Uő: Társadalom, egyház, művelődés. Budapest, 1997.
- Jakó: Püspöki birtokok = Jakó Zsigmond: *Az erdélyi püspökség középkori birtokairól*. In: Szabó István-émlékkönyv. Szerk. Rácz István, Kovács Ágnes. Debrecen, 1998.
- Jakó K.: Az első kolozsvári egyetemi könyvtár = Jakó Klára: *Az első kolozsvári egyetemi könyvtár története és állományának rekonstrukciója 1579–1604*. Erdélyi könyvesházak I. Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 16/1. Szerk. Keserű Bálint. Szeged, 1991.
- Jakó K.: A Szalánczyak = Jakó Klára: *A Szalánczyak*. In: Emlékkönyv Imreh István születésének nyolcvanadik évfordulójára. Szerk. Kiss András–Kovács Kiss Gyöngy–Pozsony Ferenc. Kolozsvár, 1999.
- Jakó K.: Mihály vajda magyar secretariusairól = Jakó Klára: *Mihály vajda magyar secretariusairól*. Erdélyi Múzeum LXXVII(2015). 1. sz.
- Jakó K.: Vitéz László erdélyi családjáról. = Jakó Klára: *Vitéz László havasalföldi vajdai secretarius erdélyi családjáról, avagy adatok az Özvegy és leánya történeti háttéréhez*. In: Peregrináció és erudíció. Tanulmányok Tonk Sándor tiszteletére. Kolozsvár, 2020.
- Kenyeres: Váruradalmi gazdálkodás = Kenyeres István: *Váruradalmi gazdálkodás a késő középkorban*. In: Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet. Szerk. Kubinyi András, Laszlovszky József, Szabó Péter. Budapest, 2008.
- Kenyeres: Hivatalnoki életpályák = Kenyeres István: *Hivatalnoki életpályák és családi stratégiák a kora újkori kamarai uradalmak példáján*. In: Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben és a Magyar Királyságban. (Erdélyi Tudományos Füzetek 290.) Kolozsvár–Budapest, 2020.
- Kollányi: Végrendelkezési jog = Kollányi Ferenc: *A magyar kath. alsópapság végrendelkezési joga, ennek története, jelenlegi állapota, és a hagyatékok körül követendő eljárás*. Esztergom, 1890.
- Kosztá: Pécs városszerkezete = Kosztá László: *Pécs városszerkezete a 11. századtól a 14. század közepéig*. In: „Köztes-Európa” vonzásában. Ünnepi

- tanulmányok Font Márta tiszteletére. Szerk. Bagi Dániel, Fedeles Tamás, Kiss Gergely. Pécs, 2012.
- Kovács: *Date privind viața Zamfirei* = Kovács András: *Date privind viața Zamfirei, fiica lui Moise-vodă*. Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca XXVII(1986).
- Kovács: *Humanista epigráfusok* = Kovács András: *Humanista epigráfusok adalékai Gyulafehérvár középkorai és koraiújkorai helyrajzához*. In: Szamosközy István (Stephanus Zamosius): *Analecta lapidum vetustorum et nonnullarum in Dacia antiquitatum*. 1593. *Inscriptiones Romanae in lapidibus antiquis Albae Iuliae et circa locorum*. Szerk. Balázs Mihály – Monok István. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. Szerk. Keserű Bálint. 33.) Szeged, 1992.
- Kovács: *Az építkező Bethlen Gábor* = Kovács András: *Az építkező Bethlen Gábor és székvárosa*. In: Emlékkönyv Jakó Zsigmond nyolcvanadik születésnapjára. Szerk. Kovács András, Sipos Gábor és Tonk Sándor. Kolozsvár, 1996.
- Kovács: *Középkori székhely*. = Kovács András: *Gyulafehérvár, az erdélyi püspökök középkori székhelye*. In: Márton Áron emlékkönyv születésének 100. évfordulóján. Kolozsvár, 1996.
- Kovács: *Kolozsvár városképe* = Kovács András: *Kolozsvár városképe a XVI–XVII. században*. In: *Kolozsvár 1000 éve*. Szerk. Dáné Tibor Kálmán et alii. Kolozsvár, 2001.
- Kovács: *Fejedelmi udvar színtere* = Kovács András: *Gyulafehérvár, az erdélyi fejedelmi udvar színtere a 16. században*. In: *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk. G. Etényi Nóra, Horn Ildikó. Budapest, 2005.
- Kovács: *Farkas az én nevem*. = Kovács András: *„Farkas az én nevem...” A gyulafehérvári fejedelmi fegyvertár és ágyúöntés kezdeteinek történetéhez. Dolgozatok az Erdélyi Múzeum érem- és régiségtárából. – Új sorozat II. (XII.)* (2007).
- Kovács: *Egy kőhajításnyira* = Kovács András: *„Egy kőhajításnyira kollégiummunktól és templommunktól...” Néhai Csáki (VII.) István gyulafehérvári házaról (1649)*. Erdélyi Múzeum LXXIII(2011). 3–4. füzet.
- Kovács: *Gyulafehérvári séta* = *Gyulafehérvári séta Bethlen Miklós kancellárral*. In: *MONOKgraphia. Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára*. Szerk. Nyerges Judit, Verók Attila, Zvara Edina. H. n., 2016.
- Kovács: *Fejedelmi nyomda* = Kovács András: *A gyulafehérvári fejedelmi nyomda és szomszédsága*. In: *Testimonio litterarum. Tanulmányok Jakó Zsigmond tiszteletére*. Szerk. Dáné Veronka, Lupescuné Makó Mária, Sipos Gábor. Kolozsvár, 2016.

- Kovács: János Zsigmond síremléke = Kovács András: *János Zsigmond fejedelem síremléke*. Aetas 35(2020). 3. sz.
- Kovács Mihai: *Várdai Ferenc erdélyi püspök egyházi és világi helyettesei*. In: Erdélyi Múzeum LXXXII(2020). 1. füzet.
- Kubinyi: A budai udvarbíró = Kubinyi András: *A budai vár udvarbírói hivatala, 1458–1541: kísérlet az országos és a királyi magánjövendelmek szétválasztására*. Levéltári Közlemények XXXV(1964). 1. sz.
- Kubinyi: A királyi udvar = Kubinyi András: *A királyi udvar élete a Jagelló korban*. In: Kelet és nyugat között: történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. Szerk. Koszta László. Szeged, 1995.
- Kubinyi: A Szapolyaiak és familiárisaik = Kubinyi András: *A Szapolyaiak és familiárisaik (szervitoraik)*. In: Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről. Studia Miskolcinsia 5. Miskolc, 2004.
- Kubinyi: Budai és pesti polgárok. = Kubinyi András: *Budai és pesti polgárok családi összeköttetései a Jagelló-korban*. Levéltári Közlemények. XXXVII (1966). 2. sz.
- Kubinyi: Püspöki rezidenciák = Kubinyi András: *Püspöki rezidenciák a középkori Magyar Királyságban*. In: Uő: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Budapest, 1999.
- Kubinyi: Plébánosválasztások = Kubinyi András: *Plébánosválasztások és egyházközségi önkormányzat a középkori Magyarországon*. In: Uő: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Budapest, 1999.
- Kubinyi: „Szabad királyi város” = Kubinyi András: „Szabad királyi város” – „Királyi szabad város”? Urbs. Magyar Várostartörténeti Évkönyv 1 (2006).
- Kubinyi: Városfejlődés = Kubinyi András: *Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén*. Szeged, 2000. (Dél-alföldi évszázadok 14.)
- Kubinyi: Városhálózat = Kubinyi András: *Városhálózat a későközépkori Kárpát-medencében*. Történelmi Szemle XLVI(2004). 1–2. sz.
- Laczlavik: A somogy megyei Várdai család = Laczlavik György: *A somogy megyei Várdai család a 16. században*. Turul LXXXVI(2013). 1. füzet.
- Lakatos: Hivatali írásbeliség = Lakatos Bálint: *Hivatali írásbeliség és ügyintézés a késő középkori magyarországi mezővárosokban, oklevelek tükrében*. Doktori disszertáció és adattár. Budapest, 2013.
- Lakatos: Önkormányzati testületek = Lakatos Bálint: *Mezővárosi és falusi önkormányzati testületek Magyarországon a késő középkorban*. Századok 148(2014). 2. sz.
- Lakatos: Mezővárosi oklevelek = Lakatos Bálint: *Mezővárosi oklevelek. Települési önkormányzat és írásbeliség a késő középkori Magyarországon, 1301–1526*. (Magyar történelmi emlékek. Adattárak. Monumenta Hungariae

- historica. Elenchi.) MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2019.
- Lescalopier = *Pierre Lescalopier utazása Erdélybe 1574*. Közreadja Benda Kálmán és Tardy Lajos. Budapest, 1982.
- Mályusz: A mezővárosi fejlődés = Mályusz Elemér: *A mezővárosi fejlődés*. In: Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században. Szerk. Székely György. Budapest, 1953.
- Mályusz: Egyházi társadalom = Mályusz Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest, 1971.
- Magina: Documentele autorităților urbane = Adrian Magina: *Documentele autorităților urbane din Lipova (1455–1548)*. Banatica (2013). 23
- Mátyás-Rausch: Fejedelmi aranybeváltók = Mátyás-Rausch Petra: *Fejedelmi aranybeváltók a Báthory korszakban. Karrierlehetőségek az Erdélyi Fejedelemség gazdasági kormányzatában. 1571–1613*. In: Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben. (Erdélyi Tudományos Füzetek 287.) Kolozsvár, 2017.
- Mátyás-Rausch: Ércbányászat = Mátyás-Rausch Petra: *Ércbányászat a Báthoryak korában. A szatmári és az erdélyi bányavidék arany-, ezüst- és higanybányászata (1571–1613)*. Budapest, 2017.
- Mátyás-Rausch: Társadalmi mobilitás = Mátyás-Rausch Petra: *Társadalmi mobilitás az erdélyi kincstári igazgatásban (1571–1629)*. Századok 154(2020). 1. sz.
- Mihalik: A kanonok két leánya? = Mihalik Béla Vilmos: *A kanonok két leánya? Adalékok Szengyeli Ferenc családjának történetéhez*. Turul LXXXVI (2013). 4. füzet
- Nussbächer: Rathaus = Gernot Nussbächer: *Das Kronstädter Rathaus*. Kronstadt, 1996.
- Nyulásziné Straub: Címereslevél gyarapodás = *Címereslevél gyarapodás a Magyar Országos Levéltárban*. Összeállította Nyulásziné Straub Éva. Turul LXV(1992). 1951–1992.
- Oborni: Erdély pénzügyei = Oborni Teréz: *Erdély pénzügyei I. Ferdinánd uralma alatt. 1552–1556*. Budapest, 2002.
- Oborni: Izabella udvarának kezdetei = Oborni Teréz: *Izabella királyné erdélyi udvarának kezdetei (1541–1551)*. In: Uő: *Udvar, állam és kormányzat a kora újkori Erdélyben*. H. n., 2011.
- Pakó: Hatalmi konfliktus = Pakó László: *Hatalmi konfliktus vagy területi összefogás? A kolozsvári százférfiak tanácsa és a városi igazságszolgáltatás a 16. század második felében*. Erdélyi Múzeum LXXII(2010). 3–4. sz.
- Pataki: Domeniul Hunedoara = Josif Pataki: *Domeniul Hunedoara la începutul secolului al XVI-lea*. Studiu și documente. București, 1973.

- Pataki: A vajdahunyadi váruradalom = Pataki József: *A vajdahunyadi váruradalom a XVI. század első évtizedeiben*. Erdélyi Múzeum LIV(1992). 1–4. füzet.
- Pécs története II. = *Pécs története a püspökség alapításától a török hódításig*. II. Főszerk. Vonyó József. Szerk. Font Márta. (Petrovics István: *A város története a 14. század közepétől 1526-ig*.) Pécs, 2015.
- Petrichevich-Horváth: A Petrichevich család története = Petrichevich-Horváth Emil: *A Mogorovich nemzetségbeli Petrichevich család története és oklevéltára*. Budapest, 1934–1942.
- Petrovics: Mezővárosi gazdálkodás = Petrovics István: *Középkori mezővárosi gazdálkodás*. In: *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet*. Szerk. Kubinyi András, Laszlovszky József, Szabó Péter. Budapest, 2008.
- Petrovics: Városi elit Dél-Magyarországon = Petrovics István: *Városi elit a középkori Dél-Magyarországon*. Pécs, Szeged és Temesvár esete. Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv III. Budapest, 2008.
- Petrovics: Lippa város = Petrovics István: *Lippa város igazgatásának és kézműiparának néhány kérdése a középkorban*. In: *Pénztörténet – gazdaságtörténet*. Tanulmányok Buza János 70. születésnapjára. Szerk. Besenyei József–Draskóczy István. Budapest–Miskolc, 2009.
- Rüsz-Fogarasi: Privilegiile = Rüsz-Fogarasi Enikő: *Privilegiile și îndatoririle orașelor din Transilvania voievodală*. Cluj-Napoca, 2003.
- Sigerus: Nagyszeben krónikája = Emil Sigerus: *Nagyszeben város krónikája 1100–1929*. Nagyszeben, 2006.
- Simon: Szapolyai János familiárisai. = Simon Zsolt: *Szapolyai János familiárisainak egy lajstroma 1531-ből*. In: *Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről*. Studia Miskolcinsensia 5. Miskolc, 2004.
- Simon Zsolt: *Az aranykitermelés kezdetei a középkori Erdélyben*. In: *Certamen II. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában*. Szerk. Egyed Emese, Bogdándi Zsolt, Weisz Attila. Kolozsvár, 2015.
- Sörös Erzsébet Borbála: Batthyány Orbán bűnhődése = Sörös Erzsébet Borbála: *Batthyány Orbán bűnhődése Verancsics Antal Elogium Urbani Bathianijában*. In: *Hereditas Graeco-Latininitatis I*. Studia moralia. Szerk. Takács László, Tóth Orsolya. Debrecen, 2014. 168–176.
- Sunkó: Udvari hadak = Sunkó Attila: *Az erdélyi fejedelmek udvari hadai a 16. században*. Levéltári Közlemények LXIX(1998). 1–2. sz.
- Szabó A.: *Coetus Ungaricus* = Szabó András: *Coetus Ungaricus. A wittenbergi magyar diákság 1555–1613*. Budapest, 2017.
- Szabó P.: Erdők és erdőgazdálkodás = Szabó Péter: *Erdők és erdőgazdálkodás a középkori Magyarországon*. In: *Gazdaság és gazdálkodás a középkori*

- Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet. Szerk. Kubinyi András, Laszlovszky József, Szabó Péter. Budapest, 2008.
- Szádeczky: Iparfejlődés = Szádeczky Lajos: *Iparfejlődés és a czéhek története Magyarországon okíratattárral (1307–1848.)*. II. Budapest, 1913.
- Szakály: Mezőváros és reformáció = Szakály Ferenc: *Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez*. Budapest, 1995.
- Szamosközy: Erdély története = Szamosközy István: *Erdély története (1598–1599, 1603)*. Budapest, 1977.
- Szamosközy történeti maradványai = Szamosközy István történeti maradványai. 1542–1608. I, IV. (Magyar Történelmi Emlékek) Kiadta Szilágyi Sándor. Budapest, 1876, 1880.
- Szász: Gesellschaftliche Konflikte = Szász Anikó: *Gesellschaftliche Konflikte im Siebenbürgen des 16. Jahrhunderts. Das Beispiel des Marktfleckens Desch (1541–1600)*. Ungarn Jahrbuch. Zeischrift für interdisziplinäre Hungarologie, 34(2018).
- Szende: Civitas opulentissima = Szende Katalin: *„Civitas opulentissima Varamensis”*. Püspöki székhely és városfejlődés a középkori Váradon. In: Nagyvárad és Bihar a korai középkorban. Tanulmányok Biharország történetéről 1. Nagyvárad, 2014.
- Szentgyörgyi: Jobbágyterhek = Szentgyörgyi Mária: *Jobbágyterhek a XVI–XVII. századi Erdélyben*. Értekezések a történeti tudományok köréből. 27. Budapest, 1962.
- Szűcs: Városok és kézművesség = Szűcs Jenő: *Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon*. Budapest, 1955.
- Temesváry: Geréb László első miséje = Temesváry János: *Geréb László erdélyi püspök első miséje 1498-ban*. Erdélyi Múzeum XXVIII(1911). 2. sz.
- Tinódi Sebestyén: *Kapitán György bajviadalja*. In: Tinódi Sebestyén összes költeménye. Budapest, 1998.
- Tinódi Sebestyén: *Az udvarbírákról és kulcsárokról*. In: Tinódi Sebestyén összes költeménye. Budapest, 1998.
- C. Tóth: Archontológia = C. Tóth Norbert: *Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. Érsekek, püspökök, illetve segédpüspökeik, vikáriusaik és jövedelemkezelőik az 1440-es évektől 1526-ig*. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások) Győr, 2017.
- Tringli: Mezei károk = Tringli István: *A magyar szokásjog első összefoglalói a mezei károkról*. In: Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére. I–II. Szerk. Bárány Attila, Dreska Gábor, Szovák Kornél. Budapest–Debrecen. 2014.
- Vekov: Gyulafehérvár központi szerepköre = Vekov Károly: *Gyulafehérvár központi szerepköre a középkorban és koraújkorban*. In: Erdélyi várostörténeti tanulmányok. Szerk. Pál Judit, Fleisz János. Csíkszereda, 2001.

- Vekov: Locul de adeverire = Vekov, Károly: *Locul de adeverire din Alba-Iulia. Secolele XIII–XVI*. Cluj-Napoca, 2003.
- Vekov: Végedi Imre = Vekov Károly: *Végedi Imre tordai főesperes 1541. évi végrendelete*. In: Emlékkönyv Kiss András nyolcvanadik születésnapjára. Szerk. Pál-Antal Sándor, Sipos Gábor, W. Kovács András, Wolf Rudolf. Kolozsvár, 2003.
- Verancsics: Elogium Urbani Bathiani = Sörös Borbála: *Verancsics Antal: Elogium Urbani Bathiani*. In: Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények. Budapest, 2012–2013.
- Veress: Izabella királyné = Veress Endre: *Izabella királyné 1519–1559*. Budapest, 1901.
- W. Kovács: Megyeszékhelyek = W. Kovács András: *Megyeszékhelyek a középkori Erdélyben*. In: Emlékkönyv Egyed Ákos születésének nyolcvanadik évfordulójára. Szerk. Pál Judit, Sipos Gábor. Kolozsvár, 2010.
- Weisz: A királyketteje = Weisz Boglárka: *A királyketteje és az ispán harmada. Vámok és vámszedés Magyarországon a középkor első felében*. Budapest, 2013.
- Weisz: Vásárok = Weisz Boglárka: *Vásárok és lerakatok a középkori Magyar Királyságban*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2012.

NÉVMUTATÓ

A, Á

Abaúj vármegye 27

Abrudbánya (Abrud), Fehér m, város 33, 36, 88–89, 93–94, 105–106, 109–110, 113, 118, 140–141

Abrudbányai Fodor Pál, főaranybe-váltó 59

Abrudfalva (Abrud-Sat), Fehér m, h 89, 106

Abrudkerpenyes l. Körpenyes

Ádám András 151

Adler Andreas, orgonista 24

Ágoston Katalin és Zsuzsanna 70

Ágoston László 16

Ágoston Ötvös Mátyás, ötvösmes-ter 69, 70, 74

Ajtonyi Jakab, tordai sókamarás 55

Akmár (Ac mariu), Fehér m, h 89, 129

Alesius János, igeni lelkipásztor 122

Alkenyér (Şibot), Fehér m, h 29, 134

Almási Albert, udvarbíró 97–99, 103, 158

Álmosdi Csire Péter 40

Alsóorbó/Magyarorbó (Gârbova de Jos), Fehér m, h 89, 111, 125, 131, 136

Alvinc (Vinţu de Jos), Fehér m, h 34–36

Antal deák, enyedi bíró 114, 150–151

Apafi István, udvarmester 134

Apahida (Păgida), Fehér m, h 83–84

Aradi Péter, erdélyi dékánkanonok 14

Aranyosszék 101

Asszonynépe (Asinip), Fehér m, h 89

Asztalos Péter 70

Axmann Anton 150

B

Babai Kis Péter, tanácsúr 25

Bács (Bač), város 20

Bácskai Miklós, erdélyi püspök 16, 28

Bácskai Vera, történész 16, 18–19

Bagdi György 70

Baghi/Baghky Ambrus, erdélyi ka-nonok 27, 48

Baghky Ferenc 48

Bagó (Băgău), Fehér m, h 83–85

Bágy/Bágyon (Bădeni), Kolozs m, h 101

- Bakó Dániel, enyedi officiális 94, 157
 Bakó Miklós 145
 Baládfi Farkas és Miklós 130
 Balamér I. Balomir
 Balásfi János, requisitor 73, 133
 Balassa Menyhárt, tanácsúr 94, 105, 108, 117, 124–125
 Bálint pap 13
 Balomir/Balamér (Balomiru de Câmp), Fehér m, h 29, 134
 Bánffy Borbála 130
 Bánffy György, udvari főkapitány 62, 64, 101
 Bangó Máté 16
 Banty Máté 16
 Bányai András, gyulafehérvári bíró 52, 144–145
 Bányai Ötvös János 74
 Bárány János 117
 Baranya vármegye 58
 Baranyai Szabó István, gyulafehérvári bíró 57, 61, 146–149
 Barát Lukács 16
 Barath Gergely 18
 Barlabási Lénárd, alvajda 106
 Barta László, enyedi bíró 150
 Bartakovit Gáspár, újvári kamarás 94
 Basta Giorgio 129
 Báthai Máté, tordai főesperes-kanonok 44, 88, 110
 Báthory András, erdélyi fejedelem 30, 43, 59, 93, 97, 103–104
 Báthory Boldizsár, tanácsúr 119, 122
 Báthory család 97
 Báthory Erzsébet 111, 126
 Báthory Gábor, erdélyi fejedelem 120–121, 129
 Báthory István, erdélyi fejedelem 26, 29, 42, 49–50, 63–64, 66, 91, 97, 106, 109, 111, 113, 125–128, 131–132, 134, 139
 Báthory István, erdélyi vajda 30
 Báthory Kristóf, erdélyi fejedelem 48, 55, 95, 100, 106, 111, 114–116, 126, 129, 131, 134–135
 Báthory Krisztina/Griszeldisz 111, 126
 Báthory Zsigmond, erdélyi fejedelem 59, 66–67, 70, 72–73, 92–94, 97–100, 102–104, 108–109, 111, 113, 119–120, 126–127, 129, 131, 135
 Batthyány Orbán, tanácsúr 45
 Bebek Ferenc, főkapitány 124
 Becskei György 130
 Bede Mihály, enyedi officiális 93, 157
 Beke Antal 79
 Bekényszeg, elpusztult település 101
 Bekes Gáspár, tanácsúr 64, 111, 125–127, 130–131
 Bekes-lázadás 91
 Békési Harcsás Borbély János I. Borbély Harcsás János
 Belényesi Gergely, erdélyi éneklőkanonok 14
 Belényesi István, kincstári számvevő 121
 Belső-Szolnok vármegye 127
 Benedek (Benic), Fehér m, h 90, 123, 127, 129
 Benkner Johannes, brassói bíró 108
 Benő Mihály, nagyobb kancelláriai írnok 57–60
 Berve (Berghin), Fehér m, h 83, 85
 Berzeviczy Márton, diplomata 127, 129, 130

- Beszterce (Bistrița), Beszterce-Naszód m, város 68
- Bethlen Farkas, történetíró 63
- Bethlen Gábor, erdélyi fejedelem 41, 43, 56, 59
- Betlen Anna 59
- Betlen István, ötvös 74
- Betlen Szabó család 61
- Betlen Szabó László, gyulafehérvári bíró 57, 59–61, 92, 144, 146
- Betlen Szabó/Nyíró (Fületlen) István, gyulafehérvári bíró 56, 59–61, 96, 145–146
- Biandrata Giorgio, fejedelmi orvos 44, 126, 129
- Bihari János, udvarbíró 93, 98–99, 158
- Bika Imre, udvarbíró 82, 154
- Binder Pál, történész 113
- Biró Dávid 16
- Biró Jakab 16
- Biró Orbán 16
- Bisztra/Bizere (Bistra), Fehér m, h 89, 106
- Bitó György és Péter 16
- Bizere I. Bisztra
- Bizerei István, abrudbányai officiális 154
- Bizerei Miklós, bizerei officiális 95
- Bocskai Erzsébet, fejedelemasszony 111, 126
- Bódog fertály 50
- Bokorháza/Preszáka (Presaca Ampoiului), Fehér m, h 88, 109
- Boldogasszony utca 135
- Boldogságos Szűz domonkos kolostor 24
- Bolgár Imre 144
- Bolgárcserged I. Kiscserged
- Bolkácsi Lukács 152
- Borbánd (Bărbant), Fehér m, h 89, 131–132, 134–136
- Borbándi György 146
- Borbándi Lukács 144
- Borbándi Márton 108
- Borbándi Pál 144
- Borbély Albert 147
- Borbély Benő Boldizsár 57, 144
- Borbély György 148–149
- Borbély Harcsás János 57, 146
- Borbély Lukács 145
- Borbély Mihály 96, 143–144
- Borbély Péter 151
- Borberek (Vurpăr), Fehér m, h 36
- Borczun Pitar Gheorghe, udvarbíró 98–99, 158
- Bornemisza Gergely, ötvös 74
- Bornemisza Pál, erdélyi püspök 23, 36, 82–83, 87, 98
- Boronkai János, vizaknai sókamárás 55–56
- Boronkai László, kamarás 55, 135
- Borosbocsárd (Bucerdea Vinoasă), Fehér m, h 65, 89, 130, 132–133, 136
- Boroskrakkó I. Krakkó
- Bozzási Gáspár, enyedi officiális 155
- Bozzási Szabó István 148
- Branyicska (Brănișca), Hunyad m, h 79
- Brassai Fábián, enyedi bíró 150
- Brassó (Brașov), Brassó m, város 50, 53, 55, 68, 83
- Brinyi László, udvari alkapitány 62
- Bucsin/Bucsony/Tőkefalva (Bucium), Fehér m, h 89, 106
- Buda, város 8, 24, 39, 137
- Budai Ferenc, udvarbíró 98, 158
- Bús Benedek 16
- Buzd (Boz), Fehér m, h 89

C

Calara Balázs 16
Castaldo Giovanni Battista, erdélyi
kormányzó 31, 36, 79
Celnapatak (Țelna), Fehér m, h 83,
84
Cicero Marcus Tullius 99

Cs

Csabai Mátyás, városi jegyző 96,
146–148
Csáki család 126
Csáki Gábor 119, 122, 125–126
Csáki István, tanácsúr 104
Csáki Mihály, erdélyi kancellár 26,
44, 47, 119, 125, 132
Csáklya (Cetea), Fehér m, h 117, 124
Csáky Pál 79
Csanád (Cenad), Temes m, város 20
Csanád/Szászcsanád (Cenade), Fe-
hér m, h 90, 124, 126, 130, 136
Csányi Ferenc, gyulafehérvári bíró
57, 145–146
Csatár, elpusztult település, Fehér
m 17, 89
Csatári Balázs 16
Csatári-mál, szőlőhegy 47
Cseffei János, udvarbíró 98–99, 156
Cserépovics/Cserépovith Miklós,
karánsebesi bán 36, 124, 126
Csernahorai Jaroslav, erdélyi püs-
pöki kormányzó 13–14
Csicsóholdvilág l. Holdvilág
Csigás, határnév 66
Csíkszereda (Miercurea Ciuc), Har-
gita m, város 32
Csiszár Ilyés, sárdi bíró 152–153
Csiszár Imre 147
Csiszár Miklós 105, 144
Csiszár Pál 144
Csizmadia Jakab 96

Csombord (Ciumbrud), Fehér m, h
83–85, 125, 127
Csombordi Máté, ítélőmester 80
Csongrád vármegye 98
Csorba János 16
Csüged (Ciugud), Fehér m, h 11, 83,
135
Csügedi Gergely 145
Csügedi Rácz Zsigmond, sósputaki
officiális 157

D

Dálya (Daia Română), Fehér m, h
89, 136
Darabos Tamás 35, 36
Debrecen, Hajdú-Bihar m, város 42
Debreceni János, requisitor 101
Debreceni Szabó János, gyulafehér-
vári bíró 148–149
Decretum/Tripartitum 53
Décse (Decea), Fehér m, h 83
Décsei Pál, udvarbíró 83, 155
Deli/Kunvit család 122
Demjén István 16
Dernschwam Hans, faktor 58
Dés (Dej), Kolozs m, város 20
Déva (Deva), Hunyad m, város 35
Dévai Tamás, tizedes 63
Diód, vár 124
Diómál (Geomal) Fehér m, h 89,
111, 136
Dobay János 79
Dobroni János, erdélyi kanonok 81
Domokos deák fia, Márton 16
Don István 135
Drombár (Drâmbar), Fehér m, h 11,
83, 127–129

E, É

Eger, Heves m, város 20, 99
Elekesi János 116

- Elekesi Kristóf, enyedi officiális 158–159
 Enyed/Nagyenyed (Aiud), Fehér m, város 41, 71, 88–89, 93–94, 105, 110, 111–118, 125–126, 131, 140–141
 Enyedi egyházmegye 94
 Enyedi Ferenc 96
 Enyingi Török család 98
 Éradonyi család 129
 Éradonyi Péter, tordai sókamarás 129
 Esztergom, Komárom-Esztergom m, város 20
- F**
 Faber Andreas 24
 Farkastelke (Lupu), Fehér m, h 104
 Farna Mihály, udvarbíró 25, 81–82, 154
 Fazekas István 148
 Fazekas István 16
 Fehér vármegye 13, 80–81, 88–89, 102, 104–105, 113–114, 116–117, 136, 140
 Fejérvári Gergely/György 145–147
 Fejérvári István 55
 Fejérvári János, ötvös 72
 Fejes Tamás 16
 Felenyed (Aiudul de Sus), Fehér m, h 47, 89, 111, 135–136
 Felkenyér(Vinerea), Fehér m, h 29, 134
 Felső Ökrös, szőlőhegy 135
 Felsőorbó/Oláhorbó (Gârbova de Sus), Fehér m, h 89, 111, 136
 Felvinc (Unirea), Fehér m, h 89
 Felvinci István 143–145
 Felvinci Márton, udvarbíró 105
 Fenes/Fülesd (Feneş), Fehér m, h 88, 109
 Fenesi Márton, ötvös 74
 Ferdinánd (I.), magyar király 19, 82, 87, 124
 Feredős Bálint 16
 Feredős János 18
 Fésüs Péter 16
 Filstich Péter, ötvös 74
 Fiotta Giovanni, fegyvertári praefectus 104
 Fodor István 16
 Fodor Mátyás 16
 Fodor Péter 16
 Fogaras (Făgăraş), Brassó m, város 58, 64
 Forró János, Fehér vm főispánja 102–103, 117
 Fövényesrév, határnév 13, 15
 Franciaország 58
 Fráter György, erdélyi helytartó 32, 45, 79–80, 125
 Fuchs Johannes 83
 Fugad (Ciuguzel), Fehér m, h 89, 101
 Fügedi Anna 104
 Fügedi Erik, történész 87
 Fülesd I. Fenes
 Füzjén Márton és Péter 16
- G**
 Gábor László 16
 Gáborján, Hajdú-Bihar m, h 40
 Gadnai Sári Benedek I. Sári Benedek
 Gajowska Anna 25
 Gál deák 144
 Galac/Ompolygalac (Galaţi), Fehér m, h 88, 109
 Gáldi Benedek 81
 Gáldtő (Galtiu), Fehér m, h 101
 Gáldtői Balázs 101
 Gáldtői Balázs és Márton 130

Gáldtői Erzsébet 105
 Gáldtői Ferenc, aludvarbíró 90, 156
 Gáldtői Mihály 105
 Gálfi János, tanácsúr 102
 Garai András, ötvös 72
 Gárdonyi Ferenc, erdélyi dékánkanonok 48, 55
 Gát, határnév, 13, 15
 Gaurány I. Ompolyszáda
 Gegy Gergely 16
 Gemmeus Máté, alvinci lelkipásztor 92
 Genf, város 58
 Genga Simone, építész 93
 Geréb László, erdélyi püspök 14–15, 28–30, 86
 Gerendi Borbála 36
 Gerendi Márton 45
 Giczi János, erdélyi kormányzó 63
 Gombás (Gâmbaş), Fehér m, h 83–84
 Gondos János, szakács 22
 Gosztonyi János, erdélyi püspök 30, 82
 Grison Jacopo 109
 Gromo Giovanandrea, zsoldoskapitány 44, 62
 Grujó István 127–128
 Grujó Katalin 127–128
 Grujó Péter, portai követ 127–128

Gy

Gyalu (Gilău), Kolozs m, h 19, 79, 86–87, 100, 124
 Gyalui Bálint, monorai számtartó 157
 Gyalui Dénes, erdélyi kanonok 27
 Gyarmati család 122
 Gyarmati Gergely, főaranybevéltő 91–92, 100, 102, 122, 128, 156
 Gyógyi András 152–153

Gyógyi Annók 60
 Gyógyi Péter, gyulafehérvári bíró 60, 145
 Győr, Győr-Moson-Sopron m, város 20
 Györffi Mihály, enyedi bíró 150
 Gyulai István, ötvös 72
 Gyulai János, ötvös 72, 74
 Gyulai Szabó László 145
 Gyulai Zsófia 56
 Gyulay Katalin 69

H

Hagymási Kristóf, huszti várkapitány 26, 47
 Halász Antal 144
 Haller Péter, kincstartó 31, 87
 Hamvai György, abrudbányai officialis 155
 Harai Mihály 16
 Harangozó Péter 46
 Harányi Bálint 37, 143
 Hari (Heria), Fehér m, h 17
 Háromkirályok-oltár 23
 Heltai Gáspár, kolozsvári lelkipásztor 40, 116
 Herepe (Hăpria), Fehér m, h 11, 83, 85
 Hívó Lelkek-oltár 23, 27–28
 Holdvilág/Csicsóholdvilág (Țapu), Fehér m, h 90, 126
 Homorogdi Miklós, váradi prépost 27, 78
 Horváth Márton, káptalani familiáris 13
 Horváth Simon, gyulafehérvári várnagy 48, 96, 155
 Hosszútelki Miklós 130
 Hunyad (Hunedoara), Hunyad m, város 37
 Hunyad vármegye 79

Hunyadi Borbély János 150
Hunyadi Ferenc, orvos 103
Huszár Máté, városi jegyző 151

I

Igen/Magyarigen (Ighiu), Fehér m,
h 83–86, 88, 94, 105, 118–120,
122, 125, 140–141
Igeni Gergely, gyulafehérvári bíró
34, 56–57, 83–84, 122, 143–144
Igenpataka (Ighiel), Fehér m, h 84,
127
Igyártó Mihály, ötvösmester 69, 70
Illyei Dénes fia, János, erdélyi alvaj-
da 13, 16
Imre herceg napja 42
Imrefi Máté, aludvarbíró 55, 158
István magister, gyulafehérvári
plébános 21, 39
Itália 58
Iudica vasárnap 42
Ivánfalva/Ivánkatelke (Ighișu Ve-
chi), Fehér m, h 89
Izabella, magyar királyné 8, 24–26,
30, 32–33, 37, 39–40, 44–46, 48–
49, 62, 77, 80–82, 88, 90, 94, 98,
106–108, 114, 124, 138, 140

J

Jakó Zsigmond, történetkutató 19,
83
János (I.), Szapolyai János, magyar
király 19, 24–25, 30, 37–39, 42,
79, 82, 106
János (II.), Szapolyai János Zsig-
mond, választott magyar király
26, 40, 62, 68–69, 42, 44–49, 107,
111–112, 114, 117, 119, 122, 124–
126, 129, 130–131, 133, 135, 139–
140
János deák, városi jegyző 150

János, ágostonos perjel 24
Jó István, konyhamester 120
Jónás deák 96
Jósika István, kancellár 55

K

Kádár Antal 16
Kádár Anton 31
Kádár Demeter 150
Kádár Ferenc 144
Kádár János 150
Kalács János 16
Kálmáncsehi Sánta Márton, erdélyi
kanonok 44, 110
Kalmár Dési János, aludvarbíró 156
Kalmár Illyés 71
Kálnai András 105
Kalotaszeg 87
Kamenczicze, h 59
Kamuti Balázs, udvari familiáris
111, 125, 131
Kamuti család 111
Kapitány György, udvarbíró 98,
155
Kaproncai Márton, aludvarbíró 55,
158, 159
Karánsebes (Caransebeș), Krassó-
Szörény m, város 20, 35, 52, 60
Karánsebesi Borczun Pitar Gheor-
ghe I. Borczun Pitar Gheorghe
Kardi Mátyás 16
Kardos Mátyás 16
Károly Boldizsár, enyedi officiális
159
Károlyi István, az udvari gyalogok
főkapitánya 56, 64–65
Kassai Sziggyártó János 148
Kászim pasa 36
Kászoni György, gyalogpuskás 67
Katonai Mihály, kolozsvári bíró 74

- Kecseti Balázs, püspöki familiáris 22
 Kenderföldre, határnév 13
 Kendi Antal, tanácsúr 47, 124
 Kendi Ferenc, erdélyi vajda 124
 Kendi Sándor, Belső-Szolnok vm ispánja 127–129
 Kenthes Gergely 81
 Kerekes Máté 133
 Kerekes Pál 16
 Keresztényfalva/Preszáka (Presaca), Szeben m, h 89, 126, 129, 136
 Keserű István, káptalani familiáris 13
 Kewel Benedek 16
 Kézdivásárhely (Târgu Secuiesc), Kovászna m, h 32
 Király Albert, az udvari lovasság főkapitánya 64
 Királyfalvi János, nagyobb kancelláriai írnok 71
 Királypataka (Craiva), Fehér m, h 83–84, 125, 132
 Kis Bertalan 16
 Kis Ferenc és özvegye: Ilona 36
 Kis Gergely 17
 Kis Márton 16
 Kis Tamás 16
 Kiscserged/Bolgárcserged (Cergău Mic), Fehér m, h 89, 126, 129
 Kisfalud (Micești), Fehér m, h 49, 89, 126, 129–132, 136
 Kiskarádi József 131
 Kiskereki/Kiskerek (Broșteni), Fehér m, h 130–131
 Kismindszent I. Mindszent
 Kisompoly I. Ompolyica
 Kisorbó (Gârbovița), Fehér m, h 89, 111, 136
 Kizer Simon 150
 Klincsit Márta 127–128
 Kolhals Johann, enyedi bíró 150
 Kolop, elpusztult település 89
 Kolozs vármegye 79–80
 Kolozsvár (Cluj-Napoca), Kolozs m, város 32, 41–42, 50, 53, 55, 63, 68–72, 74, 113, 129
 Kónya Benedek 16
 Kónya Tamás 16
 Koppánd/Maroskoppánd (Copand), Fehér m, h 89
 Koppányi Gergely, erdélyi éneklőkanonok 18, 27
 Koppányi Orbán, enyedi lelkipásztor 94
 Korodi Demeter és Mihály 144
 Kósa György 16–17
 Kovács András, művészettörténész 52
 Kovács Balázs 16
 Kovács Benedek 16
 Kovács Ferenc 16
 Kovács Gergely 16
 Kovács György 16
 Kovács György 148
 Kovács János, gyulafehérvári bíró 146–147
 Kovács Miklós 16
 Kovács Péter 146
 Kovács Tamás 71
 Kovacsóczy család 129, 131
 Kovacsóczy Farkas, kancellár 26, 55, 127–128, 130–131
 Kovacsóczy István, Kristóf és Zsigmond 129
 Kovacsóczy János 103, 129, 131
 Kovacsóczy-párt 102, 128
 Kozma és Damián-plébániatemplom 110
 Köblös Antal 16
 Költő Balázs 16

Kőműves János 18
 Kőműves János 24
 Körpenyes/Abrudkerpenyes (Cărpiniș), Fehér m, h 89, 106
 Kövendi Imre, udvarbíró 79, 154
 Krakkó/Boroskrakkó (Cricău), Fehér m, h 24, 41, 80, 83–86, 88, 94, 105, 118–120, 122, 125, 130, 132, 140–141
 Krakkói Krakker Szaniszló, udvarbíró 159
 Krakkói Mátyás, erdélyi kanonok 15
 Krakkói Veres Dávid 122
 Krasznai Mihály, erdélyi kanonok 13
 Kubinyi András, történész 20, 22, 60, 119
 Kudzsir (Cugir), Fehér m, h 29, 134
 Kulcsár Gáspár 81
 Kulcsár Orbán 144
 Kun János 130
 Kurcz Christian 150
 Kurmazer Gaspar 150
 Kusdi Miklós 128
 Küküllővár (Cetatea de Baltă), Fehér m, h 71

L

Labiszyni Máté, erdélyi püspök 12–13
 Ladmóci Bartakovit Horvát János, udvarbíró 73, 94, 98–99, 101, 157
 Lakatos Bálint, történész 8, 20, 118
 Lakatos Márk 150
 Lakatos Márton 150
 Lámkerék (Lancrăm), Fehér m, h 47, 135
 Laskai Csókás Péter, gyulafehérvári lelkipásztor 57–58

Laskó (Lug), Eszék-Baranya megye, h 58
 László deák 16
 László Gergely 144
 Lázói János, telegdi főesperes-kanonok 27, 28
 Lencsés György, udvarmester 55
 Lengyel Jakab, gyulafehérvári várnagy 12–13
 Lengyelország 25, 128
 Limba I. Lomb/Lombfalva
 Limbai Nagy Demeter 128
 Lippa (Lipova), Arad m, város 34–39, 57, 117, 138
 Lippa fertály 21, 34, 37–38, 50, 96, 138
 Lippa utca 34, 55
 Lippai Péter, requisitor 73
 Lippai Szőcs/Siska János I. Szőcs/Siska János
 Lippai Zsófia 70
 Lomb/Lombfalva/Limba (Limba) Fehér m, h 89, 130–131, 136
 Losonci István, temesvári várkapitány 98
 Lőrinc Tamás 16
 Lugos (Lugoj), Temes m, város 32
 Lukcsics Pál, történész 87

M

Mackó Anna 109
 Macskási János és György 45
 Madaras Antal 17
 Magyarcserged I. Nagycserged
 Magyarfülpös (Filpișu Mare), Maros m, h 82
 Magyar György 152
 Magyar Katalin 70, 71
 Magyarigen I. Igen
 Magyarorbó I. Alsóorbó
 Magyarország 11, 27, 39, 104, 138

- Majer András 16
 Majláth István, erdélyi vajda 46
 Major, gyulafehérvári városrész 11, 33, 43, 51, 93, 138
 Makkai Ötvös János 148
 Mályusz Elemér, történész 87
 Máramaros vármegye 47
 Marc' Antonio Pigafetta, katonai szakértő 58
 Margai Menyhárt, görgényi várnagy 125
 Marhás András 16
 Marhás Lukács 16
 Maros (Mureș), folyó 11–12, 14, 18, 21, 34, 35, 43, 135
 Maroskoppánd I. Koppánd
 Marosportus, Gyulafehérvár része 18, 89
 Marosvásárhely (Târgu-Mureș), Maros m, város 32, 79
 Márton deák, notárius 96
 Márton magister, gyulafehérvári plébános 21
 Máté apostol-oltár 44, 46
 Máté deák 81
 Mátyás (I.), magyar király 13, 16
 Mátyus János 16
 Mátyus Péter 16
 Medgyes (Mediaș), Szeben m, város 37, 50
 Megyericsei János, kolozsi főesperes-kanonok 48
 Meggyesy Péter 112
 Meggykerék (Meșcreac), Fehér m, h 117
 Mészáros Ádám 143
 Mészáros Ádám 37
 Mészáros András 16
 Mészáros Bertalan, gyulafehérvári bíró 145, 147–148
 Mészáros Christian, enyedi bíró 150, 151
 Mészáros Gáspár 151
 Mészáros Gergely 16
 Mészáros Gergely, gyulafehérvári bíró 57, 145, 146
 Mészáros György 151
 Mészáros János 148
 Mészáros József 150
 Mészáros László 16
 Mészáros Márton 16
 Mészáros Márton, gyulafehérvári bíró 96
 Mészáros Mátyás 16
 Mészáros Mátyás, gyulafehérvári bíró 51, 145–146, 148–149
 Mészáros Mihály 148
 Mészáros Némethi Márton I. Némethi Mészáros Márton
 Mészáros Pál 146–147
 Mészáros Tamás 145
 Metesd (Meteș), Fehér m, h 89, 104, 136
 Michael ácsmester 31
 Mihály, ötvös 68
 Mikószilvás I. Szilvás
 Mindszent/Kismindszent (Mesentea), Fehér m, h 124
 Mindszenti Benedek, udvarhelyi várkapitány 56, 65
 Miriszló (Mirăslău), Fehér m, h 89, 111, 136
 Modlinzky Thomas, udvari familiáris 47
 Mohács 12, 30, 87, 107, 113
 Mohora, jobbágy 130
 Moise, havaselvei vajda 46
 Moldva 17
 Moldvai Lőrinc 16
 Molnár Mihály 16
 Molnár Miklós 16

Monora (Mănărade), Fehér m, h 90, 126
 Móre György 16
 Móre Péter, a püspöki javak adminisztrátora 79–82, 154
 Mosdósi Ambrus, requisitor 26, 44–45, 47, 96
 Muska (Mușca), Fehér m, h 89, 106
 Muzsnaháza (Măgina), Fehér m, h 89, 125, 136

N

Nádasdi Anna 45–46
 Nádasdi László, erdélyi alvajda 13, 16
 Nagy Fábián 16–17
 Nagy Fülöp 17
 Nagy Gáspár, enyedi officiális 95, 106, 156
 Nagy György 152
 Nagy István 16
 Nagy Lőrinc 133
 Nagy Menyhárt 130
 Nagy Miklós 134
 Nagy Miklós 60
 Nagy Péter, csombordi officiális 84, 154
 Nagy Péter, kamarás 92, 127
 Nagybánya (Baia Mare), Máramaros m, város 107
 Nagybányai Ötvös János 147
 Nagycserged/Magyarcserged (Cergău Mare), Fehér m, h 89, 126, 129, 136
 Nagycsütörtök 41
 Nagyenyed I. Enyed
 Nagylábú Mészáros Gergely, gyulafehérvári bíró 148–149
 Nagylak (Noșlac), Fehér m, h 89
 Nagylaki Imre, aludvarbíró 90, 131, 156

Nagylapád (Lopadea Nouă), Fehér m, h 83–84
 Négy egyházatya-oltár 23
 Nehéz Ilyés 143–144
 Nemes Mátyás, váradjai officiális 156
 Némethi Mészáros Márton, gyulafehérvári bíró 40, 52, 60, 145–148
 Nieżowski Stanisław, tanácsúr 46–47
 Noé, ötvös 68
 Nováki Presbiter György, szentiváni várnagy 45–46, 49

Ny

Nyerges Demeter 37, 143
 Nyerges Márton 148
 Nyírmező (Poiana Aiudului), Fehér m, h 89, 102, 111, 136
 Nyíró István 16
 Nyíró István I. Betlen Szabó/Nyíró (Fületlen) István
 Nyíró Jakab 145–146
 Nyíró János 35–36
 Nyíró János, ifj 36
 Nyíró Mihály 36
 Nyíró/Szabó János, gyulafehérvári bíró 52, 147–148

O, Ó

Oláh Bálint, sárdi bíró 121, 152
 Oláh István 144
 Oláhlapád (Lopadea Veche), Fehér m, h 83–84
 Oláhorbó I. Felsőorbó
 Olasz Márton 37
 Olcsárdi István, udvarbíró 98, 155
 Ompoly (Ampoi), folyó 12, 42–43, 49, 65, 85
 Ompolyca Benedek és Bálint 16
 Ompolygalac I. Galac

- Ompolyica/Kisompoly (Ampoița),
Fehér m, h 17, 89, 127–128, 130–
131, 136
- Ompolykövesd l. Petrozsán/Petrisen
- Ompolymező/Pojána (Poiana Ampoiului), Fehér m, h 89, 136
- Ompolyszáda/Gaurány (Văleni),
Fehér m, h 89, 136
- Oppeln, hercegség 99, 103
- Orbán Pál 16
- Osvald Antal 16
- Osvald Bálint, gyulafehérvári bíró
16
- Óvári István, portai követ 133
- Ö**
- Ötvös András 144
- Ötvös Fábián 150
- Ötvös Gergely 16
- Ötvös István 150
- Ötvös Mihály 70
- Ötvös Orbán, ötvösmester 69–71
- P**
- Paduai László 46
- Pajzsgyártó Ferenc 144
- Pál fordulása napja 116
- Palotai Pál, püspöki familiáris 22
- Pap Fruzsina 127
- Pásztor Benedek 145–147
- Pásztor Gál 143
- Patkó Gergely 144
- Patócsi János, püspöki familiáris 22
- Pattantyús Balázs, hadnagy 125
- Pécs, Baranya m, város 20, 26, 57
- Pécsi Anna 57–60
- Pécsi Boldizsár, udvarbíró 23, 82,
155
- Pécsi István, ötvösmester 57
- Peleskei Antal, szerzetes 24
- Pemfflinger Katalin 98
- Péntek Mihály 144
- Perecsenyi Pál 45
- Perényi Ferenc, erdélyi püspök 27,
78
- Perényi Imre, nádor 27
- Perusit Máté, udvari familiáris 135
- Pestesi Lázár, udvari familiáris 25,
81
- Péter deák 16
- Péter és Pál-oltár 21, 27, 39, 135
- Petrichevich Horváth Kozma, ud-
varbíró 91–92, 97–99, 156
- Petrovics Péter, helytartó 106, 108
- Petrozsán/Petrisen (Pătrângenii),
Ompolykövesd, Fehér m, h 89,
108–109, 123
- Petru Cercel, havaselvi vajda 56
- Pieni Lukács 153
- Pierre Lescalopier 63, 109
- Pintér András és Imre 16
- Pojána l. Ompolymező
- Pókay Jakab, enyedi officiális 26,
82–83, 112, 154–155
- Poklospatak/Poklos (Pâclișa), Fe-
hér m, h 89
- Polyák Jakab, udvari familiáris 25,
81
- Ponor, patak 95, 106
- Pontyos Ferenc, a lipppaiak bírása
37–39, 57, 65, 96, 143–144
- Pontyos Mihály 65
- Posgai Mátyás, ötvös 72–74, 147
- Preszáka l. Bokorháza
- Preszáka l. Keresztényfalva
- Pródi Rác Mihály 117
- R**
- Rab Péter 120
- Rác Bálint, gyalogpuskás száza-
dos 64–65

- Rácz János, secretarius 63
 Radicsith János, káptalani jegyző 25, 48, 81
 Radna (Radna), Lippa része, Arad m 35
 Rákóczi család 36
 Rákóczi Zsigmond, erdélyi fejedelem 72, 75
 Rákos (Rachiş), Fehér m, h 83, 85
 Ravasz Antal és János 16
 Ravó Miklós 16
 Renner Georgius, monorai officiális 156
 Rettegi János, fejedelmi prédikátor 123
 Révész János 145
 Rozgonyi Sebestyén, erdélyi vajda 12, 16
 Rozka, jobbágy 130
 Rűcs Gergely 144
- S**
 Sáfár Antal, püspöki familiáris 13
 Sánta István 16
 Sánta Jakab 16
 Sárádi Szabó János 147
 Sárd (Şard), Fehér m, h 36, 53, 83–86, 88, 94, 105, 118–122, 130–132, 140–141
 Sárdi Budai Ferenc I. Budai Ferenc
 Sárdi Gergely, aludvarbíró 96, 156
 Sárdi Miklós, püspöki familiáris 13
 Sárdi Miklós, ügyvéd 56, 96
 Sárdi Sebesi Menyhárt I. Sebesi Menyhárt
 Sári Benedek, udvarbíró 98–99, 156
 Sarlói András, tordai főesperes-kanonok 13
 Sárpataki Gáspár 130
 Sasa János, udvari gyalogok főkapitánya 63–65, 128
 Sborinzky David, konyhamester 47
 Sebes (Sebeş), folyó 35, 47, 135
 Sebesi Boldizsár, portai követ 36
 Sebesi család 122
 Sebesi Gáspár 35–36
 Sebesi Lajos 35–36
 Sebesi Menyhárt, abrudbányai officiális 35–36, 122–123, 157
 Sebesi Zsófia 35
 Sebestyén György 150
 Seraphin Kristóf, étekfogómester 25
 Seres Antal 16
 Serfőző István 37
 Servatius Péter 150
 Simánd (Şimand), Arad m, h 35–36
 Simon László 16
 Sipos István, gyulafehérvári bíró 56–57, 61, 96, 144–145
 Sipos Márton 16
 Súlyomkői Péter, gyalogpuskás hadnagy 65
 Súlyompaták, vélhetőleg elpusztult település 104
 Somlyai Gergely, jogügyigazgató 127
 Somogy Gál 37, 143
 Somogy János, váradjai officiális 156
 Sorban Francisc 144
 Sorostély (Soroştin), Fehér m, h 90, 126, 136
 Sós András és Gergely 16
 Sós Antal 16
 Sós Domokos 18
 Sós Ferenc 16
 Sós Ferenc, Gergely és Orbán 18
 Sós Gergely 16
 Sós György 16
 Sós Imre 18
 Sós Jakab 16

Sós Lukács, gyulafehérvári bíró 18
 Sós Máté 18
 Sósptak (Şeuşa), Fehér m, h 89,
 129, 136
 Sóvágó Lőrinc 16
 Stanca, Petru Cercel özvegye 56
 Statileo János, erdélyi püspök 8, 20,
 27, 77, 79, 105, 119
 Strázsa (Straja), Fehér m, h 83, 85
 Sugodi Tamás, alispán 116
 Sulyok Imre, kancellár 134

Sz

Szabadka (Subotica), város 98
 Szabadkai Kis Ambrus, udvarbíró
 45, 97–98, 154–155
 Szabadkai Kis család 98
 Szabó András 16
 Szabó Bálint 151
 Szabó Fintai Tamás 104
 Szabó Gergely 148
 Szabó György 148
 Szabó György 16
 Szabó István 146
 Szabó István 16
 Szabó István, lippai bíró 38
 Szabó János 150
 Szabó János, gyulafehérvári bíró
 143
 Szabó János, káptalani familiáris 13
 Szabó László, ifj, 146
 Szabó Mátyás 16
 Szabó Pál 37, 143
 Szabó Tamás 16
 Szakács András 85, 130
 Szakács János 121
 Szakács János, fejedelmi szakács 92
 Szakács Márton 101
 Szakmári Sziagyártó János, gyulafe-
 hérvári bíró 51, 148
 Szalai Benedek 144

Szalai Márton 16
 Szalánczy György, monorai officia-
 lis 102, 156–157
 Szalánczy Katalin 105
 Szalánczy László, Zaránd vm is-
 pánja 102
 Szamosközy István, történetíró 55–
 56, 59, 61, 63, 99, 104
 Szamosújvár (Gherla), Kolozs m, h
 79
 Szász Demeter 152
 Szász Gergely, sárdi bíró 152–153
 Szász György 152
 Szász János 146, 148
 Szász Lőrinc 16
 Szász Márton, gyulafehérvári bíró
 143–145
 Szász Universitas 111, 114, 117, 126
 Szászcsanád I. Csanád
 Szászsebes (Sebeş), Fehér m, város
 30, 36, 49, 139
 Szászváros (Orăştie), Fehér m, vá-
 ros 29, 53, 113
 Szászvárosi János 147–148
 Szászszalatna (Zlagna), Szeben m, h
 89, 108, 123
 Szeben (Sibiu), Szeben m, város
 30–31, 36–37, 50, 53, 68
 Szécsi Miklós 16
 Szegedi Kis István, laskói lelkipász-
 tor 58
 Székely György, sárdi bíró 152
 Székely János 16
 Székely László 16
 Székely Máté, gyulafehérvári bíró
 143–144
 Székely Mihály, aludvarbíró 158
 Székely Mihály, sárdi bíró 152
 Székely Mózes, erdélyi fejedelem
 59
 Székelyföld 17

- Székelykeresztúr (Cristuru Secuiesc), Hargita m, város 32
 Székelyudvarhely (Odorheiu Secuiesc), Hargita m, város 32
 Székesfehérvár, Fejér m, város 40
 Székesfehérvári András, nagyobb kancelláriai írnok 48
 Széles Antal 152
 Széles Lukács, sárdi bíró 120–122, 152–153
 Szengyeli Antal, oltárigazgató 21, 39
 Szengyeli Ferenc, küüllői főesperes-kanonok 21, 44–45, 88
 Szent Ágoston regulái 14
 Szent András-oltár 23, 48
 Szent Anna-oltár 23, 27–28, 116
 Szent Borbála-nap 119
 Szent Erzsébet szántó föld 12–13
 Szent Erzsébet-kolostor 14–15, 21
 Szent Ferenc-nap 42
 Szent Gál-nap 112, 116
 Szent György-kapu 11, 14–15, 28–29, 62, 66, 101
 Szent György-nap 33, 73
 Szent Imre-oltárigazgatóság 46
 Szent István ágostonos kolostor 24
 Szent István és László királyok és Imre herceg-oltár 23
 Szent István-nap 27, 40
 Szent Jakab-oltár 23
 Szent Kereszt-oltár 23, 26, 47, 117
 Szent Lélek-ispotály 28, 42
 Szent Lőrinc-oltár 27, 45, 49
 Szent Magdolna-oltár 47, 49, 135
 Szent Margit-nap 42
 Szent Márton-napi adó 81
 Szent Mihály arkangyal 20
 Szent Mihály megjelenése napja 40, 41
 Szent Mihály-kapu 11, 54, 56, 62–63
 Szent Mihály-nap 41, 73, 109, 118–119
 Szent Miklós-kápolna 21, 23, 28
 Szent Szaniszló-nap 41
 Szentbertaláni Dávid, püspöki udvarbíró 15
 Szentegyház utca 26, 64
 Szentgyörgyi Erzsébet 131
 Szentgyörgyi Mária, történész 130
 Szentimre (Sântimbru), Fehér m, h 89, 136
 Szentjakab (Iacobenii), Kolozs m, h 83
 Szentkirály utca 110
 Szentkirályi Lukács 134
 Szentmihályi András és Lukács 78, 82
 Szentmihályi Lőrinc, requisitor, udvarbíró 47, 96–98, 156
 Szentmihályi Tamás, püspöki udvarbíró 15, 22, 78, 82
 Szentmihálykö, Fehér m, vár 19, 79, 83
 Szerecsen András 16
 Szerémi György 30
 Szerémi Péter, darabont 66–67
 Szerémi/Szakács Jakab, ötvös 74
 Szíjgyártó Gergely 146
 Szíjgyártó Gergely és özvegye Magdolna 110
 Szíjgyártó István 71
 Szíjgyártó János 147
 Szíjgyártó Sándor 144
 Szikaszai Borbála 101, 105
 Szikszai Ferenc 104–105
 Szikszai Imre, udvarbíró 74, 98–104, 157–158
 Szikszai Zsigmond 104–105
 Szikszó, Borsod-Abaúj-Zemplén m, város 99
 Szilágyi Gergely 16

Szilágyi Szabó/Nyíró János, gyula-
fehérvári bíró 57, 148
Szilágyság, tájegység 17
Szilvás/Mikószilvás (Silivaş), Fehér
m, h 89
Szilvási György, dályai officiális
156
Szilvási Katalin 82
Szinyei Szabó Mátyás, gyulafehér-
vári lelkipásztor 64
Szitás Mihály 96, 144–145
Szőcs János 146–147
Szőcs Péter 151
Szőcs/Siska János, gyulafehérvári
bíró 57, 61, 147
Szűcs András 145
Szűcs András és felesége Anna 130
Szűcs Erasmus 150
Szűcs János 144
Szűcs József 144
Szűcs Krisztián, enyedi bíró 110,
150
Szűcs Márta 130
Szűcs Zakariás 150
Szűz Mária pálos kolostor 27
Szűz Mária-plébániatemplom 21,
54

T

Talpas János 16
Talpas László 16
Tamásfalvi Miklós, udvarbíró 98–
99, 157
Tárnok Péter, sárdi officiális 154
Tartaria (Tartaria), Fehér m, h 79
Tasnád (Taşnad), Szatmár m, város
66
Tatai János, presbiter 28
Táté (Totoi), Fehér m, h 129
Tégla fertály 50
Temerzsek Bálint 16

Temes (Timiş), folyó 35
Temesköz 117
Temesvár (Timişoara), Temes m,
város 35, 38–39, 98, 117, 138
Temető utca 55
Tescheni Thomas, udvari familiáris
25
Tiborpataka/Tibor (Tibru), Fehér
megye, h 132
Tinód, elpusztult település 89
Tinódi Lantos Sebestyén 98, 99
Tokaj, Borsod-Abaúj-Zemplén m,
város 99
Tollkötő János 37
Tollkötő Pál 37, 143–144
Tomori Lajos, fehérvári főesperes-
kanonok 81
Tomparész 80
Topánfalva (Câmpeni), Fehér m, h
89, 95, 106
Torda (Turda), Kolozs m, város 17,
71
Torda vármegye 45, 83
Tordai András 16
Tordai Barabás 16
Tordai János 151
Tót Orbán 144
Tótfalud (Tăuţi), Fehér m, h 7, 27,
40, 89, 136
Tóth Domokos 16
Tóth István 17
Tóth László 16
Tőkefalva I. Bucsony
Török Benedek 150
Török István 16
Török Bálint (enyingi), Hunyad vm
örökös ispánja 98
Török János (enyingi) 37
Tövis (Teiuş), Fehér m, város 34–35,
41, 88, 94, 105, 117–118, 124, 140
Tövis fertály 50

- Tövis utca 34
 Tövisi Péter, aludvarbíró 157
 Tripartitum 53
 Trombitás Demeter, udvari familiáris 55
- U, Ú**
 Újfalusi István, káptalani familiáris 13
 Újvár (Ocna Mureș), Fehér m, város 83–85
 Ulászló (II.), magyar király 18–19, 29, 106
 Upori István, erdélyi püspök 14, 28, 42, 117
 Úrháza/Vládháza (Livezile), Fehér m, h 89, 102, 111, 136
 Urunk színeváltozása-oltár 23
- V**
 Vác, Pest m, város 20
 Vadas Mihály, gyalog kapitány 64
 Vajasd (Oieșdea), Fehér m, h 89, 129, 132, 136
 Vajda Ferenc, gyulafehérvári bíró 145, 147
 Vajda István, aludvarbíró 155
 Vár fertály 50
 Várad (Oradea), Bihar m, város 28, 32, 38, 41–42
 Váradja (Oarda), Fehér m, h 12–13, 18, 24, 89, 136
 Váradjai Nagy László, váradjai officialis 157
 Váradjai Török Mátyás, váradjai officialis 154
 Várdai Ferenc, erdélyi püspök 15, 19, 27, 49, 78–79, 82–83, 87
 Várdai Mihály, püspöki udvarbíró 22, 79
 Várday Pál, esztergomi érsek 25
- Várfalvi János, Aranyosszék királybírája 94, 102
 Varga Bálint 152
 Varga Benedek 151
 Varga Demeter 16
 Varga István 150
 Varga István és Mihály 16
 Varga Jakab 144
 Varga János és Albert 16
 Varga Kelemen 16
 Varga Lukács 120, 152–153
 Varga Márton 148
 Varga Mátyás 16
 Varga Mihály 151
 Varga Osvald 16
 Varga Tamás 16
 Várhely (Sarmizegetusa), Hunyad m, h 79
 Vásárhely I. Marosvásárhely
 Vécs/Marosvécs (Brâncovenesti), Maros m, vár 124
 Végedi Ambrus 110
 Végedi Imre, tordai főesperes-kanonok 19, 24, 27–28, 48–49, 78, 110, 116
 Velence (Venezia), város 109
 Verancsics Antal, erdélyi prépost 24
 Veres Kelemen 16
 Veres Máté 16
 Veresegyházi Székely Lőrinc, enyedi officialis 157
 Veress Endre, történész 79
 Verőcei János, requisitor 96
 Verőci János 152
 Verres Caius Cornelius 99
 Veszprémi József, számtartó 157
 Vessződi Gergely 117
 Vetési Mihály és Péter, gyulafehérvári várnagyok 13
 Vicei Katalin 69

Vinci utca 34, 56, 135

Vitéz Mihály, havaselvi vajda 63,
98, 129

Vizakna (Ocna Sibiului), Szeben m,
h 92, 94

Vládháza l. Úrháza

W

Weis Reimund, udvarbíró 159

Werbőczy István, ítélőmester 53

Werner Georg, császári biztos 82–
83, 87

Wittenberg, város 58

Wolphard–Kakas-ház 55

Z

Zákány Gábor, requisitor 56, 133

Zala, vármegye 17

Zalatna (Zlatna), Fehér m, város 50,
88, 94, 105, 108–109, 118, 123,
140–141

Zalatnai Olasz János 109, 110

Zamfira, Moise havaselvi vajda leá-
nya 46–47

Zaránd vármegye 102

Zeke András 16

Zentai Pál, vajasdi officiális 155

Zerény Miklós, kükküllői főespe-
res-kanonok 13

Zilah (Zalău), Szilágy m, h 41, 118

Zólyomi Imre, gyulafehérvári vár-
nagy 13–14

Zúgó, határnév 15

Zwlay János 37, 143

REZUMAT

ALBA IULIA ȘI DOMENIUL APARTINĂTOR ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI 16

Scopul prezentei lucrări a fost prezentarea societății reședinței princiare și a domeniului aparținător începând cu 1541 până la sfârșitul secolului 16. În urma cercetărilor efectuate am considerat oportună dezbaterea și analiza principalelor două funcții îndeplinite de Alba Iulia în două capitole majore separate, anume cea de reședință princiară respectiv cel de centru de domeniu. Punctul de plecare a constituit anul 1541 nu doar din pricina căderii Budei, ci și pentru că în acel moment reședința episcopilor transilvani și domeniile episcopale respectiv capitulare din jurul Alba Iuliei au arătat nivelul evoluției atins la sfârșitul Evului Mediu.

Societatea reședinței princiare a fost alcătuită din grupurile eterogene a straturilor eclesiastice și laice, cu legături mai strânse sau mai laxe între ele, dar toate fiind subordonate seniorului lor feudal, anume episcopului transilvan. Orașul al cărei societăți am încercat să o prezentăm în pofida lacunelor documentare, trăia viața obișnuită a orașelor și târgurilor din Ungaria și nu era fundamental diferită de celelalte reședințe episcopale din Regatul Ungar.

În epoca premodernă primul moment decisiv în viața orașului a constituit transformarea lui din centru episcopal în cea de reședință princiară în 1542. La data respectivă stările au dispus ca proprietățile episcopului Transilvaniei să fie utilizate la întreținerea curții reginei și a fiului ei sosiți în Transilvania după cucerirea Budei de către oștile otomane. Acea parte a localității Alba Iulia care avea rang orășenesc și se afla anterior în posesia episcopului Transilvaniei a ajuns în mâna reginei în urma deciziei dietei de la Târgu Mureș începând cu iunie 1542. Părțile deținute de către capitlul Transilvaniei, adică aproximativ jumătate din cartierul cetății și zona locuită de iobagii capitlului, denumită Major (rom. Alodiu), au ajuns în posesia Trezoreriei doar la sfârșitul anului 1556, de asemenea și vastul domeniu

capitular din jurul orașului. Plecarea reginei în 1551 a însemnat totodată reinstaurarea puterii episcopului asupra orașului Alba Iulia, însă reîntoarcerea reginei în 1556 a condus la o serie de schimbări radicale.

Constituirea reședinței principilor Transilvaniei se leagă, în esență, de persoana reginei Isabela și de secularizarea bunurilor bisericești din 1556. Intrarea proprietăților aparținând episcopului și capitlului în posesia aceleiași titular a presupus în primul rând unificarea lor juridică. Orașul episcopal condus de un jude și partea din urbe deținută de capitlu, care era condusă probabil de un cneaz înaintea anului 1556, a fost unificat sub jurisdicția unui singur jude primar, deși cneazul a rămas în continuare administratorul Majorului la un nivel inferior al conducerii localității. Tot în această perioadă s-au produs schimbări în componența consiliului intern și cel extern care constituiau organele de conducere al orașului. După 1556, consiliul extern era alcătuit din 20 de consuli, iar numărul juraților a crescut de la patru la șase, în fruntea cărora era un jude primar. Cartierul lipovenilor și timișorenilor, care a luat naștere după 1552, avea o guvernare separată sub autoguvernarea propriilor juzi, dar subordonate judeului primar al Alba Iuliei. Reglementările reginei s-au manifestat și pe plan economic. Astfel privilegiile economice ale orașului Alba Iulia includeau dreptul de a organiza târguri și iarmaroace.

În timpul domniei reginei Isabela și al principelui Ioan Sigismund, în Alba Iulia curtea princiară a luat în posesie casele membrilor societății ecleziastice dinaintea secularizării, însă principele nu și-a dorit să-și stabilească reședința aici în viitor. Este cunoscut faptul că intenționa să-și stabilească o nouă reședință în Sebeș, aproape de Alba Iulia, care însă nu a putut fi realizată din cauza morții premature a principelui. Este o evidență așadar, că după moartea principelui Ioan Sigismund orașul Alba Iulia a rămas reședință princiară datorită voinței principelui Ștefan Báthory. Probabil tot de persoana lui Ștefan Báthory se leagă restructurarea consiliului orașenesc, autoritățile urbane fiind reprezentate după 1571 de un jude primar, 12 jurați și un consiliu alcătuit de 40 de senatori. În această perioadă autoguvernarea lipovenilor și timișorenilor a încetat să mai funcționeze.

A doua parte a lucrării abordează tematica domeniului princiar din jurul reședinței princiare. Domeniul a fost alcătuit de două părți distincte: domeniul episcopal și cel capitular. Domeniul episcopal cuprindea 17 posesiuni, iar cel capitular 50. După 1556 Alba Iulia a devenit nu doar reședința principilor transilvani, ci și centrul administrativ, economic și juridic al acestui vast domeniu. Pe teritoriul domeniului nu s-a aflat nici un oraș liber regal, doar opt târguri: însăși reședința princiară, Abrud, Aiud, Crișu, Ighiu, Șard, Teiuș și Zlatna.

Creșterea domeniului începând cu secularizarea bunurilor bisericești a avut un impact nemijlocit asupra organizării și administrării acestuia. Schimbarea față de organizarea administrativă din perioada anterioară (provisor, viceprovisor, oficiali, raționiști) consta în numirea în fruntea domeniului a unui provisor princiar, având doi viceprovisori, care dispuneau de mai mulți oficiali.

Domeniul episcopal, respectiv cel capitular a fost alcătuit la finele Evului Mediu din unități administrativ-teritoriale de mici dimensiuni, numite oficiolate (*officiolatus*), care s-au aflat sub conducerea unui oficial. Această situație a dăinuit mai apoi și după secularizare, iar oficiolatele au funcționat în continuare aidoma celor din epoca medievală. Oficialii dădeau socoteală despre activitatea lor provisorilor și aveau îndatoriri economice, administrative și juridice. Centrele oficiolatelor au fost centrele urbane importante de pe teritoriul domeniului, precum Abrud, Aiud sau Zlatna, și au funcționat ca centre secundare pe lângă Alba Iulia.

Posesiunile și târgurile aflate în apropierea reședinței princiare au constituit un suport demografic și economic important pentru Alba Iulia. Târgurile precum Cricău, Șard și Ighiu, ale căror putere economică se baza pe viticultură, aveau legături strânse cu Alba Iulia încă din Evul Mediu, iar aceste legături deveneau și mai puternice în urma așezării în aceste localități a membrilor armatei princiare și a nobilimii de curte.

Pe baza cercetării efectuate am prezentat pe de o parte procesul schimbării centrului episcopal în reședință princiară, pe de altă parte transformarea domeniului episcopal și capitular în domeniu princiar. Pe cursul prezentării am pus accent pe expunerea acelor transformări decisive care au influențat dezvoltarea societății reședinței și a domeniului princiar.

ABSTRACT

ALBA IULIA AND ITS ESTATE IN THE SECOND HALF OF THE 16TH CENTURY

This volume aims to present the society of the princely residence of Alba Iulia and its estate between 1541 and 1600. The author presents the town of Alba Iulia and its estate in two major chapters, considering the fact that it played two basic functions as it was, on the one hand, the princely residence, and on the other hand, the main center of the estate. The starting point was given by 1541, not just because that was the date of fall of Buda, but because Alba Iulia presented at that time the level of evolution gained at the end of the Middle Ages, as well.

In the premodern era, the first basic change in the life of the settlement was the transformation of the bishop's seat to a princely residence in 1542. After the death of János Statileo (1542), the last medieval Transylvanian bishop, the bishop's seat remained vacant, and the bishopric's estates and the bishop's market town itself was given to the recently arrived Queen Isabella Jagiellon for the upkeep of her court. At that time, the chapter town, which was about the same size as the bishop's market town, had not yet been handed over to the queen. In 1551, as the queen was leaving, under the rule of the Habsburg House the city of Alba Iulia was again put under the authority of the bishop, but in 1556, with the return of the queen and her son, and the secularization of the Church estates in the country, the town began to undergo radical changes.

The history of Alba Iulia, as the residence of the prince of Transylvania, began in 1556. The rise of the city as the residence of the prince is tied to the person and the second rule of Queen Isabella (1556–1559). The most important change was that, as part of the process of secularization, from that time on, the entire settlement became the estate of the queen and, later, of the ruling prince of Transylvania. Because the entire settlement was brought under the rule of one landlord, the separate quarters of the

city were unified under the same chief judge of the town (*iudex primarius*). The bishop's market town, which previously had been under its own judge, and the chapter town (Major), which was probably led by a so-called *kenéz* before 1556, came under the authority of the town judge, although on a lower level of administration the Major still remained under the authority of the *kenéz*.

The change in the town's leadership and the number of people who served as members of the inner and outer councils can also be dated to this period. In the Middle Ages, the town magistracy was led by a judge, four jurors (*iurati*), and an unknown number of external councilors. After 1556, the membership of the magistracy rose to six jurors and 20 councilors (*consules*), who were led by a judge. In the mid-sixteenth century alongside the chief judge, a judge of the townspeople of Lipova and of Timișoara appears among the members of magistracy. The quarter of townspeople from Lipova and Timișoara established after 1552 had self-government and was led by the two judges under the authority of the chief judge of Alba Iulia.

The return of Queen Isabella in 1556 also meant the bestowal of economic privileges. One of the economic privileges of Alba Iulia was the right to have an annual fair. During the reigns of Queen Isabella and John II, the princely court of Alba Iulia took possession of the lodges that had belonged to the clergy until the process of secularization, but the Prince did not envision keeping the center of his court as prince there for the long term. He planned the development of a new seat at the nearby Sebeș, but due to his death at a young age, this plan was never realized.

In light of John II's plans regarding Sebeș, it is beyond dispute that, with the death of the elected king, Alba Iulia remained the residence of the rulers because of the decision of the prince, István Báthory. Certainly thanks to István Báthory and perhaps because of the growing population of the princely center, the urban magistracy was extended to a degree that was visible in the town's government. Accordingly, in the last third of the sixteenth century, the town's government was represented by a judge, 12 jurors, and 40 external councilors. The latter appears in the sources not as *consul* but *senator*. After 1571, Lippa quarter probably lost its right to elect its own judge and probably was only able to elect senators, like the other quarters.

The second part of the book aims to present the princely estate of Alba Iulia which has been established around the residency of the princes. The estate was composed of two separate parts: the domain of the bishop and the estate of the chapter. The domain of the bishop included 17 possessions, while the chapter's estate consisted of 50 possessions. After 1556,

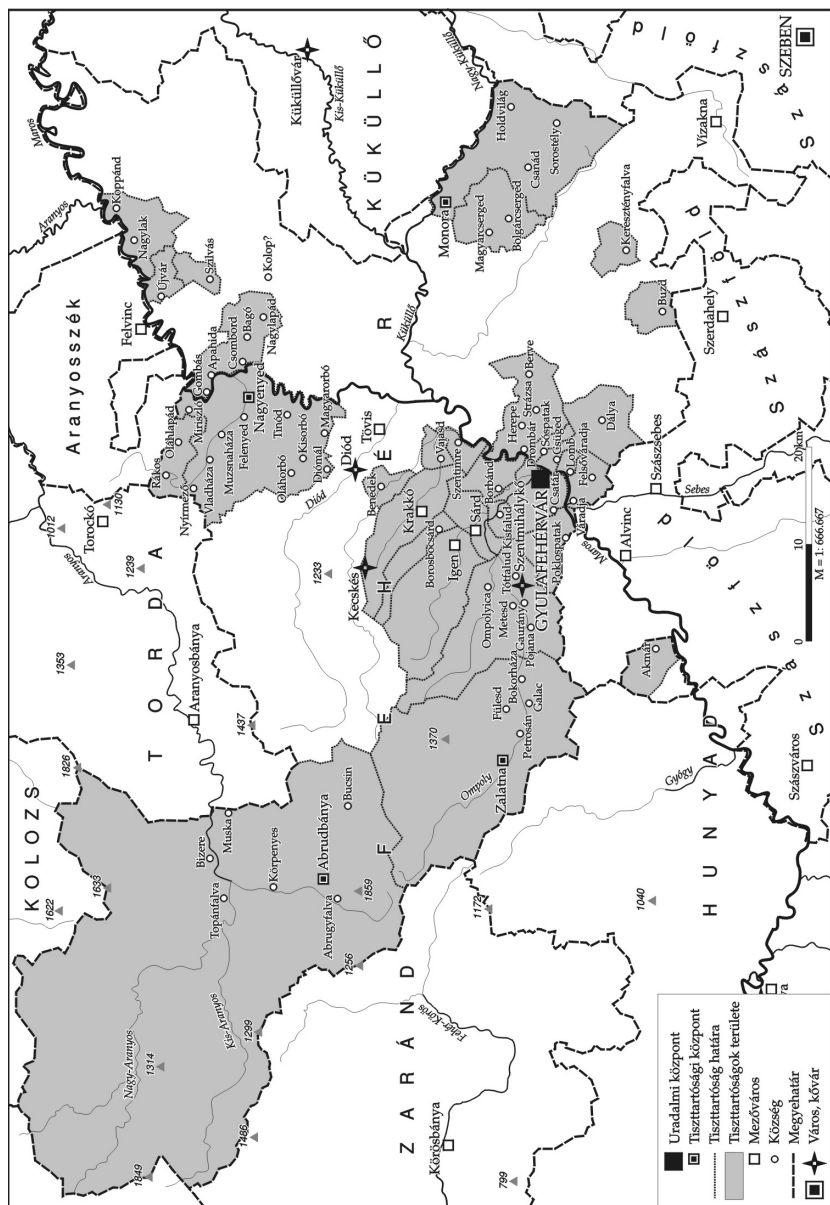
Alba Iulia became not only the residence of the Transylvanian princes, but also the administrative, economic and judicial center of this huge estate. There were no royal towns on the estate, only eight market towns: Alba Iulia, the princely residence, Abrud, Aiud, Cricău, Ighiu, Șard, Teiuș, and Zlatna.

The territorial increase of the domain, beginning with the secularization of the church estates, had a major impact on its organization and administration. The main difference compared to the medieval period, when the estate was managed by a provisor, seconded by a vice-provisor, officials and rationists, was the appointment of a princely provisor with two vice-provisors and several officials.

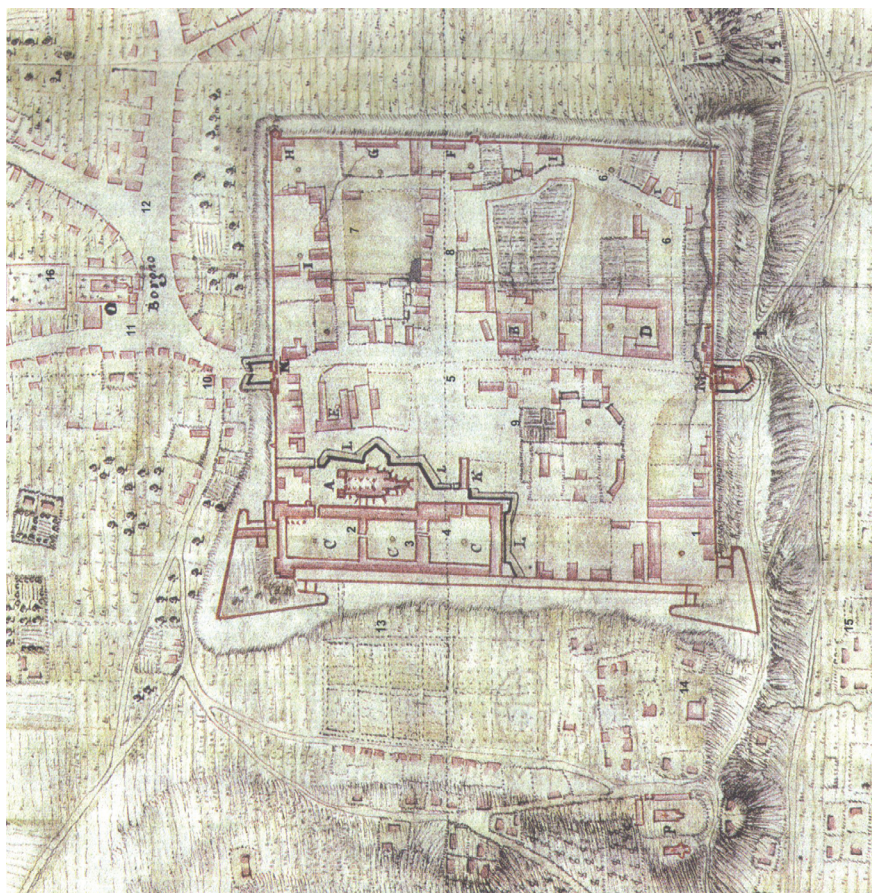
Towards the end of the Middle Ages, the estates of the bishop and of the chapter consisted of small scale territorial units named *officiolatus*, ruled by the officials (*officiales*). This situation remained unchanged even after the secularization, the *officiolatus* functioned in the same way it did in the Middle Ages. The *officiales* were placed under the authority of the *provisores* and they had economic, administrative and judicial duties. The centres of these *officiolatus* were the major urban centres on the domain, such as Abrud, Aiud or Zlatna and they functioned as secondary centres, along with Alba Iulia.

The possessions and the market towns near the princely residence constituted an important demographic and economic backup for Alba Iulia. The market towns (such as Cricău, Șard and Ighiu) had an economy based on viticulture and had close ties with Alba Iulia, even in the Middle Ages. These connections became even closer after the members of the princely army or the court nobility had settled in these market towns.

On the basis of my research, I have presented, on the one hand, the process during which the residence of the bishop became the princely residence, and on the other hand, the transformation of the ecclesiastical domains in princely estate. The book gives particular emphasis to the presentation of those decisive transformations that influenced the development of the society in Alba Iulia and its estate.

A gyulafehérvári uradalom birtokai a 16. század második felében. (Nagy Béla térképe)

Giovanni Morando Visconti: Gyulafehérvár alaprajza. 18. század eleje

